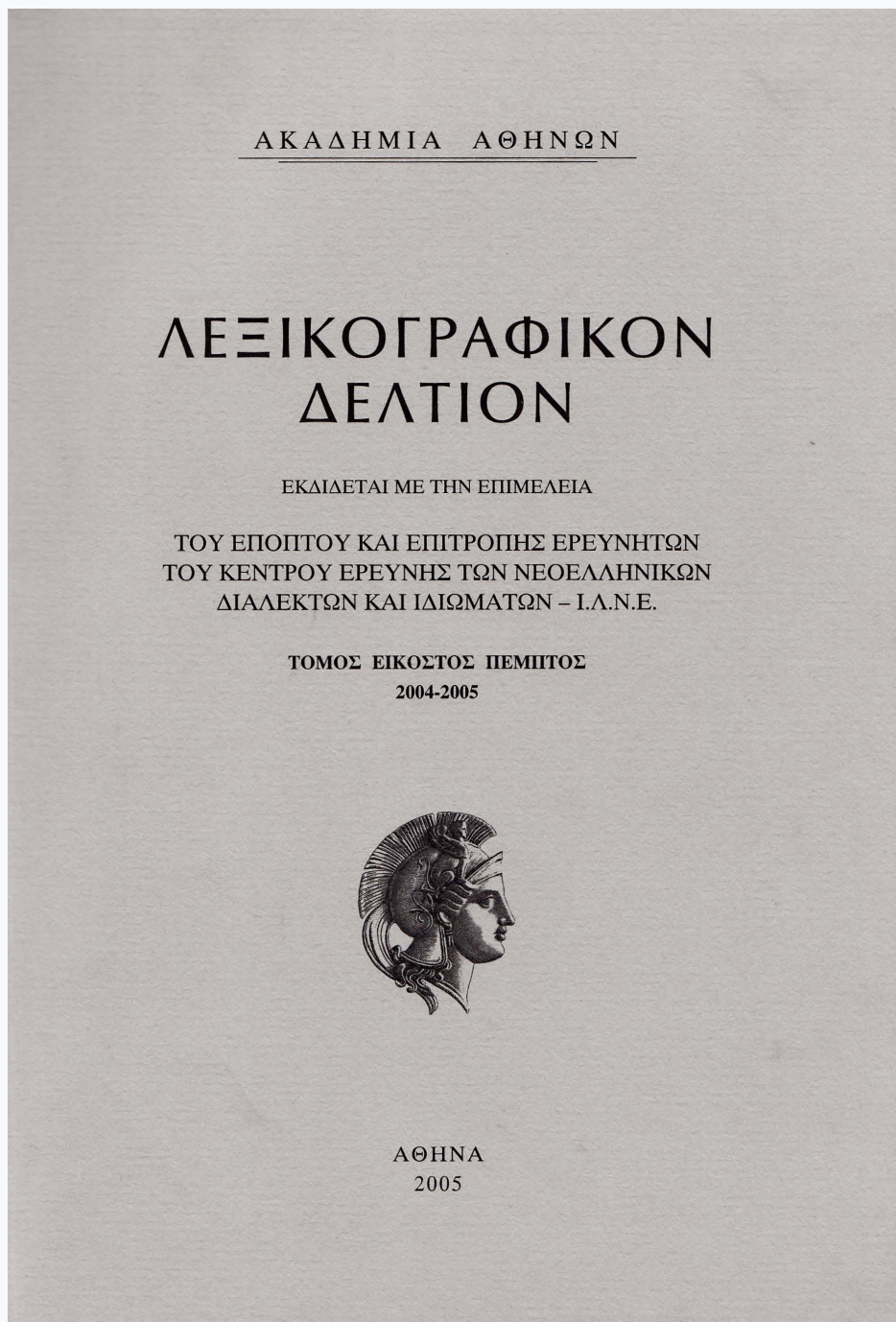
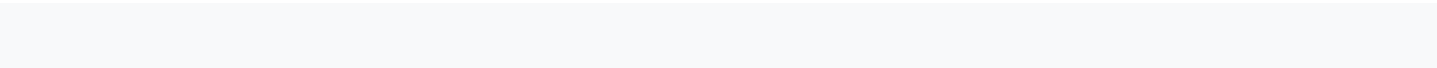

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Τόμ. 25 (2005)

Λεξικογραφικόν Δελτίον

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

25 (2004-2005)

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

Β. Δίπλα 1 - Λεωφόρος Συγγρού 129 Αθήνα 117 45

Επιμέλεια εκδόσεως:

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ, Ακαδημαϊκός, Επόπτης του Κέντρου.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ, Διευθύντρια του Κέντρου.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΜΠΕΗΣ, Ερευνητής.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ, Ερευνήτρια.

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS
MODERNES

1, rue V. Dipla - 129, bd Syngrou Athènes 117 45

Comité de rédaction:

NICOLAS KONOMIS, Membre de l'Académie d' Athènes.

ELEFThERIA GIAKOUMAKI, Directrice du Centre.

STAMATIS BÉIS, Chercheur.

GRAMMATIKI KARLA, Chercheur.

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΚΑΖΑΝΟΒΑ ΣΤΑ ΛΕΞΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ: Ο ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΕΙΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΜΕ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

0. Εισαγωγή

Στόχος της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία στα μονόγλωσσα λεξικά της ΝΕ. Η εργασία αποτελείται από έξι μέρη. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος θα αναφερθούμε σε θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στην κατηγορία των κύριων ονομάτων, ενώ στο δεύτερο μέρος θα εξετάσουμε τους γλωσσικούς μηχανισμούς που ευθύνονται για τη χρήση των κυρίων ονομάτων ως κοινών. Στο τρίτο μέρος θα εξετάσουμε σε ποιο βαθμό ενσωματώνονται τα κύρια ονόματα στα λεξικά μιας γλώσσας, ενώ στο τέταρτο και πέμπτο θα εστιάσουμε τη μελέτη μας στα λεξικά της νεοελληνικής. Τέλος στον επίλογο θα συνοψίσουμε τα βασικά συμπεράσματα της έρευνάς μας.

1. Η σημασία των κυρίων ονομάτων

Με τα κύρια ονόματα έχουν ασχοληθεί στο παρελθόν πολλοί γλωσσολόγοι και φιλόσοφοι, διατυπώνοντας ο καθένας τη δική του θεωρία σχετικά με το αν τα ονόματα αυτά έχουν σημασία ή όχι. Σύμφωνα με το κριτήριο της ύπαρξης ή μη ύπαρξης σημασίας μπορούμε να χωρίσουμε τις βασικές θεωρίες που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη σημασία των κυρίων ονομάτων σε δύο μεγάλες κατηγορίες.

α. Οι θεωρίες της πρώτης κατηγορίας (όπως αυτές των Mill 1843 και Kripke 1972) υποστηρίζουν ότι τα κύρια ονόματα δεν έχουν σημασία, είναι κενά περιεχομένου και αποτελούν ετικέτες ή ταμπέλες που παραπέμπουν σε συγκεκριμένη και μοναδική οντότητα.

β. Αντίθετα, οι θεωρίες της δεύτερης κατηγορίας υποστηρίζουν ότι τα κύρια ονόματα έχουν σημασία, αλλά κάθε θεωρία δίνει τη δική της ερμηνεία για το είδος της σημασίας αυτής. Λόγω της περιορισμένης έκτασης και του ειδικού θέματος της εργασίας δεν είναι δυνατό να αναφερθούμε στο σύνολο των

θεωριών αυτών, παρά μόνο να παρουσιάσουμε συνοπτικά ορισμένες μόνο από αυτές και να τις ταξινομήσουμε σε τρεις υποκατηγορίες.

1. Στην πρώτη θα εντάξουμε τις θεωρίες (όπως αυτές των Frege 1892, Russell 1905, Strawson 1950 και Searle 1958) που δέχονται ότι τα κύρια ονόματα έχουν μόνο περιγραφική σημασία, που απαρτίζεται από το σύνολο όλων των προτάσεων που ισχύουν για μια οντότητα και αποτελούν περιγραφές της. Για παράδειγμα, η σημασία του ονόματος 'Αριστοτέλης' είναι το σύνολο των εκφράσεων 'ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλέξανδρου', 'ο φιλόσοφος που γεννήθηκε στα Στάγειρα' κλπ.

2. Στη δεύτερη μπορούμε να κατατάξουμε τη θεωρία του Kleiber (1981), που θεωρεί ότι το κύριο όνομα έχει σημασία που ισοδυναμεί με ένα κατηγορημα κατονομασίας (η σημασία του 'Πέτρος' είναι 'ονομάζομαι Πέτρος')¹.

3. Τέλος στην τρίτη υποκατηγορία μπορούμε να αναφέρουμε θεωρίες (όπως αυτές των Marmaridou 1991, Gary-Prieur 1994, Jonasson 1994), που προσπαθούν να συνδυάσουν τις παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις, επιχειρούν μια διχοτόμηση του σημασιολογικού περιεχομένου των κύριων ονομάτων και θεωρούν ότι η 'όποιας μορφής' σημασία τους διαμορφώνεται σε περισσότερα του ενός επίπεδα και/ή σε συνδυασμό με κειμενικές παραμέτρους. Για λόγους συντομίας, θα αναφερθούμε συνοπτικά σε δύο μόνο από τις θεωρίες αυτές που, παρά τα κοινά τους σημεία, παρουσιάζουν επίσης πολλές διαφορές.

Μία από τις θεωρίες αυτές αναπτύχθηκε από τη Marmaridou (1991), που υποστηρίζει ότι υπάρχουν περισσότερο και λιγότερο πρωτοτυπικά κύρια ονόματα. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα πρωτοτυπικά κύρια ονόματα είναι μονολεκτικοί και σημασιολογικά αδιαφανείς τύποι, δεν έχουν σημασία και παραπέμπουν σε μία μόνο οντότητα σύμφωνα με συγκεκριμένες και κοινωνικοπολιτισμικά καθορισμένες διαδικασίες. Αντίθετα, τα λιγότερο πρωτοτυπικά κύρια ονόματα έχουν σημασία, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων το σύνολο των εγκυκλοπαιδικών γνώσεων που έχουν οι ομιλητές για το αντικείμενο αναφοράς, και συγγενεύουν περισσότερο με την κατηγορία των κοινών ουσιαστικών. Τα όρια μεταξύ κοινών και κύριων ονομάτων δεν είναι ευκρινή, αλλά υπάρχει ένα συνεχές (continuum) μεταξύ τους. Επίσης, τα λιγότερο πρωτοτυπικά μέλη της κατηγορίας των κύριων ονομάτων συγχέονται με τα κοινά όχι μόνο ως προς τη σημασία αλλά και ως προς τη μορφή, με αποτέλεσμα άλλοτε να γράφονται με κεφαλαία όπως τα κύρια και άλλοτε με μικρά όπως τα κοινά.

1. Για μια αναλυτική κριτική παρουσίαση των βασικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί για τα κύρια ονόματα βλ. Kleiber (1981), Marmaridou (1991).

Μια διαφορετική θεωρία είναι αυτή της Gary-Prieur (1994), που υποστηρίζει ότι υπάρχουν δυο διαφορετικά στάδια στην ερμηνεία ενός κύριου ονόματος, η σημασία και το περιεχόμενο. Στη θεωρία αυτή, η σημασία εξομοιώνεται με αυτό που ο Kleiber (1981) θεωρεί κατηγορημα κατονομασίας, ενώ το περιεχόμενο είναι το σύνολο των ιδιοτήτων που αποδίδονται στο αντικείμενο αναφοράς του κύριου ονόματος².

2. Τα κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται ως κοινά

Η εξεύρεση μιας θεωρίας που να καλύπτει όλες τις πτυχές της σημασίας των κυρίων ονομάτων γίνεται ακόμη πιο δύσκολη αν λάβουμε υπόψη περιπτώσεις όπως αυτές στα παραδείγματα

1. *Ο Πέτρος είναι μεγάλος³ Καζανόβας.*

2. *Η Μαρία είναι αληθινή Μέγαιρα.*

3. *Η ΑΕΚ ανταμώνει ξανά με την ομάδα που της έδωσε την πρώτη σφαλιάρα πριν από 3 μήνες, ο Παναθηναϊκός με την παλιά του νέμεση, ο Ολυμπιακός με την παρέα που του 'κλεισε το σπίτι στον πρώτο γύρο⁴.*

4. *Αμερικανός μαικήνας επένδυσε στη σύγχρονη αυτή Κιβωτό υψηλής τεχνολογίας και σε οκταμελή επιστημονική ομάδα, ισάριθμων ανδρών και γυναικών, ποσόν μεγαλύτερο από 32 δισ. δρχ.*

5. *Ήταν μία νίκη που ζητούσε επίμονα ο Σαΐντ Αουίτα, μέντορας τώρα πια των Μαροκινών δρομέων.*

6. *Ο Μπαράκ, αυτός ο «Ναπολέον» της πολιτικής ζωής, όπως τον λένε οι οπαδοί του, πρέπει να πιάσει το νήμα από εκεί που το άφησε το 1996 ο μέντορας και φίλος του, ο Γιτζάκ Ράμπιν και να επιστρέψει στο μέλλον.*

2. Σε ό,τι αφορά στην ελληνική βιβλιογραφία, με τα ελληνικά κύρια ονόματα έχουν ασχοληθεί αρκετοί Έλληνες ερευνητές. Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τις εργασίες των Ανδριώτη (1959), Βαγιακάκου (1963), Μπούτουρα (1912), Συμεωνίδη (1992) και Τομπαΐδη (1990), που ερευνούν τα ελληνικά κύρια ονόματα από διαχρονική κυρίως σκοπιά, της Γιαννακίδου (1992), που συζητά τις σημασιολογικές θεωρίες των Searle και Kripke, και του Τρυφερούλη (2001), που εξετάζει τα κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται ως κοινά από σημασιολογική και διαχρονική κυρίως σκοπιά. Έχουμε ήδη αναφερθεί επίσης στη μελέτη της Margaridou (1991).

3. Για το θέμα των προσδιορισμών που συνοδεύουν τα κύρια ονόματα στις χρήσεις αυτές, βλ. μεταξύ άλλων Jonasson (1992), Kleiber (1992).

4. Τα παραδείγματα 3-14 αντλήθηκαν από τον ΕΘΕΓ της ιστοσελίδας του Ινστιτούτου Επεξεργασίας Λόγου (www.ilsp.gr). Σημειώνουμε ότι στην εργασία αυτή δεν επιφέραμε καμία ορθογραφική, συντακτική ή άλλου είδους αλλαγή στα παραδείγματα αυτά.

7. Σε λίγο περιμένετε να ακούσετε για τον Θωμά Λιακουνάκο ότι είναι “**μαικήνας και προστάτης των τεχνών και των γραμμάτων**”.

8. Μεγάλοι **φαντομάδες** της υπόθεσης παραμένουν οι επιτήδαιοι του Ίντερνετ, οι οποίοι ενεργούν υπό την σκέπη του νομικού κενού ή την ανωνυμία που τους παρέχει η υψηλή τεχνολογία.

9. Θυμάστε, γράφαμε γι’ αυτήν πριν από δύο μήνες, όταν κρυβόταν απ’ τους **κέρβερους** γονείς της.

10. Οι **κέρβεροι** της υποδιεύθυνσης μέτρων τάξης της Ελληνικής Αστυνομίας ξεκίνησαν κάνοντας αποφασιστικές συστάσεις σε δημοσιογράφους και φωτορεπόρτερ.

11. Η Μπίμπι Άντερσον, μια από τις **ηγερίες** του Ίνγκμαρ Μπέργκμαν και μια από τις μεγαλύτερες ηθοποιούς του σουηδικού θεάτρου, έρχεται την Παρασκευή στην Ελλάδα για να συμμετάσχει σε ελληνοσουηδική συνάντηση-σεμινάριο γύρω από θέματα μουσικής και θεάτρου.

12. Ο 18άχρονος γιος του Νίκος, στέλεχος της Εθνικής Νέων, αντικατέστησε χθες το “**μαθουσάλα**” (40 ετών) Τάσο Μητρόπουλο μισή ώρα πριν από το τέλος.

13. Παραδέχεται πως είναι βαθιά **νάρκισσος** και όχι μόνο.

14. Λέγεται μάλιστα πως περισσότερο υπολογίζει τον Μελισσανίδη, γιατί γνωρίζει πολύ καλά ότι ο πρώην πρόεδρος θα κινήσει γη και ουρανό για να επανέλθει - ως **μεσσίας** - στην ΠΑΕ.

15. Στη Μαρία αρέσουν πολύ τα **σάντουιτς**⁵.

16. Πήγα και αγόρασα έναν **τσελεμεντέ**.

17. Βρες στον **άτλαντα** πού βρίσκεται η Κίνα.

18. Ο ασθενής πάσχει από **πάρκινσον**,

όπου το κύριο όνομα συμπεριφέρεται ως κοινό. Η αλλαγή κατηγορίας του ονόματος στα παραδείγματα 1-14 αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως **αντονομασία** ή **μεταφορά** και σπανιότατα ως **μετωνυμία**, ενώ η αλλαγή κατηγορίας των παραδειγμάτων 15-16 αναφέρεται ως περίπτωση μετωνυμίας (βλ. μεταξύ άλλων Marmaridou 1991, Flaux 1992, Gary-Prieur 1992, Jonasson 1992, Fontant 1998, Τρυφερούλης 2001). Για να περιγράψουν περιπτώσεις παρόμοιες μ’αυτές των παραδειγμάτων 1-14, οι περισσότεροι μελετητές (βλ. Marmaridou 1991, Jonasson 1992, Kleiber 1992) χρησιμοποιούν τον όρο μετα-

5. Από το όνομα του άγγλου ευγενή που επινόησε αυτό το είδος φαγητού.

φορά⁶, ενώ ο όρος αντονομασία χρησιμοποιείται από ορισμένους γαλλόφωνους κυρίως γλωσσολόγους (Flaux 1992, Fontant 1998). Από την άλλη, ο όρος μετωνυμία (βλ. και παρακάτω) χρησιμοποιείται από ελάχιστους μόνο μελετητές, όπως ο Morier (1981). Σύμφωνα με τον Dumarsais (1977: 98), η αντονομασία είναι ένα είδος συνεκδοχής όπου χρησιμοποιούμε ένα κοινό όνομα στη θέση κυρίου ονόματος ή ένα κύριο στη θέση κοινού. Στη δεύτερη περίπτωση θέλουμε να δείξουμε ότι το πρόσωπο για το οποίο μιλάμε μοιάζει με αυτόν που φέρει το κύριο όνομα ως προς κάποιο ελάττωμα ή αρετή. Όπως παρατηρεί η Fontant (1998: 6), σε περιπτώσεις αντονομασίας, το κύριο όνομα χάνει την ιδιότητα που έχει να αναφέρεται σε ένα και μοναδικό αντικείμενο αναφοράς, για να μπορέσει να δηλώσει πλέον μια ολόκληρη κατηγορία και αποκτά ένα εννοιολογικό περιεχόμενο με βάση κάποιες ιδιότητες που ο κάτοχός τους τις έχει σε μεγάλο βαθμό. Από την άλλη μεριά, η μεταφορά συγκρίνει δυο (ασύνδετους μεταξύ τους) όρους, που τους εκλαμβάνει ως μέλη κατηγοριών στη βάση μιας ή περισσότερων κοινών τους ιδιοτήτων, π.χ. *η σιωπή είναι χρυσός, ο έρωτας είναι μια περιπέτεια, ο Γιάννης είναι γουρουνί*. Η Flaux (1991: 40-42) επισημαίνει ωστόσο ότι, τόσο η μεταφορά όσο και η αντονομασία, αλλά και η μετωνυμία στηρίζονται στη σύγκριση δύο όρων και αν παγιωθούν χάνουν την ιδιότητά τους ως σχήματα λόγου. Όταν ο μνημονικός δεσμός με το αρχικό αντικείμενο αναφοράς έχει χαθεί, το κύριο όνομα έχει γίνει πια κοινό (βλ. και παρακάτω). Όμως, ενώ στην περίπτωση της μεταφοράς έχουμε να κάνουμε με το οποιοδήποτε μέλος μιας κατηγορίας, η αντονομασία αφορά ένα συγκεκριμένο άτομο που δηλώνεται από το κύριο όνομα. Στην αντονομασία το αντικείμενο αναφοράς του ενός μέλους της σύγκρισης είναι ένα μοναδικό άτομο που είναι προσδιορισμένο με ακρίβεια και που φέρει το σύνολο των ιδιοτήτων που το διακρίνουν από όλα τα υπόλοιπα άτομα. Στη συνέχεια της εργασίας, για να αναφερθούμε στις περιπτώσεις όπου το κύριο όνομα δηλώνει μια κατηγορία της οποίας τα μέλη γίνονται αντιληπτά σαν να έχουν μια ορισμένη ομοιότητα με ένα συγκριμένο και πολύ γνωστό άτομο, θα αποφύγουμε τη χρήση διπλής ορολογίας και θα χρησιμοποιούμε μόνο τον όρο μεταφορά.

Αντίθετα, στη μετωνυμία (βλ. παραδείγματα 15-18), γίνεται σύγκριση δύο όρων που συνδέονται/σχετίζονται μεταξύ τους όχι με βάση την ομοιότητα,

6. Για το σχήμα της μεταφοράς υπάρχει άφθονη βιβλιογραφία, που η αναφορά και παρουσίασή της ξεπερνά τα όρια της εργασίας αυτής. Ειδικότερα για τη μεταφορά στην ελληνική λεξικογραφία βλ. Μπασέα - Μπεζαντάκου (1991).

όπως στην περίπτωση της μεταφοράς, αλλά με βάση τη συνάφεια και την εγγύτητα⁷. Π.χ. χρησιμοποιείται ο συγγραφέας αντί του έργου (*θα πάω να αγοράσω Σεφέρη, χθες είδαμε Αγγελόπουλο*), ο δημιουργός αντί του προϊόντος (*έχει έναν Πικάσο στο σπίτι της*), ο τόπος όπου εδρεύει η κυβέρνηση ενός κράτους αντί της κυβέρνησης (*Η Αθήνα αποφάσισε να βοηθήσει τα παιδιά της Ν.Α. Ασίας*), ο τόπος αντί του συμβάντος (*Το Τσέρνομπιλ επηρέασε τη ζωή πολλών ανθρώπων*) κ.ά. (για μια σύγκριση της μετωνυμίας με τη μεταφορά, βλ. και Chandler 2002: 130-131)⁸.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως είδαμε και παραπάνω, όλες οι περιπτώσεις μεταφορικής χρήσης των κυρίων ονομάτων δεν είναι ίδιες. Η Jonasson (1992: 73) διακρίνει δυο είδη μεταφορικών κυρίων ονομάτων, τα παγιωμένα και τα μη παγιωμένα⁹ και επισημαίνει ότι η διάκριση μεταξύ των δύο ειδών δεν είναι πάντα εύκολη και ότι πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για διαφορά βαθμού και όχι για απόλυτη διαφορά. Στα παγιωμένα μεταφορικά ονόματα κατατάσσει κυρίως περιπτώσεις μυθικών και φανταστικών προσώπων, π.χ. *Πηνελόπη, Κασσάνδρα, Λολίτα, Γολιάθ, δον Ζουάν*, ενώ στη δεύτερη περίπτωση τοποθετεί κυρίως πρόσωπα της σύγχρονης πραγματικότητας, π.χ. *Σουμάχερ, Τσόμσκυ, Αϊνστάιν, Ωνάσης*. Όπως παρατηρούν ορισμένοι ερευνητές (π.χ. Flaux 1992: 40), οι περιπτώσεις των περισσότερο παγιωμένων ονομάτων είναι αυτές που ενσωματώνονται συνήθως στα λεξικά μιας γλώσσας. Την άποψη ότι υπάρχουν διαφορετικοί βαθμοί παγίωσης των μεταφορικών κυρίων ονομάτων υποστηρίζει και η Flaux (ό.π.: 40). Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η μεταφορά του κύριου ονόματος είναι απόλυτα παγιωμένη, όταν μπορούμε να δώσουμε στο κύριο όνομα ορισμό του τύπου που θα δίναμε σε ένα κοινό όνομα ή με άλλα λόγια όταν η γλωσσική κοινότητα ή ένας ικανός αριθμός ομιλητών έχει συνδέσει το κύριο όνομα με συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο. Με άλλα λόγια, όταν η μεταφορά έχει παγιωθεί πλήρως, το κύριο όνομα μετατρέπεται σε κοινό. Αντίθετα, στη μη παγιωμένη μεταφορά, ο αποδέκτης (συνομιλητής, αναγνώστης) της μεταφοράς είναι αυτός που πρέπει να ανακαλύψει ποιες ακριβώς είναι οι ιδιότητες του αντικειμένου αναφοράς του κύριου ονόματος που αποτελούν τη βάση της σύγκρισης.

7. Για τη μετωνυμία υπάρχει επίσης τεράστια βιβλιογραφία. Βλ. μεταξύ άλλων Dumarsais (1977), Fontanier (1997), Chandler (2002).

8. Για περισσότερες λεπτομέρειες για το σχήμα της μετωνυμίας, βλ. μεταξύ άλλων τους Dumarsais (1977), Fontanier (1997), Flaux (1992).

9. Ανάλογη διάκριση κάνει και η Flaux (1992).

Σε ό,τι αφορά στα ελληνικά κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία, με το θέμα έχουν ασχοληθεί αρκετοί έλληνες ερευνητές. Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τον Ανδριώτη (1959), τη Γιακουμάκη (2000) και τον Τρουφερούλη (2001), που αναφέρουν αρκετά παραδείγματα κύριων ονομάτων που χρησιμοποιούνται ως κοινά. Ο Ανδριώτης (1959: 43-44) σημειώνει σημαντικό αριθμό τόσο εθνικών όσο και ονομάτων ιστορικών προσώπων και προσώπων λογοτεχνικών έργων που έχουν υποστεί, κατά την εκφρασή του, 'σημασιολογική αλλοίωση' και έχουν αποκτήσει άλλη σημασία: Αναφέρει πχ. το *Βλάχος* που πήρε τη σημασία του άξεστου, του *Ιούδα* που πήρε τη σημασία του προδότη, του *Μαθουσάλα* που πήρε τη σημασία του μακρόβιου, του *δον Ζουάν*, του *δον Κιχώτη* κ.ά. Επίσης η Γιακουμάκη (2000: 183-185) αναφέρει κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται ως κοινά και τα σχολιάζει ως περιπτώσεις είτε μεταφορικής είτε μετωνυμικής χρήσης, πχ. *Κίρκη* = μάγισσα, *Μέγαιρα* = κακή γυναίκα, *Βλάχος* = επαρχιώτης, άξεστος, *Μανιάτης* = μνησίκακος, εκδικητικός, κ.ά. (για περαιτέρω συζήτηση βλ. Γιακουμάκη ό. π. 183-184).

Τέλος, ο Τρουφερούλης (2001) εξετάζει τα κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια), όπως τα *μούσα*, *μολοσσός*, *μαίανδρος*, που έχουν μετατραπεί πλήρως σε κοινά έως το 1669 μ.Χ.

Στη συνέχεια της εργασίας αυτής, αφού εξετάσουμε σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο παρουσιάζονται τα κύρια ονόματα στα λεξικά μιας γλώσσας, θα επικεντρωθούμε στη μελέτη των κύριων ονομάτων που χρησιμοποιούνται ως κοινά ως αποτέλεσμα του σχήματος της μεταφοράς (ή αντονομασίας), ενώ παράλληλα θα εξετάσουμε ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις μετωνυμίας¹⁰.

3. Τα κύρια ονόματα και τα λεξικά

Συνήθως τα κύρια ονόματα απουσιάζουν από τη μακροδομή των λεξικών (για συζήτηση βλ. Rey-Debove 1998, Gary-Prieur 1992). Ελάχιστα είναι τα λεξικά που έχουν μικτό λημματολόγιο και ενσωματώνουν ορισμένα κύρια ονόματα στο βασικό λημματολόγιό τους ή σε χωριστό παράρτημα στις τελευταίες σελίδες τους. Τα λεξικά που χρησιμοποιούν μια τέτοια πρακτική είναι λεξικά που έχουν εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα και δεν είναι αμιγή λεξικά γλώσσας (για τη διάκριση μεταξύ εγκυκλοπαιδικών λεξικών και λεξικών γλώσσας, βλ. Béjoint (1994: 30-31)). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το ότι υπάρχουν ειδικά λεξι-

10. Για συζήτηση σχετικά με τους λόγους που ένα κύριο όνομα χρησιμοποιείται ως κοινό, βλ. μεταξύ άλλων Migliorini (1927), Marmaridou (1991).

κά κυρίων ονομάτων. Ένας από τους λόγους της απουσίας αυτής είναι η περιθωριακή θέση που έχει το κύριο όνομα στις γλωσσικές θεωρίες και αναλύσεις. Το κύριο όνομα συχνά δεν θεωρείται αληθινό σημείο, αλλά ετικέτα που παραπέμπει σε ένα μοναδικό αντικείμενο αναφοράς ή σημείο που έχει ιδιαίτερα φτωχό σημασιολογικό περιεχόμενο¹¹. Επίσης, σε αντίθεση με το κοινό, το κύριο όνομα, στην πρωταρχική του χρήση, δεν κατονομάζει εννοιολογικές κατηγορίες, αλλά συνδέεται με κάτι συγκεκριμένο: π.χ. αν είναι ανθρωπώνυμο έχει να κάνει με ένα άτομο, αν είναι τοπωνύμιο συνδέεται με έναν τόπο.

Ενδεικτική της περιθωριακής θέσης των κυρίων ονομάτων στην ανάλυση της γλώσσας είναι και η πραγμάτευσή τους στις γραμματικές μιας γλώσσας. Για παράδειγμα, στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1988: 201), τα κύρια ονόματα περιγράφονται ως εξής: «Λέγονται κύρια ονόματα τα ουσιαστικά που σημαίνουν ένα ορισμένο πρόσωπο, ζώο ή πράμα. Τα κυριότερα είδη των κυρίων ονομάτων είναι τα ονόματα των ανθρώπων και τα ονόματα των τόπων, που λέγονται και τοπωνυμίες. [...] Τα ονόματα των ανθρώπων (ανθρωπωνυμίες) είναι βαφτιστικά ονόματα ή οικογενειακά». Επίσης, στη γραμματική των Κλαίρη-Μπαμπινιώτη (1996: 4-5), τα κύρια ονόματα ορίζονται και περιγράφονται ως εξής: «Κύρια είναι τα ονόματα ανθρώπων (ανθρωπωνύμια), ζώων (ζωωνύμια), τόπων (τοπωνύμια), ημερών, μηνών και εορτών. Επίσης ως κύρια ονόματα χρησιμοποιούνται και τα ονόματα πραγμάτων, κτηρίων, καταστημάτων, πλοίων, έργων τέχνης κλπ. Τα κύρια ονόματα θεωρούνται μοναδικά. Τέτοια ονόματα διακρίνονται στη γραφή με την κεφαλαιογράφηση του αρχικού τους γράμματος»¹².

Ωστόσο, η απόφαση για τον αποκλεισμό των κυρίων ονομάτων από το ληματολόγιο ενός λεξικού δεν είναι εύκολη. Τόσο οι θεωρητικοί γλωσσολόγοι, όσο και οι λεξικογράφοι αντιμετωπίζουν πρόβλημα με την εύρεση των ορίων μεταξύ των κοινών και κυρίων ονομάτων (για συζήτηση βλ. Marmaridou 1991, Τρυφερούλης 2001), γιατί, όπως αποδέχονται πολλοί μελετητές (βλ. μεταξύ άλλων Marmaridou 1991, Flaux 1992, Gary-Prieur 1992,

11. Μια από τις πιο γνωστές κριτικές που έχουν ασκηθεί εναντίον αυτής της άποψης είναι ότι το ίδιο όνομα μπορεί να φέρουν περισσότερα του ενός άτομα. Για κριτική εναντίον της θεωρίας ότι το κύριο όνομα δεν έχει σημασία και παραπέμπει σε ένα μοναδικό άτομο της εξωγλωσσικής πραγματικότητας, βλ. Kleiber (1981), Marmaridou (1991).

12. Στη γραμματική των Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton (1999) δεν γίνεται ειδική μνεία για τη σημασία των κυρίων ονομάτων.

Jonasson 1992, Fontant 1998, Τρυφερούλης 2001), τα κύρια ονόματα είναι δυνατό να φέρουν σύνολο πληροφοριών που απαρτίζονται από τις ιδιότητες της οντότητας που κατονομάζεται. Δεδομένου λοιπόν ότι πολλά κύρια ονόματα τείνουν να χρησιμοποιούνται περισσότερο ή λιγότερο και ως κοινά (π.χ. *μέγαιρα*, *πυθία*) ή και να μετατρέπονται εντελώς σε κοινά (π.χ. *τσελεμεντές*), είναι δύσκολο να θέσει κανείς σαφή κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορεί να γίνει η ενσωμάτωση των κύριων ονομάτων (ή κάποιων κατηγοριών κύριων ονομάτων) στο λημματολόγιο ενός λεξικού. Ανάλογα με τον τύπο του κάθε λεξικού, αν είναι δηλαδή εγκυκλοπαιδικό λεξικό ή λεξικό γλώσσας, επίτομο ή πολύτομο κλπ. (βλ. και παραπάνω), είναι δυνατό να εμφανίζονται περισσότερα ή λιγότερα κύρια ονόματα στο λημματολόγιό του. Συνήθως, αν το λεξικό δεν έχει εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα, τείνει να συμπεριλαμβάνει μόνο τα κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται ως κοινά, που έχουν παράγωγα (π.χ. *λουκούλλειος*, *λακωνικός*) ή που εμφανίζονται σε στερεότυπες εκφράσεις (π.χ. *το κουτί της Πανδώρας*), ενώ αν είναι εγκυκλοπαιδικό, έχει την τάση να ενσωματώνει πολύ περισσότερα κύρια ονόματα (βλ. και παρακάτω, § 4.1.). Στη συνέχεια θα εστιάσουμε τη μελέτη μας στο λεξικογραφικό χειρισμό των κύριων ονομάτων από τα λεξικά της νεοελληνικής.

4. Τα κύρια ονόματα στα μονόγλωσσα λεξικά της ελληνικής

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε τα δύο πιο βασικά μονόγλωσσα και επίτομα λεξικά της νεοελληνικής που έχουν κυκλοφορήσει τα τελευταία χρόνια, το λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998, 2^η έκδ. 2002) (στο εξής ΛΝΕΓ) και το λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (1998) (στο εξής ΛΚΝ). Σε ό,τι αφορά στην πραγμάτευση της μεταφορικής σημασίας των κυρίων ονομάτων στους ορισμούς των λεξικών, θα συγκεντρώσουμε πληροφορίες και από ορισμένα λήμματα του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών (1933-) (στο εξής ΙΛΝΕ).

Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στα λεξικά αυτά τα κύρια ονόματα που δηλώνουν πρόσωπα (ανθρωπωνύμια) και χρησιμοποιούνται μεταφορικά ως κοινά. Θα συμπεριλάβουμε ενδεικτικά στη μελέτη μας και ορισμένα ανθρωπωνύμια που έχουν παράγωγα με μεταφορική σημασία ή που εμφανίζονται σε στερεότυπες εκφράσεις¹³. Αντί-

13. Ανάλογη μελέτη για το λεξικογραφικό χειρισμό των γαλλικών κυρίων ονομάτων στα μονόγλωσσα λεξικά της γαλλικής έχει γίνει από την Fontant (1998).

θετα, δεν θα συμπεριλάβουμε στη μελέτη μας λόγω της περιορισμένης έκτασης της α) ονόματα τόπων και τοποθεσιών¹⁴ (*Λίβανος*), β) ονόματα οχημάτων (πχ. (οχηματαγωγό) *Μυτιλήνη*), γ) ονόματα οργανισμών και ιδρυμάτων (*ΟΤΕ*), δ) ονόματα χρονικών διαστημάτων (*Πάσχα*), ε) ονόματα εθνικοτήτων (*Τούρκος*), στ) ονόματα τίτλων προσαγόρευσης (*Μητροπολίτης*), ζ) ονόματα από μάρκες προϊόντων (*άζαξ, Μεταξά, κόκα-κόλα, babyliνο, Τογιότα*), η) ονόματα ασθενειών (*πάρκινσον, αλτσχάιμερ*), κ.ά.¹⁵

4.1. Η μακροδομή

Όσον αφορά στην μακροδομή, θα εξετάσουμε α) αν υπάρχουν συγκεκριμένα κριτήρια επιλογής των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία, β) αν τα ονόματα αυτά γράφονται με κεφαλαία ή μικρά γράμματα και γ) αν η μεταφορική σημασία τους παρουσιάζεται σε χωριστό λήμμα ή ενσωματώνεται στο λήμμα του κυρίου ονόματος.

4.1.1. Επιλογή των λημμάτων

Και στα δύο λεξικά εντοπίστηκαν συνολικά 200 περίπου λήμματα κυρίων ονομάτων¹⁶ που έχουν μεταφορική σημασία και τείνουν να χρησιμοποιούνται ως κοινά¹⁷. Από αυτά, τα μισά περίπου είναι κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται ως κοινά σε διάφορα συμφραζόμενα, ενώ 50 περίπου λήμματα είναι παράγωγα κυρίων ονομάτων, π.χ. *αβραμιαίος, ιψενικός, προκρούστειος, σαπφικός*. Τα υπόλοιπα είναι κύρια ονόματα που χρησιμοποιούνται σε στερεότυπες φράσεις (με μεταφορική σημασία), όπως *μίτος της Αριάδνης, δαμόκλειος σπάθη, πύρρειος νίκη*. Φυσικά, τα όρια μεταξύ αυτών των κατηγοριών δεν είναι απολύτως σαφή, εφόσον για παράδειγμα ένα κύριο όνομα δεν χρησιμοποιείται πάντοτε μόνο του ως κοινό, αλλά έχει παράγωγα που έχουν μεταφο-

14. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση της μεταφοράς στα τοπωνύμια. Για το θέμα βλ. μεταξύ άλλων Γιακουμάκη (2000a: 249), όπου επισημαίνεται ότι «τόσο στα ριζικά λεξήματα όσο και στα γραμματικά μορφήματα των τοπωνυμίων σημειώνονται μεταφορικές σημασίες».

15. Ορισμένοι ερευνητές [π.χ. η Rey-Debove (1998: 115)] διστάζουν να εντάξουν ορισμένες από τις κατηγορίες αυτές, όπως τα ονόματα από μάρκες προϊόντων, στην κατηγορία των κυρίων ονομάτων.

16. Βλ. και παράρτημα στο τέλος της εργασίας.

17. Διαπιστώνεται ότι το ΛΝΕΓ στην δεύτερη έκδοσή του περιλαμβάνει μεγαλύτερο αριθμό κυρίων ονομάτων απ' ό τι στην πρώτη.

ρική σημασία (*Απόλλων* – *απολλώνιος*, όπου και οι δύο λέξεις έχουν μεταφορική σημασία, αλλά *Διόνυσος* – *διονυσιακός*, *Οιδίποδας* – *οιδιπόδειος*), ή ακόμα πιο συχνά ένα κύριο όνομα δεν χρησιμοποιείται πάντοτε μόνο του ως κοινό αλλά απαντά σε στερεότυπες φράσεις με μεταφορική σημασία (*έριδα* – *το μήλον της Έριδος*, *Ιούδας* – *το φιλί του Ιούδα*, αλλά *Λούης* – *έγινα λούης*, *Παντελής* – *τα ίδια Παντελάκη μου τα ίδια Παντελή μου*). Κατά την έρευνά μας ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στον τρόπο παρουσίασης της πρώτης κατηγορίας από τα δύο λεξικά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και στα δύο λεξικά εντοπίστηκαν οι εξής υποκατηγορίες κυρίων ονομάτων που χρησιμοποιούνται με μεταφορική σημασία (είτε τα ίδια, είτε τα παράγωγά τους, είτε σε στερεότυπες εκφράσεις):

α. ονόματα μυθολογικών (*αμαζόνα*, *Κύκλωπας*, *Σίσυφος*) και ιστορικών προσώπων (*βοναπαρτισμός* / *βοναπαρτιστής*, *Εφιάλτης*, *Κροίσος*, *τόφαλος*),

β. ονόματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (*Αδάμ*, *βενιαμίν*, *Λάζαρος*, *Μαγδαληνή*),

γ. ονόματα ιδιαίτερα γνωστών συγγραφέων και ηρώων από τη λογοτεχνία (αρχαιοελληνική, λατινική, ευρωπαϊκή παλαιότερων εποχών και σύγχρονη) (*Οδυσσέας*, *απολλώνιος*, *διονυσιακός*, *αρλεκίνος*, *Μεφιστοφελής*, *Καραγκιόζης*, *φαντομάς*),

δ. ονόματα από ιδρυτές φιλοσοφικών ρευμάτων (*μακιαβελισμός*, *πλατωνισμός*) και

ε. ονόματα του καθημερινού λεξιλογίου (*Γιάννης*, *Παντελής*, *Χαράλαμπος*).

Διαπιστώνεται ότι απουσιάζουν από το λημματολόγιο των λεξικών αυτών κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία του τύπου *Λολίτα*, *Μπάρμπι*, *Ωνάσης*, που αναφέρονται σε γνωστά πρόσωπα των τελευταίων δεκαετιών.

Η συγκριτική έρευνα των δύο λεξικών έδειξε ότι η επιλογή και ο τρόπος παρουσίασης των κυρίων ονομάτων με μεταφορική/μετωνυμική σημασία διαφέρουν από λεξικό σε λεξικό. Όσον αφορά στην επιλογή, είναι χαρακτηριστικό ότι περίπου είκοσι λήμματα δεν απαντούν στο ΛΚΝ (π.χ. *Γολιάθ*, *Ζορρό*, *ηροστράτειος*, *Ηρώδης*, *Κίρκη*). Επίσης είναι ενδεικτικό ότι ονοματικές φράσεις (ΟΦ) που χαρακτηρίζονται ως στερεότυπες εκφράσεις (όπως *τα αγαθά του Αβραάμ και του Ισαάκ*, *μίτος της Αριάδνης*, *κόπρος του Αυγεία*) δεν απαντούν στο ΛΚΝ στο λήμμα του κυρίου ονόματος αλλά στο ουσιαστικό κεφαλή της ΟΦ (*αγαθά*, *μίτος*, *κόπρος*). Αυτό σχετίζεται και με τις γενικές αρχές των λεξικών για τον τρόπο αντιμετώπισης των κυρίων ονομάτων, όπως τονίζεται στον πρόλογο τους.

Ειδικότερα η θέση του ΛΝΕΓ είναι η εξής: «Εντός του κυρίου σώματος αυτού, δηλ. ως λήμματα τού Λεξικού, σύμφωνα με τις σύγχρονες απόψεις της λεξικογραφίας για τη συγκρότηση του λημματολογίου, έχουν συμπεριληφθεί τα σπουδαιότερα κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια, ελληνικά και ξένα τοπωνύμια) ... Τα κυριώνυμα στο παρόν Λεξικό αποτελούν βασικό συστατικό του λημματολογίου με πληροφορίες υπό μορφή ερμηνευμάτων και – για πρώτη φορά σε ελληνικό λεξικό – με ετυμολογικές πληροφορίες για την προέλευση κάθε κύριου ονόματος, ελληνικού ή ξένου». (ΛΝΕΓ, 25)

Αντίθετα, το ΛΚΝ θέτει έναν επιπλέον παράγοντα στην επιλογή των λημμάτων: Περιλαμβάνει στο λημματολόγιό του «από τα εθνικά ουσιαστικά και τα κύρια ονόματα, όσα δίνουν επιπλέον γλωσσικές πληροφορίες, π.χ. *Εβραίος, Τούρκος, Γιάννης, Θωμάς*» (ΛΚΝ, ια'). Όσον αφορά στα παράγωγα, τονίζεται στο ίδιο λεξικό ότι από τα επίθετα σε *-ικός, -ικος* που παράγονται από ονόματα χωρών, πόλεων ή από εθνικά ουσιαστικά περιλαμβάνονται στο λεξικό «(α) όσα δεν έχουν αυτόματη παραγωγή, π.χ. *Αγγλία – εγγλέζικος*; (β) τα παράγωγα από μεγάλες και/ή γνωστές χώρες, πόλεις, περιοχές κτλ., π.χ. *ρωσικός, γαλλικός, αθηναϊκός, θεσσαλικός*; (γ) όσα αναφέρονται σε ιδιότητες ενός λαού, χαρακτηριστικά προϊόντα κτλ., π.χ. *αγγλικό χιούμορ, δανέζικο έπιπλο*» (ΛΚΝ, ια'). Επίσης πολλά παράγωγα απαντούν στο αντίστοιχο λήμμα του επιθήματος, όπως «οι λέξεις *σολωμιστής και παλαμιστής* π.χ. δεν υπάρχουν ως λήμματα στο λεξικό· θα τις συναντήσει όμως ο χρήστης στο λήμμα *-ιστής ...*» (ΛΚΝ, ια').

4.1.2. Παρουσίαση των λημμάτων

Όσον αφορά στον τρόπο γραφής των κυρίων ονομάτων (δηλ. με κεφαλαία ή μικρά αρχικά γράμματα), παρατηρούμε ότι ποικίλλει στα λήμματα των δύο λεξικών. Γενικά, ονόματα που χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα ως κύρια και ως κοινά γράφονται με κεφαλαία και στα δύο λεξικά (π.χ. *Άδης, Πηνελόπη, Γιάννης, Λάζαρος, Θωμάς*). Κύρια ονόματα τα οποία χρησιμοποιούνται κατεξοχήν ως κοινά, δηλ. είναι αποτέλεσμα παγιωμένης μεταφοράς, δεν γράφονται με κεφαλαία (*αμαζόνα, βενιαμίν, γοργόνα, κύκλωπας, μούσα*). Όπως παρατηρήσαμε εξάλλου και παραπάνω, είναι σαφές ότι τα όρια αυτών των κατηγοριών είναι αρκετά ρευστά και έτσι τα δύο λεξικά σε μερικές περιπτώσεις διαφοροποιούνται μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα *Βελζεβούλ, Διόσκουροι, Κέρβερος* (με κεφαλαίο στο ΛΝΕΓ, με μικρό στο ΛΚΝ), *Ηγερία, Μαικήνας, Νύμφη* (με μικρό στο ΛΝΕΓ, με κεφαλαίο στο ΛΚΝ). Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΛΝΕΓ (και το ΛΚΝ βλ. παρακάτω σφίγγα) σε ορισμένες πε-

ριπτώσεις, ενώ γράφει το λήμμα με μικρό, όταν δίνει τον ορισμό του κυρίου ονόματος (μυθολογία κτλ.) αναφέρει σε παρένθεση ότι γράφεται με κεφαλαίο (*αμαζόνα, διάβολος, μούσα, φαντομάς*). Επίσης το ΛΚΝ, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις γράφει το λήμμα με κεφαλαίο, όταν δίνει τη μεταφορική σημασία του ονόματος χρησιμοποιεί μικρό αρχικό γράμμα, π.χ.

Νάρκισσος: 1. ... 2. *νάρκισσος*, άνθρωπος που...

Όσον αφορά στα κύρια ονόματα από τη νεότερη λογοτεχνία (π.χ. *δον Ζουάν, δον Κιχώτης, Καζανόβας, Κοκκινοσκουφίτσα, Κοντορεβιθούλης*) γράφονται στο ΛΝΕΓ με μικρό και στο ΛΚΝ με κεφαλαίο.

Συνήθως τα δύο λεξικά έχουν την τάση να ενσωματώνουν κάτω από τον ίδιο ληματικό τύπο τόσο την κυριολεκτική όσο και τη μεταφορική/μετωνυμική σημασία των κυρίων ονομάτων (βλ. και παρακάτω): π.χ.

σφίγγα: 1. ΜΥΘΟΛ. τέρας, συνήθ. με κεφάλι γυναίκας, σώμα λιονταριού και φτερά ... 2. ΑΡΧΑΙΟΛ. κάθε αναπαράσταση του παραπάνω τέρατος ... 3. (μετωνυμ.) πρόσωπο που δεν αποκαλύπτει τις διαθέσεις ή προθέσεις του ... (ΛΝΕΓ)

σφίγγα: 1. **Σφίγγα:** α. στην αρχαία ελληνική μυθολογία, τέρας με σώμα φτερωτού λιονταριού ... β. στην αιγυπτιακή τέχνη, άγαλμα του παραπάνω τέρατος ... 2. (μτφ.) άνθρωπος αινιγματικός ... (ΛΚΝ).

Παρατηρούμε ωστόσο ότι αυτή η πρακτική δεν ακολουθείται πάντα με απόλυτη συνέπεια. Για παράδειγμα το ΛΚΝ έχει την τάση να διασπά σε χωριστό λήμμα περιπτώσεις όπου η μετωνυμική/μεταφορική χρήση συνοδεύεται από αλλαγή σημασιολογικής κατηγορίας¹⁸, π.χ. *Άτλαντας, Ιούδας*, αλλά και *γοργόνα* στο ΛΚΝ:

άτλαντας¹: σειρά από γεωγραφικούς χάρτες ...

άτλαντας²: 1. άγαλμα ανδρός... 2. Άτλαντας, γίγαντας της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας ...

άτλαντας³: ο πρώτος από τους αυχενικούς σπονδύλους ...

Ιούδας¹: ως χαρακτηρισμός προσώπου ...

ιούδας²: μικρό άνοιγμα στην πόρτα κελιού ...

γοργόνα: 1. θαλασσινό πλάσμα ... // (επέκτ.) ακρόπρωρο που παριστάνει ολόγλυφη γυναικεία φιγούρα. 2. (μτφ.) γυναίκα με ωραίο σώμα.

18. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στη λεξικογραφική πρακτική ένα λήμμα διασπάται συνήθως σε περισσότερα λήμματα όταν παρουσιάζει σημασίες τελείως απομακρυσμένες μεταξύ τους. Για μια συζήτηση σχετικά με το πότε ένα λήμμα διασπάται σε δύο ομώνυμα λήμματα βλ. μεταξύ άλλων Béjoint (1994).

Σε ό,τι αφορά στην παρουσίαση των παραγώγων, τα δύο λεξικά δεν υιοθετούν την ίδια τακτική. Γενικά, το ΛΚΝ ενσωματώνει στο ίδιο λήμμα μόνο τα υποκοριστικά και μεγεθυντικά παράγωγα των κυρίων ονομάτων, ενώ διασπά σε χωριστά λήμματα παράγωγα άλλου τύπου (π.χ. σε *-ισμός*, *-ικός* κτλ.) (βλ. *δον Κιχότης* – *δονκιχοτικός* – *δονκιχοτισμός*¹⁹ ως τρία χωριστά λήμματα)²⁰. Στο ΛΝΕΓ η παρουσίαση των παραγώγων δε γίνεται με απόλυτη συνέπεια. Υπάρχει γενικά η τάση τα παράγωγα που δεν είναι ιδιαίτερα συχνής χρήσης και που η σημασία τους προκύπτει άμεσα από τα συστατικά τους να ενσωματώνονται στο ίδιο λήμμα με το κύριο όνομα (*δον Ζουάν* – *δονζουανισμός* – *δονζουανικός* σε ένα λήμμα, *μαικήνας* – *μαικηνισμός* επίσης σε ένα λήμμα). Αντίθετα παράγωγα που χρησιμοποιούνται πολύ συχνά στο καθημερινό λεξιλόγιο ή/και για τα οποία ο ορισμός τους απαιτεί επιπλέον πληροφορίες παρουσιάζονται συνήθως σε χωριστά λήμματα, όπως *Οδυσσέας* – *οδύσσεια*, *Κύκλωπας* – *κυκλώπειος*, *μεσσίας* – *μεσσιανισμός* – *μεσσιανικός*, *νάρκισσος* – *ναρκισσεύομαι* – *ναρκισσισμός*.

4.2. Η μικροδομή

Όσον αφορά στην μικροδομή, θα εξετάσουμε α) πώς διατυπώνονται οι ορισμοί των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία, β) πώς δίνονται οι ετυμολογικές/ιστορικές πληροφορίες σε κάθε λήμμα και γ) αν χρησιμοποιούνται χρηστικά σημάδια.

4.2.1. Ορισμός

Παρατηρούμε ότι σε γενικές γραμμές τα δύο λεξικά ακολουθούν διαφορετική μέθοδο παρουσίασης των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία²¹. Το ΛΝΕΓ δίνει συνήθως πρώτα τον ορισμό του κυρίου ονόματος και ακολουθεί η μεταφορική/μετωνυμική σημασία, π.χ.

Μαινάδα: 1. ΜΥΘΟΛ. καθεμία από τις γυναίκες που αποτελούσαν τη συνοδεία τού θεού Διονύσου ... 2. (μετωνυμ.) γυναίκα που βρίσκεται σε κατάσταση έξαλλης μανίας ...

19. Στα παραδείγματα που δίνονται ακολουθείται η ορθογραφία του εκάστοτε λεξικού.

20. Επίσης οι περιπτώσεις μετατροπής (conversion), δηλ. μιας διαδικασίας παραγωγής όπου δεν χρησιμοποιείται παραγωγικό επίθημα ή πρόθημα (π.χ. *ερμαφρόδιτος* ως ουσιαστικό και επίθετο), δεν δίνονται στο ΛΚΝ σε χωριστό λήμμα.

21. Βλ. τις αρχές τους στην εισαγωγή του κάθε λεξικού.

Αυτή η πρακτική σχετίζεται αναμφίβολα με το ότι το λεξικό αυτό, σε αντίθεση με το ΛΚΝ (βλ. και παραπάνω, § 4.1.1), έχει ως γενική αρχή να συμπεριλαμβάνει στο λημματολόγιό του όλα τα γνωστά κύρια ονόματα, ανεξάρτητα από το αν αυτά έχουν μεταφορική σημασία. Πολύ σπάνια, σε ορισμένα λήμματα αρχαίων κυρίων ονομάτων, παραλείπεται στο ΛΝΕΓ η κυριολεκτική σημασία, όπως

ηγερία: η γυναίκα που συντροφεύει έναν συνήθ. μεγάλο καλλιτέχνη ...

κροίσος: εξαιρετικά πλούσιος άνθρωπος, ο μεγιστάνας του πλούτου ...

μαικήνας: πλούσιος προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών, που αναλαμβάνει τις χορηγίες ...

μέγαιρα: (μετωνυμ.) γυναίκα με κακό και εριστικό χαρακτήρα ...²²

Στο ίδιο λεξικό, όταν πρόκειται για νεότερα κύρια ονόματα, υπάρχει η τάση να δίνεται μόνο η μεταφορική σημασία και να απουσιάζει ο ορισμός του κυρίου ονόματος, π.χ

δον Κιχώτης: (μετωνυμ.) πρόσωπο που δεν έχει αίσθηση της πραγματικότητας ...

Ιαβέρης: (μετωνυμ.) αστυνομικός που είναι αυστηρά προσηλωμένος στο καθήκον του ...

καζανόβας: συνήθ. σκωπτ. ο γυναικοκατακτητής ...

κοκκινοσκουφίτσα: (μετωνυμ.) για κορίτσι που είναι ντυμένο στα κόκκινα ...

κοντορεβιθούλης: (μετωνυμ.) για άνθρωπο πολύ κοντό και μικρόσωμο ...

κουασιμόδος: (μετωνυμ.) εξαιρετικά δύσμορφος άνθρωπος ...

Οθέλλος: (μετωνυμ.) παθολογικά ζηλιάρης εραστής ...

Υπάρχουν λίγες εξαιρέσεις, στις οποίες δίνεται στον ορισμό και η κυριολεκτική σημασία, όπως

Ιάγος: 1. ήρωας τής τραγωδίας του Σαίξπηρ ...

Οθέλλος ... 2. (μετωνυμ.) εξαιρετικά ύπουλος και ραδιούργος άνθρωπος ...

καραγκιόζης: 1. ο βασικός πρωταγωνιστής του λαϊκού θεάτρου σκιών ...
2. (συνεκδ.) το θέατρο σκιών ... 3. (μετωνυμ.) (α) πρόσωπο που με τις πράξεις ... (β) πρόσωπο χαμηλού επιπέδου ...

Από την άλλη το ΛΚΝ παρουσιάζει διάφορες παραλλαγές. Δηλ. είναι δυνατόν να βρούμε σε μερικά λήμματα το σχήμα που δίνει πρώτα τον ορισμό του κυρίου ονόματος και ακολουθεί η μεταφορική/μετωνυμική σημασία, όπως π.χ.

22. Αυτά γράφονται και με μικρό αρχικό γράμμα.

αμαζόνα: 1. *Αμαζόνα:* α. (πληθ.) μυθική εθνότητα φιλοπόλεμων γυναικών ... β. μέλος της παραπάνω εθνότητας ... 2. (μτφ.) νέα γυναίκα που: α. ασχολείται με την ιππασία ... β. (λογοτ.) έχει σε έντονο βαθμό ...

Εγκέλαδος: 1. γίγαντας ο οποίος, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία ... 2. σε μετωνυμία, για το σεισμό ...

λάμια: 1. μυθικό ανθρωποφάγο τέρας ... 2. (για γυναίκα) άπληστη, κακιά, στρίγκλα ...

Συνήθως, όμως, παρουσιάζεται πρώτα η μεταφορική σημασία και το κύριο όνομα δίνεται έμμεσα, είτε στον ορισμό ή στην ετυμολογία, όπως

διόσκουροι: χαρακτηρισμός δύο ανθρώπων που συνδέονται με στενή φιλία ... σε μετωνυμία από τους Διοσκούρους της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας ...

Εφιάλτης: χαρακτηρισμός ανθρώπου που πρόδωσε τα εθνικά συμφέροντα ... (όπως ο Εφιάλτης που πρόδωσε στους Πέρσες) ...

κέρβερος: σε μετωνυμία, για άγρυπνο και αυστηρό φρουρό ή επιτηρητή (από τον Κέρβερο, τον τρομερό φύλακα των πυλών του Άδη) ...

Ιαβέρης: σε μετωνυμία, για αστυνομικό που είναι ... [λόγ. < γαλλ. επών. *Javer(e)* (ήρωας από το μυθιστόρημα *Άθλιοι* του *B. Ουγκό* ...)].

Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις δεν δίνεται καθόλου η κυριολεκτική σημασία του λήμματος, όπως

Μαθουσάλας: για πρόσωπο που η διάρκεια της ζωής του έχει ξεπεράσει κατά πολύ τα εκατό χρόνια ... [λόγ. < ελνστ. *Μαθουσάλας* < *Μαθουσάλα* < εβρ. *Methuselah*].

Παρατηρούμε ότι σε γενικές γραμμές τα λεξικά έχουν την τάση να ενσωματώνουν στους ορισμούς τους πληροφορίες ιστορικού τύπου που σχετίζονται με το αντικείμενο αναφοράς του κυρίου ονόματος (δηλαδή με το αρχικό ιστορικό ή φανταστικό πρόσωπο) ανεξάρτητα από το αν υπάρχει παγιωμένη μεταφορά ή όχι, π.χ.

Κοκκινোসκουφίτσα: ηρωίδα του ομώνυμου γνωστού παραμυθιού και σε μετωνυμία, για κορίτσι που είναι ντυμένο στα κόκκινα. (ΛΚΝ)²³

Επίσης, όταν οι πληροφορίες αυτές απουσιάζουν από τον ορισμό των λεξικών, αυτό γίνεται ανεξάρτητα από το βαθμό παγίωσης της μεταφοράς των κυρίων ονομάτων, π.χ.

μέγαιρα: πολύ κακή ή δύστροπη γυναίκα [< αρχ. *Μέγαιρα* ...] (ΛΚΝ), αλλά

23. Βλ. και τα παραδείγματα των δύο λεξικών παραπάνω.

Οθέλος: σε μετωνυμία, παθολογικά ζηλότυπος εραστής [< αγγλ. Othello ήρωας ... του Σαίκσπηρ.] (ΛΚΝ)²⁴

Οι επιλογές αυτές των δύο λεξικών συνδέονται αναμφισβήτητα με τη δυσκολία που αντιμετωπίζει πάντοτε ο λεξικογράφος να αποφασίσει πόσες και ποιες πληροφορίες θα δώσει για κάθε σημασία και με το αν πρόκειται για μια μόνο σημασία ή δύο διαφορετικές.

Επίσης, όσον αφορά στην παρουσίαση των σημασιολογικών μηχανισμών που ευθύνονται για τη χρήση του κύριου ονόματος ως κοινού, διαπιστώνονται σε ορισμένες περιπτώσεις διαφορές ανάμεσα στα δύο λεξικά²⁵. Έτσι, για παράδειγμα, είναι δυνατόν το ένα λεξικό να χαρακτηρίζει μεταφορά τη χρήση του κυρίου ονόματος ως κοινού και το άλλο ως μετωνυμία: λ. *αμαζόνα* (μετωνυμ. ΛΝΕΓ – μτφ. ΛΚΝ), *Διόσκουροι* (μτφ. ΛΝΕΓ – μετωνυμ. ΛΚΝ).

Περαιτέρω αντί των όρων μεταφορά/μετωνυμία χρησιμοποιούνται σε αρκετά λήμματα οι όροι/χαρακτηρισμοί:

κατ' επέκταση, π.χ. **αφροδίσιος**: 1. (κυριολ.) αυτός που σχετίζεται με τη θεά Αφροδίτη 2. (κατ' επέκτ.) αυτός που σχετίζεται με τη σεξουαλική επιθυμία ή επαφή ... (ΛΝΕΓ),

συνεκδοχικώς, π.χ. **γοργόνα**: 1. μυθικό θαλασσινό πλάσμα ... 2. (συνεκδ.) ακρόπρωρο ... (ΛΝΕΓ)²⁶,

σύμβολο, π.χ. **Νέστορας**: 1. ομηρικός βασιλιάς ... σύμβολο της ώριμης σκέψης, της σύνεσης και της σοφίας ... (ΛΝΕΓ)²⁷, **Πήγασος**: μυθικό φτερωτό άλογο, σύμβολο της ποιητικής έμπνευσης ... (ΛΚΝ),

χαρακτηρισμός ... , π.χ. **μέντορας**: χαρακτηρισμός για συνετό σύμβουλο και φίλο ... (ΛΚΝ)²⁸,

για πρόσωπο που ... , π.χ. **Μαθουάλας**: για πρόσωπο που η διάρκεια της ζωής του έχει ξεπεράσει κατά πολύ τα εκατό χρόνια ... (ΛΚΝ),

γυναίκα που, π.χ. **ηγερία**: η γυναίκα που συντροφεύει ... (ΛΝΕΓ), **Ηγερία**: προικισμένη γυναίκα που παραστέκεται ... (ΛΚΝ),

άνθρωπος που ... , π.χ. **Νάρκισσος**: ... 2. *νάρκισσος*, άνθρωπος που θαυμάζει υπερβολικά ... (ΛΚΝ)

24. Παρόμοια και στο ΛΝΕΓ.

25. Βλ. ΛΚΝ σ. ιζ', ΛΝΕΓ σ. 31.

26. Η σημασία του λ. *γοργόνα* ως ακρόπρωρο χαρακτηρίζεται επέκταση στο ΛΚΝ.

27. Πβλ. λ. *Νέστωρ* «1. ομηρικός βασιλιάς της Πύλου ... 2. (μτφ.) ο πιο ηλικιωμένος και πιο συνετός ...» (ΛΚΝ)

28. Βλ. και *επιμηθέας*, *Εφιάλτης*, *Ιούδας Αφροδίτη*, *Κατίνα* (ΛΚΝ)

Ἡ χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένος γλωσσικός μηχανισμός ή χαρακτηρισμός που να συνεπάγεται αλλαγή σημασίας π.χ. **νέμεση**: 1. η τιμωρία που επιβάλλεται από μία ανώτερη δύναμη ... (ΛΚΝ), **μολώχ**: για παράλογη αιτία καταστροφής ... (ΛΚΝ).

Επιπλέον, ενώ διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει απόλυτη συνέπεια στην χρήση των όρων μεταφορά, μετωνυμία και των άλλων όρων που χρησιμοποιούνται και στα δύο λεξικά, μπορεί να διακρίνει κανείς κάποιες επιμέρους τάσεις. Για παράδειγμα, και τα δύο λεξικά χρησιμοποιούν συνήθως τον όρο μετωνυμία σε περιπτώσεις μεταφοράς²⁹ (π.χ. *Κοκκινοσκουφίτσα, κέρβερος*), ενώ δεν αναφέρουν (κυρίως το ΛΚΝ) συγκεκριμένο γλωσσικό μηχανισμό ή χαρακτηρισμό που να συνεπάγεται αλλαγή σημασίας όταν θεωρούν ότι πρόκειται για πλήρως παγιωμένα μεταφορικά κύρια ονόματα, δηλ. που έχουν μετατραπεί πλήρως σε κοινά. Η μη συνέπεια στη χρήση ορολογίας αποτυπώνει την αμηχανία και τον προβληματισμό του λεξικογράφου απέναντι στα κύρια ονόματα που βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια της διαδικασίας παγίωσης της μεταφοράς τους.

4.2.2. Ετυμολογικές/ιστορικές πληροφορίες

Η ετυμολογία στο ΛΝΕΓ, όπως δηλώνεται και στην εισαγωγή (βλ. σ. 32-34) είναι αρκετά εκτενής με αναφορά συνήθως στις πρωταρχικές ρίζες των λέξεων. Αντίθετα, το ΛΚΝ δεν θεωρεί απαραίτητο να «προχωρήσει η ετυμολογική ιστορία πέρα από τα αρχαία ελληνικά» ή, εφόσον πρόκειται για δάνεια «αποφεύγεται η ετυμολογική ιστορία να προχωρεί χωρίς λόγο διαδοχικά σε διάφορες ξένες γλώσσες» (σ. κβ'). Για παράδειγμα στο λ. *μούσα* το ΛΝΕΓ δίνει τις εξής αναλυτικές πληροφορίες όσον αφορά στην ετυμολογία:

< αρχ. *Μοῦσα* < *μόνθια (με απλοποίηση τού συμπλέγματος και αντέκταση), μεταπτωτ. βαθμ. τού θ. *μανθ-*, για το οποίο βλ. λ. *μανθάνω / μαθαίνω*· κατ' άλλους, < *μόντ-ja < *men- (πβ. *μένος*) με δυσεξηγήτο το -τ- ή λατ. *mons-* (πβ. *mons, -ntis* «όρος») με αρχική σημ. «νύμφη τῶν ὄρεων».

Το ΛΚΝ αρκείται να αναφερθεί μόνο στην αρχαία ελληνική λέξη από την οποία προέρχεται: Λόγ. < αρχ. *Μοῦσα*³⁰.

Επίσης το λ. *δον Ζουάν* στο ΛΝΕΓ ανάγεται στην ισπανική λογοτεχνία,

29. Για τη διάκριση μετωνυμίας-μεταφοράς, βλ. παραπάνω.

30. Βλ. επίσης και την ετυμολογία στα λήμματα *Διόσκουροι, Εγκέλαδος, Κασσάνδρα, Κέρβερος, Κύκλωπας, Λάζαρος, λάμια, Λεβιάθαν, Μέντορας, Νέμεση, Νώε, Οδυσσεάς*.

απ' όπου προήλθε αρχικά (< ισπ. *Don Juàn*, ... θρυλικό πρόσωπο τής ισπ. Λογοτεχνίας του 16^{ου} αι. ...), ενώ στο ΛΚΝ γίνεται αναφορά στην γαλλική λογοτεχνία, από την οποία θεωρείται ότι εισέρρευσε το λ. στην ελληνική γλώσσα [*< γαλλ. Don Juan* τίτλος έργου του Μολιέρου (ορθογρ. δάν.)]³¹.

Περαιτέρω το ΛΚΝ θεωρεί αρκετά από τα κύρια ονόματα με μεταφορική/μετωνυμική χρήση ως ορθογραφικά (*Ηγερία, Ιαβέρης, Ιάγος*), μεταφραστικά ή σημασιολογικά δάνεια από τα γαλλικά (*αμαζόνα, Αφροδίτη, μέγαιρα*), γερμανικά (*απολλώνειος*) κ.ο.κ. (βλ. και ΛΚΝ, σ. κ'-κα').

Αναφορικά με τις πληροφορίες ιστορικού τύπου που δεν σχετίζονται με την ετυμολογία του κυρίου ονόματος αλλά με το αντικείμενο αναφοράς του, διαπιστώνεται ότι συχνά υπάρχει η τάση να περιλαμβάνονται στον ορισμό των λεξικών ΛΝΕΓ και ΛΚΝ (βλ. και παραπάνω). Ανάλογη στάση υιοθετείται και από αντίστοιχα ξένα λεξικά (βλ. Fontant 1998) και αυτό σχετίζεται με την αναγκαιότητα να δοθούν στον ορισμό οι εγκυκλοπαιδικές πληροφορίες πάνω στις οποίες βασίζεται η μεταφορά του κυρίου ονόματος.

4.3.3. Χρηστικά σημάδια

Το ΛΝΕΓ δεν χρησιμοποιεί συχνά χρηστικά σημάδια, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις (με χαρακτηρισμούς του τύπου λαϊκό, μειωτικό, υβριστικό, κτλ.), όπως για παράδειγμα στο λ. *καζανόβας* επισημαίνεται ότι χρησιμοποιείται «συνήθως σκωπτικά» (ενώ στο ΛΚΝ, «πειραχτικά»). Αντίθετα, το ΛΚΝ παρέχει πάντα χρηστικά σημάδια και πρέπει να τονιστεί ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις (π.χ. *Γιάννης*) τα περισσότερα κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία που εξετάσαμε τα θεωρεί λόγια.

5. Σύγκριση με το αρχείο του ΙΑΝΕ

Στη μελέτη αυτή, προκειμένου να δούμε κατά πόσο το φαινόμενο που εξετάζουμε αποτυπώνεται στις διαλέκτους και τα ιδιώματα της ΝΕ, κρίναμε σκόπιμο να εξετάσουμε αντιπροσωπευτικά κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία και στο ΙΑΝΕ, τόσο στους τόμους που έχουν δημοσιευτεί ως τώρα όσο και στο λημματολόγιο όλου του αρχείου (υπό έκδοση). Διαπιστώσαμε ότι πολλά από αυτά, κυρίως λόγια από την μυθολογία, την Βίβλο και τη νεότερη λογοτεχνία (*Αίολος, Άτλαντας, Εγκέλαδος, Γολιάθ, αρλεκίνος, δον Ζουάν*) δεν

31. Πβ. ωστόσο *δον Κιχώτης*.

απαντούν καθόλου ή εμφανίζονται σπάνια (*δον Κιχώτης, δονγκιχωτισμός*) στο αρχείο που αποτελεί βάση του ΙΛΝΕ³². Παρατηρήσαμε ωστόσο ότι όσα έχουν εισέλθει στις διαλέκτους/ιδιώματα, έχουν ευρεία διάδοση και χρησιμοποιούνται συχνά ως επώνυμα/παρωνύμια (*Καζανόβας, Κάιν, Κουταλιανός*) και τοπωνύμια (π.χ. *Ηρακλής, Κύκλωπας*), σε ευχές (*Αβραάμ*)³³ και βλασφημίες (*Ηρώδης*). Επίσης είναι χαρακτηριστικό ότι δημιουργούνται από αυτά παράγωγα (π.χ. *γοργόνι, γοργονιάζω, γοργονίδι, γοργόνικος, γόργονος, καραγκιοξιλεύω, καραγκιοζαρείκος, Καραγκιοζέλης, κοντορεβιθάκης, κοντορεβιθάτος, κοντορεβιθιά*) που απουσιάζουν από την κοινή. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι, ενώ από τα μυθολογικά για παράδειγμα ονόματα στην κοινή έχει περάσει μόνο μια διάσταση του μύθου για τη μεταφορική σημασία, στις διαλέκτους/ιδιώματα χρησιμοποιούνται από το μύθο περισσότερα και διαφορετικά καμιά φορά μεταξύ τους χαρακτηριστικά. Έτσι, για παράδειγμα, το λ. *γοργόνα* απαντά με τις ακόλουθες μεταφορικές σημασίες:

γοργόνα: ... 1. ωραία, ευειδής γυνή Εύβ. (Όρ.) ... β) Γυνή υπερφυσική τό μέγεθος, αλλά και δυσειδής, ατημέλητος, κακότροπος, διεστραμμένη, μοχθηρά κ.τ.τ. ... γ) Γυνή ταχεία εις τας κινήσεις ή εις την εργασία ... δ) Γυνή πλεονέκτις ... ε) Γυνή λαίμαργος ... στ) Γυνή υπνοβάτις ... ζ) Γυνή βάσκανος ... η) Κορασίς άτακτος ... 2) Πτερωτός ίππος ... 3) Η φθείρ ... 4) Λίθος υπερμεγέθης, τερατώδης την θέαν, προκαλών φόβον και δέος ... Η λ. και ως παρωνύμ. υπό τον τύπ. Γοργόνα Πελοπν. (Γαργαλ.) και ως τοπων. υπό τους τύπ. Γοργόνα ...³⁴

Για να καταλήξουμε ωστόσο σε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με τις διαφορές μεταξύ κοινής και διαλέκτων/ιδιωμάτων στη διαδικασία παγίωσης της μεταφορικής σημασίας των κύριων ονομάτων, είναι απαραίτητη μια λεπτομερειακή εξέταση του υλικού του ΙΛΝΕ.

6. Επίλογος

Στην εργασία αυτή εξετάσαμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα κύρια ονόματα με μεταφορική σημασία στα μονόγλωσσα λεξικά της ΝΕ. Αφού αναφερθήκαμε σε θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στην κατηγορία των κυ-

32. Η απουσία κάποιων ονομάτων είναι δυνατό βέβαια να οφείλεται στο ότι το αρχείο αυτό, όπως άλλωστε και κάθε αρχείο, καλύπτει μέρος μόνο και όχι το σύνολο των πληροφοριών που στοχεύει να αποθηκεύσει.

33. Για τη σχετική φράση στα ιδιώματα βλ. Μπασέα - Μπεζαντάκου (2003: 95-96).

34. Βλ. και λ. *αμαζόνα, Κάιν, λάμια*.

ρίων ονομάτων και εξετάσαμε τους γλωσσικούς μηχανισμούς που ευθύνονται για τη χρήση των κυρίων ονομάτων ως κοινά, διερευνήσαμε σε ποιο βαθμό ενσωματώνονται τα κύρια ονόματα στα λεξικά μιας γλώσσας, και εστιάσαμε τη μελέτη μας στα λεξικά της νεοελληνικής. Παρατηρήσαμε ότι κάθε λεξικό ενσωματώνει συγκεκριμένες κατηγορίες κυρίων ονομάτων στο λημματολόγιό του και ότι δεν υπάρχει απόλυτη συνέπεια στο λεξικογραφικό χειρισμό των κατηγοριών αυτών τόσο από άποψη μακροδομής όσο και μικροδομής. Αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων στην περιθωριακή θέση που έχουν τα κύρια ονόματα στην γλωσσική ανάλυση και στο ότι μεγάλος αριθμός κυρίων ονομάτων βρίσκεται σε διαφορετικό στάδιο παγίωσης της μεταφορικής του σημασίας.

Αναμφίβολα η μελέτη αυτή μπορεί να συμπληρωθεί από μια λεπτομερειακή εξέταση της λεξικογραφικής πραγμάτευσης των κυρίων ονομάτων που εμφανίζονται σε στερεότυπες εκφράσεις, των τοπωνυμίων και άλλων κατηγοριών κυρίων ονομάτων – που δεν ήταν δυνατό να συμπεριληφθούν σ' αυτό το άρθρο – και να οδηγήσει σε περισσότερο γόνιμα συμπεράσματα.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΕΥΘΥΜΙΟΥ & ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριώτης Ν. 1959. *Σημασιολογία*. Θεσ/νίκη. Εκδ. Α.Π.Θ.
- Βαγιακάκος Δ. 1962. «Σχεδιάσμα περί των τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι 1833-1962 (1)». *Αθηνά* 66, 301-424.
- Βαγιακάκος Δ. 1963. «Σχεδιάσμα περί των τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι 1833-1962 (2)». *Αθηνά* 67, 145-369.
- Béjoint H. 1994. *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford. Oxford University Press.
- Γιακουμάκη Ε. 2000. *Ευφημισμός. Γλωσσική προσέγγιση*. Αθήνα.
- Γιακουμάκη Ε. 2000α. «Κυριολεξία και μεταφορά στα τοπωνύμια», Στο *Τα κρητικά τοπωνύμια*. Πρακτικά Διήμερου Επιστημονικού Συνεδρίου 6-7 Νοεμβρίου 1998, Ρέθυμνο Α' τ., 235-250.
- Γιαννακίδου Α. 1992. *Τα κύρια ονόματα ως αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στη θεωρία του Συμπλέγματος των Ιδιοτήτων του J. Searle και τη Θεωρία της Αιτιακής Αλυσίδας του S. Kripke*. Μεταπτυχιακή εργασία. Α.Π.Θ.
- Chandler D. 2002. *Semiotics. The Basics*. London. Routledge.
- Dumarsais C. 1977. *Traité de tropes*. Paris. Le Nouveau Commerce [1^η έκδ. 1730].

- Gary-Prieur M.-N. 1991. "Le nom proper constitue-t-il une catégorie linguistique?". *Langue Française* 92, 4-25.
- Gary-Prieur M.-N. 1994. *Grammaire du nom proper*. Paris. PUF.
- Flaux N. 1991. "L'antonomase du nom proper ou la mémoire du référent". *Langue Française* 92, 26-45.
- Fontanier P. 1997. *Les figures du discours*. Paris. Flammarion. [1^η έκδ. 1821].
- Fontant M. 1998. "Sur le traitement lexicographique d'un procédé linguistique: l'antonomase de nom proper". *Cahiers de lexicologie* 73/2, 5-41.
- Holton D., Mackridge P. & Ει. Φιλιππάκη-Warburton 1999. *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. Μετφρ. Β. Σπυρόπουλος. Αθήνα. Πατάκης.
- Jonasson K. 1992. "Les noms propres métaphoriques: construction et interpretation". *Langue Française* 92, 64-81.
- Jonasson K. 1994. *Le nom propre. Constructions et interprétations*. Louvain-la Neuve. Duculot.
- Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. 1933-. Αθήνα. Ακαδημία Αθηνών.
- Κλαίρης Χ. και Γ. Μπαμπινιώτης 1996. *Γραμματική της νέας ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή – Ι. Το όνομα της νέας ελληνικής. Αναφορά στον κόσμο της πραγματικότητας*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα.
- Kleiber G. 1981. *Problèmes de référence: descriptions définies et noms propres*. Paris. Klincksieck.
- Kleiber G. 1995. "Sur la definition des noms propres: une dizaine d'années après". Στο Μ. Noailly (επιμ.) *Nom propre et nomination*, Actes du Colloque de Brest, 21-24 avril 1994, Klincksieck, 11-36.
- Kripke S. 1972. "Naming and Necessity". Στο G. Harman & D. Davidson (επιμ.) *Semantics of Natural Language*. Dordrecht. Reidel, 253-355.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* 1998. Θεσσαλονίκη. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Marmaridou S. 1991. *What's so proper about Names?* Αθήνα. Παράρτημα του περιοδικού Παρουσία αρ. 15.
- Migliorini B. 1927. *Dal nome proprio al nome comune. Studi semantici sul mutamento dei nomi propri di persona in nomi comuni negl'idiomi romanzi*. Genève, Olschki.
- Mill J. 1843. *A System of Logic*. N. York. Longman [2^η έκδ. 1956].
- Morier H. 1981. *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Paris. PUF [1^η έκδ. 1961]
- Μπαμπινιώτης Γ. 1998. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας [2^η έκδ. 2002].

- Μπασέα – Μπεξαντάκου Χρ. 1991. «Η μεταφορά στην λεξικογραφία». *Λεξικογραφικό Δελτίο* 17, 111-120.
- Μπασέα – Μπεξαντάκου Χρ. 2003. «Λόγιες φράσεις της Κοινής Νέας Ελληνικής στις διαλέκτους και στα ιδιώματα». *Λεξικογραφικό Δελτίο* 24, 89-96.
- Μπούτουρας Α. 1912. *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικώς και γλωσσικώς ερμηνευόμενα*. Αθήνα. Ραφτάνης.
- Rey-Debove J. 1998. *La linguistique du signe. Une approche sémiotique du langage*. Paris. Armand Colin.
- Russel B. 1905. “On denoting”. *Mind* 14, 479-493.
- Searle J. 1985. “Proper Names”. *Mind* 67, 166-173.
- Strawson P.F. 1950. “On Referring”. *Mind* 59, 320-344.
- Συμεωνίδης Χ. 1992. *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία*. Θεσ/νίκη. Κυριακίδης.
- Τομπαΐδης Δ. 1990. *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*. Αθήνα. Επικαιρότητα.
- Τριανταφυλλίδης Μ. 1988. *Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [1^η έκδ. 1941].
- Τρυφερούλης Κ. 2001. *Κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια) χρησιμοποιούμενα ως λέξεις κοινών εννοιών (έως 1669 μ.Χ.)*. Μεταπτυχιακή εργασία. Α.Π.Θ.

Παράρτημα

Τα κύρια ονόματα στα λεξικά ΛΝΕΓ, ΛΚΝ και ΙΑΝΕ³⁵

	ΛΝΕΓ	ΛΚΝ	ΙΑΝΕ
Αβραάμ, φρ. Αβρ. και Ισαάκ τα αγαθά – αβραμιαίος	+	³⁶	+
Αδάμ, φρ. μήλο του Αδάμ, στην εξορία του Αδάμ	+	+	+

35. Ο πίνακας έγινε με βάση το υλικό του ΛΝΕΓ και του ΛΚΝ, γιατί η έκδοση του ΙΑΝΕ δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Δεδομένου ότι τα λεξικά (αλλά και τα μέλη της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας) δεν συμφωνούν πάντοτε μεταξύ τους (βλ. και παραπάνω, § 4.1.1), στο παράρτημα αυτό δεν τηρείται συγκεκριμένος και απόλυτος κανόνας σε ό,τι αφορά στην γραφή των κυρίων ονομάτων με μικρό ή κεφαλαίο αρχικό γράμμα.

36. Στο λ. αγαθό.

	<i>ΛΝΕΓ</i>	<i>ΛΚΝ</i>	<i>ΙΛΝΕ</i>
<i>Άδης</i>	+	+	+
<i>Άδωνις</i>	+	-	-
<i>Αισχύλος – αισχύλειος</i>	+	+	-
<i>αμαζόνα</i>	+	+	+
<i>Αμάλθεια, φρ. το κέρασ της Α.</i>	+	+	-
<i>Άννας, φρ. από τον Άννα στον Καϊάφα</i>	+	-	+
<i>άπιστος Θωμάς</i>	+	+	₃₇
<i>Απόλλων – απολλώνιος</i>	+	-	-
<i>Αριάδνη, ο μίτος της Α.</i>	+	₃₈	-
<i>αριστοφανικός</i>	+	+	-
<i>αρλεκίνος</i>	+	+	-
<i>Άτλας – άτλαντας</i>	+	+	-
<i>Αυγείας – κόπρος του Α.</i>	+	₃₉	-
<i>Αφροδίτη</i>	+	+	-
<i>αχίλλειος</i>	+	+	-
<i>βακχικός</i>	+	+	-
<i>Βαρθολομαίος, η νύχτα του Αγ. Β.</i>	+	₄₀	-
<i>βεληγκέκας</i>	+	-	-
<i>βενιαμίν</i>	+	+	-
<i>Βερζεβούλ</i>	+	+	₄₁
<i>βοναπαρτισμός</i>	+	+	-
<i>Βούδας – βουδισμός</i>	+	+	-
<i>Βρούτος, φρ. και συ τέκνον Βρ.</i>	+	+	-
<i>Βύρων – βυρωνισμός</i>	+	-	-
<i>Γιάννης</i>	+	+	+
<i>Γολιάθ</i>	+	-	-
<i>Γοργόνα</i>	+	+	+
<i>(ανθ' ημών) Γουλιμής</i>	+	-	-
<i>Γραμματείς, φρ. Γρ. και Φαρισ.</i>	+	+	-
<i>Δαβίδ, φρ. Δ. και Γολιάθ</i>	+	-	-

37. Στο λ. άπιστος.

38. Στο λ. μίτος.

39. Στο λ. κόπρος.

40. Στο λ. νύχτα.

41. Στο λ. βερζεβούλης.

	<i>ΛΝΕΓ</i>	<i>ΛΚΝ</i>	<i>ΙΑΝΕ</i>
δαλάι λάμα	+	+	-
δαμόκλειος (σπάθη)	+	+	-
Δαναοί, φρ. φοβού τους Δ. και δώρα φέροντας	+	-	-
δαντικός – δάντειος	+	+	-
Διάβολος - Σατανάς - Εωσφόρος - Μεφιστοφελής	+	+	+
διονυσιακός – διονυσιαστής	+	+	-
Διόσκουροι	+	+	+ ⁴²
δον Ζουάν – δονζουανικός – δονζουανισμός	+	+	-
δον κιχώτης – δονκιχωτικός – δονκιχωτισμός	+	+	+
δρακόντειος	+	+	+ ⁴³
Δράκουλας	+	+	+
Εγκέλαδος	+	+	-
επικούρειος	+	+	-
επιμηθέας – επιμήθεια	+	+	-
έριδα, φρ. το μήλον της Έρ.	+	+	+
ερινύες	+	+	-
ερμαφρόδιτος	+	+	+
Εφιάλτης	+	+	+
Εωσφόρος	+	+	+
Ζορρό, φρ. κάνω τον Ζορρό	+	-	-
Ηγερία	+	+	-
Ηρακλής – ηράκλειος	+	+	+
ηροστράτειος (σε φρ.)	+	-	- ⁴⁴
Ηρώδης	+	-	+
Ησαίας, φρ. χορεύω τον χ. του Η.	+	+	+
Ήφαιστος – ηφαίστειο	+	+	+
Θέμις (και φρ.)	+	+	+
Θέσπις, φρ. άρμα Θ.	+	-	-
Θωμάς, φρ. άπιστος Θ.	+	+	+
Ιαβέρης	+	+	-
Ιάγος	+	+	-

42. Μαρτυρείται μόνο ως τοπωνύμιο.

43. Απαντά μόνο ως ουσιαστικό δρακόντειο.

44. Απαντά ωστόσο το κύριο όνομα Ηρόστρατος.

	<i>ΛΝΕΓ</i>	<i>ΛΚΝ</i>	<i>ΙΛΝΕ</i>
<i>Ίκαρος</i>	+	+	+
<i>Ιουδαίος, φρ. περιπλανώμενος Ι.</i>	+	+	+ ⁴⁵
<i>Ιούδας, φρ. το φιλί του Ι.</i>	+	+	+ ⁴⁶
<i>ίριδα</i>	+	+	+
<i>ιψενικός, φρ. ιψενικό τρίγωνο</i>	+	+	-
<i>Ιώβ, φρ. τα πάθη του Ι. – ιώβειος</i>	+	+	-
<i>καδμεία (νίκη)</i>	+	+	-
<i>καζαμίας</i>	+	+	+
<i>καζανόβας</i>	+	+	+
<i>Κάιν</i>	+	+	+
<i>Καίσαρας, φρ. Καίσαρος Καίσαρι</i>	+	+	+ ⁴⁷
<i>Καραγκιόζης</i>	+	+	+
<i>Καρνάτιδα</i>	+	+	+
<i>Κασσάνδρα</i>	+	+	+
<i>Κατίνα</i>	+	+	+
<i>Κένταυρος</i>	+	+	+
<i>Κέρβερος</i>	+	+	+
<i>Κίρκη</i>	+	-	+
<i>Κοκκινοσκουφίτσα</i>	+	+	+
<i>Κοντορεβιθούλης</i>	+	+	+
<i>κουασιμόδος</i>	+	+	-
<i>κουταλιανός</i>	+	-	+
<i>κουτρούλης, φρ. του κουτρούλη ο γάμος</i>	+	+	+ ⁴⁸
<i>κροίσος</i>	+	+	+
<i>Κρόνος</i>	+	+	-
<i>Κύκλωπας</i>	+	+	+
<i>Λάζαρος, φρ. αναστήθηκε σαν τον Λ.</i>	+	+	+
<i>λάμια</i>	+	+	+
<i>Λεβιάθαν</i>	+	+	-
<i>λενινισμός</i>	+	+	-

45. Δε μαρτυρείται η φράση.

46. Δεν απαντά η φράση.

47. Απαντά το κύριο όνομα, όχι όμως και η φράση.

48. Δεν απαντά η φράση.

	<i>ΑΝΕΓ</i>	<i>ΑΚΝ</i>	<i>ΙΑΝΕ</i>
Λούης, φρ. έγινα λούης	+	+	+ ⁴⁹
λουκούλλειος, φρ. λ. γεύμα	+	+	+ ⁵⁰
Μαγδαληνή	+	+	-
μαζοχισμός	+	+	-
μαθουσάλας	+	+	+
μαικήνας	+	+	-
μαινάδα	+	+	-
μακιαβελισμός	+	+	-
Μαμωνάς, φρ. τα πλούτη του Μ.	+	+	-
Μαρία (και φρ.)	+	+	+
μανσωλείο	+	+	+
μέγαιρα	+	+	+
μέντορας	+	+	-
μεσσαλίνα	+	+	+ ⁵¹
μεσσίας	+	+	+
Μεφιστοφελής – μεφιστοφελικός	+	+	-
μιθριδατισμός	+	+	-
μολώχ	+	+	-
Μορφέας, φρ. στην αγκαλιά του Μ.	+	+	-
μούσα	+	+	+
Ναθαναήλ, φρ. Φ. και Ν.	+	+	+
νάρκισσος	+	+	+
νέμεση	+	+	-
νερώνειος	+	-	- ⁵²
Νέστορας	+	+	+
νύμφη	+	+	-
Νώε, φρ. κατακλυσμός του Ν.	+	+	+
Οδυσσέας – οδύσσεια	+	+	+
Οθέλλος	+	+	-
οιδιπόδειο σύμπλεγμα	+	+	-
ολύμπιος	+	+	+

49. Δε μαρτυρείται η φράση.

50. Δεν απαντά η φράση, αλλά παραδίδεται το λ. Λούκουλλος και με τη σημασία λαίμαργος.

51. Η μοναδική μαρτυρία προέρχεται από τα ΜΝΕ (Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά).

52. Απαντά ωστόσο το κύριο όνομα Νέρωνας ως παρωνύμιο.

	<i>ΛΝΕΓ</i>	<i>ΛΚΝ</i>	<i>ΙΑΝΕ</i>
<i>ομηρικός</i>	+	+	-
<i>Ονούφριος</i>	+	+	+
<i>Παλλάς – παλλάδιο</i>	+	+ ⁵³	+ ⁵⁴
<i>Παναγία</i>	+	+	+
<i>Πανδώρα, φρ. το κουτί της Π.</i>	+	_ ⁵⁵	+
<i>Παντελής, φρ. τα ίδια Π. τα ίδια Π.</i>	+	_ ⁵⁶	+ ⁵⁷
<i>Πήγασος</i>	+	+	-
<i>Πηνελόπη</i>	+	+	+
<i>Πλάτων – πλατωνικός – πλατωνισμός</i>	+	+	_ ⁵⁸
<i>Πόντιος Πιλάτος</i>	+	+	+ ⁵⁹
<i>πριάπειος</i>	+	-	-
<i>πριαπισμός</i>	+	+	+
<i>προκρούστειος</i>	+	+	-
<i>πτωχοπροδορισμός</i>	+	+	-
<i>πυγμαλίων</i>	+	-	-
<i>πυθία</i>	+	+	_ ⁶⁰
<i>πύρρειος (νίκη)</i>	+	+ ⁶¹	-
<i>ροβινσώνας</i>	+	-	+
<i>σαδισμός- σαδιστής</i>	+	+	+
<i>Σάιλοκ</i>	-	+	-
<i>Σαμαρείτης, φρ. καλός Σ.</i>	+	+	+
<i>σαπφικός, φρ. σ. έρωτας</i>	+	+	-
<i>σαρδάμ</i>	+	+	-
<i>σαρδανάπαλος</i>	+	+	+
<i>σαρδόνιος</i>	+	+	_ ⁶²
<i>Σάτυρος</i>	+	+	+

53. Μόνο λ. *παλλάδιο*.

54. Απαντά το λ. *Παλλάδα*, όχι όμως *παλλάδιο*.

55. Στο λ. *κουτί*.

56. Στο λ. *ίδιος*.

57. Δεν μαρτυρείται η φράση.

58. Απαντά μόνο το λ. *Πλάτων* ως κύριο όνομα.

59. Στο λ. *Πιλάτος*.

60. Απαντά ωστόσο το επίθετο *πύθιος*, -α, -ο.

61. Στο λ. *νίκη*.

62. Υπάρχει στο αρχείο το επίρρημα *σαρδόνια* από το περιοδικό *Νέα Εστία* 21 (1937) 287.

	<i>ΛΝΕΓ</i>	<i>ΛΚΝ</i>	<i>ΙΛΝΕ</i>
σειρήνα	+	+	+
Σίβυλλα – σιβυλλικός	+	+	+
σιληνός	+	+	-
σιμωνία	+	+	+
Σίσυφος – σισύφειος	+	+	-
Σκύλλα, φρ. Σ. και Χάρυβδη	+	+	+
σολομωνική	+	+	+
σολομώντεια λύση	+	+	-
Σταχτοπούτα	+	+	-
στεντόρειος	+	+	-
σφίγγα	+	+	-
Τάνταλος, φρ. το μαρτύριο του Τ.	+	_ ⁶³	-
Ταρτούφος	+	+	-
τιάνας- τιάνειος	+	+	-
τόφαλος	+	+	+
τσελεμεντές	+	+	+
τυφώνας	+	+	+
φαντομάς	+	+	-
Φαραώ, φρ. οι δέκα πληγές του Φ.	+	+	+
φαρισαίος- φαρισαϊσμός	+	+	+
Φάτα Μοργκάνα	+	-	-
Φίλιππος, φρ. βρήκε ο Φ. τον Ναθαναήλ	+	+	+
φοίνικας	+	+	+
Χαράλαμπος, φρ. κλάφ'τα Χ.	+	_ ⁶⁴	+ ⁶⁵
Χάρυβδη	+	+	+
χίμαιρα	+	+	-
Χριστός (και φρ.)	+	+	+

63. Στο λ. μαρτύριο.

64. Στο λ. κλαίω.

65. Δεν απαντά η φράση.

ANGELIKI EFTHYMIOY & GRAMMATIKI KARLA

The adventures of a Cazanova in the Modern Greek dictionaries. The issue of proper names with metaphorical meaning in lexicography

SUMMARY

This paper discusses the general issue of proper names with metaphoric meaning in lexicography. More specifically we investigate a) to what extent dictionaries contain such names in their entry-words, given that they are considered to belong in the borderline between common and proper names and b) what types of information are given in their definitions. This study, based on contemporary monolingual Modern Greek dictionaries, reveals many inconsistencies, which betray the perplexity of the lexicographer when it comes to accounting for proper names with metaphoric meaning.

ΓΛΩΣΣΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Εκεί που βρίσκεται η καρδιά του ανθρώπου, εκεί τριγυρίζει και ο νους του.
Ευτύχιος Μπαλλής, *Καστοριανά Ευθυμογραφήματα*

Με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών επισκέφθηκα το νομό Καστοριάς (4.7.-23.7.2003) για επιτόπια έρευνα με σκοπό τη συγκέντρωση γλωσσικού υλικού. Πιο συγκεκριμένα στόχος της έρευνας ήταν η διαπίστωση της σύγχρονης γλωσσικής κατάστασης της περιοχής, της τυχόν υποχώρησης του τοπικού ιδιώματος και της σχέσης του με γειτονικά ιδιώματα. Επισκέφθηκα όλα τα αμιγώς ελληνόφωνα χωριά της περιοχής (Χρυσή, Πευκόφυτο, Πεύκο, Λάγκα, Βράχο, Κυψέλη, Κοτύλη, Επταχώρι, Βογατσικό, Γέρμα, Κωσταράζι, Καλοχώρι), οικισμούς όπως η Χλόη και το Νταηλάκη, διατηρώντας ως έδρα το Νεστόριο, λόγω της φυσικής γειτνίασής του με τα Γραμμοχώρια.

Πραγματοποίησα επίσης επισκέψεις στο Δενδροχώρι (βλαχόφωνο), το Πετροπουλάκι (σλαβόφωνο) και στην πόλη της Καστοριάς όχι μόνο για τη συλλογή προφορικού υλικού αλλά και για τον εντοπισμό γραπτών πηγών σε βιβλιοθήκες και αρχεία. Καρπό της επιτόπιας αυτής έρευνας αποτελούν οι δεκατρείς (13) ώρες ηχογραφημένου ρέοντος προφορικού λόγου των σαράντα οκτώ (48) κατοίκων με τους οποίους συνομίλησα καθώς και πλούσια σχετική βιβλιογραφία (γλωσσάρια, ιστορικές πληροφορίες και εθνογραφικά στοιχεία για το νομό Καστοριάς).

I. Οικονομία, γεωγραφία και ιστορία της περιοχής

Ο νομός Καστοριάς κατέχει το δυτικό άκρο της Δυτικής Μακεδονίας και συνορεύει βόρεια με το νομό Φλώρινας, νότια, ανατολικά και νοτιοανατολικά με τους νομούς Γρεβενών και Κοζάνης, νοτιοδυτικά με το νομό Ιωαννίνων και δυτικά με την Αλβανία. Το έδαφος είναι ορεινό και το κλίμα ηπειρωτικό με ψυχρούς χειμώνες και θερμά καλοκαίρια. Πρόκειται για μία από τις πιο αραιοκατοικημένες περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας (30,4 κάτοικοι ανά τ.χλμ. με στοιχεία απογραφής 1991). Εκτείνεται σε 1685 τ. χλμ., εκ των οποίων μόνο τα 209 τ. χλμ. είναι πεδινά. Το εθνικό δίκτυο του νομού καλύπτει 75 χλμ. και το επαρχιακό 385 χλμ.

Ο πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ανέρχεται σε 53.483 κατοίκους και ασχολείται κυρίως με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη δασική οικονομία και τη γουνοποιία, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό έχει μεταναστεύσει στο εξωτερικό (Αμερική, Καναδά, Αυστραλία, Γερμανία). Η κατανομή εδάφους σύμφωνα με τις κατηγορίες χρήσης έχει ως εξής: καλλιεργήσιμη γη 18,5%, βοσκότοποι 44,6%, δάση 30,7%, νερά 2,5% και οικισμοί 3,7%. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1981, το 11,1% των κατοίκων είναι αναλφάβητοι, το 55% είναι απόφοιτοι δημοτικού και το 10% απόφοιτοι γυμνασίου. Με τα στοιχεία της ίδιας απογραφής άλλωστε, το 38,9% (15.710) του πληθυσμού είναι αστικός, το 11,3% ημιαστικός (8.892) και το 49,8 (28.083) αγροτικός, ενώ το σύνολο του ορεινού και ημιορεινού πληθυσμού ανέρχεται σε 63, 83% (59% + 15,83%).

Η ανεργία, ιδιαίτερα μετά την κρίση που γνώρισε ο τομέας της επεξεργασίας της γούνας (σύμφωνα με επίσημα στοιχεία: 45% ανεργία για τη Δυτική Μακεδονία και 40% ανεργία στο νομό Καστοριάς στον κλάδο της γούνας, δεδομένα από την εφημ. *Επιχειρείν* που δημοσιεύτηκαν στην *Ελευθεροτυπία*, 30.07.2001), σε συνδυασμό με το μαρασμό των χωριών και την απεργήμωσή τους, προβληματίζουν τους νέους του νομού, οι οποίοι προσανατολίζονται είτε στη στελέχωση των σωμάτων της συνοριοφύλαξης και στην εποχική απασχόλησή τους στο πυροσβεστικό σώμα είτε στην οργάνωση μονάδων εναλλακτικού τουρισμού ήπιας μορφής με στόχο την αξιοποίηση του φυσικού κάλλους της περιοχής, δραστηριότητα που επιχορηγείται και από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ορεινός τουρισμός, ξενώνες, περιηγήσεις).

Το Απολιθωμένο Δάσος στο Νόστιμο, σε απόσταση 15 χλμ. από το Άργος Ορεστικό, στα νοτιοδυτικά του νομού και σε υψόμετρο 950 περίπου μέτρων, ήρθε στο φως το 1935, κατά τη διάρκεια εργασιών για την εξόρυξη λιγνίτη. Είναι ηλικίας τουλάχιστο 20.000.000 χρόνων με τροπικά και υποτροπικά φυτά και προσέφερε στο χώρο της Παλαιοντολογίας-Παλαιοβοτανικής μοναδικά ευρήματα. Τα παλαιότερα θαλάσσια απολιθώματα προέρχονται από τη θάλασσα της Τηθύος, η οποία κάλυπτε όλες τις μεσογειακές χώρες πριν από 200 εκατομμύρια χρόνια.

Τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή της Καστοριάς χάνονται στα βάθη της προϊστορίας. Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός στο Δισπηλιό, που βρίσκεται στη θέση Νησί στη νότια πλευρά της λίμνης Ορεστιάδας και απέχει περίπου 7 χλμ. από την Καστοριά, ανακαλύφθηκε τυχαία το 1932 από τον καθηγητή Α. Κεραμόπουλο ύστερα από μακρά περίοδο ξηρασίας¹. Οι ανα-

1. Βλ. Κεραμόπουλου, Α. Δ. «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1932, σ. 94, Του ιδίου «Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία», *Πρακτικά της εν Αθή*

σκαφές από τον καθηγητή Γ. Χ. Χουρμουζιάδη ξεκίνησαν το 1992 και έφεραν στο φως ευρήματα για τη ζωή των ανθρώπων, στις όχθες της λίμνης, 7.000 χρόνια πριν (εξελιγμένα εργαλεία, ξύλινες καλύβες, τεχνογνωσία ψαρέματος κυνηγιού και καλλιέργειας γης της Νεολιθικής εποχής). Η ακριβής αναπαράσταση του πασσαλόπηκτου οικισμού έχει τα χαρακτηριστικά ενός οικουμειού.

Κατά τους ιστορικούς χρόνους ο ευρύτερος γεωγραφικός χώρος ταυτίζεται με την περιοχή της αρχαίας Ορεστίδας, όπου κατοικούσαν οι Ορέστες Μακεδνοί², όπως τους αποκαλεί ο Ηρόδοτος. Από εδώ οι Μακεδόνες βασιλείς άρχισαν να συνενώνουν τα υπόλοιπα κρατίδια για να δημιουργήσουν το μεγάλο Μακεδονικό κράτος. Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η περιοχή υποτάσσεται στους Ρωμαίους το 197 π.Χ., οι οποίοι επιτρέπουν τη διαμόρφωση μιας ιδιότυπης τοπικής αυτονομίας.

Στην Πεντάβρυσσο ανακαλύφθηκε το 1999 το αρχαιότερο επιτύμβιο ανάγλυφο της Άνω Μακεδονίας και ένα από τα καλύτερα κλασικά έργα που έχουν ποτέ ανακαλυφθεί στη Μακεδονική επικράτεια. Οι κλασικές αρχαιότητες της περιοχής (επιτάφια επιγραφές, περικεφαλαία, εργαστήριο κεραμικής) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στην περιοχή άκμαζε ένα μοναδικό αρχαίο αστικό κέντρο. Άλλα σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα έχουν έρθει στο φως στην περιοχή Ψαλίδα Καστοριάς, στο Νεστόριο και στο Άργος Ορεστικό (απομεινάρια της αρχαίας Διοκλητιανούπολης).

Το 395 μ.Χ., όταν το Ρωμαϊκό κράτος διαιρέθηκε, η περιοχή αποτέλεσε τμήμα του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους που μετέπειτα εξελίχθηκε στο ελληνικό Βυζάντιο. Η φυσική ομορφιά της περιοχής προσέλκυσε το ενδιαφέρον των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, ενώ οι επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων, έθνους που εμφανίστηκε μετά τον 10^ο αιώνα, κατέστησαν την περιοχή ορμητήριό τους. Την περιοχή κατέκτησαν κατά καιρούς οι Βούλγαροι (10^{ος} αι.), οι Πετσενέγγοι, οι Νορμανδοί (11^{ος} αι.), οι Σταυροφόροι (12^{ος} αι.), οι Σέρβοι (14^{ος} αι.), οι Αλβανοί (14^{ος} αι.) και τελικά οι Τούρκοι το 1385.

ναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1938, Αθήναι 1939, σ. 88, Μουτσοπούλου, Ν. Καστοριά. Ιστορία-μνημεία-λαογραφία από την ίδρυση της μέχρι το 10^ο αιώνα. Προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή. Ανάτυπο εκ του ΣΤ' τόμου της Επιστημονικής Επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 293-304 και Χουρμουζιάδη Χ. Γ. Το Δισπηλιό Καστοριάς, ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός, Θεσσαλονίκη: εκδ. Κώδικας 1996. Το παλιό όνομα του χωριού Δουπιάκοι ή Ντουπιάκοι και το νέο Δισπηλιό συνδέονται με την πιθανή ύπαρξη σπηλιών.

2. Βλ. Μακρή, Χ. *Η Καστοριά (Συνοπτική Ιστορία της πόλης)*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κυριακίδη, σ. 27. Η περιοχή Β.Δ. της Καστοριάς ονομάζεται και σήμερα Κορέστεια-(Κ)ορέστεια.

Κατά την Τουρκοκρατία, η περιοχή της Καστοριάς αναδείχθηκε σε κέντρο Ελληνισμού, διατηρώντας αλώβητη την εθνική συνείδηση, την ορθόδοξη πίστη και το λαϊκό πολιτισμό (γλώσσα, ήθη, έθιμα). Σε αυτή τη δύσκολη περίοδο, ο ρόλος της Εκκλησίας υπήρξε σημαντικός για τη διατήρηση του εθνικού στοιχείου. Η έντονη οικονομική και εμπορική δραστηριότητα βοήθησε την άνθηση των γραμμάτων και των τεχνών. Η ανάπτυξη αυτή επέτρεψε την ηθική και υλική στήριξη των προεπαναστατικών κινήματων που οδήγησαν στην Ελληνική Επανάσταση του 1821.

Η περιφέρεια της Καστοριάς αποτέλεσε τον πυρήνα της προετοιμασίας και δράσης του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα. Στην περιοχή οργανώνεται η αντίσταση κατά των Βουλγάρων και αναδεικνύονται σημαντικές ιστορικές μορφές, όπως ο Παύλος Μελάς, ο Γερμανός Καραβαγγέλης και ο Ίωνας Δραγούμης μέχρι την απελευθέρωσή της το Νοέμβριο του 1912.

Κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων (1912-1913), του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1940-1945), η συμμετοχή των κατοίκων στον αγώνα κατά των Ιταλών, Σλάβων και Γερμανών κατακτητών υπήρξε σημαντική. Η περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) σφράγισε την Καστοριά με ανεξίτηλες μνήμες, αφού ο Γράμμος και το Βίτσι αποτέλεσαν το θέατρο μακρών και σκληρών ένοπλων επιχειρήσεων.

Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στην περιοχή της Καστοριάς, όπου σώζονται 80 βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί, ενώ παράλληλα άνθισε και η αγιογραφία. Οι 26 βυζαντινοί ναοί προσφέρουν 3.000 τετραγωνικά μέτρα τοιχογραφιών. Χαρακτηριστικό της «Μακεδονικής Σχολής» της αγιογραφίας είναι η υπερβατική διάσταση των προσώπων ιδιαίτερα των φορητών εικόνων (μέσω του φωτισμού των σαρκωμάτων) και η απουσία φυσικότητας και γεωμετρικής προοπτικής.

Τα αρχοντικά της Καστοριάς είναι κτίσματα του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα και παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον ως προς την τοιχοδομία, την αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική τους. Επιβλητικά και μεγαλόπρεπα, χαρακτηριστικά δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των νεότερων χρόνων, κτίστηκαν την εποχή που η περιοχή γνώριζε μεγάλη οικονομική άνθηση λόγω της έντονης εμπορικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας των Καστοριανών γουναράδων στις αγορές της Ελλάδας και του εξωτερικού. Το Λαογραφικό Μουσείο της Καστοριάς στεγάζεται στο αρχοντικό Νεράντζη Αϊβάζη στον παραδοσιακό οικισμό Ντολτσό (μεσαιωνική πλατεία) και το Μουσείο Ενδυματολογίας στο αρχοντικό των Αδερφών Εμμανουήλ.

Οι κάτοικοι του νομού έχουν διατηρήσει αναλλοίωτα παλαιά έθιμα, τα οποία αναβιώνουν με τη βοήθεια των τοπικών αρχών και πολιτιστικών συλλό-

γων. Χαρακτηριστικότερες εκδηλώσεις είναι το Καστοριανό καρναβάλι (*Ραγκουτσάρια*, 6-8 Ιανουαρίου), οι *μπουμπούνες* (αποκριάτικες φωτιές με γλέντια και χορούς την τελευταία Κυριακή της αποκριάς), η *πατερίτσα* (μεγάλη παρέλαση μεταμφιεσμένων μπουλουκιών), ο *Χάσκαρης* (αποκριάτικο έθιμο με την αιώρηση ενός αυγού), η *γιορτή του Προφήτη Ηλία* (προστάτη των γουναράδων), τα *κόλιαντα* (παραδοσιακά κάλαντα).

Από τη μουσική παράδοση της περιοχής αξίζει κανείς να αναφερθεί στα «προβοδήματα», τα τραγούδια δηλαδή της ξενιτιάς, τα οποία αποτυπώνουν τις πίκρες και τους καημούς των Καστοριανών γουναράδων αλλά και άλλων επαγγελματιών, που αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους σε αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό και τη «Ρουσούλαινα», ένα χαρούμενο παραδοσιακό τραγούδι που χορεύεται ακόμα στην Καστοριά, ιστορώντας τον έρωτα μίας νέας για το γιο της Ρουσούλαινας, ειδύλλιο που είχε ευτυχές τέλος. Τα γλέντια των Καστοριανών συνοδεύονται από μπάντες με χάλκινα όργανα, σύμφωνα με την ευρύτερη βαλκανική παράδοση, με τσιγγάνους, τις περισσότερες φορές, αυτοδίδακτους οργανοπαίχτες.

Μια μεγάλη υπαίθρια εκδήλωση στις όχθες του Αλιάκμονα, στο Νεστόριο, το καθιερωμένο ήδη *River Party*, συγκεντρώνει πλήθος επισκεπτών και είναι χαρακτηριστικό ότι λειτουργεί πλέον, όπως διαπίστωσα από επιτόπια έρευνα, και ως τοπωνύμιο ακόμα και στο στόμα των γεροντότερων κατοίκων του Νεστορίου.

Βασικά γεωργικά προϊόντα του νομού είναι τα δημητριακά, τα φασόλια, τα μήλα και τα κηπευτικά. Η κτηνοτροφία, παρά τη μείωση του αριθμού των αιγοπροβάτων, έχει σημειώσει ανάπτυξη (κρέας, μαλλί, δέρματα και γαλακτοκομικά προϊόντα). Η δασική οικονομία αναπτύσσεται με δασοτεχνικά έργα υποδομής και τη σημαντική αύξηση της παραγωγής ξυλείας.

Η γουνοποιία αποτελεί ακόμα –και παρά τη διαφαινόμενη κρίση του κλάδου– τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα της περιοχής. Η τέχνη αναπτύχθηκε ήδη από το Βυζάντιο και η Καστοριά εξελίχθηκε σε κέντρο παγκόσμιου ενδιαφέροντος στο χώρο της επεξεργασίας αλλά και του εμπορίου γούνας. Η ακμή του κλάδου είχε ως αποτέλεσμα την έντονη οικονομική και εμπορική δραστηριοποίηση των Καστοριανών εκτός των ορίων της πατρίδας τους ήδη από τον 19^ο αιώνα και τη δημιουργία δυναμικών παροικιών στην Ευρώπη και αλλού.

Οι Καστοριανοί έχουν παράδοση πεντακοσίων (500) τουλάχιστον χρόνων στην επεξεργασία της γούνας³. Παλαιότερα ασχολούντο κυρίως με τη

3. Για τη γουνοποιία στην Καστοριά βλ. Μπαλλή, Θ. *Οικονομική και κοινωνική διεύρυνσις των επιχειρήσεων της γουνοποιίας*, εκδ. Ζεμπίνη 1973 (διδ. διατριβή), του ιδίου «Καστοριανοί

συρραφή κομματιών, των χορδάδων, των υπολειμμάτων δηλαδή της βιομηχανικής επεξεργασίας της Ευρώπης. Περιοδεύοντες αντιπρόσωποι γουνοποιών της Καστοριάς επέλεγαν χορδάδες και εφοδίαζαν τα εργαστήρια της πόλης. Στα γουνοποιεία της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής απασχολήθηκαν κατά το παρελθόν 4.000 Καστοριανοί, ιδιαίτερα στο Παρίσι, το Λονδίνο και τις Η.Π.Α. Άλλωστε, επιδόθηκαν με επιτυχία στο διεθνές εμπόριο: οι παροικίες της Νέας Υόρκης (Ομόνοια) και του Παρισιού (Κέλετρον) μαρτυρούν την έντονη παρουσία των Καστοριανών. Σήμερα πραγματοποιείται ετήσια διεθνής έκθεση γούνας σε εκθεσιακό κέντρο στην περιοχή Χλόη Καστοριάς.

Η λίμνη Ορεστίδα (ή Ορεστιάδα) της Καστοριάς θεωρείται μορφολογικά η ωραιότερη λίμνη της Ελλάδας και έχει ανακηρυχθεί «Μνημείο Φυσικού Κάλους». Βρίσκεται σε υψόμετρο 620 μ., έχει περίμετρο 31 χλμ., μέγιστο βάθος 8 μ. και η συνολική της έκταση αγγίζει τα 28,6 τ.χλμ. Περιβάλλεται από τους ορεινούς όγκους της Βόρειας Πίνδου, του Βέρνου, του Τρικαλαρίου και των βόρειων παρυφών του Άσκιου (Σινιάτσικου). Το σχήμα της θυμίζει πέταλο που περιβάλλει μια στενή χερσόνησο, πάνω στην οποία είναι χτισμένη η πόλη της Καστοριάς. Η φυσική της λεκάνη περικλείεται από βουνά εξαιρετικής γεωμορφολογίας και αποτελεί μοναδικό υδροβιότοπο για ψάρια (γριβάδια, πεταλούδες, τσιρόνια, τούρνες, πρικιά, κέφαλοι) και πουλιά (πελεκάνοι, πάπιες, γλάροι, πελαργοί, αλκυόνες, νυχτοκόρακες, κορμοράνοι, χρυσαετοί, θαλασσαετοί). Τα καστοριανά «καράβια», οι βάρκες της λίμνης, συμπληρώνουν το τοπίο⁴.

Ο ορεινός όγκος του Γράμμου –υψηλότερη κορυφή στα 2.520 μ.– με τις πηγές του Σαραντάπορου και του Αλιάκμονα, του μεγαλύτερου σε μήκος ποταμού της Ελλάδας (297 χλμ.), αποτελεί ένα από τα παρθένα δασικά συμπλέγματα της Ελλάδας. Περιοχή αραιοκατοικημένη με εξαιρετική γεωμορφολογία, σπάνια χλωρίδα (δρύ, καστανιά, πεύκη, οξιά, ελάτη) και πανίδα (καφετιά αρκούδα, αγριογούρουνο, ζαρκάδι, λύκο) και πλούσια σε υδάτινους πόρους.

Το όρος Βίτσι σε απόσταση 22 χλμ. από την πόλη της Καστοριάς (στο δρόμο Καστοριάς-Φλώρινας στα βόρεια του χωριού Πολυκέρασος), διατηρεί την άγρια ομορφιά του και παραμένει ανεπηρέαστο από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Το όρος Βόϊο(ν) (υψηλότερη κορυφή 2.574 μ.) ανήκει στην ορο-

γουνναράδες. Ιστορικά στοιχεία για το εμπόριο και την εξέλιξη της γουνοποιίας», εφημ. *Η Καθημερινή* (αφιέρωμα στην Καστοριά), 3/12/1995 και Πουλιόπουλου, Λ. *Ιστορική εξέλιξη της γουνοποιίας και ο ρόλος της Καστοριάς*, Καστοριά: Καστοριανή Εστία 1994.

4. Βλ. σχετικά Τσολάκη, Π. *Τα καράβια της Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press 1992 και Ρούσκα, Ι. *Το καστοριανό καράβι*, Αθήνα 1997.

σειρά της Πίνδου. Αρχίζει από τον ορεινό όγκο Μπέλα-Βόντα, βορειοανατολικά με τις οροσειρές Γκόρμπες και Γράμμος, ενώ στις πλαγιές του βρίσκονται χτισμένα τα χωριά Επταχώρι και Πεντάλοφος. Η επαρχία Βοΐου υπάγεται διοικητικά στο νομό Κοζάνης και αποτελείται ουσιαστικά από το δήμο Σιάτιστας. Είναι μια ορεινή, καθαρά αγροτική και φτωχή περιοχή, από την οποία αποσπάστηκαν το 1974 τέσσερις κοινότητες (Άγιος Ηλίας, Διαλεχτό, Νόστιμο, Σπήλιος), που προσαρτήθηκαν στο νομό Καστοριάς.

II. Η ετυμολογία των αρχαίων τοπωνυμίων, παλαιότερα τοπωνύμια και οι μετονομασίες τους. Οι σύγχρονες διοικητικές διαιρέσεις

Ο ευρύτερος γεωγραφικός χώρος της Καστοριάς ταυτίζεται με το χώρο που είναι γνωστός ως Ορεστίδα (Ορεστία, Ορεστιάδα) και οφείλει το όνομά του στα όρη, δηλαδή την ορεινή διαμόρφωση του εδάφους⁵. Κατά την ευρύτερη μυθολογική παράδοση το όνομα οφείλεται στον Ορέστη, το γιο του Αγαμέμνονα, ο οποίος κυνηγημένος από τις Ερινύες, εγκαταστάθηκε στην περιοχή και έχτισε το Άργος Ορεστικό. Από την Ορεστίδα και άλλες περιοχές που σήμερα αποτελούν τη Δυτική Μακεδονία, συγκροτείτο η Άνω Μακεδονία⁶.

Η Καστοριά φαίνεται ότι οφείλει το όνομά της στη λίμνη της. Το όνομα Καστοριά αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Προκόπιο (μέσα του 6^{ου} αιώνα μ.Χ.) ως ονομασία της λίμνης, η οποία με τη σειρά της φαίνεται πως ονομάστηκε έτσι από τους κάστορες, τα μικρά δηλαδή γουνοφόρα ζώα που ζούσαν σε αυτήν⁷. Η ετυμολόγηση του ονόματος από τη λέξη Κάστρο, που αιτιολογείται από την οχύρωση της θέσης της πόλης, δεν φαίνεται ιδιαίτερα ισχυ-

5. Βλ. Δήμιτσα, Μ. *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα βοηθήματα* (Μέρος Α' σσ. 152-153, 186-187 και μέρος Β', σσ. 79-93), Αθήνησι 1870 και 1874. Ο Otto Abel και άλλοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι το Άργος από το οποίο ξεκίνησαν οι ιδρυτές των Αιγών, της πρωτεύουσας του μακεδονικού κράτους, είναι το Άργος Ορεστικό, το οποίο βρισκόταν στην περιοχή μεταξύ Κρεπενής και Αμπελοκήπων και όχι στη σημερινή τοποθεσία. Άλλοι ιστορικοί θεωρούν ότι το αρχαίο Άργος Ορεστικό βρισκόταν δυτικά του Αλιάκμονα, κοντά σε κάποιο παραπόταμό του.

6. Βλ. Κανατσούλη, Δ. *Η Δυτική Μακεδονία κατά τους αρχαίους χρόνους*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Ε.Μ.Σ. και Ι.Μ.Χ.Α. 1958.

7. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων* IV, 3, 15-25: «Πόλις δὲ ἦν τις ἐπὶ Θεσσαλίας Διοκλητιανούπολις ὄνομα, εὐδαίμων μὲν τὸ παλαιὸν γεγεννημένη, προϊόντων δὲ τοῦ χρόνου βαρβάρων οἱ ἐπιπεσόντων καταλυθεῖσα καὶ οἰκητόρων ἔρημος γεγонуῖα ἐπὶ μακρότατον· λίμνη δὲ τις αὕτη ἐν γειτόνων τυγχάνει οὕσα ἢ Καστορία ὠνόμασται καὶ νῆσος κατὰ μέσον τῆς λίμνης τοῖς ὕδασι περιβέβληται, μία δὲ τις εἰς αὐτὴν εἴσοδος ἀπὸ τῆς λίμνης ἐν στενωῷ λέλειπται, οὐ πλέον.

ρή. Ωστόσο φαίνεται ότι η πόλη έφερε το όνομα Κάστρο κατά τους μέσους και μεταγενέστερους βυζαντινούς χρόνους, όπως και στην Τουρκοκρατία (17^{ος} και 18^{ος} αι)⁸. Ακόμα, η θέση που έχει διατυπωθεί από κάποιους ότι το όνομα προέρχεται από τον μυθικό ήρωα Κάστορα, αδελφό του Πολυδεύκη, ελέγχεται και αυτή ως αντιεπιστημονική⁹. Τελείως αδικαιολόγητη είναι ή άποψη ότι το όνομα προέρχεται από τη βουλγαρική λέξη *Kostur*, αφού το όνομα προϋπήρχε της καθόδου των Βουλγάρων στα Βαλκάνια¹⁰. Οι Τούρκοι ονόμαζαν την Καστοριά *Kesriye*¹¹.

Η Καστοριά ταυτίζεται από τους περισσότερους μελετητές με το αρχαίο Κέλετρο, πόλη που αναφέρει ο Ρωμαίος ιστορικός Τίτος Λίβιος (59 π.Χ. – 17 μ.Χ.)¹². Η αρχαία πόλη Κέλετρο φαίνεται ότι διατηρήθηκε και κατά τους χρι-

είς πεντεκαιδέκα διήκουσα πόδας, ὄρος τε τῆ νήσῳ ἐπανέστηκεν ὑψηλὸν ἄγαν, ἥμισυ μὲν τῆ λίμνη καλυπτόμενον, τῷ δὲ λειπομένῳ ἐγκείμενον. διὸ δὴ ὁ βασιλεὺς οὗτος (ὁ Ιουστινιανὸς) τὸν Διοκλητιανουπόλεως ὑπεριδὼν χῶρον ἄτε που διαφανῶς εὐέφοδον ὄντα καὶ πεπονθότα πολλῶ πρότερον ἄπερ ἐρρήθη, πόλιν ἐν τῆ νήσῳ ὄχυρωτάτην ἐδείματο καὶ τὸ ὄνομα ὡς τὸ εἰκὸς ἀφῆκε τῆ πόλει». Κατά τον Δημόπουλο κάστορας>κασ- (=κασσίτερος, καλαί)+ωριά (=ωραία): φωτεινή ωραία πόλη. Βλ. Δημόπουλου, Ε. «Κέλετρον-Κήληθρον-Καστοριά», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1962, ἔτος 32^{ον}, σσ. 43-44 και Σημαιοφορίδη, Κ. «Καστορία. Ιστορική διερεύνηση του ονόματός της», *Καστορία, Δελτίον Πληροφοριῶν Νομαρχίας Καστοριάς*, τεύχ. 9. Ιούν. 1969.

8. Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, VI, I, 1: «Λίμνη τις ἐστὶ ἢ τῆς Καστορίας ἐν ἣ τράχηλος ἀπὸ τῆς χέρσου εἰσέρχεται καὶ περὶ τὸ ἄκρον εὐρύνεται εἰς πετρώδεις βουνούς ἀποτελεσθῶν. Περὶ δὲ τὸν τράχηλον καὶ πύργοι καὶ μεσοπύργια ὠκοδόμηται κάστρου δίκην, διόπερ καὶ Καστορία ὠνόμασται». Ακόμα Κεδρηνός, 49, 67, 80, Εφραίμ στ. 3500, 8729, 9148, 9378, Γ. Παχυμέρης 2, 11, Νικ. Γρηγοράς 28, Ι. Καντακουζηνός 1, 54: «Καστορίας δὲ καὶ τῆς αὐτῆς ὄχυρωτάτης οὔσης διὰ τὸ πανταχόθεν περικλύζεσθαι τῆ λίμνη». Βλ. ἀκόμα Τσαμίση, Π. *Ἡ Καστοριά καὶ τὰ μνημεῖά της*, Αθήναι 1949. Η ονομασία Κάστρο βρίσκεται και στον κώδικα 2753 (σσ. 74 και 114) της Ιεράς Μητρόπολης Καστοριάς. Γενικά για την ονομασία βλ. Σχοινά, Ν. *Οδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας-Ἠπείρου*, φυλλάδιον 1^{ον}, Αθήνα 1886, σ. 118.

9. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Κάστορας, αδελφός του Πολυδεύκη, έκτισε την Καστοριά τον 9^ο αιώνα, αφού πήρε χρησμό από το μαντείο των Δελφών (πορεία οκτώ ημερών προς Βορρά σε νησί με μεγάλη λίμνη). Βλ. σχετικά Μπακάλη, Ι. «Το κτίσιμο της Καστοριάς», εφημ. *Ορεστιάς*, ἔτος Ζ', αρ. φύλλου 336, 1953. Ακόμη υποστηρίζεται ότι η Καστοριά πήρε το όνομά της από το ναό του Κάστορα, ο οποίος λατρευόταν από τους Ορέστες, κατοίκους της περιοχής.

10. Gelzer, H. *Von heiligen Bergen und aus Makedonien*, Leipzig 1904, σ. 231. Την άποψη του Gelzer αντέκρουσε ο Άμαντος, Κ. *Byzantinisches Neugriechisches Jahrbuch* 17 (1931-1943) και ο Wasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Abhandlungen der Preussischen Akademie, Berlin 1941.

11. Από τη φράση «gölu Kesir» (=πολλή η λίμνη του).

12. T. Livius I.V. 31, 40: «Inde impetum in Orestidem fecit et oppidum Celetrum est

στιανικούς χρόνους, αλλά καταστράφηκε από επιδρομές βαρβάρων κατά τον 4^ο ή 5^ο αι. μ.Χ.

Η Διοκλητιανούπολη μνημονεύεται από τον Προκόπιο και ταυτίστηκε στο παρελθόν από ορισμένους ερευνητές με το Κέλετρο και την Καστοριά. Από την περιγραφή ωστόσο του Προκοπίου συνάγεται ότι ήταν μια ερειπωμένη, κατά τους χριστιανικούς αιώνες, πόλη, κοντά στην Καστοριά, σε θέση «πεδινή και εύκολη για έφοδο». Από τις πληροφορίες αυτές οι ερευνητές έχουν ταυτίσει την Διοκλητιανούπολη με τα ευρήματα ανασκαφών στο Αρμενοχώρι, τοποθεσία πάνω από το Δισπηλιό προς την κατεύθυνση του Άργους Ορεστικού.

Μια από τις αρχαιότερες πόλεις της περιοχής, έδρα του κοινού των Ορεστών, ήταν το Άργος Ορεστικό. Η γεωγραφική θέση του αρχαίου Άργους Ορεστικού αποτελεί αντικείμενο έρευνας. Άλλοι τοποθετούν την πόλη στα αρχαία ερείπια μεταξύ Κρεπενής και Αμπελοκήπων, άλλοι δυτικά του Αλιάκμονα και άλλη στη θέση Αρμενοχώρι, όπου ανασκάπτεται η Διοκλητιανούπολη. Η μόνη έμμεση τοπογραφική ένδειξη είναι ότι η πόλη βρισκόταν σε κάμπο. Ίσως το αρχαίο Άργος Ορεστικό να ξανακτίστηκε από το Διοκλητιανό και να ονομάστηκε Διοκλητιανούπολη. Το σημερινό Άργος Ορεστικό είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στο νομό Καστοριάς, η οποία έφερε το τουρκικό όνομα Χρούπι-στα. Η αρχαία Βάττυνα υπήρξε μια ακόμα αρχαία πόλη της περιοχής, της οποίας το όνομα διασώθηκε στην περίφημη επιγραφή (το δόγμα των Βαττυναίων του 2ου μ.Χ.), που βρέθηκε κοντά στο σημερινό Κρανοχώρι. Η γεωγραφική της έκταση περιελάμβανε την κοιλάδα από το Νεστόριο ως την Καστοριά.

Οι σύγχρονοι δήμοι του νομού είναι οι εξής (τα στοιχεία για τους πληθυσμούς από την απογραφή του 2001): Δήμος Αγίας Τριάδας (6117 κάτοικοι), Δήμος Αγίων Αναργύρων (2845 κάτ.), Δήμος Ακριτών (1109 κάτ.), Δήμος Αλιάκμονα (4100 κάτ.), Δήμος Βιτίσιου (1473 κάτ.), Δήμος Ίωνα Δραγούμη (3457 κάτ.), Δήμος Καστοριάς (16.218 κάτ.), Δήμος Κλεισούρας (576 κάτ.), Δήμος Κορεστίων (1000 κάτ.), Δήμος Μακεδνών (3468 κάτ.), Δήμος Νεστορίου (1782 κάτ.) και Δήμος Ορεστίδος (9918 κάτ.). Ο νομός περιλαμβάνει ακόμα τις κοινότητες: Κοινότητα Αρρένων (623 κάτ.), Κοινότητα Γράμμου (28 κάτ.) και Κοινότητα Καστρακίου (769 κάτ.). Η περιοχή μετά την προσάρτησή

agressus in paene insula situm lacus moenia cingit angustis faucibus unum ex continenti iter est». Η λέξη Κέλετρο προέρχεται είτε από το κήλω (=θέλω, γοητεύω) και σημαίνει η πόλη που θέλγει (κατά το θέλγητρο) είτε από το κήληθρον > κάλαθρον > κέλετρον (=καλάθι ψαρικής). Η λέξη κήληθρον απαντά στον Ησύχιο ως «θέλγητρον» και το Στέφανο Βυζάντιο ως «ὃ τὸς ἰχθύας θηρεύειν ἐν τοῖς ποταμοῖς».

της στην Ελλάδα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), αποτέλεσε την υποδιοίκηση Καστοριάς του νομού Φλώρινας. Το 1927 η υποδιοίκηση μετονομάστηκε σε επαρχία Καστοριάς και το 1941 έγινε νομός με πρωτεύουσα την Καστοριά και μια ομώνυμη επαρχία.

Ακολουθεί πίνακας των σύγχρονων τοπωνυμίων του νομού Καστοριάς, των μετονομασιών δηλαδή των παλαιότερων τοπωνυμίων¹³:

Αγία Άννα (Ροδογόσδη), Άγιος Αντώνιος (Ζέρβαινη), Άγ. Δημήτριος (Λαμπάνιτσα), Αγία Κυριακή, Άγιος Ηλίας, Άγιος Νικόλαος, Ακόντιον (Τέρστικα), Αμμουδάρα (Πισιάκοι), Αμπελόκηποι (Σδράλτση), Αμπελοχώρι, Ανθηρό, Απόσκεπος, Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα), Ασπροκλησιά, Ασπρονέρι (Σκραπάρι), Αυγή.

Βασιλειάδα (Ζαγοριτσάνη), Βέλος, Βέργα, Βογατσικό(ν), Βοτάνι (Βιτά-νι), Βράχος (Σκούμτσικον), Βυσσινιά (Βύσανη).

Γάβρος (Γαβρέσιο), Γέρμας (Γέρμα-Λόσνιτσα), Γιαννοχώρι (Γιανοβαί-νη), Γράμμος (Γράμμο(ν)στα).

Δενδροχώρι (Δέμπενη), Διαλεχτό, Διποταμία (-ιά) (Ρέβανη), Δισπηλιό (Δισπήλιον-Δουπιάκοι).

Επταχώρι (Βουρβουτσικόν).

Ζευγοστάσιο, Ζούζουλη.

Ιεροπηγή (Κωστενέτσι).

Καλοχώρι (Δοβρόλιστα), Καστανόφυτο(ν) (Οσνίτσανη), Κερασώνας, Κεφαλάρι (Σέτομο), Κλεισούρα, Κολοκυνθού (Τίκφενη), Κομνηνάδες (Σιάκι), Κορησός (Γκόρεντσα), Κορομηλιά (Σλίβαινα), Κοτύλη (Κοτέλτσι), Κραγιώνα (Δρανοβαίνη), Κρανοχώρι, Κρούα Νερά, Κυψέλη (Ψέλτσικον), Κωσταράζι.

Λάγγα, Λακκώματα (Σταρίτσανη), Λαχανόκηποι, Λεύκη (Άνω) (Ζουπά-νιστα), Λεύκη (Κάτω) (Ορμάνι), Λιβαδοτόπι, Λιθιά (Κομανίτσοβον).

Μακροχώρι (Κονομπλίτη), Μανιάκοι, Μαρκοχώρι (Μαρκόβιανη), Μαυρόκαμπος (Τσερνολίστα), Μαυροχώρι (Μαύροβον), Μελάς (Κάτω), Μελάνθιο (Ζαμπυρδένη), Μελισσότοπος (Χόλιστα), Μεσόβραχος (Ζέλεγκραδ), Μεσοποταμία (-ιά) (Τσετιράκη), Μεταμόρφωση, Μηλίτσα (Σλήμιστα), Μονό-πυλον (Πελκάτη).

Νέος Οικισμός, Νεστόριο (Νεστράμιον), Νίκη, Νόστιμο.

13. Βλ. Τσαμίση, Π. *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, Αθήναι 1949, σσ. 231-232 και Δρανδάκη-Κούνδουρου, *Αρχεία περί της Συστάσεως και Εξελίξεων των Δήμων και Κοινοτήτων 1836-1939 και της Διοικητικής Διαιρέσεως του Κράτους*, β' τόμος. Αθήναι, Μάρτιος 1940 (Νομός Φλωρίνης όπου υπαγόταν και ο σημερινός νομός Καστοριάς, βλ. σσ. 704-718).

Οινόη (Ώσιανη), Ομορφοκλησιιά (Γκάλλιστα), Οξυά (Μπλάτση).

Πεντάβρουσος (Ζελεγκόσδη), Πετροπουλάκι (Έζερετς), Πεύκος (Τούχουλη), Πευκόφυτο(ν) (Βύσαντσον), Ποιμενικό, Πολυάνεμος (Κόρτσιστα), Πολυκάρπη (Λίτσιστα), Πολυκέρασος (Τσερέσνιτσα), Ποριά (Ίζλιμπι), Πτεριά (Παπράσκον).

Σιδηροχώρι (Σίτσεβον), Σπήλαια (Ζούζιλτση), Σπήλιος, Σταυροπόταμος, Στενά.

Τειχιό (Τειχόλιστα), Τρίλοφο, Τσάκωνη.

Φωτεινή.

Χάλαρα (Ποδοβίστα), Χιλιόδενδρον (Ζελήνη), Χιονάτο (Γκέρλιανη), Χρυσή (Σλάτινα).

III. Πληθυσμιακή σύσταση και μετακινήσεις πληθυσμών

Η σύνθεση του πληθυσμού της Μακεδονίας αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα για τη διαλεκτολογική έρευνα λόγω των εθνικών περιπετειών της περιοχής, των μετακινήσεων και των εγκαταστάσεων πληθυσμών από την Ανατολική Θράκη, τη Νοτιοανατολική Βουλγαρία, τον Πόντο και τη Μ. Ασία. Για το λόγο αυτό ο καθορισμός της γλωσσικής κατάστασης πριν από την εγκατάσταση των προσφύγων είναι ιδιαίτερα δύσκολος.

Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Βαγιακάκος¹⁴, μερικά από τα σχετικά προβλήματα που προκύπτουν είναι: α) ο καθορισμός περιοχών ακραιφνούς γηγενούς πληθυσμού (φωνητική ιδιώματος)· β) ο καθορισμός περιοχών εγκαταστάσεως ακραιφνούς προσφυγικού πληθυσμού, όπως και ο καθορισμός της περιοχής από την οποία προέρχεται (Πόντος, Μ. Ασία, Ν.Α. Βουλγαρία, Θράκη)· γ) ο καθορισμός περιοχών μεικτού πληθυσμού (γγεγενείς και πρόσφυγες)· δ) ο καθορισμός περιοχών πλεονάζοντος πληθυσμού της μιας ή της άλλης κατηγορίας· ε) ο καθορισμός περιοχών μετακινήσεων πληθυσμών λόγω ειδικών συνθηκών (αγροτικές εργασίες κ.λπ.) και στ) ο καθορισμός περιοχών με ξένα γλωσσικά στοιχεία.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου, εντόπισα στο διαδίκτυο, ένα δικτυακό τόπο με τίτλο *Mapping migration in Kastoria*. Πρόκειται για ένα πιλοτικό πρόγραμμα που διενεργείται από το *Refugees Studies Centre* του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, το *Centre for Computing and the*

14. Βλ. Βαγιακάκου, Δ. «Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας και Θράκης», *Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, σ. 103.

Humanities του King's College του Λονδίνου και το Κέντρο Έρευνας Μακεδονικής Ιστορίας και Τεκμηρίωσης (Θεσσαλονίκη) με σκοπό τη δημιουργία μιας τράπεζας πληροφοριών [*Geographical Information System (GIS)*]. Ο δικτυακός αυτός τόπος παρέχει δημογραφικές πληροφορίες για τη μετανάστευση και τις μετακινήσεις πληθυσμών στο νομό Καστοριάς από το 1880 έως σήμερα¹⁵.

Ειδικά στην περίπτωση του νομού Καστοριάς, το σλαβομακεδονικό, το βλάχικο, το ποντιακό και το τσακωνικό στοιχείο (Χιονάτο) πρέπει να μελετηθούν σε σχέση με τον ελληνόφωνο γηγενή πληθυσμό¹⁶. Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα έφθασαν στην Καστοριά οι πρώτες ομάδες Τούρκων πολεμιστών εποίκων. Οι ομάδες αυτές εγκαταστάθηκαν μέσα στην περικτειχισμένη πόλη, αναγκάζοντας τους χριστιανούς να φύγουν νοτιονατολικά έξω από τα τείχη (στη σημερινή περιοχή Ντολτσό)¹⁷. Στην πόλη εκτός από τους Έλληνες και τους Τούρκους ζούσαν και Εβραίοι από διάφορα μέρη της Ευρώπης, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν γύρω από την Ομόνοια, μετά τα ανατολικά τείχη, σε οικοπέδα που αγόρασαν από Έλληνες.

Οι δύσκολες συνθήκες της Τουρκοκρατίας ανάγκασαν πολλούς κατοίκους να μετακινηθούν σε ασφαλέστερες περιοχές, κυρίως στο Μοναστήρι. Αργότερα, πολλοί Καστοριανοί εγκαταστάθηκαν στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη, τη Λειψία, το Παρίσι και αλλού¹⁸. Το ρεύμα της μετανάστευσης έγινε εντονότερο μετά τις συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718), σύμφωνα με τις οποίες διευκολυνόταν η μετακίνηση στις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁹. Η Καστοριά ήταν ένας από τους οκτώ καζάδες που

15. Η διεύθυνση στο διαδίκτυο είναι η εξής: <http://www.kcl.ac.uk/humanities/cch/mmk/m/>.

16. Για τη διαμόρφωση των εθνικών ταυτοτήτων στη Μακεδονία βλ. Διβάνη, Λ. *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα πατριδογνωσίας*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτης 2001, σσ. 265-343.

17. Βλ. Τσολάκη, Π. *Η οικιστική εξέλιξη της Καστοριάς στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας 1385-1912*, εκδ. Καστοριανή Εστία, σελ. 11 και Τσαμίση, Π. *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, 1949, σσ. 174-175.

18. Για τους επιφανείς Καστοριανούς της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης βλ. Τσαμίση, Π. *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, 1949, σσ. 34-36. Ακόμα βλ. Παπουλίδη, Κ. «Μακεδόνες στο Παρίσι 1895-1912», *Μακεδονικά* 17 (1977), σσ. 181-193 και Βακαλόπουλου, Κ. «Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19^{ου} αι.», *Μακεδονικά* 21 (1981), σσ. 168-200.

19. Βλ. Βακαλόπουλου, Α. *Ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 420 και του ίδιου, *Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 412-419.

σχημάτιζαν το *σαντζάκι* της Κορυτσάς, ένα από τα τρία *σαντζάκια* που συναποτελούσαν το *πασαλίκι* του Μοναστηρίου²⁰.

Οι στατιστικές για τον πληθυσμό της εποχής δεν είναι αξιόπιστες, αφού οι τουρκικές πηγές παραποιούν τα πραγματικά στοιχεία μειώνοντας τον αριθμό των χριστιανών²¹. Οι κάτοικοι ήταν οργανωμένοι σε σινάφια (*ισνάφια*, επαγγελματικά σωματεία), ενώ πολλές συντεχνίες ήταν οργανωμένες σε γειτονιές (συνοικία ψαράδων, ραφτάδων). Η παραδοσιακή αγορά (το *τσαρσί*) βρισκόταν κατά μήκος της κεντρικής οδού (τη σημερινή οδό Μητροπόλεως) μέχρι την Ομόνοια.

Κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας στην Καστοριά, τη διδασκαλία στοιχειωδών γνώσεων είχαν αναλάβει ιερείς και μοναχοί. Οι ερευνητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι στην πόλη λειτούργησε σχολείο πριν από το 1700. Οι Εβραίοι είχαν στην Καστοριά ένα σχολείο και μια μεγάλη Συναγωγή. Από το 1884 έως το 1904 λειτούργησε στην Καστοριά, κάτω από την πίεση της βουλγαρικής προπαγάνδας, βουλγαρικό σχολείο.

Ο ανταγωνισμός αυτός επικεντρώθηκε στην προσπάθεια απόκτησης εθνικής συνείδησης από τους χριστιανούς κατοίκους της Μακεδονίας, ιδιαίτερα τους σλαβόφωνους που κατοικούσαν στην κεντρική ζώνη της Μακεδονίας προς νότο (Καστοριά-Κοζάνη-Γιαννιτσά-Σέρρες) και προς βορρά (Μοναστήρι-Περλεπέ-Στρώμνιτσα-Μελένικο-Νευροκόπι). Ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός πέρασε σε μια ένοπλη φάση το 1903 με την εξέγερση του Ίλιντεν, η οποία καταπνίγηκε από τον τουρκικό στρατό. Η ένοπλη φάση του Μακεδονικού Αγώνα διήρκεσε τέσσερα χρόνια (1904-1908) και τερματίστηκε το καλοκαίρι του 1908 με το κίνημα των Νεοτούρκων.

Η τουρκική κυριαρχία στα Βαλκάνια καταλύθηκε με τους βαλκανικούς πολέμους (1912-1913). Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου δεν μετέβαλε τα σύνορα Ελλάδας-Βουλγαρίας, ενώ η συνοριακή γραμμή Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας αναθεωρήθηκε σε βάρος της Βουλγαρίας. Ωστόσο, σημαντικοί ελληνικοί πληθυσμοί είχαν παραμείνει στα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας και αρκετοί Βούλγαροι στα ελληνικά εδάφη. Το ζήτημα των μειονοτήτων ρυθμίστηκε με τη συμφωνία της εθελουσίας ανταλλαγής πληθυσμών Ελλάδας-Βουλγαρίας που ολοκληρώθηκε το 1929.

Μετά τον Εμφύλιο άρχισε ένα νέο έντονο κύμα μετανάστευσης των κα-

20. Τα άλλα δύο *σαντζάκια* ήταν του Μοναστηρίου και της Αχρίδας.

21. Για στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό της πόλης, βλ. Τσολάκη, Π. Η οικιστική εξέλιξη... σελ. 11 και Βακαλόπουλου, Κ. «Πολιτική, κοινωνική...» *Μακεδονικά* 19, σ. 181.

τοίκων του νομού Καστοριάς προς το εξωτερικό (Γερμανία, Αυστραλία, Η.Π.Α., Καναδάς), όπου αναζήτησαν εργασία αλλά ασχολήθηκαν και με το γουνεμπόριο. Την ίδια χρονική περίοδο ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε πολύ, αφού υπήρξε και ρεύμα εσωτερικής μετανάστευσης και αστυφιλίας, παράγοντας που επηρέασε σημαντικά και τη γλωσσική συμπεριφορά των κατοίκων, αφού πλέον η πίεση της Κοινής της πρωτεύουσας υπήρξε ισχυρότερη.

Σλαβόφωνοι. Η σλαβομακεδονική διάλεκτος μιλιέται κατά μήκος της γραμμής Νεστόριο (Νεστράμ) - Νόστιμο (Νήστιμ). Η γραμμή αυτή περνάει βόρεια του Βογατσικού-Γέρμα-Κωσταραζίου που είναι τα βορειότερα ελληνόφωνα χωριά του νομού Καστοριάς. Όλοι οι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν για την ονομασία του σλαβόφωνου πληθυσμού είχαν μία πολιτική βαρύτητα: «σλαβόφωνοι», «βουλγαρόφωνοι», «βουλγαρίζοντες» ήταν οι «ντόπιοι», οι «γηγενείς» που μιλούσαν τα «ντόπικα», τα «ντόπια», τα «βουργάρικα». Σύμφωνα με υπολογισμούς²² (των οποίων ωστόσο δεν μπορεί να ελεγχθεί η ακρίβεια) επρόκειτο για περίπου 260.000 άτομα στις αρχές του αιώνα στο τρίγωνο Βέροιας-Καστοριάς-Έδεσσας, είτε ήταν πατριαρχικοί και ελληνικών φρονημάτων, είτε εξαρχικοί και βουλγαρίζοντες.

Λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών και πολιτικών συγκυριών, επιχειρήθηκε η μόρφωση των σλαβόφωνων της Μακεδονίας που είχε ως αντίκτυπο την προσωρινή συμπίεση του ιδιώματος. Η διαδικασία αυτή έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ελληνοφωνία, παρόλο που οι σλαβόφωνοι της τρίτης ηλικίας, του νομού Καστοριάς, και ιδιαίτερα του Νεστορίου, σήμερα εξακολουθούν να μιλούν το «ντόπιο», σλαβομακεδόνικο ιδίωμα μεταξύ τους αλλά και προς τα παιδιά τους, τη δεύτερη γενιά, δηλαδή. Η τρίτη γενιά, οι σημερινοί νέοι, φαίνεται να είναι αποκλειστικά ελληνόφωνοι, αν και γνωρίζουν στοιχεία του ιδιώματος.

Είναι χαρακτηριστικό ωστόσο για την ελληνική συνείδηση των σλαβόφωνων ότι ο καπετάν Κώττας, σλαβόφωνος Μακεδονομάχος, μιλούσε λίγα ελληνικά και δήλωνε: «Για να πας στη Βουλγαρία, χρειάζεσαι τρεις μέρες, ενώ είμαστε στη Μακεδονία σε μία ώρα», εννοώντας ότι δεν έχουμε καμμία σχέση με τη Βουλγαρία, πατρίδα μας είναι η Ελλάδα, πεθαίνοντας δε στο Μοναστήρι αναφώνησε «Ζήτω η Ελλάδα!».

22. Βλ. Μιχαηλίδη, Ι. και ΚΕΜΟ, «Οι σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας» στο *Γλωσσική Ετερότητα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2001. Για τις μειονότητες ως ευκαιριακό μέσο πίεσης βλ. Διβάνη, Λ. *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, 4^η έκδοση, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 130-161.

Το 1907 οργανώθηκε η πρώτη απογραφή πληθυσμού με κάποιες αξιώσεις και ταυτόχρονα η τελευταία πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τη συνακόλουθη επέκταση της Ελλάδας. Τα σχετικά ερωτήματα περιλάμβαναν θρησκεία και γλώσσα, με διάκριση των κατοίκων σε «εγγραμμάτους» και «αγραμμάτους»: 2.631.952 συνολικός πληθυσμός, 98,68% Ορθόδοξοι, 97,02% ελληνόφωνοι. Από τους αλλόφωνους: 50.975 αλβανόφωνοι, 10.401 βλαχόφωνοι, 6.752 ιταλόφωνοι, 3.867 ομιλητές διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών, 2.130 τουρκόφωνοι, 823 ομιλητές της τσακωνικής και 3.404 ομιλητές άλλης ή ανεξαρκρίβωτης γλώσσας [sic]. Σε σύνολο επίσης 78.352 ξενόφωνων, οι 60.123 (76,7%) κατατάσσονταν στην κατηγορία των «αγραμμάτων».

Με ενδιαμέσο στάδιο μία απλή καταγραφή των κατοίκων των νέων επαρχιών από τον ελληνικό στρατό το Σεπτέμβριο του 1913, η επόμενη απογραφή πραγματοποιήθηκε το 1920. Τη φορά αυτή τα στοιχεία ήταν αναλυτικότερα και η τεχνική επεξεργασία τους αρτιότερη, αλλά δεν δημοσιοποιήθηκαν στο σύνολό τους. Με κυβερνητική απόφαση η δημοσίευση των δεδομένων που αφορούσαν τις «Νέες Χώρες» της Βόρειας Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου δεν πραγματοποιήθηκε «χάριν οικονομίας».

Ακολούθησε η απογραφή του 1928, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή με απογραφικά δελτία που περιείχαν ερωτήσεις για το θρήσκευμα, τη μητρική και τη συνήθως ομιλουμένη γλώσσα. Η περίπτωση των σλαβόφωνων Μακεδόνων είναι χαρακτηριστική: η επίσημη απογραφή βρίσκει 81.984 σε όλη την Ελλάδα και η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας καταγράφει την ίδια εποχή 162.506, ενώ άλλες υπηρεσίες ανεβάζουν περισσότερο τους αριθμούς αυτούς.

Η απογραφή του 1951 είναι η τελευταία που περιλαμβάνει τα επίμαχα «εθνικώς ευαίσθητα» ερωτήματα, καταγράφοντας 160.242 ετερόθρησκους και ετερόδοξους (2,1%), από τους οποίους 112.665 μουσουλμάνοι και 334.923 με μητρική άλλη από την ελληνική γλώσσα (4,4%).

Το 1954 μια λεπτομερέστατη απογραφή των οικισμών και των κατοίκων της Βόρειας Ελλάδας διενεργείται από την ΚΥΠ. Τα αποτελέσματα του νομού Καστοριάς: 17.229 σλαβόφωνοι, 1.529 βλαχόφωνοι σε σύνολο 47.260 κατοίκων. Ως «σλαβόφωνοι ρευστής και ξένης συνειδήσεως» θεωρούνται 10.364 κάτοικοι του νομού Καστοριάς²³.

23. Βλ. σχετικά Χουλιαράκη, Μ. *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήναι: Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών 1974-1975, Σταυράκη, Γ. Π. *Απογραφή του πληθυσμού*, Αθήναι 1916, Μιχαηλίδη, Ι. «Η Μακεδονία του 1930 μέσα από τις στατιστικές: η περίπτωση των σλαβοφώνων», *ΙΕ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη:

Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μετά, δεν υπάρχει επίσημα κανείς που να έχει άλλη μητρική γλώσσα πλην της ελληνικής. Στις μεταγενέστερες απογραφές (1961, 1971, 1981 και 1991) η γλωσσική διάκριση αγνοήθηκε. Είναι χαρακτηριστικό ωστόσο ότι πατριαρχικές οικογένειες και χωριά που δεν είχαν περάσει τη βουλγαρική εκπαίδευση των εξαρχικών σχολείων δεν υπέστησαν τις επιδράσεις της επίσημης βουλγαρικής.

Όλα αυτά, βέβαια, πρέπει να ιδωθούν μέσα στα ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα της συγκεκριμένης περιόδου. Η περιοχή, που παλαιότερα ταλανίσθηκε από τις ελληνο-βουλγαρικές συγκρούσεις, γνώρισε στυγνή βουλγαρική κατοχή (σε συνεργασία με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς) μετά την κατάρρευση του Μετώπου στα 1941 και βίωσε όσο καμιά άλλη περιφέρεια της Ελλάδας τον Εμφύλιο και τις συνέπειές του (1946-1949). Για δεκαετίες, άλλωστε, δεν έπαψαν να την εποφθαλμιούν οι βόρειοι γείτονές της.

Βλαχόφωνοι. Η γλώσσα των βλαχόφωνων Ελλήνων, η αρωμουνική, ανάγεται ιστορικά απευθείας στην ανατολική δημόδη λατινική και δεν αποτελεί διάλεκτο της ρουμανικής. Η αρωμουνική δέχθηκε βαθιά επίδραση σε ολόκληρη τη δομή της από την ελληνική, τη γλώσσα δηλαδή που μιλούσαν κατά κανόνα παράλληλα οι βλαχόφωνοι, που εκλατινίσθηκαν γλωσσικά από τους Ρωμαίους λόγω ειδικών ιστορικών συνθηκών. Η βλάχικη, μία απειλούμενη με εξαφάνιση προφορικής παράδοσης γλώσσα, ανήκει στον ανατολικό κλάδο των νεολατινικών γλωσσών και αντίθετα με τα σλαβομακεδόνικα δεν αποτελεί *continuum* με τις περιοχές όπου ομιλείται επίσημα η ρουμανική (βορείως του Δούναβη)²⁴.

Οι βλαχόφωνοι θεωρούν, σύμφωνα με την ντόπια ιδεολογία, ότι η γλώσσα τους είναι αποκλειστικά προφορική, γεγονός που προασπίζουν και μέσω της Πανελληνίας Συνομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων (Π.Ε.Π.Σ.Β). Αδιαφορούν έτσι για τη διατήρησή της, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η ιδιαίτερη ταυτότητά τους δεν εξαρτάται από την εξαφάνιση του προφορικού τους γλωσσικού μέσου συνεννόησης²⁵. Οι βλαχόφωνοι άλλωστε συμμετείχαν στη

Ελληνική Ιστορική Εταιρεία 1995 και του ιδίου, *Μετακινήσεις σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930). Ο πόλεμος των στατιστικών*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2003.

24. Για μια περιγραφή ενός ιδιώματος της βλάχικης γλώσσας βλ. Μπέη, Στ. *Le parler aroumain de Metsovo. Description d' une langue en voie de disparition*, Paris V, 2000 (αδημ. διδ. διατρ.).

25. Βλ. Μπέη, Στ. «Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού στην περίπτωση των γλωσσικών μειονοτήτων στην Ελλάδα», στο Επιστημονικό Συμπόσιο *Μειονότητες στην Ελλάδα*, 7-

δημιουργία του ελληνικού έθνους και στη διαμόρφωση της ελληνικής συνείδησης του 19^{ου} αιώνα και ουδέποτε διεκδίκησαν την προστασία και διδασκαλία της γλώσσας τους ως μειονοτικής. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες δεν αυτοπροσδιορίζονται ως μειονότητα· παραταύτα, το βλάχικο λατινογενές προφορικό τους ιδίωμα θεωρείται μειονοτική γλώσσα (Βλ. Κέντρο Έρευνας Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ), *Γλωσσική Ετερότητα στην Ελλάδα*, 2001).

Σαφής μνεία Βλάχων στον ελληνικό χώρο, συγκεκριμένα μεταξύ Καστοριάς και Πρέσπας, στο τοπωνύμιο Καλάς Δρους, περιέχεται στο έργο του Βυζαντινού χρονογράφου Ι. Σκυλίτζη και αποδίδεται στον Γ. Κεδρηνό (976 μ.Χ.). Οι Βλάχοι κάθε άλλο παρά αποτελούσαν μια φυλή ορεσίβιων ποιμένων· ήταν έμποροι, βιοτέχνες και αστοί που δραστηριοποιήθηκαν στη Βαλκανική και την Παρευξείνια ζώνη. Μεταξύ άλλων επιφανών Βλάχων, συγκαταλέγονται εθνικοί ευεργέτες της διασποράς, όπως οι δωρητές του θωρηκτού Αβέρωφ, της Σχολής Ευελπίδων, του Παναθηναϊκού Σταδίου, όπου αναβίωσαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, του Εθνικού Αστεροσκοπείου, του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, της Ακαδημίας Αθηνών, της Εθνικής Τράπεζας: ο Σίμων Σίνας (1810-1876), ο Ευάγγελος Ζάππας (1800-1865) και προοδευτικοί αγωνιστές, όπως ο Αλέξανδρος Σβώλος (1892-1956), ήταν βλάχικης καταγωγής. Σε γενικές γραμμές, το βλάχικο στοιχείο δεν λειτούργησε διχαστικά στον κορμό του ελληνισμού αλλά αποτέλεσε στοιχείο συνένωσης, συσπείρωσης και κοινής πορείας στους εθνικούς αγώνες.

Η ύπαρξη βλάχικου στοιχείου στο νομό Καστοριάς θα μπορούσε να περιγραφεί συνοπτικά ως εξής²⁶:

- Στην Καστοριά το 1913 είχαν καταγραφεί 50 βλάχικες οικογένειες. Υπήρχαν Μοσχοπολίτες, Κλεισουριώτες, Νεβεστιάνοι (Νυμφαιώτες) και Νικουλτσιάνοι (Νικολιτσιώτες).
- Στο Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα) συνυπήρχαν Μοσχοπολίτες, Γραμμουστιάνοι, Πισοδερίτες, Σαμαριναίοι, ενώ διαχειμάζαν και οικογένειες Ντενισκιωτών (Αετομηλιτσιωτών).
- Στην Κλεισούρα (Βλαχοκλεισούρα) υπήρχαν οικογένειες από τα χωριά Μοσχόπολη, Γράμμουστα, Νικολίτσα, Βλάστη, Αβδέλλα, Σαμαρίνα, Σμίξη, Περιβόλι, Φούρκα, Τσαρίτσανη, Σιάτιστα, Εράτυρα και τα Ζαγοροχώρια (Ελατοχώρι παλ. ονομ. Τσέρνεσι).

9.11.2002, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 2004, σσ. 325-334.

26. Οι πιο κάτω πληροφορίες παρασχέθηκαν ευγενικά από το Νικόλαο Δημ. Σιώκη, Κλεισουριώτη ερευνητή-βλαχολόγο, τον οποίο και ευχαριστώ.

- Στο Βογατσικό κατέφυγαν Φουρκιώτες και Μοσχοπολίτες Βλάχοι.
- Στην Ιεροπηγή (Κοστενέτσ', Κοσινέτσ'), χωριό που είχε εγκαταλειφθεί μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εγκαταστάθηκαν το 1957 οικογένειες Φρασαριωτών Βλάχων.
- Στο Νεστόριο (Νεστράμ') κατέφυγαν Μοσχοπολίτες και Λινοτοπίτες, οι οποίοι σταδιακά αφομοιώθηκαν από το σλαβόφωνο πληθυσμό και εγκατέλειψαν τη βλάχικη γλώσσα.
- Στο Δενδροχώρι (Ντάμπενι) σήμερα κατοικούν οικογένειες Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων.
- Στο Σιδηροχώρι (Σεστέοβο) οι βλάχικες οικογένειες του χωριού κατάγονται από το Κεφαλόβρυσο (Μιτσιντέι) Ιωαννίνων.
- Στο Μονόπυλο (Πιλκάτι) σήμερα ζουν οικογένειες Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων.
- Στο Αμπελοχώρι (Μαρκόβενι) κατέφυγε ένα κύμα Σαμαριναίων.
- Στην Κορησό (Γκόρεντσι), Βασιλειάδα (Ζαγκορίτσανη), Πεντάβρυσο (Ζελεγκόστη) και Καλοχώρι (Ντομπρολίστα) καταγράφονται ορισμένες βλάχικες οικογένειες στα 1905.
- Στο Γράμμο (Γράμμουστα) οι κάτοικοι μετά την καταστροφή από ληστρικά στίφη Τουρκαλβανών κατέφυγαν στη Βλάστη Κοζάνης, τη Δροσοπηγή και το Φλάμπουρο Φλώρινας, το Άργος Ορεστικό και την Κλεισούρα Καστοριάς, τα Μεγάλα Λιβάδια Πάϊκου Κιλκίς, τις Σέρρες, τη Δράμα και πολλές περιοχές της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (π. Γ.Δ.Μ.) και της Βουλγαρίας.

Στους εγκατελειμμένους και κατεστραμμένους οικισμούς ανήκουν οι πιο κάτω οικισμοί:

- Ο Γράμμος, οικισμός δίπλα στο χωριό Άνω Κρανιώνας, δημιουργήθηκε το β' μισό του 18^{ου} αιώνα από Γραμμουσιάνους πρόσφυγες αλλά σήμερα δεν υπάρχει.
- Το Λιβάδι, περιφερειακός οικισμός της Γράμμουστας.
- Το Λινοτόπι, οι κάτοικοι του οποίου κατέφυγαν μετά την καταστροφή από τους Τουρκαλβανούς στη Βλάστη, την Εράτυρα και τα Νάματα Κοζάνης, την Καστοριά, τη Σαμαρίνα Γρεβενών, τους Χιονιάδες και το Γοργοπόταμο Ιωαννίνων, την Κορυτσά Αλβανίας, το Νεστόριο και την Κλεισούρα Καστοριάς αλλά και διάφορες περιοχές της π. Γ.Δ.Μ.
- Το Πισκοχώρι, περιφερειακός οικισμός της Γράμμουστας.
- Το Βετέρνικο (Βετεάρνικ'), οι κάτοικοι του οποίου κατέφυγαν στο Μοναστήρι και τη Ρέσνα της π. Γ.Δ.Μ.
- Το χωριό Λάγουρι (Λάγκορ') ιδρύθηκε περίπου στα τέλη του 18^{ου} και

εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Από τον παλιό οικισμό σώζεται μόνο μία εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

- Ο Άγιος Ζαχαρίας (Ζαγκάρ'), όπου σώζεται μόνο το καθολικό της ομώνυμης μονής.

Πρόσφυγες. Η εγκατάσταση των κατοίκων του Πόντου στον ελλαδικό χώρο άρχισε περί τα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αι., όταν η κατάσταση άρχισε να γίνεται έκρυθμη και να εξαπολύονται επιθέσεις κατά των μειονοτήτων του οθωμανικού κράτους, Αρμενίων, Ελλήνων και Εβραίων. Ο μεγάλος όγκος των Ποντίων εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αι. Από τα 1.221.849 άτομα που υπολογίζονται οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα με την ανταλλαγή των πληθυσμών, ένας αριθμός που οι εκτιμήσεις τον ανεβάζουν στις 300.000-400.000 άτομα, ήταν ποντιακής καταγωγής. Οι άνθρωποι αυτοί εγκαταστάθηκαν κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Μεταξύ των ποντιακής καταγωγής προσφύγων υπήρχε και ένας αριθμός, ο οποίος δεν χρησιμοποιούσε την ποντιακή διάλεκτο είτε λόγω της απαγόρευσης που είχαν επιβάλει οι Τούρκοι στη χρήση της ελληνικής γλώσσας σε κάποιες περιοχές, είτε λόγω της καταγωγής τους από περιοχές του Πόντου οι οποίες δέχθηκαν από νωρίς την επίδραση της νεοελληνικής γλώσσας (δυτικές περιοχές του Πόντου).

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους, οι ποντιακής καταγωγής πρόσφυγες επικοινωνούσαν αποκλειστικά στη διάλεκτό τους. Με την πάροδο όμως του χρόνου, η ανάγκη επικοινωνίας με την ελληνική διοίκηση και τους υπόλοιπους κατοίκους της περιοχής όπου εγκαταστάθηκαν συνετέλεσε ώστε οι περισσότεροι, ιδίως οι νεότεροι, να μάθουν την κοινή νεοελληνική. Άλλωστε, το σχολείο, τα Μ.Μ.Ε., η αστυφιλία καθώς και ο θάνατος των Ποντίων της πρώτης γενιάς, επέφεραν τη σταδιακή συρρίκνωση της διαλέκτου.

Χωριά του νομού Καστοριάς όπου οι κάτοικοι, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή (2001), μιλούν κατά πλειοψηφία την ποντιακή διάλεκτο είναι τα εξής: Αυγή (204 κάτ.), Διποταμιά (610 κάτ.), Καλοχώρι (458 κάτ.), Κομνηνάδες (151 κάτ.), Κορομηλιά (349 κάτ.), Αγ. Κυριακή (346 κάτ.), Λιθιά (388 κάτ.), Μελάνθιο (308 κάτ.), Μεσοποταμιά (2.506 κάτ.), Οινόη (583 κάτ.), Πεντάβρουσος (721 κάτ.), Πτελιά (396 κάτ.), Φωτεινή (194 κάτ.).

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή εγκαταστάθηκαν στην Καστοριά συνολικά 8.370 πρόσφυγες (βλ. σημ. 36). Ενδεικτικά και σύμφωνα με τις πληροφορίες του Πελαγίδη και της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, π.χ. στον Άγιο Αντώνιο Καστοριάς

(πρώην Ζέρβαινη), μουσουλμανικό χωριό, το 1913 κατοικούσαν 492 άτομα, ενώ το 1920 ζούσαν 99 οικογένειες (537 άτομα). Το 1923 αναχώρησαν για την Τουρκία 55 οικογένειες ως ανταλλάξιμες (500 άτομα), οι οποίες αντικαταστάθηκαν με 50 οικογένειες: 2 μικρασιατικές και 48 ποντιακές.

Στη Βασιλειάδα (Ζαγοριτσάνη) με την ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών εγκαταστάθηκαν 33 ποντιακές οικογένειες (112 άτομα), ενώ το 1928 απογράφονται 735 άτομα από τα οποία οι 72 πρόσφυγες. Στην Κορησό (Γκόρεντσα) το 1923 καταμετρώνται ως ανταλλάξιμες 75 μουσουλμανικές οικογένειες (650 άτομα). Το 1926 έχουν πάρει τη θέση τους 87 προσφυγικές οικογένειες: 67 μικρασιατικές, 15 ποντιακές, 5 θρακιώτικες. Το 1928 οι πρόσφυγες είναι 88 οικογένειες (358 άτομα).

IV. Από τον Μακεδονικό Αγώνα στον Εμφύλιο. Η σύγχρονη ιστορία της περιοχής

Η εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων που συντελείται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και η εμφανής υποστήριξή τους από τη Ρωσία, έφερε τη Βουλγαρία σε αντιπαράθεση με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και τους Έλληνες, οι οποίοι κυριαρχούσαν πλήρως στη Βαλκανική οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Το 1870 ιδρύεται η βουλγαρική εξουσία και το 1878 το βουλγαρικό κράτος. Οι επιδιώξεις τους περιελάμβαναν μια μεγάλη Βουλγαρία (σημερινή Βουλγαρία, Μακεδονία, Θράκη) και είχαν ως συνέπεια την αρχή ενός ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού για επικράτηση στη Μακεδονία.

Μετά τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, οι ελληνικές περιοχές που έμειναν εκτός συνόρων ακολούθησαν τη δική τους τύχη. Το βουλγαρικό σχίσμα, με τη δημιουργία της βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) προκάλεσε σοβαρή αναστάτωση στη Μακεδονία²⁷. Οι συνθήκες ζωής για τον ελληνισμό της Μακεδονίας υπήρξαν ιδιαίτερα δύσκολες μετά το 1870. Ολόκληρα χωριά αναγκάστηκαν να προσχωρήσουν στην Εξαρχία με τρομοκρατικές μεθόδους.

Στη δεκαετία 1880-1890 οι σχέσεις Ελλήνων-Βουλγάρων-Τούρκων είχαν φτάσει στο χειρότερο σημείο, κατάσταση η οποία επιδεινώθηκε μετά την Κρητική επανάσταση (1896) και τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο (1897). Κατά την περίοδο αυτή και μέχρι την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, οι Τούρκοι, χρηματιζόμενοι από τη βουλγαρική προπαγάνδα, υποστήριζαν τους Βουλγάρους,

27. Βλ. μεταξύ άλλων Βακαλόπουλου, Κ. *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη*: Εκδ. Κυριακίδη 1991.

οι οποίοι, διατρέχοντας την περιοχή από χωριό σε χωριό, ανάγκαζαν τους Έλληνες να γραφτούν στο βουλγαρικό κομιτάτο²⁸.

Στην αρχή τα ένοπλα βουλγαρικά σώματα εμφανίστηκαν ως προστάτες των χριστιανών, στρεφόμενοι εναντίον των Τούρκων χωροφυλάκων και όσων εξέφραζαν την τουρκική κυριαρχία και γι' αυτό δεν ενόχλησαν τους Έλληνες. Το σύνθημα της αυτονόμησης της Μακεδονίας παρέσυρε τους ελληνικούς πληθυσμούς σε πρόσκαιρη συνεργασία. Αργότερα οι σχέσεις συνεργασίας ανατράπηκαν και Έλληνες και Βούλγαροι βρέθηκαν αντιμέτωποι. Ωστόσο, παρά τις σκληρές βουλγαρικές προσπάθειες, κυρίως για την προσέλκυση του σλαβόφωνου στοιχείου, μεγάλες μάζες του πληθυσμού αυτού παρέμειναν στο Πατριαρχείο και διατήρησαν την ελληνική συνείδηση. Πρόκειται για τους «γραικομάνους», όπως τους αποκαλούσαν οι Βούλγαροι.

Η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στη Δυτική Μακεδονία ήταν φανερή. Ειδικά στην Καστοριά, το ελληνικό στοιχείο είχε πλήρη κυριαρχία· γι' αυτό πολλοί κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής έρχονταν εδώ για να κατοικήσουν με ασφάλεια και να στείλουν τα παιδιά τους στα ελληνικά σχολεία. Ηγετικές μορφές της εποχής ο Αναστάσιος Πηχιών (δάσκαλος και δημιουργός της μυστικής επαναστατικής εταιρείας της Δυτικής Μακεδονίας)²⁹ και πολλοί επιφανείς Καστοριανοί, Κλεισουριώτες και Βογατσιώτες συνεργάτες του. Η τοποθέτηση του Γερμανού Καραβαγγέλη³⁰ στη θέση του μητροπολίτη Καστοριάς (1900) και του Ίωνα Δραγούμη³¹ στο προξενείο του Μοναστηρίου (1902) υπήρξαν δύο ενέργειες αποφασιστικής σημασίας, αφού η παρουσία των δύο ανδρών ενίσχυσε το φρόνημα των κατοίκων και λειτούργησε οργανωτικά κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα.

Μετά την αποτυχημένη επανάσταση του Ίλιντεν (1903) οι Βούλγαροι εξακολούθησαν να στρέφονται κατά του ελληνικού στοιχείου με πρωτοφανή αγριότητα. Ανάμεσα στα χωριά που καταστράφηκαν ήταν και ο Απόσκεπος, ο Βέργας, η Κλεισούρα, η Βασιλειάδα, η Κρυσταλλοπηγή, ο Σταυροπόταμος

28. Βλ. Βακαλόπουλου, Α. *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1985)*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας 1990, σ. 328.

29. Βλ. Πηχιώνος Κ., *Η προσφορά της πόλεως Καστοριάς εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, Καστοριά: εκδ. Αφοί Δούκη 1959, σ. 47 κ.ε.

30. Ο Γερμανός Καραβαγγέλης (1866-1935) υπήρξε η ψυχή του Μακεδονικού Αγώνα.

31. Ο Ίων Δραγούμης (1878-1920) καταγόταν από το Βογατσικό. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910), διπλωμάτης πολιτικός και πρωτοπόρος του Μακεδονικού Αγώνα.

κ.λπ. Ο θάνατος του Παύλου Μελά³² αφύπνισε τον Ελληνισμό. Σύντομα άρχισαν να καταφθάνουν στη Δυτική Μακεδονία τα πρώτα αντάρτικα σώματα του καπετάν Κώτα³³, του Νταλίπη³⁴ και άλλων. Τα σώματα αυτά ενίσχυσαν πολλοί Μανιάτες ως εθελοντές, όπως ο καπετάν Γέρμας (=Νικόλαος Τσοτάκος) και ο Λεωνίδας Πετροπουλάκης³⁵, αλλά και Κρητικοί.

Η Καστοριά απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό στις 11 Νοεμβρίου 1912, ημέρα της εορτής του Αγίου Μηνά, πολιούχου της πόλης, μία ημέρα μετά την απελευθέρωση της Φλώρινας (10.11.1912). Ενσωματωμένη στο ελληνικό κράτος η Καστοριά έζησε την περιπέτεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής. Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών, μετά τη συνθήκη της Λωζάνης, η πόλη και ο νομός δέχθηκαν μεγάλο αριθμό προσφύγων³⁶.

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου η πόλη αναπτύχθηκε χάρη στη βιοτεχνία και το εμπόριο των γουναρικών. Στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Καστοριά δέχτηκε βομβαρδισμούς ιταλικών αεροπλάνων, ενώ την περίοδο της γερμανικής Κατοχής (1941-44) πολλοί Καστοριανοί φυλακίστηκαν και εκτελέστηκαν από Ιταλούς και Βούλγαρους, οι οποίοι ήταν συνεργάτες τους και είχαν στη δικαιοδοσία τους την Καστοριά.

Μετά την Κατοχή η πόλη και η ευρύτερη περιοχή βρέθηκαν στο κέντρο

32. Ο Παύλος Μελάς (1870-1904) υπήρξε πρωτεργάτης και πρωτομάρτυρας του Μακεδονικού Αγώνα. Για το θάνατό του βλ. Καραβαγγέλη, Γ. *Ο Μακεδονικός Αγών* (απομνημονεύματα), Επιμέλεια: Β. Λαούρδα, Ι.Μ.Χ.Α. (1959). Στο νομό Φλώρινας υπάρχει χωριό Μελάς στη μνήμη του.

33. Ο Καπετάν Κώτας γεννήθηκε στο χωριό Ρούλια της περιοχής των Κορεστίων και ήταν σλαβόφωνος. Προσχώρησε στην Ι.Μ.Ρ.Ο. [Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση], αλλά αργότερα συγκρότησε αντάρτικη ομάδα και συγκρούστηκε μαζί της. Συνεργάστηκε με το Γερμανό Καραβαγγέλη και απαγχονίστηκε το 1905. Το χωριό του μετονομάστηκε σε Κώτας (Φλώρινα) μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας.

34. Ο Δημήτριος Νταλίπης καταγόταν από το Γαύρο Καστοριάς. Αρχικά ακολούθησε τους Βούλγαρους αλλά αργότερα στράφηκε και αυτός (όπως και ο Καπετάν Κώτας) εναντίον τους και σκοτώθηκε σε ενέδρα στις Πρέσπες (1906).

35. Ο Ν. Τσοτάκος (1874, Γέρμα Λακωνίας-1907) και ο Λ. Πετροπουλάκης (1880-1906) ήταν μερικοί μόνο από τους εθελοντές Μανιάτες που έπεσαν στον Μακεδονικό Αγώνα. Στη μνήμη τους μετονομάστηκαν δύο χωριά του νομού Καστοριάς: Λόσνιτσα (σημερινό Γέρμα) και Έξερετς (σημερινό Πετροπουλάκι). Για τη συμμετοχή των Μανιατών στον Μακεδονικό Αγώνα βλ. Βαγιακάκος, Δ. *Η συμβολή της Μάνης εις τον Μακεδονικό Αγώνα 1904-1908*, Αθήναι 1986 [Ανάτυπον εκ του 8^{ου} τόμου των *Λακωνικών Σπουδών*].

36. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Howland, Ch. P. *L' établissement des réfugiés grecs*, Genève (έκδοση της Κοινωνίας των Εθνών) 1926, *Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών*

των πολεμικών συρράξεων του Εμφυλίου Πολέμου. Ο Γράμμος και το Βίτσι υπήρξαν το θέατρο των κύριων επιχειρήσεων³⁷. Οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία είχαν ιδιαίτερα κακές σχέσεις με το ελληνικό κράτος στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Οι «Σλαβομακεδόνες» και οι συμπαγείς προσφυγικοί πληθυσμοί προερχόμενοι κυρίως από τις περιοχές του Πόντου βρίσκονταν σε συνεχή διαμάχη (ιδιαίτερα στο Βίτσι, δυτικά της Φλώρινας και βορειοδυτικά της Καστοριάς). Οι 11.000 πρόσφυγες και εκτοπισμένοι του νομού Καστοριάς είχαν εγκατασταθεί γύρω από την Καστοριά, το Άργος Ορεστικό και το Νεστόριο.

Είναι κοινά αποδεκτή η θέση ότι η Ελλάδα απέκτησε τη σημερινή της μορφή στους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, αν η σημασία ενός πολέμου κρίνεται από το μέγεθος των απωλειών και των καταστροφών τότε ο Ελληνικός Εμφύλιος δεν συγκρίνεται με κανέναν από τους πολέμους που γνώρισε η Ελλάδα. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Καστοριάς, η οποία υπήρξε το κέντρο των συρράξεων, η εμπειρία του Εμφυλίου αποτέλεσε ένα έντονο τραυματικό βίωμα για τους κατοίκους.

Το Μακεδονικό ζήτημα αναζωπυρώθηκε και πάλι το 1944 όταν ο Τίτο προχώρησε στην ίδρυση της λεγόμενης «Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας μακεδονικής εθνότητας. Η

Μακεδονίας μετά τις νέες ονομασίες, Θεσσαλονίκη (έκδοση Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας) 1928, Πάλλη, Α. Α. *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήνα 1925, *Στατιστικά της Μικτής Επιτροπής επί της μεταναστεύσεως μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας* και Πελαγίδη, Σ. *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία 1923-1930*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Κυριακίδη 1994. Για τις εγκαταστάσεις των Ποντίων ιδιαίτερα, βλ. Λαυρεντίδη, Ισ. «Η εν Ελλάδι εγκατάσταση των εκ Πόντου Ελλήνων. Α΄. Νομός Σερρών», *Αρχαίον Πόντου* 29 (1969), σσ. 341-382 και του ιδίου «Η κατά το 1895-1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχαίον Πόντου* 31 (1971/2), σσ. 395-515 [Η βιβλιογραφία από τον Βαγιακάκο 1977].

37. Για τον Εμφύλιο στην περιοχή της Καστοριάς βλ. Μαργαρίτη, Γ. *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, 2 τόμοι, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2001, σσ. 176, 278, 307, 475 (α΄ τόμος) και σσ. 22, 43, 103-105, 111, 114, 117-124, 126, 127, 129, 133, 215, 508, 595 (β΄ τόμος). Ακόμα βλ. Μιχαηλίδη, Ι. «Μοναρχοφασίστες και σλαβομακεδόνες αγωνιστές: Ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου», στο συλλογικό τόμο Νικολακόπουλος, Η., Ρήγος Α. & Ψαλλίδας, Γ. (επιμ.) *Ο Εμφύλιος Πόλεμος: Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σσ. 222-232 και στον ίδιο τόμο, Γούναρη Β. «Εαμοβούλγαροι και Μακεδονομάχοι: Ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου», *ό.π.*, σσ. 233-245. Βλ. ακόμα Αλβανού, Ρ. «Σλαβόφωνοι ντόπιοι και Πόντιοι πρόσφυγες: η μνήμη και η εμπειρία της δεκαετίας του '40 σε δυο χωριά της περιοχής Καστοριάς», *Τα Ιστορικά* 33 (Δεκ. 2000), σσ. 289-318.

προσπάθεια αυτή περιελάμβανε τη δημιουργία εθνικής γλώσσας με τον τονισμό των ιδιαιτεροτήτων του τοπικού ιδιώματος σε σχέση με τη βουλγαρική γλώσσα, την εισαγωγή νέων, μη βουλγαρικών λέξεων και την προσπάθεια αναγνώρισης μακεδονικής μειονότητας σε Ελλάδα, Αλβανία και Βουλγαρία.

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1990 αναζωπύρωσε το Μακεδονικό ζήτημα και το διεθνές ενδιαφέρον στράφηκε στην περιοχή των Σκοπίων, όπου το 1991, ύστερα από δημοψήφισμα, ανακηρύσσεται ανεξάρτητο κράτος με το όνομα Μακεδονία. Σχετικά με τη σχέση της νεοσλαβικής των Σκοπίων με την ελληνική ο Μπαμπινιώτης παρατηρεί τα εξής³⁸: η ελληνική αποτελεί ένα γλωσσικό υπόστρωμα (*substratum*) λέξεων της καθημερινής ζωής αλλά και διοικητικών, εκκλησιαστικών και πολιτισμικών όρων.

Σύμφωνα με τον Ανδριώτη³⁹, η βόρεια Μακεδονία, από καθαρά ελληνόφωνη χώρα της αρχαιότητας, αφομοιώθηκε, στους αλεξανδρινούς, ρωμαϊκούς και μεσαιωνικούς χρόνους από τους Σλάβους με βραδείς ρυθμούς. Όσοι Έλληνες εκσλαβίστηκαν, πέρασαν από ένα στάδιο διγλωσσίας, κατά το οποίο μιλούσαν την ελληνική και τη σλαβική, το οποίο εξασφάλισε τη διατήρηση της παλιάς τους γλώσσας ως υπόστρωμα της νέας. Η ελληνική του Βυζαντίου, η οποία διέθετε υψηλό γόητρο ως επίσημη γλώσσα του Κράτους και της Εκκλησίας, άσκησε έτσι μεγάλη επίδραση στη γλώσσα των Σλάβων και των Βουλγάρων. Αντίθετα, τα σλάβικα ιδιώματα των Σκοπίων δεν ταυτίζονται με τη Μακεδονική, τη γλώσσα δηλαδή των Ελλήνων της Μακεδονίας⁴⁰.

V. Το γλωσσικό υλικό του νομού Καστοριάς στο Αρχείο του ΙΑΝΕ

Τα χειρόγραφα που προέρχονται από το νομό Καστοριάς στο Αρχείο του ΙΑΝΕ είναι τα εξής:

1) ΙΑ 33 ΓΕ, Ανωνύμου, «Λεξιλόγιον Καστοριάς», τετρ. Α' σσ. 149. Β' σσ. 43. Περιέχει εισαγωγή για την ιστορία της Καστοριάς και της τοπικής διαλέ-

38. Βλ. σχετικά Μπαμπινιώτης, Γ. «Εισαγωγή» στο *Η γλώσσα της Μακεδονίας. Η αρχαία Μακεδονική και η ψευδώνυμη γλώσσα των Σκοπίων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ολκός 1992, σσ. xix-xxiv.

39. Βλ. Ανδριώτη, Ν. *Το Ομόσπονδο κράτος των Σκοπίων και η γλώσσα του*, Θεσσαλονίκη 1960.

40. Για την ελληνική διάλεκτο των αρχαίων Μακεδόνων και τα σημερινά νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας, βλ. Θαβώρη, Α. Ι. «Η ελληνική διάλεκτος των αρχαίων Μακεδόνων και τα σημερινά νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας», στο Μπαμπινιώτης Γ. (επιμ.) *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, σσ. 195-206.

κτου, λεξιλόγιο (χωρίς παραδείγματα) Α' σσ. 1-149. Φωνητικά Β' σσ. 12-17. Γραμματικά σσ. 17-39, διηγήσεις, άσματα σσ. 40-43.

2) ΙΑ 111, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Ανάλεκτα εκ του υλικού του γλωσσικού ιδιώματος του Βογατσικού της Μακεδονίας» 1916, σσ. 115. Περιέχει γλωσσάριο άνευ παραδειγμάτων.

3) ΙΑ 112 ΓΕ, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Συμβολή εις το μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης», 1916, σσ. 132. Περιέχονται τα ρηματικά επίθετα σε -τος με στερητικό α- και οι μετοχές που αντιτίθενται σε αυτά όπως ακούγονται στο γλωσσικό ιδίωμα του Βογατσικού με διάφορες παρατηρήσεις.

4) ΙΑ 120, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Διάφοροι φράσεις κατά το γλωσσικόν ιδίωμα Βογατσικού, ούσαι εν χρήσει παροιμιωδώς», 1918, σσ. 13.

5) ΙΑ 121, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Ευχαι ακουόμεναι εν Βογατσικώ», 1913, σσ. 15. Περιέχει σποράδην και λέξεις.

6) ΙΑ 127 ΓΕ, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Συμβολή εις το μέγα ιστορικόν Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης», 1917, σσ. 266. Περιέχει λεξιλόγιο από το Βογατσικό με παραδείγματα πολλαχού σσ. 1-114, 132-266, ονόματα σσ. 120-127, ποικίλο υλικό σσ. 127-132, φωνητικά σσ. 115-117.

7) ΙΑ 169 ΓΕ, Τριαντάφυλλου Γρέζου, «Συλλογή παροιμιών ακουομένων εν Βογατσικώ», 1916, σσ. 40. Περιέχει 77 παροιμίες, μερικές από τις οποίες αντιπαραθέτει με αρχαίες.

8) ΙΑ 537, Νικολάου Ανδριώτη, «Συλλογή γλωσσικού υλικού εκ της πόλεως Καστοριάς και των πέριξ κωμών», 1933, σσ. 51. Λεξιλόγιο με παραδείγματα.

9) ΙΑ 670 α-β ΓΕ, Σταύρου Μάνεση, «Λεξιλόγιον και δημοτικά άσματα των χωρίων του Γράμμου», 1953, σσ. 57+544. Περιέχει ποικίλο υλικό του νομού Καστοριάς (Πεύκος, Νέα Κοτύλη, Κυψέλη, Χρυσή, Πευκόφυτο, Επταχώρι, Ζούζουλη) και του νομού Ιωαννίνων.

10) ΙΑ 681 α-β ΓΕ Σταύρου Μάνεση, «Γλωσσική και λαογραφική ύλη εκ της περιοχής Βοΐου (Δυτικής Μακεδονίας)», 1953, σσ. 394. Περιέχει υλικό από το νομό Κοζάνης, Γρεβενών και Καστοριάς (Άργος Ορεστικό, Βοτάνι, Αμμουδάρα, Λάγκα). Εισαγωγή και χάρτης περιοχής.

11) ΙΑ 687 α-β ΓΕ Σταύρου Μάνεση, «Γλωσσικόν και λαογραφικόν υλικόν εκ Δυτικής Μακεδονίας (Βοΐου)», 1955, σσ. 584. Περιέχει ποικίλο υλικό από χωριά των νομών Κοζάνης και Γρεβενών και του Βογατσικού Καστοριάς.

12) ΙΑ 688 α-β Αθ. Κωστάκη, «Γλωσσάριον των εκ των χωρίων Βάτικα και Χαβουτσι της Προποντίδος προσφύγων, ομιλούντων το Τσακωνικόν ιδίωμα και εγκατεστημένων εις το χωρίον Χιονάτο Νεστορίου Καστοριάς», 1956, σσ. 358.

13) ΙΑ 748 ΓΕ, Κ. Μάνου, «Λαογραφική μελέτη και γλωσσικά στοιχεία

του ιδιώματος Επταχωρίου Καστοριάς», 1958, σσ. 58. Περιέχει ποικίλο υλικό, παροιμίες, διηγήσεις, τοπωνύμια.

14) ΙΑ 901, Αθ. Κωστάκη, «Γλωσσικόν υλικόν από το χωρίον Χιονάτον», 1968, σσ. 326. Περιλαμβάνει ποικίλο γλωσσικό υλικό στην τσακωνική διάλεκτο από πρόσφυγες του χωριού Χαβουσί της Προποντίδας. Το υλικό αποδίδεται αντίστοιχα στην κοινή ελληνική.

15) ΙΑ 906, Αθ. Κωστάκη, «Γλωσσικόν υλικόν από το χωρίον Χιονάτον», 1969, σσ. 221. Περιέχει ποικίλο διαλεκτικό τσακωνικό υλικό από πρόσφυγες του χωριού Χαβουσί της Προποντίδας. Το υλικό αποδίδεται στην κοινή ελληνική.

16) ΙΑ 1003 ΓΕ, Ανδρέου Στεφόπουλου, «Ιδιωματικό γλωσσάριο Χρυσής Καστοριάς», 1972, σσ. 139. Περιέχει εισαγωγικά και φωνητικά της περιοχής σσ. 4-10, λεξιλόγιο με παραδείγματα, σσ. 11-84, γραμματικά σσ. 85-93, ονόματα, επώνυμα, παρωνύμια σσ. 124-134, τοπωνύμια σσ. 135-138.

17) ΙΑ 1322, Σταύρου Κατσουλέα, «Συλλογή γλωσσικού υλικού από τα νότια-νοτιοδυτικά χωριά του νομού Καστοριάς», τόμοι Α'-Β', 1992, σσ. 653. Περιέχει υλικό από τα χωριά Χρυσή, Πευκόφυτο, Βράχος, Πεύκος, Κυψέλη, Κερασώνα, Ζούζουλη, Κοτύλη, Διαλεχτό, Βέλος, Βοτάνι, Κωσταράζι, Λάγκα, Νόστιμο. Περιέχει εισαγωγή, χάρτες, δείγματα ρέοντος λόγου και λεξιλόγιο.

VI. Μεθοδολογία-Προβληματισμοί

Η Μακεδονία αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα πεδία διαλεκτολογικής έρευνας. Πρόκειται για ένα γεωγραφικό χώρο με ιδιαιτερότητες ιστορικές και πολιτισμικές, οι οποίες έχουν επιδράσει σημαντικά στη γλωσσική ιστορία και πραγματικότητα. Μεγάλες στιγμές της πρόσφατης ιστορίας όπως ο Μακεδονικός Αγώνας, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η απελευθέρωση της Μακεδονίας, οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και ιδιαίτερα ο Εμφύλιος σημάδεψαν τους κατοίκους της Καστοριάς με έντονα βιώματα.

Το κοινωνιογλωσσολογικό ενδιαφέρον του ζητήματος είναι αυξημένο, καθώς στην προφορική επαφή με τους κατοίκους της περιοχής, οι εμπειρίες τους από την πρόσφατη ιστορία μεταφέρονταν με τρόπο αυθόρμητο και ιδιαίτερα φορτισμένο συγκινησιακά. Αφηγήσεις από το Μακεδονικό Αγώνα και τον Εμφύλιο ήταν ιδιαίτερα πλούσιες σε ιδιωματικά στοιχεία, αφού οι ομιλητές επηρεάζονταν ψυχολογικά από το περιεχόμενο της αφηγούμενης προσωπικής τους ιστορίας και παρήγαγαν λόγο γνήσια βιωματικό, αυθόρμητο και ιδιωματικό.

Άλλοι σημαντικοί παράγοντες που έχουν επηρεάσει τα γλωσσογεωγραφικά δεδομένα της Μακεδονίας είναι οι μετακινήσεις πληθυσμών στην περιοχή: εσωτερική μετανάστευση (μετακινήσεις και βίαιες εκτοπίσεις λόγω πολέ-

μου από ορεινά χωριά προς ασφαλέστερες περιοχές), μετακινήσεις πληθυσμών με τις υποχρεωτικές ανταλλαγές (Συνθήκη Νειγύ, Λωζάνης κ.λπ.), μετανάστευση στο εξωτερικό (Ευρώπη, Η.Π.Α., Αυστραλία), αστυφιλία (μετακινήσεις προς τα μεγάλα κέντρα του νομού, κυρίως γύρω από την Καστοριά και το Άργος Ορεστικό), απερήμωση της υπαίθρου (κυρίως μετά τον Εμφύλιο).

Εξωτερικοί παράγοντες, οι οποίοι ασκούν σημαντική επίδραση στις διαλέκτους πανελλαδικά, ισχύουν και στην περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Καστοριάς: αλλαγή τρόπου ζωής, εγκατάλειψη παραδοσιακών ασχολιών και επακόλουθη εξαφάνιση και του σχετικού λεξιλογίου, επίδραση της Κοινής μέσω της εκπαίδευσης, των μέσων ενημέρωσης και των γενικότερων επαφών με τα μεγάλα κέντρα, επιδράσεις ξένων γλωσσών και λαών, κ.λπ.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Καστοριάς, η περιοχή υπήρξε κατά το παρελθόν ιδιάζουσα ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού: Εβραίοι, Τούρκοι, Βλάχοι, σλαβόφωνοι, πρόσφυγες Μικρασιάτες και Πόντιοι. Το γλωσσικό αυτό μωσαϊκό, προφορικό στο μεγαλύτερο μέρος του, δεν είναι πάντα εύκολο να αποτυπωθεί ιδιαίτερα στη διαχρονία του, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για όλες τις εποχές. Τα στατιστικά στοιχεία δεν προσφέρονται πάντα για φερέγγυες αναλύσεις, καθώς συχνά πρόκειται για συνειδητές παραχαράξεις των πραγματικών δεδομένων, αφού η περιοχή βρέθηκε στο κέντρο πολλών αντίπαλων διεκδικήσεων (Βούλγαροι, Σλάβοι, Τούρκοι).

Άλλωστε, ο νομός Καστοριάς, ειδικά η περιοχή του Γράμμου, έχει δεχθεί ισχυρές επιδράσεις του ηπειρώτικου στοιχείου, όχι μόνο γλωσσικά αλλά γενικότερα πολιτισμικά. Τα κατσιαούνικα χωριά του Γράμμου, τα ελληνόφωνα δηλαδή χωριά, όπως τα αποκαλούσαν οι σλαβόφωνοι του νομού, ιδρύθηκαν από Ηπειρώτες κυρίως κατοίκους που μετακινήθηκαν βορειότερα, εργαζόμενοι κυρίως ως *μαϊστορες*, χτίστες δηλαδή, στην περιοχή. Οι ομοιότητες μεταξύ των ιδιωμάτων πιστοποιούν το βάθος αυτής της πολυεπίπεδης σχέσης μεταξύ των δύο τοπικών πολιτισμών, του ηπειρώτικου και του κατσιαούνικου.

Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει ο συναισθηματισμός με τον οποίο οι ελληνόφωνοι του νομού Καστοριάς, οι πρόθυμοι πληροφορητές μου σε αυτήν την επιτόπια έρευνα, προσεγγίζουν ακόμα ζητήματα που αφορούν την ντόπια γλώσσα και ιστορία. Οι όροι και οι χαρακτηρισμοί τους προδίδουν την σημασία που δίνουν οι ίδιοι στα εθνικά θέματα και τους εθνικούς αγώνες, διατηρώντας υψηλό πατριωτικό φρόνημα. Αυτά που ίσως θα εκλαμβάνονταν από κάποιους ως γραφικές δηλώσεις εθνικιστικών εξάρσεων, αποτελούν για τους γνήσιους Μακεδόνες και ακρίτες Καστοριανούς μια ζώσα πραγματικότητα.

Το πάθος τους για την Ελλάδα και καθετί ελληνικό, περιλαμβάνει φυσικά και το κεφάλαιο της τοπικής ιστορίας και γλώσσας. Αρκετοί επιφανείς κάτοι-

κοι του νομού, όπως ο Απόστολος Δούκας Σαχίνης (*Το Καστοριανό Γλωσσάρι*), ο Χρήστος Γεωργίου (*Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*), η Ιφιγένεια Διδασκάλου (*Καστοριανά*), ο Γ. Μπακάλης (*Καναγκιουρίσια Καστοριά*), ο Ευτύχιος Θ. Μπαλλής (*Καστοριανά Ευθυμογραφήματα*), ο Παντελής Ζάπτας κ.ά. έχουν επιδοθεί, παλαιότερα αλλά και τελευταία, στη διάσωση της τοπικής γλωσσικής και άλλης παράδοσης μέσω της συγγραφής σχετικών βιβλίων, της σύνταξης τοπικών γλωσσαρίων κ.λπ.

Το υλικό αυτό αξίζει να μελετηθεί σε σχέση με τις επιστημονικές περιγραφές των ιδιωμάτων της περιοχής, γιατί διασώζει υλικό άγνωστο από άλλες πηγές. Όπως άλλωστε παρατηρεί σχετικά και ο Κοντοσόπουλος⁴¹, τα διαλεκτικά και ψευτοδιαλεκτικά κείμενα, αν και δημιουργούν συγχύσεις λόγω αναχρονισμών και υπερδιαλεκτισμών, παρέχουν διαφωτιστικές πληροφορίες για τα ιδιώματα, αν αξιοποιηθούν σωστά.

Στις παλαιότερες διαλεκτολογικές έρευνες επιλέγονταν πληροφορητές μεγάλης ηλικίας και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, ώστε να διατηρούν γνήσιο το ιδίωμα και ανεπηρέαστο από την επίδραση της Κοινής και του σχολείου. Ιδιαίτερα οι γυναίκες, οι οποίες επιφορτίζονταν με διάφορες εργασίες, ήδη από την παιδική ηλικία, δεν κατάφεραν, σε εποχές ταραγμένες (Β' Παγκόσμιος πόλεμος, Εμφύλιος, κ.λπ.), να προχωρήσουν πέρα από τις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Νεότεροι ηλικιακά πληροφορητές, όπως νέοι της Καστοριάς (20-30 ετών) και μαθητές του Δημοτικού Σχολείου (8-12 ετών) από τα χωριά Γέρμα, Κωσταράζι και Βογατσικό, είχαν δεχτεί την επίδραση της Κοινής μέσω του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος.

Οι άσχημες οικονομικές συνθήκες δυσχέραιναν την κατάσταση σχετικά με την εξασφάλιση ακόμα και της στοιχειώδους μόρφωσης από τις παλαιότερες γενιές της ακριτικής αυτής περιοχής. Είναι χαρακτηριστικές οι παρατηρήσεις του Μάνεση (1953) από την αποστολή του στην περιοχή (χφ. 670) ότι ως ερευνητής αντιμετώπισε πρόβλημα επισιτισμού, λόγω της ανέχειας των κατοίκων, οι οποίοι ζούσαν με το άγχος της επιβίωσης και αδυνατούσαν πολλές φορές να τον φιλοξενήσουν, καθώς δεν διέθεταν τα απαραίτητα μέσα.

Τα περισσότερα χωριά διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό το τοπικό ιδίωμα λόγω του ορεινού τους εδάφους. Οι απομακρυσμένες αυτές περιοχές ήταν ιδιαίτερα συντηρητικές στις κοινωνικές δομές τους. Χαρακτηριστικοί ήταν οι κλειστοί γάμοι, σε σημείο που εθεωρείτο υποτιμητικό να συνάψει κανείς γάμο

41. Βλ. Κοντοσόπουλου, Ν. Γ. «Νέοι προσανατολισμοί στη διαλεκτολογική έρευνα στην Ελλάδα», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 5 (1985), σσ. 65-72.

με άτομο από άλλο χωριό. Αυτοί είναι ορισμένοι λόγοι για τους οποίους αποφεύχθηκε η επιμειξία της γλώσσας.

Το υλικό που συγκεντρώθηκε είναι προϊόν μίας ελεύθερης συζήτησης, ημικατευθυνόμενης, αφού παρεμβάλλονταν ερωτήσεις στο βαθμό που κρατούσαν συνεχή τη ροή του λόγου και ζωντανό το ενδιαφέρον του πληροφορητή.

VII. Βασικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος

Το ιδίωμα του νομού Καστοριάς ανήκει, σύμφωνα, με την παλαιά διαίρεση των νεοελληνικών διαλέκτων του Γ. Χατζιδάκι σε βόρεια και νότια ιδιώματα, στην ομάδα των βορείων ιδιωμάτων, τα οποία έχουν δύο κύρια γνωρίσματα: 1) τροπή των άτονων ε σε ι και ο σε υ, 2) αποβολή των άτονων ι και υ⁴².

Πιο συγκεκριμένα τα σημαντικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος ως προς κάθε γλωσσικό επίπεδο είναι τα εξής:

Φωνητική:

1) Ανάπτυξη προθετικού α: *αμασχάλη* (μασχάλη), *αδρέπομαι* (ντρέπομαι), *ακόλλα* (κόλλα), *αγλήγουρα* (γλήγουρα-γλήγορα).

2) Αφαίρεση αρχικού φωνήεντος: *’κονιστήρι* (ακονιστήρι).

3) Τροπή αρχικού φωνήεντος από ε σε α: *αγγόνι* (εγγόνι).

4) Στένωση άτονων /e/ σε /i/ και /o/ σε /u/: *πιδί* (παιδί), *θέλιτι* (θέλετε), *άνθρουπους* (άνθρωπος), *πουδάρια* (ποδάρια).

5) Αποβολή άτονων /i/ και /u/: *χάν’* (χάνι), *σ’τάρ* (σιτάρι), *δ’λειά* (δουλειά), *άκ’σα* (άκουσα).

6) Ανάπτυξη ν στην αρχή λέξεων από συνεκφορά με προηγούμενο τελικό ν: *νώμος* (ώμος).

7) Ουρανικοποίηση του λ και ανάπτυξη ημιφώνου (κυρίως πριν από το ε): *λίενε*, *αλιέρι*, *αλιέθω*, *λιεβέντης*, *λναιμός*, *καλύτερη*.

8) Προφορά διπλών λ ή απλού λ ως διπλού: *πολ-λές*, *όλ-λα*.

9) Δασέα συριστικά και διπλά (σ̂, ζ̂, ξ̂): *σ̂απέρα*, *Ζιάκας*, *ψ̂ες*.

42. Βλ. Χατζιδάκι, Γ. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Α', σσ. 250-251, Παπαδόπουλου, Α. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσας*, Εν Αθήναις 1926, Ανδριώτη, Ν. «Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης», *Αρχείον Θρακικού, Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 10 (1943), σσ. 131-185 και Μάνεση, Στ. «Αντικωφωτικά φαινόμενα βορείων ιδιωμάτων», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 11 (1966-1969), Ακαδημία Αθηνών, σσ. 3-66.

10) Απώλεια ημιφώνου *ι*: οξά, τραπέζα, κουρίτσα, αγροκορομηλιές, αγρογούρουνα, αγρόχορτα.

11) Απερρίνωση μέσων ηχηρών (b, d, g): κουβάρους, δζάκι, στη γαστροριά.

12) Απουσία τελικού *ν*: τη Πρωτοχρονιά, τη ούρδα, τη Τετάρτη, τη κρανιά, τη καλή.

13) Αποβολή μεσοφωνηεντικού *γ*: πήαινε, αντιλοιά, φαητό, αντρούνα, καταή, έτρωε, μαϊρεύω, πανηϋρι, Παναϊώτ'ς, φύλαε, έφυεν, πααίνω, καίοταν.

14) Ουρανικοποίηση των *λ*, *ν*, *κ*, *γ*, *χ*, στο τέλος της λέξης και μετά την αποβολή του *ι*: Κοτύλ', εκκλησσάκ', αγώγ', τεζιάχ'.

15) Ανάπτυξη *ν* στην κατάληξη ρηματικών τύπων: σπαρνώ, σκαλνώ, καθαρνώ, κουβανώ, βγάνω, βάνω, αρχινώ.

16) Μετάθεση συμφώνων: σκροπιζω (σκορπιζω), παστρουμάς (παστουρμάς).

Μορφολογία:

1) Το άρθρο του αρσενικού είναι *ου*: ου λύκους.

2) Ιδιωματικοί τύποι ονομαστικής πληθυντικού αρσενικών και ουδετέρων ουσιαστικών με προσθήκη συλλαβής: βουτύρατα, επωνύματα, εθίματα, συγγενήδες.

3) Ιδιωματικοί τύποι ονομαστικής πληθυντικού αρσενικών ουσιαστικών με καταβιβασμό του τόνου: μαστόροι, Βουργάροι, πολέμοι, ανθρώποι, επιτρόποι, αγγέλοι.

4) Ιδιωματικές καταλήξεις επιθέτων στο θηλυκό γένος *-ιά* αντί *-ή*: αγροτικιά, βουλγαρικιά.

5) Ιδιωματικοί τύποι αιτιατικής ουσιαστικών και αντωνυμιών: χωροφυλάκους, κάποιονα. Τα αίτια ποικίλλουν· πρόκειται για μεταπλασμούς ή αναλογικούς σχηματισμούς.

6) Ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου σε ρηματικούς τύπους πληθ.: κλείστηκάμε, έβραζάμε, ζύμωνάμε, έτρωγάμε, μάζωνάμε, εσηκώνομέστε, κάθομάστε, πέρασάμε, πέρασέτε, άφησάμε, αρραβώνιασάμι, φρόντιζάμι, ρίχνομέστε, χωρίζουμέστε, κρύβουμέστε. Από τα παραδείγματα προκύπτει ότι ο βόρειος φωνηεντισμός εμφανίζει σημεία υποχώρησης.

7) Σχηματισμός αορίστου σε *-κα*: χτυπούκαν, πιάκει, έπιακαν, έφ'καμι (φύγαμε), έφ'καν (έφυγαν), γενήκαμε, να σου δώκω, άφ'καμε, κρύβ'κε (κρύφτηκε), άφ'κε, άφ'καν, έδωκα, έδωκαν, έδωκάμι, απολύκουν, αφήκεις.

8) Ιδιωματικές προστακτικές: βγέστε, κατεβάτε, φευγάτε, πειράχτε, κοιτάχτε, πε (πες).

9) Άλλοι ιδιωματικοί ρηματικοί τύποι: βγάνε (βγάζουνε), να προχωρέσουν (να προχωρήσουν), έβριζα (έβρισκα), σπούδαξαν (σπούδασαν), σπουδά-

ξει (σπουδάσει), ήμαστων (ήμασταν), ήμανε (ήμουνα), βαστούσασταν (βαστιόσασταν), ήμανα (ήμουνα), ερχόνται (έρχονται), πόφκιαναν (που έφτιαχναν) [κράση λόγω συμπροφοράς].

10) Καταλήξεις ά πληθυντικού αορίστου και παρατατικού σε -μαν και -άμι: α) έφκιανάμαν, κατεβήκαμαν, κοιμούμαν, φοβούμαν, περασάμαν, ήρθαμαν, είχαμαν, τέλειωσάμαν, πήγαμαν, ήρθαμαν, έκατσάμαν, βρήκαμαν, κουβαλούσαμαν, κάθομαν, παντρέφ'καμαν, πηγαινάμαν, ζυμωνάμαν, έπαιρνάμαν, έκαμνάμαν, έφυγάμαν, περασάμαν, έσπερνάμαν, μάζευάμαν, βάφτιζάμαν, έβαζάμαν, ανέβαινάμαν, φόρτωνάμαν, σπερνάμαν, έσφαζάμαν, ήμαν, πείναςάμαν, φέρομαν, μεγαλωσάμαν, κάθομαν· β) πήγαινάμι, πέρασάμι, έκανάμι, φρόντιζάμι, αρραβώνιασάμι, γύρισάμι, έραψάμι, έδωνάμι, έδωκάμι, έφκιασάμι, έτρωγάμι, γλιέντησάμι (γλεντήσαμε), τράνιψάμι (τρανέψαμε, μεγαλώσαμε).

11) Χρονική αύξηση αντί συλλαβική σε παρωχημένους χρόνους: ήφερα, ήλιεγαν, ήφαγα, ήφερες, ήφεραν.

Λεξιλόγιο:

Σχετικά με το διαλεκτικό λεξιλόγιο, όλες οι λέξεις που αποδελτιώθηκαν από το μαγνητοφωνημένο υλικό συμπεριλαμβάνονται στο εκτενές γλωσσάρι στο τέλος του υποβληθέντος τόμου (βλ. χφ. 1422 ΙΑΝΕ). Εδώ αξίζει να τονισθεί ότι ένα μέρος του διαλεκτικού λεξιλογίου αποτελούν αρχαίες λέξεις (λεξιλογικοί αρχαϊσμοί): αίρομαι (=σηκώνομαι), λάμνω (=κωπηλατώ), πλατέα (=πλατεία), θύρα (=πόρτα), κατωγιόθυρα (=η πόρτα του υπογείου), κείτομαι (=είμαι ξαπλωμένος, κοιμάμαι), κοιτάσου (=κοιμήσου).

Σύνταξη:

1) Έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική: την ξηγήθηκα, τον έλεγαν, τον έδιναν, να σε πω, τον καθένα τον αρέσει, τον έδωσε, τον είπαν το βασιλιά, να σε κάνω, να τον κάνουμε, να σε δώσω, με φαίνεται, τον λέω, να με ρίχνουν, πε με, τον έλεγα, θα σε πω, τον είπε, ν' αρέσει την παρέα, πλάκα την κάνουν.

2) Αντικείμενο με μορφή ονομαστικής: όταν είδα αυτοί τ'ς άντριοι, με τ'ς άντριοι, λέει τ'ς άντριοι, τ'ς ανέβασε τ'ς άντριοι, πού τ'ς έχιτι τ'ς άντριοι, βγάλ'τι τ'ς άντριοι, ξένοι λίγοι έχουμε, τους έβαλαν όλους επιτρόποι, εννιά νερόμυλοι είχαμε, τους έλίγάμι μεις αγγέλοι, θα είχεν πεντακόσοι κάτοικοι.

3) Ιδιωματική σύνταξη: δώδεκα χρόνια είχα (αντί ήμουν δώδεκα χρονών).

Το βασικό συμπέρασμα της επιτόπιας έρευνας στο νομό Καστοριάς είναι ότι το ιδίωμα της περιοχής διατηρείται σε σημαντικό βαθμό και δεν έχει υποχωρήσει σημαντικά, τουλάχιστο στα ελληνόφωνα χωριά του Γράμμου όπου κα-

τοικούν γηγενείς πληθυσμοί. Ο βαθμός φυσικότητας στη χρήση του διαφέρει πιθανώς από άτομο σε άτομο, όπως μπορεί να φανεί από τις συνεντεύξεις των κατοίκων. Συχνά τα βασικά φαινόμενα του ιδιώματος δεν παρουσιάζουν την ίδια συχνότητα καθ' όλη τη διάρκεια του διαλόγου. Αυτό συμβαίνει λόγω του ότι στην αρχή ο πληροφορητής έχει την τάση να επηρεάζεται περισσότερο από την παρουσία του ερευνητή, ενώ στη συνέχεια απαντά αυθόρμητα και παρασύρεται και ο ίδιος από τις διηγήσεις και τις αναμνήσεις που αφορούν το γενέθλιο τόπο του, με αποτέλεσμα η χρήση του ιδιώματος να γίνεται γνησιότερη.

Ο συναισθηματισμός με τον οποίο οι «κατσιαούνηδες», όπως αποκαλούνταν από τους σλαβόφωνους οι ελληνόφωνοι του Γράμμου, αφηγούνται τη ζωή τους ερμηνεύει εν μέρει το λόγο για τον οποίο διατηρούν και το γλωσσικό τους ιδίωμα: τα «καναγιορίσα» (από τη φρ. κανάν' καιρό = παλαιά). Πρόκειται για τη συνείδηση μιας σαφούς ταυτότητας γλωσσικής και πολιτιστικής, η οποία ακριβώς επειδή αμφισβητήθηκε στο παρελθόν ή βρέθηκε στο επίκεντρο πολλών αντίπαλων διεκδικήσεων, αποτελεί για τους γηγενείς πληθυσμούς ένα σημαντικό συνεκτικό δεσμό.

Αδιαμφισβήτητη βέβαια είναι η πλήρης εξαφάνιση του ιδιώματος στους νέους της πόλης της Καστοριάς (20-30 ετών) που φαίνεται να έχουν υποστεί ισχυρή τη σχετική επίδραση της κοινής νεοελληνικής μέσω της εκπαίδευσης, των Μ.Μ.Ε. και άλλων παραγόντων. Σε αντίθεση, τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας (των τάξεων του Δημοτικού) των χωριών Γέρμα, Κωσταράζι και Βογατσικό, διατηρούν σημαντικά στοιχεία του ιδιώματος, κυρίως σε φωνολογικό και μορφολογικό επίπεδο.

Αυτό οφείλεται στο ότι ανήκουν σε μία πιο κλειστή και συντηρητική κοινωνική δομή, που δεν έχει επιφέρει ισχυρές γλωσσικές μεταβολές στο ιδίωμα. Το γεγονός αυτό σχετίζεται ασφαλώς και με τη διατήρηση των παραδοσιακών ενασχολήσεων (αγροτικών, κτηνοτροφικών, γουνοποιίας κλπ.) του άμεσου κοινωνικού τους περιγύρου (των γονιών και των παπούδων τους) στην ύπαιθρο.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΑΝΤΖΗ-ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου, Γ. Τ. *Η Παιδεία στην Καστοριά κατά τον ΙΘ' αιώνα. Σχολεία-Δάσκαλοι-Μέθοδοι διδασκαλίας*. Θεσσαλονίκη 1991.
- Ανδριώτης, Ν. «Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης», *Αρχείον Θρακικού, Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 10 (1943), 131-185.

- Του ιδίου «Η έρευνα των γλωσσικών ιδιωμάτων της Μακεδονίας», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (1949), 171-175.
- Του ιδίου «Οι αρχαϊσμοί του σημερινού γλωσσικού ιδιώματος της Μακεδονίας», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1953, 101-108.
- Του ιδίου *Το ομόσπονδο κράτος των Σκοπίων και η γλώσσα του*. Θεσσαλονίκη 1960.
- Βαγιακάκος, Δ. «Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας και Θράκης εις το Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών και τα σχετικά προβλήματα», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ 1977, 97-160.
- Γεωργιάδης, Γ. Δ. *Το μιξόγλωσσον εν Μακεδονία ιδίωμα και η εθνολογική κατάστασις των ομιλούντων τούτο Μακεδόνων*. Έδεσσα 1948.
- Γεωργίου, Χ. *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέσμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη: Ε.Μ.Σ. (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 23), 1962.
- Δημόπουλος, Ε. «Κήλητρον-Κήληθρον-Καστοριά», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (1962), 39-42.
- Διδασκάλου, Ι. «Ιδιωματισμοί», στο *Καστοριανά*, Θεσσαλονίκη 1959, 114-120.
- Ζάπτας, Π. *Σχολεία, Διδάσκαλοι, Λόγιοι της Τουρκοκρατούμενης Καστοριάς*. Καστοριά: Εκδ. Καστοριανή Εστία 1996.
- Θαβώρης, Α. «Μορφολογικά μερικών ιδιωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας. Σχηματισμός τύπων της προστακτικής και ιδιαίτερα του παθητικού αορίστου», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ 1977, 75-95.
- Του ιδίου «Η ελληνική διάλεκτος των αρχαίων Μακεδόνων και τα σημερινά ιδιώματα της Μακεδονίας», στο Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.), *Η γλώσσα της Μακεδονίας*. Αθήνα: Ολκός 1992, 195-206.
- Κατσάνης, Ν. Α. «Βιβλιογραφία νεότερων Μακεδονικών γλωσσικών ιδιωμάτων», *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3, τόμος 1992-1993, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κυριακίδη, 147-162.
- Κοντοσόπουλος, Ν. «Ο γλωσσικός άτλας της Ελλάδος και τα σχετικά προβλήματα», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 11 (1966-1969), Ακαδημία Αθηνών, 115-133.
- Του ιδίου «Λεξιλογικοί αρχαϊσμοί εις τα σημερινά γλωσσικά ιδιώματα της Μακεδονίας», *Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Θεσσαλονίκη 1977, 209-213.
- Κορομήλης, Α. Δ. «Γλωσσικόν ιδίωμα Βογατσικού», στο *Το Βογατσικόν (Ιστορία-Λαογραφία)*. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος των εν Θεσσαλονίκη Βογατσιοτών «Ο Άγιος Κωνσταντίνος» 1972.
- Κουρνούτος, Γ. Π. *Σχολεία της Τουρκοκρατούμενης Καστοριάς* [Γέρας Αντώνιου Κεραμόπουλου]. Αθήναι 1953.
- Μάνεσης, Στ. «Αντικωφωτικά φαινόμενα βορείων ιδιωμάτων», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 11 (1966-1969), Ακαδημία Αθηνών, 3-66.
- Μορφωτικός Σύλλογος «Η Ορεστίς». «Γλωσσάριο», στο *Λαογραφικά Άργους Ορεστικού (Χρούπιστας)*, Άργος Ορεστικό, Ιανουάριος 2000, 459-468.
- Μπακάλης, Γ. *Καναγκιουρίσια Καστοριά*. Καστοριά 1937.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.) *Η γλώσσα της Μακεδονίας. Η αρχαία μακεδονική και η ψευδώνυμη γλώσσα των Σκοπίων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ολκός 1992, xix-xxiv (εισαγωγή).
- Μπαλλής, Ευ. «Γλωσσάριο» στο *Καστοριανά Ευθυμογραφήματα*. Καστοριά 2000, 269-278.
- Μπουκουβάλας, Γ. *Η γλώσσα των εν Μακεδονία σλαβοφώνων*. Κάϊρο 1905.
- Παπαδόπουλος, Α. Α. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσης*. Εν Αθήναις 1926.

- Παπακωνσταντίνου, Θ. Φ. *Η Καστοριά. Γεωγραφία-Ιστορία-Τέχνη*. Αθήναι 1930 [Ανατύπωση εκ της «Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας»].
- Πελαγίδης, Στ. «Βιβλιογραφικό σχεδιάσμα για την πόλη και την περιοχή της Καστοριάς», *Μακεδονικά* 24 (1984), 262-295.
- Σαχίνης, Α. Δ. *Το Καστοριανό γλωσσάρι (λεξικό εννοιολογικό-ερμηνευτικό, ιστορικό-ετυμολογικό του καστοριανού ιδιώματος)*. Καστοριά: Εκδόσεις Καστοριανή Εστία 1996.
- Του ιδίου «Καστοριανό γλωσσάρι», στο *Το Αρχοντικό Νεράντζη Αϊβάζη*. Καστοριά: Εκδόσεις Καστοριανή Εστία 1996, 61-71.
- Σημαιοφορίδης, Κ. «Καστοριά. Ιστορική διερεύνηση του ονόματός της», *Δελτίον Πληροφοριών Νομαρχίας Καστοριάς*, τεύχ. 9 (Ιούνιος 1969).
- Σιάνος, Λ. Χ. «Γλωσσάρι», στο *Καστοριανές Εικόνες. Παλιά Καστοριά-Λαογραφία*. Καστοριά: Έκδοση Μουσικοφιλολογικού συλλόγου Καστοριάς «Αρμονία» 1988.
- Στεφόπουλος, Α. «Ιδιωματικό γλωσσάριο Χρυσής Καστοριάς», *Μακεδονικά* 18 (1978), 241-288.
- Τόλιος, Ι. Θ. «Πίνακας ιδιωματικών λέξεων», στο *Παλιό Κωσταράζι. Ιστορία-Λαογραφία*. Θεσσαλονίκη 1993, 157-174.
- Χατζιδάκης, Γ. Ν. «Περί του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων», *Αθηνά* 8 (1896), 3-62 [Γλωσσ. Μελ. Α', 26-31].
- Του ιδίου «Νέες αποδείξεις υπέρ του Ελληνισμού των Μακεδόνων», *Αθηνά* 11 (1899), 129-157 [Γλωσσ. Μελ. Α', 32-114].
- Του ιδίου *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Τόμ. Α'-Β'. Εν Αθήναις. 1905-1907.
- Του ιδίου «Και πάλιν περί του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων», *Επιστημονική Επετηρίς Πανεπιστημίου Αθηνών* 7 (1910/11), 87-134 [Γλωσσικά Έρευναι Α', 228-264].
- Του ιδίου «Περί του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων», *Αθηνά* 24 (1912/13), 492-493.
- Του ιδίου *Περί του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων*, Εν Αθήναις 1925.
- Του ιδίου *Ο Ελληνισμός της Μακεδονίας* [Σύλλογος Μακεδονικών Μελετών]. Θεσσαλονίκη 1926.
- Του ιδίου «Μακεδόνες, Μακεδονία και Μακεδνός», *Μακεδονικός Αγών* 1 (1929), 9.
- Του ιδίου «Η Μακεδονική διάλεκτος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία (Πυρσού)* 10 (1934), 690.

CHRYSSOULA KARANTZI-ANDREIOMENOS

A dialect research in the prefecture of Kastoria

SUMMARY

This paper aims at pointing out certain characteristics of the local dialect of the prefecture of Kastoria based on a recent research on the spot. It depicts the present linguistic situation in the area in the light of broad data provided by informants of different background (age, sex, occupation). The paper also gives an account of the historical, political and social history of Kastoria as well as a toponomastic survey.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

Ἡ κρητική διάλεκτος παρουσιάζει ἑξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἐρευνητὴ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἑξαντλητικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ μελετητὲς οἱ ὁποῖοι ἀφιέρωσαν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τους στὴν καταγραφή, ἀποθησαύριση καὶ ἐρμηνεία τοῦ κρητικοῦ λεξιλογίου· οἱ ἐργασίες τῶν Γ. Παγκάλου¹ καὶ Μ. Πιτυκάκη ἐντυπωσιάζουν μὲ τὸν ὄγκο τους καὶ μὲ τὴν κατὰ χῶριση ἑκατοντάδων δημωδῶν τύπων καὶ λέξεων, ἀλλὰ ὑπολείπονται ἐνὸς ἔργου τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε οὐσιαστικότερη προσέγγιση καὶ καλύτερη συγκρότηση. Τὸ θέμα δὲν εἶναι καθόλου ἀπλό, γιὰτὶ ὁ συντάκτης ἐνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος πρέπει νὰ διαθέτει ἑξαιρετικὸ ἑξοπλισμὸ γιὰ νὰ κατορθώσει νὰ προωθήσει καὶ νὰ ἐπιλύσει τὰ δεκάδες ἐτυμολογικὰ προβλήματα ποὺ ἀναφύονται κατὰ τὴ μακρόχρονη συγγραφή τοῦ ἔργου. Ὁ Ἀντώνιος Ξανθινάκης² ἀσχολήθηκε μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τῆς δυτικῆς Κρήτης καὶ παρουσίασε ἀρχικὰ μιὰ ἐργασία, ἡ ὁποία συμπλήρωνε οὐσιαστικὰ τὸ βιβλιογραφικὸ κενὸ ποὺ ὑπῆρχε γιὰ αὐτοτελὴ μελέτη τοῦ ἰδιώματος τῆς δυτικῆς Κρήτης, ἀλλὰ συνέχισε τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὸ ἴδιο θέμα³, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ παρουσίαση ἐνὸς νέου στὴν πραγματικότητα ἔργου, διπλάσιου σὲ ὄγκο, τὸ ὁποῖο καλύπτει μὲ ἀριότητα καὶ πληρότητα τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς δυτικῆς Κρήτης.

Ὁ γράφων συντάσσοντας ἓνα *Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς μὲ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα*, μελέτησε τὴν παραπάνω ἐργασία, καὶ κατέγρα-

1. Γεωργ. Ἐμμ. Παγκάλου, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης*, τ. 1- 6, Ἀθήναι 1955-1971. Μανώλη Ἰ. Πιτυκάκη, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης*, τ. 1- 2, Ἀθήνα χ.χ.· τὸ ἔργο τοῦ Γεωργ. Ἐμμ. Παγκάλου ἔχει ἐπανεκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Κέντρο Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 2-5, Ἀθήναι 1994 κέξ., μὲ ἐπιμέλεια τῆς Ἐλ. Πακουμάκη, ὅπου ἐνσωματώνονται σὲ ἓνα σύνολο τὰ διάφορα Συμπληρώματα τοῦ ἔργου.

2. Ἀντώνη Β. Ξανθινάκη, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τῆς δυτικῆς Κρήτης, λεξιλόγιο μὲ ἐρμηνευτικὰ καὶ ἐτυμολογικὰ σχόλια*, Δημοτικὴ Πολιτιστικὴ Ἐπιχείρηση Χανίων, Χανιά, Μάιος 1996, σ. 1- 233.

3. Ἀντωνίου Ξανθινάκη, *Λεξικὸ ἐρμηνευτικὸ καὶ ἐτυμολογικὸ τοῦ δυτικοκρητικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος*, πρόλογος - ἐπιμέλεια Χριστόφορου Χαραλαμπάκη, Ἡράκλειο 2000, σ. 1-589.

ψε διάφορες παρατηρήσεις ἐτυμολογικοῦ περιεχομένου στὰ περιθώρια τῶν σελίδων. Αὐτὲς οἱ πρόχειρες σημειώσεις ἀποτέλεσαν τὸν πυρήνα αὐτοῦ τοῦ μελετήματος, πὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιλύσει ἢ νὰ προωθήσει κάποια ἀπὸ τὰ πολλὰ προβλήματα τοῦ κρητικοῦ ἐτυμολογικοῦ, τὰ ὅποια ἀπαντῶνται πολλές φορές καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ ἢ καλύπτουν μιὰ εὐρύτερη γεωγραφικὴ περιοχὴ· παρατίθεται τὸ λῆμμα τῆς ἐργασίας τοῦ Ἄντ. Ξανθινάκη, ἢ ὅποια συντομογραφεῖται: *ΛΕΕΔΓΙ*, γιὰ νὰ ἔχουμε πληρέστερη ἀντίληψη τοῦ θέματος.

«ἀβλέμονας, ὁ = τὸ ἴσωμα, ὁ ἐπίπεδος χῶρος πὺ σχηματίζεται στὸ μέρος πὺ ἐνώνονται δύο πλαγιές. “ἐτρέχανε τὰ νερὰ ἀπὸ τσι δυὸ πλαγιάδες κι εἶχε πλημμυρίσει στὴ μέση ὁ ἀβλέμονας”. Ἴσως ἐπίθ. *ἀβλέμμων < ἀστερητ. + βλέμμα, δηλ. ὅπου δὲ φτάνει τὸ βλέμμα. Ἐπομένως, ἢ λ. ἀβλέμονας δηλώνει τὸ βυθισμένο ἀνάμεσα σὲ δύο ὑπερυψωμένες πλαγιές μέρος, τὸ ὅποιο δὲν ἔχει θέα. Πβ. *τσυλαβλέμονας* [= τοῖχος ἢ γύρος χωραφιοῦ πὺ ἔχει “τσυλάσει” (καταρρεύσει) στὸ κέντρο, ἐνῶ τὰ ἄκρα του διατηροῦνται ἀνέπαφα]» (*ΛΕΕΔΓΙ* 37-38, 535).

Τὸ ΙΑ (1, 33) ἔχει ἀποθησαυρίσει τὸ παραπάνω λῆμμα καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «ἀβλέμονας ὁ, Κεφαλλ. Στερελλ. (Μεσολόγγ.) — ΚΚρυστάλλ. Ἔργα 2,68, ΑΤραυλαντ. Ἐξαδελφ. 14 καὶ 23 ἀβλέμουνας Ἦπ. Σάμ. Ἀγνώστου ἐτύμου. Κατὰ ΧΠαντελίδ. ἐν *Byzant. Zeitschr.* 30(1930)236 ἐκ τοῦ στερητ. ἀ- καὶ τοῦ οὔσ. βλέμμα· *ἀβλέμμων βυθός (ἐνθα βλέμμα δὲν δύναται νὰ φθάσῃ). Κατὰ ΣΜενάρδ. ἐν *Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν* 7(1930)241 ἐκ τοῦ εὐλίμενος. 1) Ὀρμος κατάλληλος πρὸς ἀγκυροβολίαν Ἦπ. Σάμ. Στερελλ. (Μεσολόγγ.) κ.ἀ. 2) Βαθεῖα καὶ ἀδιόρατος ὀπὴ εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης Κεφαλλ. β) Βαθεῖα θάλασσα Κεφαλλ. γ) Αὔλαξ σχηματιζομένη εἰς τὸν πυθμένα ἀβαθῶν μερῶν τῆς θαλάσσης ἔνεκα τοῦ ρεύματος τῆς παλιρροίας Στερελλ. (Μεσολόγγ.) 3) Χαράδρα μεταξὺ δύο ὀρέων διαπνεομένη ὑπὸ ἀέρος Σάμ. 4) Μεταφορ. ὁ τρώγων πολὺ, ἀδηφάγος (διότι ὁ ἀβλέμονας πιστεύεται ὡς πλατὺς καὶ βαθὺς) Κεφαλλ.» παρέθεσα σὲ ἔκταση τὸ λῆμμα τοῦ ΙΑ γιὰ νὰ ἔχουμε τὴν καλύτερη δυνατὴ γνώση, τόσο γιὰ τὸ τυπολογικὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸ σημασιολογικὸ τμῆμα τοῦ λήμματος, γιὰτὶ ἢ προέλευσή του παρουσιάζει ἐξαιρετικὰ ὑψηλὸ βαθμὸ δυσκολίας, καθὼς οἱ ἀπόψεις πὺ ἔχουν διατυπωθεῖ εἶναι μετέωρες.

Ὁ ἀείμνηστος Μ. Φιλήντας⁴ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα καὶ ἀναφέρει: «*Ἀβλέμονας* στὴ λαϊκὴ γλῶσσα σημαίνει κατὰ πρῶτο τὸν πολυφαγὰ, τὸν

4. Μ. Φιλήντας, *Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἑλληνική*, τ. 1-3, Ἀθήνα 1924-1927(?), τ. 3, σ. 65.

ἀδηφάγο. Ὑποθέτω πὼς ἡ ἐτυμολογία του βγαίνει ἐτσιδὰ: Ὁ Ἐπικός ποιητῆς Πανύασις (Ἐλάσσονες ποιηταὶ ἔλληνες, ἔκδοσις Γκαῖσφορ) λέγει (ς', 8): ἀβλεμέως (= ἀκρατῶς) πίνων. Τὸ ἐπίθετό του εἶναι ἀβλεμής: βάρος ἀβλεμῆς προσπίπτει (ὁ Νίκανδρος στὰ Ἀλεξιφάρμακα 82) καὶ σχετίζεται ἐτυμολογικὰ μὲ τὸ βλεμεαίνω. Ἀφτὸ λοιπὸν τὸ ἀβλεμής τὸ εἶπανε καὶ ἄβλεμος (σύγκρινε ἀβαθῆς καὶ ἄβαθος· τ. α', 46). Κατόπι κατὰ τὸ σχῆμα ἄσχημος καὶ ἀσχήμων εἶπανε ἄβλεμος καὶ ἀβλέμων > ἀβλέμονας (σύγκρινε: Ἰλάριος καὶ Ἰλαρίων > Ἰλαρίωνας, δρυμὸς καὶ δρυμῶν > δρυμώνας) μὲ τὸ νόημα τοῦ, πὺ καταχωνιάζει στὸ στομάχι κάθε φαγώσιμο. Κατόπι σχετίστηκε νοηματικὰ ἔνεκα τὴν ὁμοιοφτογγία μὲ τὰ βλέπω, βλέμμα (πὺ εἶναι δὰ καὶ ὁμόρριζά του) καὶ σήμανε βαθιὰ καὶ ἀδιόρατη τρύπα στῆς θάλασσας τὸν πάτο πὺ καταπίνει ὅτι τύχει. Σὰφτῆ τῆ δεύτερη σημασία λέγεται καὶ ἀβλεμόνι οὐδέτερα. Στῆ φράση: τρώει ἕναν ἀβλέμονα εἶναι συνεπαρμένα καὶ τὰ δύο του νοήματα = τρώει ὅσο χωρεῖ ὁ βυθός, τὸ τζουρούμι⁵ πὺ λένε στὴν Κύζικο».

Ὁ Ν. Ἀνδριώτης⁶ πιθανολογεῖ ὅτι ἡ λ. ἴσως παρὰγεται ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο *ἀβλέμμων βυθός, ἐρηνευτικὴ προσέγγισις πὺ ἐπαναλαμβάνεται μὲ ἐπιφυλάξεις τόσο ἀπὸ τὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς⁷ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη⁸, ἀλλὰ γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι πρόκειται γιὰ λόγια παρετυμολογία.

Ἡ παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀβλεμέως⁹ = ἀσθενῶς, ἀδυνάτως, μαλακῶς, βραδέως· καὶ ἀκρατήτως, χωρὶς νὰ ἦμπορῆ τις νὰ κρατήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, προβλ¹⁰: «ἀβλεμέως (Panyass. Fr. 13, 8 Kinkel)· <ὸ> σημαίνει τὸ ἀφροντίστως παρὰ τὸ μέλλειν ἀμελέως καὶ <ἐν> ὑπερθέσει ἀλεμέως καὶ κατὰ πλεονασμὸν τοῦ β ἀβλεμέως», δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐπιτυχής, γιὰτὶ ὁ Μ. Φιλήντας ξε-

5. Ἡ λ. τζουρούμι, τό, προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *uçurum* = κρημνός· precipice, abyss; very steep place. Ἰ. Χλωροῦ, *Λεξικὸν τουρκοελληνικόν*, τ. 1-2, Κωνσταντινούπολις 1899-1900, τ. 1, σ. 238β. New Redhouse, *Turkish-English Dictionary*, İstanbul 1979, σ. 1195.

6. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*, τρίτη ἔκδοσις, μὲ διορθώσεις καὶ προσθήκες τοῦ συγγραφέα, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 2.

7. *Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς* [= ΛΚΝ], Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 1998, σ. 4.

8. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικὸ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα 1998, σ. 44.

9. Ἀνθ. Γαζῆ κἀ., *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, τ. 1-3, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1835-37, τ. 1, σ. 3.

10. *Etymologicum Symeonis*, ἔκδ. F. Lasserre - N. Livadaras, *Etymologicum magnum genuinum. Symeonis etymologicum una cum magna grammatica. Etymologicum magnum auctum*, τ. 1, Rome - Ateneo 1976, σ. 12₉₋₁₁.

κινᾶ ἀπὸ τὴν ἄκρως περιοριστικὴ χρήση τῆς λ. στὴ φράση: ἔφαγε τὸν ἀβλέμονα, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἀρχικὴ σημασία: χαράδρα, βαθιὰ τρύπα στὴ θάλασσα, σὲ συμφυρμὸ μὲ τὴ λ. βλέμμα, προσέγγιση ποὺ δείχνει τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπιζε, τὶς ὁποῖες προσπάθησε νὰ ὑπερκεράσει μὲ τὸ συμφυρμό.

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο λατινικὸ¹¹ *ablūmen* = *Abspülung* (= ξέπλυμα, ξέβγαλμα), πρβλ.¹²: *ablumentum* κάθαρσις, καὶ γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἐξέλιξη πρβλ. τὸ λατινικὸ¹³ *eluvies* = a washing away of impurities (= τὸ ξέπλυμα τῶν ἀκαθαρσιῶν), a flowing off (= ἐκροή, χύσιμο), discharge (= ἀπορροή); an overflowing, an inundation of a river; a chasm (= χάσμα), abyss (= βάραθρο, μεγάλο βάθος), ravine produced by the violent rushing of water (= φαράγγι, ρεματιὰ ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ βίαιη ὄρμη τοῦ νεροῦ), καθὼς καὶ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κλύσμα, τό = 1) δι' οὗ ἡ κλύσις γίνεται, ἢ δι' οὗ κλύζουσιν, ἀποπλύνουσι, καθαρίζουσι· τὸ ὑγρὸν, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζονται εἰς κλυστήριον. ἔξροτ. 2) τὸ ἰαματικὸν ὑγρὸν, καὶ ἡ ἰατρικὴ σύνθεσις, δι' ἧς ἀποπλύνουσι, καὶ καθαρίζουσι μέλος τι, ἢ πληγὴν τινά· καὶ τὸ κλυστήρι. 3) τὸ ξεπλύνειν, ἀπονίπτειν. 4) τόπος, τὸν ὁποῖον βρέχει, καὶ πλύνει ἢ ἀνάχυσις τῆς θαλάσσης. 5) τόπος ἐν ᾧ συναθροίζεται πλημμυρῆσαν ὕδωρ θαλάσσης, ἢ ποταμοῦ τινός, *aestuarium* (Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 2, σ. 224).

«ἀγγέλαμος, ὁ = εἶδος ζιζανίου ποὺ μοιάζει μὲ δημητριακὸ καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν ταγὴ. Οἱ ἀγγέλαμοι δὲ φυτρώνουν μεμονωμένοι ἀλλὰ πολλοὶ μαζί, ὁμαδικά. Ἀπὸ τὸ δωρ. ἀγελαμ-αῖος (ἀπτ. ἀγελημαῖος < ἀγέλη) = αὐτὸς ποὺ ἀνήκει σὲ ἀγέλη (συνάθροιση, ὁμάδα) μὲ ἠχηροπ. τοῦ γ σὲ γγ. Πβ. ἀρχ. ἀγελάζομαι = συν-αγελάζομαι = ἀποτελῶ μέρος ἀγέλης» (ΛΕΕΔΓΙ 39).

Ἡ δημώδης ὀνομασία ἀγγέλαμος, ὁ, προσδιορίζει¹⁴ τὰ φυτὰ: 1) Ἀβένα ἢ Βρώμη ἢ ἄγονος (*Avena sterilis*). 2) Ἀβένα ἢ Βρώμη ἢ γενειοφόρος (*Avena barbata*), καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ λ. ἀγελαμαῖος, ὅπως ὑποστηρίζεται παρα-

11. W. Meyer - Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935³, σ. 3, λῆμμα 31α.

12. *Corpus Glossariorum Latinorum*, τ. 6, ἔκδ. Georgius Goetz, Lipsiae 1899, σ. 5.

13. Charlton T. Lewis - Charles Short, *A Latin Dictionary founded on Andrew's edition of Freund's Latin Dictionary*, Oxford 1879, ἀνατ. 1966, σ. 640.

14. Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν δημώδη ὀρολογίαν τῶν φυτῶν*, Ἀθήναι 1969, σ. 18. Ἰωάννου Ε. Χαβάκη, *Φυτὰ καὶ βοτάνια τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα χ. χ., σ. 59.

πάνω, αλλά παράγεται¹⁵ από τὸ ἀρχ. ἔλυμος, ὁ = εἶδος κέγχρου, κεχριοῦ ὅπερ καὶ Μελίνη ἄλλως λέγεται, τὸ ὅποιο ἐπιβιώνει στὰ νεοελληνικά ἰδιώματα ὡς¹⁶: ἀέλαμος, ἀγέλαμος, ἀΐλαμος, ἀλίαμος, ὁ, καὶ προσδιορίζει φυτὰ τῆς τάξεως τῶν ἀγρωστωδῶν.

«ἀγκάβανος, ὁ = εἶδος ἀκανθώδους βοτάνου. Ἐκ τῆς μτγν. ἀγαύη (= τὸ φυτὸ ἀθάνατο) = μτγν. ἄκανος (= εἶδος ἀγκαθιοῦ) κατὰ συμφυρμό. Πβ. λ. ἄγανο» (ΛΕΕΔΓΙ 40).

Τὸ ΙΑ (1,125) ἀναφέρει: «ἀγκάβανος ὁ, ἀμάρι. ἀγάβανος Κρήτ. Κύθηρ. ἀγάβανος Κρήτ. ἀκάανος Κάρπ. Ἄγνωστου ἐτύμου. Φυτὸν ἀκανθῶδες (*Silybum marianum*) τῆς τάξεως τῶν συνθέτων (*compositae*) (ΘΧελδραίχ 52). Συνών. γαιδουράγκαθο, γομαράγκαθο», καὶ ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. παρουσιάζει δυσκολίες, ἐνῶ ὁ συμφυρμὸς τῶν λ. ἀγαύη + ἄκανος δὲ λύνει τὸ θέμα ἱκανοποιητικά.

Ὁ Δ. Κρεκούκιας¹⁷ πλησιάζει τὸ ζήτημα ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιὰ καὶ ἀναφέρει: «Πὰ τὸ φυτὸ αὐτὸ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μὲ τὸ ὄνομα σίλλυβον ὁ Διοσκορίδης μᾶς πληροφορεῖ: «“σίλλυβον ἄκανθά ἐστι πλατεῖα, φύλλα ἔχουσα χαμαιλέοντι τῶ λευκῶ παραπλήσια”. Τὸ σημερινό του ὄνομα ἀγκάβανος νομίζω ὅτι τὸ ὀφείλει στὸ σχῆμα τῆς σύνθετης ταξιανθίας του ποὺ μοιάζει μὲ γάβανο, δηλαδὴ πιάτο». Ἡ διαπίστωση εἶναι ὅτι τὸ νεοελληνικὸ φυτωνύμιον δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ κάποιον ἀντίστοιχο ἀρχαιοελληνικὸ ὄνομα φυτοῦ, ἀλλὰ γίνονται προσπάθειες νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ ἔμμεσο τρόπο, καθὼς ἡ παρατήρηση ὅτι τὸ φυτὸ ἔχει πλατιά φύλλα ποὺ μοιάζουν μὲ γάβανα καὶ κατ' ἐπέκταση πῆρε τὴν ὀνομασίαν του, δὲν πείθει γιὰ τὸ ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν εἰκονογράφηση τοῦ φυτοῦ, τὰ φύλλα του δὲ μοιάζουν μὲ γάβανο, ἐνῶ περιγράφονται ὡς: «Glossy dark green, ovate and spiny lobed leaves, marbled with white veins, are carried in a rosette» (*Reader's Digest Encyclopaedia of Garden Plants and Flowers*, London-Rome 1978, σ. 666).

15. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ.π., τ. 1, σ. 612. Ν. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974, σ. 235, λήμμα 2202.

16. ΙΑ, τ. 1, σ. 280, ὅπου ἀναφέρονται καὶ τὰ συνώνυμα: κεχρί, σιφωνάρι, ταγή, ἀγριοβρομη, ἀγριογέννημα, σίκαλι, ἀνάλογα βεβαίως μὲ τὶς ἐπιμέρους σημασίες τοῦ λήμματος: ἀέλαμος, ἀλλὰ παραλείπεται τὸ συνώνυμο: ἀγιάλοπας, ὁ, ἀγιάλα, ἡ, ἀγέλιπο, τὸ = Ἄβεννα ἢ Βρώμη ἢ γενοφόρος (*Avena barbata*), ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν αἰγίλωψ, ὁ = 1) εἶδος τι κριθῆς (βρόμης)· ζιζάνιον φυόμενον μεταξὺ τῆς κριθῆς, (ἀγριοβρομη). ΙΑ, τ. 1, σ. 100. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ.π., τ. 1, σ. 41.

17. Δημ. Κρεκούκια, «Ἐτυμολογικά Δ'», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24, 2003, 225.

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁸ گوان *geven, kevan, gevan* = gum-tragacanth plant (*Astragalus tragacantha*), *gevan otu* = the rush (= βουῖρολο), (*Juncus communis*), *kâvan*¹⁹ = kayalıklarda biten dikenli bir ot (= ἓνα εἶδος ἀκανθώδους φυτοῦ ποὺ φυτρώνει σὲ βραχώδεις τόπους), καὶ γιὰ τὴ σημασιολογικὴ σχέση πρβλ. τὰ συναφῆ δημῶδη ὀνόματα τὰ ὁποῖα φωτίζουν τὴν ἀνέλιξη κατὰ τὸν καλῦτερο τρόπο: ἀγκάβανος, ὁ = Σίλυβον τὸ μαριανὸν (*Silybum marianum*), ἀγγλ. *milk thistle*²⁰, τουρκ. *gevan, kevan* = Ἄστράγαλος (*Astragalus*), ἀγγλ. *milk vetch*²¹ = (*Astragalus glycyphyllos*) that has sulfur yellow flowers in dense spikes and is popularly supposed to increase the milk yield of goats, καθὼς καὶ τὸ δημῶδες ἀραβικὸ φυτωνύμιو عكوب *akûb* = 1) sorte de chardon, *Silybum* de Dioscorides; on coupe ses rejets au printemps, on les cuit et on les mange. 2) artichaut (= ἀγκινάρα); cardon (= ἀγριοαγκινάρα), chardon bénit (= ἀγιαγκάθι, ἀγιάγκαθο, καλάγκαθο), (R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, τ. 1-2, Leyde 1881, τ. 2, σ. 155α).

ἀγκούτσακας, ὁ = **1** μικρὴ ἀγριαχλαδιά. **2** κλαδὶ ἀγκαθερό. Ἄ- προθετ. + κούτσακας, μεγεθ. τοῦ κουτσάκι [= καζίκι, πάσσαλος, παλούκι κατάλληλο γιὰ πρόσδεση ζώου σὲ βοσκότοπο. Ὑποκορ. κοψάκι < *κοψάκιον < κόπτω]. Τὸ κ τράπηκε σὲ ἠχηρὸ γκ» (ΛΕΕΔΓΙ 42, 263).

Ἡ κυπριακὴ διάλεκτος²² χρησιμοποιοεῖ τὴ λ.: «κουτσατξιν τό, τὸ ἀνώριμο σῦκο καὶ μεγεθ. κούτσακος. Ἡ λ. ὑποκ. τοῦ κουτσός > κουτσάκιν», ἐνῶ ὁ Γ. Λουκάς²³ ἀναφέρει: «κουτσάκιν, τό, ἄωρον μικρὸν σῦκον· συνκδχ. πᾶς

18. J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890, σ. 1579β. New Redhouse, ὁ. π., σ. 397.

19. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, τ. 1-11, Ankara 1963-1979, τ. 8, σ. 2687, 2775.

20. Δημ. Σ. Καββάδα, *Εἰκονογραφημένον βοτανικὸν-φυτολογικὸν λεξικόν*, τ. 1-9, Ἀθῆναι χ.χ., τ. 8, σ. 3641.

21. Δημ. Σ. Καββάδα, ὁ.π., τ. 2, σ. 640. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Unabridged, Springfield, Massachusetts, U.S.A. 1963, Editor in Chief Philip Babcock Gove, σ. 1434.

22. Κωνσταντίνου Γ. Παγκουλλῆ, *Μικρὸς ἐρμηνευτικὸς καὶ ἐτυμολογικὸς θησαυρὸς τῆς κυπριακῆς διαλέκτου* (= ΜΕΕΘ), (Ἀπὸ τὸ δέκατο τρίτο αἰῶνα μέχρι σήμερα), Λευκωσία 1997, σ. 93.

23. *Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά*, ἐκδιδόμενον ὑπὸ Θεοφανοῦς Δ. Κυπρῆ, Λευκωσία 1979, σ. 252.

ἄωρος καὶ σκληρὸς καρπὸς ἢ ὀπώρα»· ἡ ποντιακὴ²⁴ διάλεκτος γνωρίζει τὴ λ. «κοτζάκιν τό, Κερ. κοτζάκ' Κοτ. Σάντ. Τραπ. Χαλκ. κουτζάκι Ἴν. Ἀγνώστου ἐτύμου. 1) Τὸ ἐμβόλιον τῆς εὐλογιαῖς, δαμαλῖς. 2) Κουμπὶ ἐνδύματος. 3) Ὁφθαλμὸς φυτοῦ, μπουμπούκι».

Ἔχει δειχθεῖ²⁵ ὅτι ἡ ποντιακὴ λ. κοτζάκιν, τό = κουμπὶ ἐνδύματος, προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ²⁶ կոճակ *goĵag, koĉak* (ἀνατ. ἀρμενικὴ) = button (= κουμπὶ); hook (= πόρπη, κόπιτσα), clasp (= κόπιτσα, σούστα), ἐνῶ ἡ κρητικὴ λ. κουτσάκι, τό = καζίκι, παλούκι κατάλληλο γιὰ πρόσδεση ζώου σὲ βοσκότοπο, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ κοψάκι < *κοψάκιον < κόπτω, γιὰτὶ ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ²⁷ *göçek = kilit takılmak için karpıya çakılan halka* (= κρίκος, χαλκᾶς καρφωμένος στὴν πόρτα γιὰ νὰ κρέμεται τὸ κλειδί); *mentese* (= μεντεσές, ρεζές); *semerlerin arka tarafına takılan çengelli demir* (= τσιγκελωτὸ σίδηρο ποὺ στερεώνεται στὴν πίσω πλευρὰ τῶν σαμαριῶν); *hayvan semeri* (= τὸ σαμάρι τῶν ζώων), καὶ γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἐξέλιξη πρβλ. τὸ ποντιακὸ²⁸: «μαγκούριν τό, μαγκούρ'. 1) ξύλινον περιλαίμιον τῆς ἀγελάδας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δένεται μὲ σκοινὶ εἰς τὸ παχνί. 2) ράβδος φέρουσα ἑκατέρωθεν δέματα, διὰ τῆς ὁποίας δένουν τὸν σκύλλον», καθὼς καὶ τὴ λ. βέργα, ἡ = ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος· μέγα ἐνώτιον ἐξ ἑνὸς ἢ πλειόνων χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν κρίκων· βραχιόλιον· τὸ διὰ τοῦ ἐπανωλίθου τοῦ ἐλαιοπιεστηρίου διερχόμενον ξύλον ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ ὁποίου προσδένεται ὁ ἵππος ἢ ὁ ἡμίονος, ὁ ὁποῖος περιστρεφόμενος κινεῖ τὸ πιεστήριον (ΙΛ 3, 518), δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ τσιγκελωτοῦ σίδηρου κλπ. ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ πρόσδεση, ὕστερα προσδιόρισε καὶ τὸ παλούκι.

Ἡ κρητικὴ λ. ἀγκούτσακας, ὁ = μικρὴ ἀγριαχλαδιά· κλαδὶ ἀγκαθερό, ἡ ποντιακὴ λ. κοτζάκιν²⁹, τό = μπουμπούκι, καὶ ἡ κυπριακὴ κουτσάτζιν, τό =

24. Ἄνθ. Α. Παπαδόπουλου, *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, τ. 1-2, Ἐν Ἀθήναις 1958-1961, τ. 1, σ. 473.

25. Κ. Καραποτόσογλου, «Δυσσετυμολόγητες ποντιακὲς λέξεις», *Ἀρχεῖον Πόντου* 37, 1982, 215-216.

26. Mesrog G. Kouyoumdjian, *A Comprehensive Dictionary Armenian - English*, Beirut χ.χ., σ. 368β.

27. *Derleme Sözlüğü*, τ. 6, σ. 2119· τὸ σημασιολογικὸ πεδίο τῆς τουρκικῆς λ. ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀρχαῖο *κανθήλιον*, τό = σάγμα ὑποζυγίου· *κανθήλια*, τὰ = οἱ ἑκατέρωθεν τοῦ σάγματος κάλαθοι, τὰ κοφίνια, φορτίκια. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1-9, Ἀθήναι 1964, τ. 4, σ. 3611. Χρ. Γ. Παντελίδου, «Ἐτυμολογικά», *Ἀθηνᾶ* 38, 1926, 54-62.

28. Ἄνθ. Α. Παπαδόπουλου, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 3.

29. Οἱ Δ. Ε. Τομπαϊδης-Χ. Π. Συμεωνίδης, *Συμπλήρωμα στὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου τοῦ Ἄ. Α. Παπαδόπουλου*, Ἀθήνα 2002, σ. 95, ἀναφέρουν: «κοτζάκιν, τό, ...

ἄωρον μικρὸν σῦκον· συνκδχ. πᾶς ἄωρος καὶ σκληρὸς καρπὸς ἢ ὀπώρα, ἀνήκουν στὸ ἴδιο λῆμμα καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ³⁰ *göçek* = *ağacın göndesinde dalın çiktiği yer* (= σημεῖο ὅπου ἀναφύεται τὸ φύλλο ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ δένδρου); *ağaçların dibinden çikan sürgün, riç* (= παραφυάδα, νεαρὸς βλαστὸς ποὺ ἀναφύεται ἀπὸ τὴ ρίζα τῶν δένδρων); *taze meyve* (= φρέσκα φρούτα).

«ἀγκυνάρι, τὸ = τὸ σιδερένιο κυρτὸ ἐπικάλυμμα τοῦ πάνω ἄκρου τοῦ ἀδραχτιοῦ, στὸ ὁποῖο συγκρατεῖται κατὰ τὸ κλώσιμο τὸ μαλλὶ τῆς ρόκας. Ἄγκύλ-ι (< μτγν. ἀγκύλιον (= κρίκος), ὑποκορ. τοῦ ἀρχ. ἀγκύλη) > ἀγκυλάρι > ἀγκυνάρι, μὲ τροπὴ τοῦ λ σὲ ν (πβ. ἀνάκερος < ἀλάκερος (= δλόκληρος), λίνερη < λίλερη (= ἡ νόσος ἰλαρά)» (ΛΕΕΔΓΙ 42).

Ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἀγκύλη > *ἀγκυλάρι, μὲ τροπὴ λ- ρ > ν - ρ, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ³¹ ἀγκινάρι, τὸ = ἄγκιστρο· ἀγκιστροτὴ προεξοχὴ στὴν αἰχμὴ βέλους, < μτγν³². ὀγκινάριον, τό, πρβλ.: «ὀγκίνος, ὁ ἐπικαμπῆς σίδηρος, ἐκ τοῦ κάμπω, ἐξ οὗ λέγεται καὶ ὀγκινάριον καὶ διόγκινον καὶ τριόγκινον. Ὀγκιον δὲ τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τὰ σίδηρα ἐκβάλλουσι. ὄγκοι γὰρ αἱ γωνίαι τῶν βελῶν, < μεταγεν³³. ὄγκινος = hook, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ τὸ μσνκ. ἄγκινος, ὁ = ἄγκιστρο, γάντζος, < λατιν. *uncinus* < *uncus*³⁴ = a hook, barb.

«ἀγκυνίδα, ἡ = τὸ ποῶδες φυτὸ “κνίδα, ἡ ἀκαλήφη”, ἡ τσουκνίδα. Ἴσως ἀπὸ τὸ *κυνίδα (< κύων, κυν-ὸς) > ἀ-κυνίδα > ἀγκυνίδα (προθετ. ἀ-

Καὶ ἡ σημασία ‘ὄφθαλμὸς φυτοῦ, μπουμπούκι’ προϋποθέτει ἓνα διαλ. τουρκ. **korçak* ‘φύτρα’ (ρ. *korçak* ‘βλαστάνω, ξεφυτρώνω’), ἀλλὰ δὲν ἔλαβαν ὑπόψη τους τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τῆς σημασίας: *μπουμπούκι*, μποροῦμε νὰ ἔχουμε τὴν ἔννοια: *κουμπί*, καὶ γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἀνέλιξη πρβλ. τὸ γαλλικὸ *bouton* = ὄφθαλμός, βλάστημα φυτοῦ· κάλυκας, μπουμπούκι· κομβίον, κουμπί. Ἀντωνίου Θ. Ἡπίτη, *Λεξικὸν γαλλοελληνικόν*, τ. 1-2, Ἀθῆναι χ.χ., τ. 1, σ. 327.

30. *Derleme Sözlüğü*, τ. 6, σ. 2119.

31. I. N. Καζάζη - T. A. Καραναστάση, *Ἐπιτομὴ τοῦ λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας 1100-1669 τοῦ Ἑμμανουήλ Κριαρᾶ* (= ΕΛΜΕΔΓ), τ. 1-2, Θεσσαλονίκη 2001-2003, τ. 1, σ. 56, ὅπου ἡ μσνκ. λ. παράγεται κατευθείαν ἀπὸ τὸ ἄγκινος ἢ ἀπὸ τὸ ὀγκινάρι < ὄγκινος.

32. *Etymologicum Graecae linguae Gudianum et alia grammaticorum scripta e codicibus manuscriptis nunc primum edita*, ἔκδ. F. W. Sturz, Leipzig 1818, τ. 1, σ. 418₄₉₋₅₂.

33. *LSJ*⁹, σ. 1196.

34. Charlton T. Lewis - Charles Short, *ὁ. π.*, σ. 1929.

καὶ ἤχηροπ. τοῦ κ σὲ γκ). Ἡ ἐτυμ. ἀπὸ τὰ ἀρχ. ἀκίς (= αἰχμή, ἄκρο) (ἦ: ἄκανθα) + κνίδη (= τσουκνίδα) (ἀκικνίδα > ἀγκικνίδα > ἀγκινίδα) δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἀπλοποίηση τοῦ κν σὲ ν (ἐνῶ στὸ συνών. τσουκνίδα παραμένει)» (ΛΕΕΔΓΙ 42).

Ἡ κρητικὴ λ. ἀγκινίδα, ἦ, προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. κνίδη > *κινίδα, προβλ. τὸ μτγν³⁵: «τὴν κνίδα· ἦντινα, ὡς ἀπ' εὐθείας τῆς κνίσσης (κνίς) ἦντινα τὴν τσιγκνίδα· κνηστis τὰ νῦν ἦ κνησμονή, > τὴν –*κινίδα > ἀ-γκινίδα, μὲ τὸ προθετικὸ ἀ- καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐνρίνου ἀπὸ τὴ συνεκφώνηση μὲ τὸ ἄρθρο.

«ἀγοίζω = παρεκτρέπομαι, ὀργιάζω. Γιὰ φυτὰ = ἀναπτύσσομαι πολὺ γρήγορα... Ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἄγος = ὅ,τι χρήζει καθαρισμοῦ. Συνών. (ἀ)φουρλαντίζω» (ΛΕΕΔΓΙ 43).

Διερωτᾶται κανεὶς ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ σχέση τοῦ κρητικοῦ ρήματος μὲ τὸ ἀρχ. ἄγος, γιατί ἡ λ. ἀπαντᾶ ὡς: γοίζω, γουίζω, ἀγογίζω, γοίζομαι = οἰμώζω, φωνάζω· βοῶ· ἀδημονῶ· ἐμφανίζω σφρίγος, ὀρμήν, ἀποτόμως αὐξάνομαι, ἐπὶ φυτῶν κυρίως καὶ ζώων, καὶ μᾶλλον δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ γοή, ἦ, ὅπως ἀναφέρει τὸ ΙΛ (5₂, 24), ἀλλὰ παράγεται ἀπὸ τὸ γοάω, -ῶ = θρηνῶ³⁶ μὲ φωνὴν θλιβεράν, πικρῶς, οἰκτρῶς, καὶ γιὰ τὸν ἀνάλογο σχηματισμὸ προβλ. βο(υ)ίζω, ἀπὸ τὸ ἀρχ. βοῶ³⁷.

«(ἀ)ζιγανεύω = φέρομαι πονηρά, ἀδικῶ, ἐξαπατῶ. Ἀπὸ τὸ (ἀ)ζιγανιά, ἦ [= ἀδικία, ἀπάτη, ζημιὰ... Τουρκ. ziyan (= ζημιὰ) μὲ προθετ. ἀ-» (ΛΕΕΔΓΙ 46).

Ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ³⁸ زيان ziyan = ζημιὰ, βλάβη, ἀπώλεια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μσνκ³⁹. (ἀ)ζιγανεύ(γ)ω = ἐξαπατῶ, καὶ ὅπως ἔχει δεί-

35. *Scholia et glossae in halieutica (scholia vetera et recentiora)*, ἔκδ. U. C. Bussemaker, *Scholia et paraphrases in Nicandrum et Oppianum in Scholia in Theocritum* (ἔκδ. F. Dübner), Paris 1849, Hypothesis-Book 2, scholion 429₁₋₂.

36. Ἄνθ. Γαζή κᾶ., ὁ. π., τ. 1, σ. 413.

37. Γ. Χατζιδάκη, *MNE*, τ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 275. ΙΛ, τ. 4₁, σ. 57.

38. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 877β.

39. Ἰ. Ν. Καζάση - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 455.

ξει ὁ Στ. Ἀλεξίου⁴⁰ ἢ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ βενετικὸ *cinganar, incinganar* = *ingannare* (= ἔξαπατῶ, ξεγελῶ), *affascinare* (= μαγεύω, γοητεύω).

«άλυσαντρίστικα (Χαν.) καὶ άλυσαντίστικα (Ρέθ.), ἐπίρρ. = κατάκλιση δύο ἀτόμων ἀναντίστοιχα (τὰ πόδια τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ κεφάλι τοῦ ἄλλου). “Ἦτανε στενὸ τὸ κρεβάτι κι’ ἐκοιμηθήκαμε άλυσαντρίστικα”. Κατὰ τὸν Μιχ. Καυκαλᾶ (1995, σελ 141) ἀπὸ τὰ ὀνόματα Ἀλῆς καὶ Σαντῆς (παιδιά φτωχοῦ Τούρκου, πού δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀγοράσει δύο κρεβάτια) + κατάλ. *ίστικα*. Ἡ ἀποψή μου εἶναι ὅτι ἢ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ ἀλυσιδίστικα (πβ. σφακιανὸ τύπο ἀλυσιδιαστά). Ἀλυσιδίστικα “ἀλυσιντίστικα > άλυσαντίστικα μὲ ἐπίδρ. ἴσως τοῦ ἐπίρρ. ἀντρίστικα (βλ. χανιώτικο τύπο)» (ΛΕΕΔΓΙ 56).

Ὁ Ἀντ. Ξανθινάκης καταγράφει τὸ συνώνυμο: «ἀλυσιδιαστά, ἐπίρρ. (Σφακιά) = κατάκλιση δύο ἀτόμων ἀναντίστοιχα» (ΛΕΕΔΓΙ 56), ἀλλὰ ἡ παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀλυσιδίστικα δὲν εἶναι ἐπιτυχής, γιατί ἢ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀλυσίδα + ἀντίστοιχος, πρβλ. τὸ νεοελληνικόν: «ἀντίστοιχα ἐπίρρ. ἀμάρτ. ἀδίσκα Μύκ. ἀντίσκα Τήν. Ἀντιστοίχως, χιαστί, ἐπὶ συνδέσεως τῶν δύο ποδῶν τῆς αἰγός, προσθίου καὶ ὀπισθίου» (ΙΑ 2, 289).

«ἄμπα, ἐπίρρ. = στὸ χέρι, τοῖς μετρητοῖς. “Θέλω ἄμπα τσι παράδες”. Ἄγν. ἐτύμου. Ἴσως σχετίζεται μὲ τὸ μτγν. ἐπίρρ. ἀμπαδίην = φανερά. Συνών. πεσίни, πλερωτικά» (ΛΕΕΔΓΙ 60).

Ἡ συνώνυμη⁴¹ λ. πεσίни, τὸ = πληρωμὴ τοῖς μετρητοῖς, ἐτυμολογεῖται σωστὰ ἀπὸ τὸ τουρκικόν⁴² پیشین *reşin* = ἐπθ. προκαταβολικός & ὄν. προκαταβολή & ἐπρ. προκαταβολικῶς τοῖς μετρητοῖς, *reşin para* = χρήματα προκαταβαλλόμενα, καὶ ἢ λ. ἄμπα προέρχεται ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο λατινικόν⁴³

40. Στ. Ἀλεξίου, «Γλωσσάριο», στὸ ἔργο: Βιτσέντσος Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔκδ. Στ. Ἀλεξίου, Ἀθήνα 1980, σ. 470. M. Cortelazzo, *L’Influsso linguistico greco a Venezia*, Bologna 1970, σ. 257.

41. Ἀντ. Ξανθινάκη, ΛΕΕΔΓΙ, σ. 421.

42 I. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 430α· ἢ τουρκικὴ λ. پیشین *reşin* = τοῖς μετρητοῖς, προέρχεται ἀπὸ τὸ περσικόν پیشین *pîşîn* = anterior, ancient, antique, prior, former; anticipated, per advance. Francis Johnson, *Encyclopedic Dictionary of Persian, Arabic, and English*, τ. 1-3, London 1852, τ. 1, σ. 293γ.

43. *Mittellateinisches Wörterbuch*, redigiert von Otto Prinz unter Mitarbeit von Johannes Schneider, τ. 1, München 1967, σ. 7: «*abante* 2 adv.: *ab anteriore parte* - von vorn. **abantea* adv. a

abante = νοι (= πρό· ἔμπροσθεν), πιθανότατα διὰ μέσου ρομανικοῦ τύπου, πρβλ. ἀρχ. γαλλ. *avant*, ἀρχ. προβηγκ. *avan*, πρᾶρ. adv. *abans*, *aban*, καὶ πτώση τοῦ τελικοῦ *-n*, πρβλ. τὸ βενετικὸ⁴⁴ *bonaman* > *μποναμάς*, καὶ χρησιμοποιοῦνθηκε γιὰ νὰ δηλώσει τὸ προκαταβαλλόμενον ποσό, πρβλ. καὶ τὴ χρήση τοῦ νεοελληνικοῦ: τὰ ἔδωσα, πλήρωσα, πῆρα μπροστά, δηλαδή: τοῖς μετρητοῖς.

«ἀμπούρανος (Χαν.) καὶ ἀπούρανος, ὁ (Ρέθ. καὶ Σφακιά) = φυτὸ μικρὸ μὲ ἀγκαθωτὰ φύλλα (φαγώσιμα γιὰ τὶς αἰγες). Ἄρχ. ἐπίθ. ἀπύρηνος (ἀπὸ τὸ δωρ. τύπο ἀπύρανος), λ. πού ἀναφέρει ὁ Θεόφραστος (Ἰστ. Φ. 4.13.2). Ἀπύρηνος = αὐτὸς πού δὲν ἔχει πυρήνα (κουκούτσι) ἢ ἔχει πολὺ μαλακὸ πυρήνα. Καὶ πράγματι, ὁ σπόρος τοῦ ἀπούρανου δὲν ἔχει κουκούτσι· ἔχει πολλὰ μικρὰ (μεγέθους φακῆς) σποράκια» (ΛΕΕΔΓΙ 61-62).

Ἡ προσέγγιση τοῦ Ἄντ. Ξανθινάκη διαφαίνεται ὅτι παρουσιάζει ἐπάρκεια, ἀλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωση τὰ πράγματα δὲν ἔχουν ὅπως ἐμφανίζονται· ἡ δημώδης κρητικὴ ὀνομασία ἀ(μ)πούρανος, ὁ, προσδιορίζει⁴⁵ τὸ φυτό: Ἄκανθος ἢ ἀκανθώδης (*Acanthus spinosus*), καὶ οἱ Χελδραῖχ-Μηλιαράκης⁴⁶ ἔχουν καταχωρίσει τοὺς ἀκόλουθους τύπους γιὰ τὴν Ἄκανθο τὴν ἀκανθώδη (*Acanthus spinosus*): ἀπούραντος (?), ἀπόρακας, ἀπύρηνα, ἀπρηλιά, ἀπερουνιά, ἀμπερῆνες, ἀπύραιοι, ἀπερουνιές, καὶ ὁ Μιχ. Στεφανίδης⁴⁷ ἔχει δείξει ὅτι ἡ δημώδης ὀνομασία τοῦ φυτοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ⁴⁸. ἀπαρίνη, ἡ = Γάλιον ἢ ἀπαρίνη (*Galium aparine*), «ὡς ὁμοία πρὸς τὴν ἀπερίνην».

«ἀναβλαντίζω = θεωρῶ κάποιον βλαπτικόν, τὸν ἀποδιώχνω, τὸν ἀποστρέφομαι. “Οὔλοι πού σὲ κατένε σ’ ἀναβλαντίζουνε”. Ἀπὸ τὸ ἀνά + βλατίζω < βαλτίζω < βάλτον. Πβ. βλαντόνερο, βλαντότοπος» (ΛΕΕΔΓΙ 62).

priore tempore - von früherer Zeit her: CHRON Fred. cont. 41 *res ecclesiarum... sub immunitates nomine, sicut ab antea fuerant, conservatas esse*. W. Meyer-Lübke, *REW*, σ. 1, λήμμα 4. Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, τ. 1, Bonn 1928, σ. 2.

44. Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 1998, σ. 889. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856², σ. 90.

45. Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκη, ὁ. π., σ. 53-54.

46. Θ. Χελδραῖχ-Σπ. Μηλιαράκης, ὁ. π., σ. 85.

47. Μιχ. Κ. Στεφανίδου, «Φυσιογνωστικά», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6, 1923, 217. Τοῦ ἴδιου, «Δημώδη φυσιογνωστικά», *Λαογραφία* 10, 1929, 199.

48. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 1, σ. 221.

Ἡ λ. δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ σχέση μετὰ τὸ μσνκ. *βάλτον, τό, βάλτος, ό*, = *βάλτος, ἔλος*, ἀπὸ τὸ σλαβικὸν *blato*, ἀπ' ὅπου καὶ τὸ κοινὸ νεοελληνικὸν *βάλτος, ό*, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ «*ἀνάβαλτος*⁴⁹ ἐπιθ. Ἦπ. – Λεξ. Ἦπιτ. Βλαστ. *ἀνάβαλτους* Ἦπ. (Ζαγορ.) *ἀνάβαρτος* Λεξ. Δημητρ. 1) Ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον δὲν θέλει ν' ἀναφέρῃ τις δι' εὐσχημοσύνην ἢ χάριν μυστικότητος. 2) Ὡς οὐσ., ὁ διάβολος, ὁ δαίμων. β) Ἀποτρεπτικῶς ὁ ἱερεὺς κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν δαιμόνων», τὸ ὁποῖο παράγεται ἀπὸ τὸ **ἀναβαλτός* < *ἀναβάλλω* «τοῦ ἀρκτικοῦ α προσλαβόντος σημ. στερήσεως διὰ τοῦ ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου», μετὰ ὑποχωρητικὴν μετάθεσιν τοῦ ὑγροῦ λ, ἀνάπτυξιν ἀλόγου ἐνρίνου καὶ τὴν κατάληξιν *-ίζω*, δηλαδή: *ἀνάβαλτος* > **ἀνάβλατος* > **ἀνάβλαντος* > *ἀναβλαντίζω*, ἐνῶ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ μσνκ⁵⁰. *ἀναβάλλω, ἀναβάνω* = *κάνω ἐμετό, ξερνῶ· βάζω, φέρνω* στὸ μυαλό μου, πρβλ. τὸ νεοελληνικόν: *τὸν ξέρασα* = τὸν ἀποστρέφομαι.

«*ἀναμούρδαλος*, ἐπιθ. = ἀτημέλητος, ἀκατάστατος. Ἄνα + *μούρδαλι*, ὑποκορ. τοῦ *μούτρο-ο*: *μούτρο-άλι* > *μούρτάλι* > *μούρδαλι*. Συνών. *ἀναμούταλος*» (ΛΕΕΔΓΙ 69).

Ὁ συσχετισμὸς τῆς λ. μετὰ τὸ *μούτρο* > **μούτράλι* > **μούρτάλι* > *μούρδαλι* εἶναι μετέωρος καὶ δὲν προσφέρει κάποια λύση, ὅταν ἔχουμε τὸ ρῆμα⁵¹ *ἀναμούρδωνω* (Δυτ. Κρήτη) = *μολύνω, ρυπαίνω· τιμωρῶ* (ἐκ τῆς παλαιότερας συνηθείας νὰ ρυπαίνουσι πρὸς διαπόμπεισιν τὸ πρόσωπον τοῦ τιμωρομένου), τὸ ὁποῖο ἀνάγεται στὸ μσνκ⁵². *ἀναμούρδωνω, ἀνεμούρδωνω* = *λερώνω· μολύνω, μαίνω*, ἀπὸ τῆς λ. *ἀνα + μούρδωνω*, τὸ ὁποῖο ὁ Ἄδ. Κοραῆς⁵³ τὸ σχετίζει ἀπίθانا μετὰ τὸ ἀρχαῖον⁵⁴ *ἀρδαλόω* = *ἀνακατόνω, θολόνω, ρυπαίνω, λερόνω*, μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ μ, ἐνῶ ὁ G. Meyer⁵⁵ μᾶς πληροφορεῖ: «*μούρδαρις* 'schmutzig', *μούρντάρης*, *μούρδαρεύγω* 'beschmutze', *μούρδούλης* 'schmutzig, unordentlich' Leukas, *Syll.* VIII 392. Kephallenia, Ἄναλ. II 260.

49. ΙΑ, τ. 2, σ. 3.

50. Ἰ. Ν. Καζάκης - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 98.

51. ΙΑ, τ. 2, σ. 95.

52. Ἰ. Ν. Καζάκης - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 110. Στεφ. Α. Ξανθουδίδου, «Γλωσσάριον», στὸ ἔργο: Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔκδ. Στεφ. Α. Ξανθουδίδου, Ἡράκλειον 1915, σ. 495.

53. Ἄδ. Κοραῆς, Ἄτακτα, τ. 4₁, σ. 336-337.

54. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 1, σ. 283.

55. G. Meyer, *N.S.* III, Wien 1895, σ. 46.

μουρδώνω 'beschmutze' Erotokr. *ἀναμουρδώνω* dass. man leitet *μουρδάρης* aus Türk *موردار* [*murdar*] 'unrein' her, das auch im Serb. Rum. Alb. erscheint (Miklosich, *Türk. El.* II 28). Die Bildungen *μουρδούλης*, *μουρδώνω* legen indessen den Gedanken nahe, ob das türkische Wort nicht etwa aus dem Griechischen stammt. Im Griechischen selbst könnten Ableitung von lat. *merda* vorliegen; *ου* wegen des labials», ἀπὸ τὸ ὁποῖο σχηματίσθηκε ἡ λ. *ἀναμούρδαλος*.

Τὸ μσνκ.-νεοελληνικὸ *μουρδώνω* εἶναι πιθανότερο νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ⁵⁶ *مرد murd* = dead (= νεκρός), *مردان murdan* = to die, expire; to be extinguished, go out; to be offered in sacrifice, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προήλθε ἡ λ. *مردار mûrdâr*⁵⁷ = impurus, immundus, obscoenus, squalidus, turpis, spurcus, profanus.

«*ἀνατξουλώνω* καὶ *ἀνατξουτξουλώνω* = ἀναλαμβάνω ἀπὸ τὴν κατάπτωση στὴν ὁποία εἶχα περιπέσει, ἀνακτῶ τις δυνάμεις μου, ἀναζωογονοῦμαι. "Ἐντράκαρε καὶ τρώει καὶ ἀνατξουτξούλωσε μιὰν οὐλιά". Προθ. ἀνά + ρ. *τξουλώνω* < *τξουλὸς* < *ξουλὸς* < *ξουλίζω*. Συνών. *ξεκατσιάζω*, *ἀνατσαρώνω*, *ἀναγαβρώνω*, *σαγουστίζω*, *γερατξουνίζω*» (ΛΕΕΔΓΙ 74).

Τὸ ΙΑ (2, 153) ἔχει καταχωρίσει τὸ ρῆμα: «*ἀνατξουλώνω* Κρήτ. *ἀνατξουλώνω* Κρήτ. *ἀνετξουλώνω* Α. Κρήτ. *ἀνιτξώνου* Ἰμβρ. Σαμοθρ. *ἀνατξουρώνου* Ἡπ. (Ζαγόρ.) *ἀνασουςουρώνω* Λεξ. Γαζ⁵⁸. (λ. *ἀντιφρίσσω*) *ἀνιτξουτξουρώνου* Σάμ. 1) Ἀνορθοῦνται αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς μου, φρίττω. 2) Ἐξαγριοῦμαι κατὰ τινος, ἀντιμετωπίζω μετὰ θυμοῦ τινά. β) Τρομάζω, ἐκπλήττομαι, ταράττομαι. γ) Κάμνω τὸν γενναῖον, θρασύνομαι. δ) Ὑπερηφανεύομαι. ε) Λαμβάνω ὕφος κομπασμοῦ, αὐταρέσκειας. 4) Ἀναλαμβάνω ἐκ νόσου, ἀναρρωνύω. Ἐκ τῆς προθ. ἀνά καὶ τοῦ ρ. *τξουλώνω*. Τὸ *ἀνασουςουρώνω* κατ' ἀναδίπλ.», ἐνῶ ἡ λ. χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ στὴ φράση: *ξετξουτξούρωσε*, *τξουτξούρωσε* = *μεγάλωσε*, *ἀνέλαβε δυνάμεις*.

56. J. W. Redhouse, *ὁ. π.*, σ. 1807β. Francis Johnson, *ὁ. π.*, τ. 3, σ. 1161β.

57. Franz Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, τ. 1-3, Vienna 1680, σ. 4565. Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strassburg 1893, σ. 218, λῆμμα 975.

58. Ὁ Ἄνθ. Γαζῆς κᾶ., *ὁ. π.*, τ. 1, σ. 205, ἀναφέρει: «*ἀντιφρίσσω* (φρίσσω, ἀνμλ.) *ἀνασουςουρώνω* τὰς τρίχας μου, τὸ συνηθέστ. *ἀρῶιτσιόνομαι* ὡς π.χ. ὅταν γάτοι ἢ σκύλοι σηκώνουν τὰς τρίχες τῆς ῥάχης των, ὅταν ἐτοιμάζονται νὰ πολεμήσουν μεταξύ των ὅθεν ἀντιστέκομαι, ἐναντιόνομαι».

Ἡ ποντιακὴ⁵⁹ διάλεκτος γνωρίζει τὴ λ. τζούλα, ἥ = τρίχα ἀπὸ οὐρὰν ἀλόγου, ἥ ὁποία ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *Ḳ kıl* = θρίξ, πὸν ἀπαντᾷ σὲ πολλὰς τουρκικὰς γλῶσσας καὶ σχετίζεται μὲ τὸ τσουβασικὸ⁶⁰ (tschuwaschisch) *χλ-αχ* 'Pferdehaar (von dem Schweif)', 'Saite' (= ἡ ἀλογότριχα ἀπὸ τὴν οὐρά, χορδή)), καὶ πιθανότατα ἀπὸ τὸ *τσούλα, τζούλα = τρίχα, δημιουργήθηκε τὸ ἀνα-τσουλώνω = σηκώνονται οἱ τρίχες τοῦ κεφαλιοῦ, ἀνατριχιάζω, καὶ μεταφορικά: παίρνω θάρρος, ἀναλαμβάνω δυνάμεις.

«ἀπάκι, τὸ = κρέας χοιρινὸ καπνισμένο στὴν καμινάδα. Ἴσως ἀπὸ τὸ ἀπάχι < ἄπαχο (πβ. λευτέρι < λεύτερο, δευτέρι < δεύτερο, τετάρτι < τέταρτο). Πιὰ ἀπάκια κατάλληλο θεωρεῖται τὸ ἄπαχο χοιρινὸ κρέας, ἀφοῦ τὸ παχὺ λειώνει καὶ στάζει πάνω στὰ ἀναμμένα κάρβουνα τοῦ τζακιοῦ» (ΛΕΞΛΟΓΙΟΝ 85).

Ἡ λ. δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄπαχο > ἀπάκι, γιὰ τότε θὰ λεγότανε ἀπάχι, ἀλλὰ ὄχι ἀπάκι· ὁ Ἄδ. Κοραῆς⁶¹ σχολιάζει τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Πτωχοπρόδρομου: «Ἀκρόπαστον ἀπάκιν ... Ἀπάκια ὠνόμαζαν τὰ περὶ τοὺς νεφροὺς κρέατα τοῦ ζώου, τὰς Ἑλληνιστὶ λεγομένας ψόας ἢ ψύας. Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (ΙΧ, σελ 399), ἔφεραν καὶ ἄλλα ὀνόματα: “Ὅσφύες αἱ ἐκ πλαγίων σάρκες ἐπανεστηκνῦται, Ψύαι... Κλέαρχος δ' ἐν δευτέρῳ Περὶ Σκελετῶν οὕτως φησί: Σάρκες μυῶται καθ' ἐκάτερον μέρος, ἃς οἱ μὲν Ψύας, οἱ δ' Ἀλώπεκας, οἱ δὲ Νεφρομήτρας καλοῦσι κ.τ.λ. ”. Αἱ διορθώσεις μυῶται καὶ Νεφρομήτρας, ἀντὶ τῶν κακῶς γραμμένων Μυῶται καὶ Νευρομήτρας, εἶναι τοῦ Ἐρῳδικοῦ Στεφάνου. Λέγει καὶ ὁ Ἡσύχιος: “Ψύαι (γρ. Ψύαι), ἀλώπεκες... καὶ αἱ κατὰ τὴν ὀσφύν σάρκες”. Γαλλιστὶ ὀνομάζονται *râble* ἢ Ψόα. Σημειώσεως ἄξιον καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ λέξις Ἀπάκια, εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τοῦ Προδρόμου, ἐπειδὴ ὁ κατὰ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ἰατροσοφιστὴς Θεόφιλος (Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς, V, 5) λέγει, “Τούτους τοὺς ῥαχίτας μύας ὀνομάζει ἢ κοινὴ συνήθεια Ἀπάκια.” Μήπως εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ἀλωπέκια, εἰς τὸ Ἀλαπάκια, Ἀλπάκια, καὶ τέλος εἰς τὸ Ἀπάκια ;». Ὁ Γ. Χατζιδάκης⁶² θέλοντας νὰ ἐνισχύσει τὴν ἐτυμολογικὴν προσέγγιση τοῦ Ἄδ. Κοραῆ γράφει: «Ὅμοίως φρονῶ, ὅτι δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἀλη-

59. Ἄ. Α. Παπαδόπουλου, *ΙΛΠ*, τ. 2, σ. 390.

60. Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1969, σ. 262.

61. Ἄδ. Κοραῆ, *ὁ. π.*, τ. 1, σ. 204.

62. Γ. Ν. Χατζιδάκη, *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 584-585.

θεύουσα καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἀλωπέκια ἐτυμολογία τοῦ ἀπάκια, ἦν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐν Ἀτάκτ. Γ' 180 προήνεγκεν. Ἐκ τοῦ ἀλωπέκια ἐγένετο κατὰ πρῶτον ἀλεπέκια (πρβλ. τὸ νῦν ἀλεπού), διὰ τε τὸ ὑγρὸν λ καὶ διὰ τὸ ἐξῆς ε· ἐκ τούτου δὲ κατὰ συγκοπὴν ἀλπέκια, ὅθεν τοῦτο μὲν κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὴν ἀπό, τοῦτο δὲ διὰ τὰ παμπληθῆ ὑποκοριστικοῦ τύπου -άκι -άκια ἐγένετο ἀπάκια ἀντὶ ἀ(λ)επάκια. (Ἡ σημασία, δὲν κωλύει, διότι δύναται νὰ ὑποληφθῆ, ὅτι πάλαι μὲν μόνο τὰς ψόας, τὰς ἀλώπεκας κατειργάζοντο οὕτω, βραδύτερον δὲ καὶ τὸ ἄλλο κρέας ζώου)».

Εἶναι κατανοητὸ ὅτι τόσο ὁ Ἄδ. Κοραῆς ὅσο καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης προβαίνουν σὲ μορφολογικὸ βιασμὸ τῆς λ. ἀλώπηξ, ἡ, «IV. in pl., muscles of the loins, psoas-muscles»⁶³, γιὰ νὰ ὀδηγήσουν τὴν ἐξέλιξή της στὸ μτγν.-μσνκ. ἀπάκι(α), τά, πὺ ἐπιβιώνει σὲ ἀρκετὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα (ΙΑ 2, 334), ἀλλὰ παρουσιάζονται τόσα προβλήματα στὸ μορφολογικὸ-φωνητικὸ μέρος, πὺ καθιστοῦν τὴν προσέγγιση τελείως ἀναξιόπιστη, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ λ. χαρακτηρίζεται⁶⁴ ὡς ἀβέβαιης ἐτυμολογίας, γιὰ τὸ στα τυπωμένα λήμματα τοῦ ΙΑ (3, 425), τὸ -λ- στὴ λ. ἀλεπού καὶ τοὺς ἄλλους σχετιζόμενους τύπους διατηρεῖται ἀλώβητο⁶⁵. Ἡ λ. ἐμφανίζεται κατὰ τὸν ἔβδομο ἢ ἔνατο αἰῶνα καὶ ὁποιοσδήποτε οὐσιαστικὸς συσχετισμὸς της μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ δὲν εὐοδώνεται, ἐνῶ τὸ σημασιολογικὸ της πεδίο στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ, συμπίπτει ἀπολύτως μὲ αὐτὸ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια σημαίνει⁶⁶: 1) τὰ ψαχνὰ μέρη τοῦ σώματος γύρω ἀπὸ τὰ νεφρά. 2) κρέας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν νεφρῶν ζώου, συν. καπνιστὸ ἢ παστό.

Ἡ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ ἔχει δεχθεῖ πλῆθος ἐπιδράσεων ἀπὸ τὶς γειτονικὲς γλῶσσες, ἐνῶ τὰ ἀρχαία γερμανικὰ ἐπηρεάζουν τὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ καὶ τὶς ὑπὸ διαμόρφωση εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἀλλὰ ἡ νεοελληνικὴ γλωσσικὴ-φιλολογικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει στραφεῖ καθόλου πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, ἀλλὰ ἀρκεῖται στὴν παράθεση τῆς μεταγενέστερης λ., ὅταν αὐτὴ πολλὰ φορὲς εἶναι δάνειο, ἀπὸ ἀνατολικὴ ἢ δυτικὴ γλῶσσα. Ἡ ἐτυμολογία

63. *LSJ*⁹, σ. 75.

64. Ἰ. Ν. Καζάζη - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 144.

65. Τὸ ΙΑ, τ. 2, σ. 424, ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ. ἀλωπός, ὁ = ἀλεπού, ὅπου παρατίθενται καὶ οἱ τύποι: ἀωπός, ἀπός (Καππαδοκία), ἀλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ πτώση τοῦ λ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Καππαδοκίας, πρβλ.: ἄλας > ἄας > ἄς, ἀλώνι > ἄωνι > ὄνι, ἀφαλός > ἀφαός > ἀφός. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*, Athènes 1948, σ. 30.

66. Ἰ. Ν. Καζάζη - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 144.

τῆς λ. θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ μεσαιωνικὸ λατινικὸ⁶⁷ *baco* = 1) *tergus porcis dimidium, laridum, perna*⁶⁸ – Schweinhälfte, Speckseite (= φέτα καπνιστοῦ μπέικον), Backen, Schinken (= χοιρομέρι). 2) *porcus saginatus* – Mastschwein (= ὁ σιτευτὸς χοῖρος) (*huc spectatire possunt etiam nonnulla exempla supra allata*), τὸ ὁποῖο παράγεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὑψηλὸ γερμανικὸ⁶⁹ *bahho* = ham (= μηρὸς ζώου· χοιρομέρι), haunch (= ἰσχίον, γοφός, γλουτός), ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ ἡ ἀγγλική⁷⁰ λ. *bacon* > μπέικον, τὸ = χοιρινὸ⁷¹ κρέας ἀπὸ τὴν πλάτη ἢ ἀπὸ τὰ πλευρὰ τοῦ ζώου, τὸ ὁποῖο διατηρεῖται καπνιστὸ ἢ ἀλατισμένο, ἐνῶ ἡ μεσαιωνικὴ λατινικὴ λ. *baco, bacco* ἀπαντᾷ καὶ ὡς: «*pacca*⁷², *pacho*- *Porcus saginatus, ustulatus, salitus, et petaso aut perna*», καὶ ἀπὸ τοὺς τύπους *pacho, pacca*⁷³ προέρχεται τὸ μτγν. ἄ-πάκιν μὲ τὸ προθετικὸ ἄ-, προσέγγιση ἢ ὁποῖα δίνει ἀπόλυτη ταύτιση τόσο στὸ μορφολογικὸ-φωνητικὸ ὅσο καὶ στὸ σημασιολογικὸ μέρος τῆς λέξης.

Ὁ Walther von Wartburg παραθέτει τὴ γερμανικὴ λ. *bakko*, ὅπως αὐτὴ ἐπιβιώνει στὴ γαλλικὴ γλώσσα καὶ τὰ ἰδιώματά της καὶ μᾶς πληροφορεῖ⁷⁴ στὸ τέλος τοῦ λήμματος: «In der ältern Sprachperiode ist das Wort in Nordfrankreich auf die Wallonie, Pikardie, Normandie, Isle-de-France, Campagne, Lothringen, die Schweiz und Lyon beschränkt. In Südfrankreich tritt es nur sporadisch auf und mit wenigen belegen. Italien kennt es nicht⁷⁵.

67. *Mittellateinisches Wörterbuch*, τ. 1, σ. 1307.

68. Ἡ λατινικὴ λ. *perna* ἔχει περάσει καὶ στὴ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ ὡς *πέρνα*, ἡ = χοιρομέριον, χοίρινον μηρίον παστωμένον. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 2, σ. 739. Χρ. Γ. Παντελίδου, «Ἐτυμολογικά», Ἀθηνᾶ 38, 1926, 60: «*Πέρνα* δὲ καὶ *πέρνη* = σκελὶς ὀλόκνημος ἐπὶ διαφόρων ζώων καὶ δὴ ἐπὶ τῶν χοίρων, τὸ κοινῶς *χοιρομέρι*. Ἀλλὰ παρὰ Πολυδεύκει 6, 52 “*κωλῆνες τεταριχευμένοι, σκελίδες ὀλόκνημοι, αἱ πέρναι*”».

69. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, under der Leitnug von Wolfgang Pfeifer, τ.1-3, Berlin 1989, τ. 1, σ. 107-108. Friedrich Kluge - Walther Mitzka, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1975²⁵, σ. 43.

70. Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, Amsterdam 1971, σ. 66.

71. *Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς* [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], σ. 885.

72. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, Neu hg. von L. Favre, Niort 1883-87, τ.1-10, Graz 1954, τ.1-5. τ. 6, σ. 85. Ἡ λ. *petasio, petaso* = *πετασών*, a leg, or pestle of pork, esp. the shoulder (opp. *perna*, the ham). Charlton T. Lewis - Charles Short, ὁ. π., σ. 1364.

73. Τὸ *Mittellateinisches Wörterbuch*, τ. 1, σ. 1307, στὸ τέλος τοῦ λήμματος *baco* ἀναφέρει: «*vide et pacca*».

74. Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, τ. 1, σ. 208-209.

75. Ὁ Walther von Wartburg, *FEW*, τ. 1, σ. 209, παραθέτει τὴν ἀκόλουθη ὑποσημείωση: «Auf das agones. *baconus* AGI 14, 17 ist kein Verlaß, da dieses nur einmal und nur als Beiname

Auf der Pyrenäenhalbinsel ist es mit kat. seit dem 15. jh. belegt, Dicc Aguiló 1, 168. Jedoch wird es kaum möglich sein, in pg. *bácoro* 'einjähriges Schwein' das gleiche Wort zu erblicken. So spricht die Verbreitung eher für eine spätere Entlehnung aus dem altfränk. denn aus dem urgerm. Das Vordringen nach dem Süden wurde sich dann vielleicht durch kommerzielle Beziehungen erklären, wie denn geräuchertes und gepökelttes Schweinefleisch schon früh einen Handelsartikel bildeten».

«*ἄρτυκας* καὶ *ὄρτυκας*, ὁ (Ἄποκ.) = τὸ φυτὸ νάρθηξ (εἶδος θάμνου βλαπτικοῦ γιὰ τὰ ζῶα ποὺ τὸν τρώγουν). Ἄρχ. *ὄρτυξ-υγος* εἶδος βοτάνου. (Θεοφρ. *Περὶ φυτ. ἰστ.* 7.11.2). Τὸ ἀρκτικὸ ο τοῦ β' τύπου τράπηκε σὲ α στὸν α' τύπο (πβ. *ἀστακὸς* < *ὄστακός*, *ἀνωνίδα* < *ὄνωνίδα*) (ΛΕΕΔΓΙ 108).

Ἡ λ. προσδιορίζει⁷⁶ τὸ φυτὸ Νάρθηξ ἢ Φερούλα ἢ κοινὴ (*Ferula communis*), ποὺ ἀπαντᾷ μὲ τὰ κοινὰ ὀνόματα⁷⁷: *μαγκούτα*, *κουφόξυλο*, *ἀνάθηκας*, *ἄρθηκας*, *ἄρνακας*, *κουφάρδακας*, *ἄρτηκας*, καὶ ἡ λ. δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ τὸ ἀρχ⁷⁸. *ὄρτυξ*, ὁ = Πλαντάγον ὁ λαγόπους (*Plantagum lagopus*), κοινῶς *τσαλαπετεινὸς* (Βόρειος Ἑλλάδα), γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λ. *νάρθηξ*, ὁ = Νάρθηξ ἢ Φερούλα ἢ κοινὴ (*Ferula communis*), ἀναφέρεται δηλαδὴ ἀκριβῶς στὸ ἴδιο φυτὸ μὲ τὴ λ. *ἄρτηκας*, καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἄδ. Κοραῆς⁷⁹: «Ἄρτικα ἤκουσεν ὁ Βελώνιος (*Observat.* 18, pag. 42) ὀνομαζόμενον τὸν *Νάρθηκα* Ἑλλ. *Ἀνάρθηκι* γράφεται εἰς τὸν Ἄγγλον ἐκδότην τοῦ Θεοφράστου (*Stackhouse*, pag. lxxx) ἀπὸ τὸ *Ναρθήκιον*, ὑποκορ. τοῦ *Νάρθηξ*, Ἑλλ. εἶναι τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν φυτολόγων ἢ *Ferula* (*férule*), ἐνῶ ὁ Π. Γεννάδιος⁸⁰ ἀναφέρει σχετικᾶ: «Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον κατάλληλος εἶναι ἰδίως ἢ ἐν Κύπρῳ ἀπαντῶσα διαφορὰ ἣν ὥρισεν ὁ Kotschy ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀνατρίχες* (*Ferula communis* var. *Ἀναθρήκα* (καὶ πληθυντικῶς *Ἀναθρήκες*) ὅπερ προφανῶς προέκυψεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ *Νάρθηξ*».

«*ἀσβάχια*, τὰ βλ. *σβάχια* ἢ *ἀσβάχια* (προφ. *ζβάχια*, *ἄζβάχια*) καὶ *ζουβά-*

eines Mannes vorkommt, nicht als Substantiv. Auch romagn. *baghin* "cochon" wird kaum mit vorliegender Familie in Verbindung gebracht werden dürfen».

76. Ἰωάννου Ε. Χαβάκη, ὁ. π., σ. 108. Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκη, ὁ. π., σ. 56-57.

77. Θ. Χελδράιχ-Σπ. Μηλιαράκη, ὁ. π., σ. 50.

78. *LSJ*⁹, σ. 1257,1637.

79. Ἄδ. Κοραῆ, *Ἄτακτα*, τ. 5₁, Ἐν Παρισίοις 1835, σ. 25.

80. Π. Γεννάδιου, *Λεξικὸν φυτολογικόν*, τ. 1-2, Ἀθῆναι 1959², τ. 2, σ. 650.

για, τὰ = οἱ ὄρχεις. Ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ βατ-εύω μὲ ἀνάπτ. προθ. σ- . σβάτ-ια > σβάθια > σβάχια. Ὁ β' τύπος ἀπὸ τὸν α' μὲ τροπὴ τοῦ σ σὲ ζ (πβ. ζάλο < σάλος) καὶ ἀνάπτ. εὐφων. ου (πβ. πετ-ου-μέζι, τσακ-ου-μάκι, νταμ-ου-λάς). Ὡς πρὸς τὴν τροπὴ τοῦ θ σὲ χ, βλ. λ. ἔχνος. Ἡ προφορὰ ὡς ζ τοῦ ἀρκτικοῦ σ, ἐπειδὴ ἀκολουθεῖ ἡχηρὸ σύμφ. (πβ. σβήνω, προφ. ζβήνω). Συνών. ἀμίλητα» (ΛΕΕΔΓΙ 109, 459).

Εἶναι ἀμφίβολο ἐὰν ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ρήματος βατεύω, γιατί ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκοαραβικὸ⁸¹ *بايضا* *baida*, πληθ. *baidâ* = egg; testicle (= ἀρχίδι), ἐνῶ εἶναι πιθανότερο νὰ ἔχει προέλθει κατευθείαν ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ, γιατί ἡ λ. ἔχει περάσει στὴν τουρκικὴ⁸² ὡς *بيضا* *beyza* = an egg; a testicle, μὲ τὴν πρόσληψη τοῦ σ στὴν ἀρχὴ τῆς λέξης, ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο πού ἀναφέρεται σὲ λέξεις ταμπού, παρουσιάζει ἐτυμολογικὸ ἐνδιαφέρον, καθὼς δὲ μποροῦμε νὰ δώσουμε ὀριστικὴ ἀπάντηση γιὰ τὴν προέλευση ἑνὸς ἀριθμοῦ λέξεων πού καλύπτουν αὐτὸ τὸ σημασιολογικὸ πεδίο.

«ἀφοροζης, ὁ = ὁ ἐπικρουστήρας τῶν πυροβόλων ὄπλων. Ἴσως τουρκ. *aforoz* (= ἀφορισμός) < ἑλλήν. ἀφορισμός (μτφ.). Συνών. τσακουμακίστρα» (ΛΕΕΔΓΙ 118).

Ἡ λ. δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ τὸ *افوروز* *aforoz*⁸³ = ἀφορισμός, ἐξεκκλησιασμός, ἀλλὰ παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ⁸⁴ *خوروس* *horos*, *horoz* = ἀλέκτωρ· λύκος πυροβόλου ἀρχαίου συστήματος, κοινῶς πετεινός· cock, rooster; hammer of a gun, cock, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸ⁸⁵ *خوروس* *hurus* = Hahn (= κόκορας), πρβλ. τὸ νεοελληνικὸ *κόκορας*, ὁ = κόκορας· ἐπικρουστήρας τοῦ ὄπλου, καθὼς καὶ τὸ ἀγγλικὸ *cock* = κόκορας· ἐπικρουστήρας.

«βάγκα, ἡ (Ρέθ.) = χαντάκι, μεγάλο αὐλάκι. Ἴταλ *vanga* = σκαλιστήρι, τσαπὶ κατὰ τὸ σχῆμα συνεκδοχῆς (τὸ ὄργανο ἀντὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἐνέργειας). Πβ. τὸ ἰταλ. *vagare* = σκάβω» (ΛΕΕΔΓΙ 122).

81. F. Steingass, *A Learner's Arabic –English Dictionary*, Beirut 1972, σ. 154β.

82. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 421αβ.

83. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 156β.

84. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 737α. New Redhouse, σ. 489.

85. Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, σ. 106, λῆμμα 480.

Ὁ Μ. Περίδης⁸⁶ ἀναφέρει τὴ λ. ὡς ἐρμήνευμα τῆς ἰταλικῆς λ. *capezzagine* = ἡ κυριώτερα αὐλάξ πλαγία, χρησιμεύουσα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν περιπτῶν τοῦ ἀγροῦ ὑδάτων, κ. (ἐν Κρήτῃ) ῥυάκιον ἢ βάγγα, ἐνῶ ὁ Du Cange⁸⁷ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ.: «βάγγα, Fossa, Διώρουξ. Βαγγίζειν, Fodere, ταφρεύειν. Vide Gloss. med. Lat. in Vanga», καὶ ὅπως διαπιστώνουμε ὁ συσχετισμὸς τῆς λ. εἶναι ἐπιτυχής, ἐνῶ στὸ ἔργο του γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ, παραθέτει πλῆθος στοιχείων, καὶ ὁ G. Meyer⁸⁸ ἐπαναλαμβάνει οὐσιαστικὰ τὰ ἴδια, συσχετίζοντας τὴ λ. μὲ τὴν ἰταλικὴ λ. *vanga*⁸⁹ = διπλῆ σκαπάνη, λίσγος· γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἐξέλιξη πρβλ. τὰ λατινικά⁹⁰: *fossa* = *fosse* (= λάκκος), *bief* (= μυλαύλακο), *gutter* (= χαντάκι, αὐλάκι), *waterway*, καί: *fossorius*, *fossorium* = *bêche* (= λισγάρι, τσάπα), προερχόμενα καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὸ ρῆμα *fodio*, *fossium* = σκάπτω, ὀρύσσω.

«βερτζί (ἄκλιτο· χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπίθετο) = παρθένος, φυσικός, ἄγνός, καθαρός, ἀνέπαφος. “Χείλια βερτζί κόκκινα”. Ἰταλ. *vergine* (μτφ.) = ἄγνός, παρθένος, καθαρός» (ΛΕΕΔΓΙ 129).

Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ⁹¹ ὡς βερτζί, βερζίν, τὸ = βαφικὸ ξύλο φυτοῦ τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, καὶ συνεκδοχικῶς τὸ κόκκινο χρῶμα ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτό, καὶ ὅπως ἔχει δειχθεῖ⁹² ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ βενετικὸ *verzin*, ἰταλικὸ *verzino* = σκληρὸ ξύλο τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ βαφεῖς ἀποκτοῦν ἓνα κόκκινο χρῶμα, καὶ κατ' ἐπέκταση τὸ κόκκινο χρῶμα.

«βλασερός, ἐπίθ. = νερουλός, μαλακός. “Ἀγαπῶ τὸ φαητὸ ὄντεν εἶναι βλασερό”. Ἀπὸ τὸ βρασερός < βράση, μὲ τροπὴ τοῦ ρ σὲ λ (ἀνομ. δύο ὑγρῶν στὴ λ.). Πβ. τὰ τῆς κοινῆς *λυθρίνι* < *ρυθρίνι*, *πλώρη* < *πρώρη*» (ΛΕΕΔΓΙ 130).

86. Μ. Π. Περίδου, *Λεξικὸν ἰταλικὸν καὶ ἑλληνικόν*, τ. 1-2, Ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1862, τ. 1, σ. 309.

87. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lugduni 1688, σ. 163.

88. G. Meyer, *N.S.* IV, σ. 15.

89. Μ. Π. Περίδου, *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 1671.

90. A. Ernout - A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1967⁴, σ. 243. Charlton T. Lewis - Charles Short, *ῥ. π.*, σ. 774. J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1954-1976, σ. 449.

91. Ἰ. Ν. Καζάζη - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 245.

92. Κ. Καραποτόσογλου, «Μεσαιωνικά ἔτυμα», *Μελέται καὶ Ὑπομνήματα* 2, 1989, 240-242.

Ὁ Ἰω. Καλλέρης⁹³ ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «Συγγενές ὡσαύτως σημασιολογικῶς πρὸς τὸ γλαρός καὶ συνώνυμον πρὸς τὸ βλαρός εἶναι καὶ τὸ ἐπίθ. βλασερός (βλασερὸ ψωμί - βλασερὴ μυτζήθρα - βλασερές ἐλιές - κτ.), χρησιμοποιούμενον διαλεκτικῶς πολλαχοῦ, καταχωρισθὲν δὲ ἤδη εἰς τὸ Ἰστορ. Λεξικόν ὡς παράγωγον τοῦ βράζω καὶ σχεδὸν συνώνυμον τοῦ βραστερός (= ὁ εὐκόλως βράζων). Ἡ φθογγική αὕτη συσχέτισις (ὀφείλεται εἰς τὸν Ν. Δεκαβάλλαν), ἐσφαλμένη προφανῶς, καὶ ἡ σημειωθείσα ἤδη ἀνάλογος σύγχυσις μεταξὺ τοῦ βλαρός καὶ τοῦ γλαρός, ἀποδεικνύουν ἐπαρκῶς ὅτι ὁ ἐτυμολογικὸς καθορισμὸς τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν εἶναι εὐκόλος... ὑπολαμβάνη, ὡς ὑποπτεύω, εἰς τὴν ἤδη μνημονευθεῖσαν γλῶσσαν τοῦ Γαληνοῦ “βλαβεραὶ ὑγραί, μυξώδεις”. Τὸ προφανῶς ἀσυμβίβαστον τῆς ἐννοίας μεταξὺ λήμματος καὶ ἐρμηνεύματος καὶ ἡ παρατηρουμένη κατὰ χώραν διαταραχὴ τῆς ἀλφαβητικῆς τάξεως τοῦ γλωσσαρίου δεικνύουν σαφῶς ὅτι τὸ λῆμμα τῆς γλώσσης νοσεῖ, ἐξ ἀντιγραφικοῦ σφάλματος πιθανῶς. Ἡ ὑπὸ τοῦ *Schneider* ὅμως γενομένη ἀποκατάστασις αὐτοῦ εἰς “βλαδαραι” οὐδετέραν τῶν σημειωθεισῶν ἀνωμαλιῶν αἶρει, ἐνῶ ἡ διόρθωσις εἰς “βλασεραι” ἐξομαλύνει ἀμφοτέρων, παλαιογραφικῶς δὲ φαίνεται πιθανωτέρα. Σπεύδω νὰ προσθέσω ὅτι τυχὸν ἐπαλήθευσις τῆς εἰκασίας ταύτης θὰ εἶχεν ὡς μόνον ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἄλλοθεν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων περὶ παλαιότερας χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου, ἀλλ’ οὐδὲν θὰ προσέθετεν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ».

Ὁ Ἰω. Καλλέρης ἔχει ἐτυμολογήσει ἓνα πολὺ περιορισμένο ἀριθμὸ νεοελληνικῶν λέξεων, ἀλλὰ ἔχει συζητήσῃ διεξοδικὰ ὀρισμένες πτυχές τῶν δυσετυμολόγητων, καὶ ἔχει δημιουργήσῃ μιὰ προβληματικὴ γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀναφύονται καὶ τὰ ἀναπάντητα πολλὰς φορές ἐρωτηματικά, ὅπως τὸ παραπάνω.

«βουντέ(α) καὶ γουντέ(α) ἢ μουντέ(α), ἦ = μυρωδιὰ ἀπὸ κλειστὸ χῶρο ἢ μπαγιάτικο εἶδος: “Ἦτανε ἓνα χρόνο κλειστὸ στὸ σπίτι καὶ βγάνει μιὰ γουντέ, ποὺ δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ σταθεῖ”. Ἴσως ἀπὸ τὸ βουδ-έα μὲ ἠχηροπ. τοῦ δ σὲ ντ. Ὁ β' τύπος ἀπὸ τὸν α' (βλ. ὡς πρὸς τὴν τροπὴ τοῦ β σὲ γ τὸ λῆμμα βουρνακλῶ). Ὁ γ' ἴσως ἀπὸ τὸ μουντὸς = σκοτεινός, κλειστός» (ΛΕΕΔΓΙ 134).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ⁹⁴ گند *gend* = foetidus pec. odor,

93. Ἰω. Ν. Καλλέρη, «Ἀνάλεκτα ἐτυμολογικά», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 9, 1963, 47-53.

94. Franz Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, σ. 4035. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1576αβ.

res faetida; a fetid odor, stench (= δύσοσμη μυρωδιά, δυσοσμία, δυσωδία, βρώμα), 𐀓𐀗𐀚 *gendâ* = foetens, foetidus; fetid, from which a stink arises (= δύσοσμος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδύεται μιὰ βρώμα).

«γάγγλα, ἦ = στροφή, καμπύλη δρόμου. “Ο δρόμος εἶναι γεμᾶτος γάγγλες”. Ἀβέβαιου ἐτύμου. Κατὰ τὸν Ν. Ἀνδριώτη ἀπὸ τὸ μτγν. γαγγλίον, κατὰ τὸν Φ. Κουκουλὲ καὶ τὸν Γ. Πάγκαλο ἀπὸ τὸ διάκλα (< ἀρχ. ρ. διακλῶμαι = (γιὰ εὐθεῖες γραμμές) ἀλλάσσω διεύθυνση, σπάζω εἰς δύο) > γάκλα > γάγγλα. Συνών. κούρμπα» (ΛΕΕΔΓΙ 140).

Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ πρὸς τὸ τουρκικὸ⁹⁵ 𐀓𐀗𐀚 *kangal* = σπεῖρα σχοινίου, μαλλίου, ἢ ὄφρεως, *kangal etmek* = κάμνω σπεῖραν, σπειρῶ, ἦτοι στρέφω σπειροειδῶς, κ. κουλουριάζω, ἢ ὁποῖα ἴσως εἶναι ἐλληνικῆς ἀρχῆς.

«γεργερές, ὁ = κουδούνι μεγάλο, κατάλληλο γιὰ προστάρηδες κριούς. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ Γέργερη τοῦ Ἡρακλείου, ὅπου παλαιότερα ὑπῆρχαν ὀνομαστὰ λεράδικα (ἐργαστήρια κουδουνιῶν)» (ΛΕΕΔΓΙ 146).

Ἡ λ. ἴσως δὲν ἔλκει τὴν καταγωγή της ἀπὸ τὴν ὀνομασία τοῦ χωριοῦ Γέργερη, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ⁹⁶ جرس *ceres* = a small bell; κώδων, κωδωνίσκος, μὲ ἀναδίπλωση τῆς ἀρχικῆς συλλαβῆς, πρβλ.: κωβιός⁹⁷, ὁ = εἶδος θαλασσίου, καὶ ποταμίου ἰχθύος· ὡς ἐν τῇ συνηθείᾳ, > κωκωβιός, ὁ, ἴδια σημασία.

«γίγλα, ἦ = ἡ ζώνη τοῦ σαμαριοῦ πού περιβάλλει τὴν κοιλιὰ τοῦ ζώου. Ἰταλ. *ghiglia* = τὸ ἀμφιμασχάλιο κορδόνι τῶν ἀξιωματικῶν. Συνών. μεσιά. Πβ. ἀπανωγίγλι» (ΛΕΕΔΓΙ 149).

Ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ⁹⁸ *ghiglia* = cordoni ornamentali di

95. I. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 1257α. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1425α: «𐀓𐀗𐀚 *kangal* = a coil; a skein; 𐀓𐀗𐀚𐀓𐀗𐀚 *kangallamak* = to coil, wind in a skein».

96. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 655α. I. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 615β.

97. Ἀνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 2, σ. 287.

98. Carlo Battisti - Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, τ. 1-5, Firenze 1975, τ. 3, σ. 1799.

uniformi o vestiti, ἀλλὰ ἀποτελεῖ διαφορετικὸ τύπο τοῦ μεσαιωνικοῦ⁹⁹: «ἴγγλα, Cingulum sub ventre equi, apud Crusium pag. 188, pro σίγλα, Cingulum, quomodo Galli dicunt *La cengle du Cheval*, Ital. *Cinghia*», καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ λατινικὸ¹⁰⁰ *cingula, cingulum, cingulus* = the girdle encircling the hips, a zone, belt.

«γιορντανές, ὁ = (Ρεθ.) = διπλὸ κερκέλι, σὲ κάθε ἄκρο τοῦ ὁποῖου ἐδένετο ἓνα κομμάτι σκοινί, ὥστε ὀλόκληρο τὸ σκοινὶ νὰ μὴ στρίβει μὲ τὶς κινήσεις του ζώου πού τὸ ἔφερε. “Βάλε γιορντανέδες στὰ σκοινιὰ τῶν ὄζῳ νὰ μὴ στρίβουνε”. Τουρκ. *yordam* (= εὐκίνησια) μὲ τροπὴ τοῦ *μ* σὲ *ν* (πβ. *κουρσοῦμι* < *kurşun*)» (ΛΕΕΔΓΙ 149).

Ἡ ἐτυμολόγηση τῆς λ. ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁰¹ *yordam* = ταχύτης, εὐκίνησια ἐν τῇ ἐργασίᾳ, ἐπιδεξιότης, εἶναι ἀτυχής, γιατί ἡ λ. δὲ συμπίπτει στὸ σημασιολογικὸ μέρος, καὶ στὴ μετατροπὴ τῆς λ. *kurşun* > *κουρσοῦμι*, ἔχουμε τροπὴ τοῦ *ν* σὲ *μ*, καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο, ἐνῶ ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ¹⁰² *gerdane* = anything that turns round; as a swivel to a chain (= κάθετι τὸ ὁποῖο περιστρέφεται, ὅπως ὁ στρεπτήρας στὴν ἀλυσίδα); a child's windmill, a gocart, πρβλ. καὶ τὸ *gerdan*¹⁰³ = ὁ περιστρεφόμενος, μετοχὴ τοῦ *gerdiden*¹⁰⁴, *gardîdan* = στρέφεσθαι: to turn; to go round.

«γοῦλος, ὁ = κάλος, ρόζος τοῦ δέρματος ἀπὸ νεκρωμένη σάρκα. “Γεμᾶτα γούλους εἶναι τὰ χέργια μου ἀπὸ τὸ σκάψιμο”. Μεγεθ. τοῦ γουλί, ὑποκορ. τοῦ γοῦλο < *γ-* προθ. + ἀρχ. *οῦλον* < ρ. *εἰλῶ* = συγκεντρώνω, πιέζω (γοῦλος δηλ. εἶναι συμπαγῆς μάζα τοῦ δέρματος). Συνών. πέταλο» (ΛΕΕΔΓΙ 155).

Τὸ ΙΑ (5₂, 93-94) ἔχει καταχωρίσει τὸ λῆμμα: «γοῦλος ὁ, βοῦλος, βοῦλες, ὀῦλος, λοῦλος, γοῦφ-φο, κοῦφ-φο. 1) Μικρὸς λεῖος καὶ στρογγυλὸς λίθος. 2)

99. Du Cange, ὁ. π., σ. 505.

100. Charlton T. Lewis - Charles Short, ὁ. π., σ. 333. Χρ. Χαραλαμπάκη, «Παρασυνδέσεις κρητικῶν λέξεων μὲ ἀντίστοιχες γλῶσσες τοῦ Ἑσυχίου», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο “Μνήμη” Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, Ἀθῆναι 1980, σ. 14-15.

101. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 2023α.

102. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1536α.

103. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 1382α.

104. Francis Johnson, ὁ. π., τ. 3, σ. 1040α.

Ἦς τῶν ὄρχεων. 3) Ἦς ἐπὶ τοῦ σώματος ἐξωτερικῶς παρουσιαζόμενος ὄγκος. 4) Τὸ παρὰ τὴν κλείδωσιν στρογγύλον μέρος τοῦ μηριαίου ὄστού. 5) Ἐπιγλωττίς. 6) Ἦς κάλος¹⁰⁵, τύλος. 7) Μικρὸν ἐπὶ τοῦ δέρματος τῶν χειρῶν ἔκφυμα, ἢ ἀκροχορδῶν. Συνών. βαρβαρίτσα¹⁰⁶, γαρδαβίτσα, καρναβίτσα, κότσα, κούτσικας, μερμηγκιά, μαντραβίτσα, μπαρδαβίτσα, παστραβίτσα, σκάθαρος», καὶ ἐτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ γουλί (II), τὸ = τὸ γουλί, τὸ ἀποφλοιωμένον στέλεχος τοῦ βλαστοῦ τῆς κράμβης ἢ ὁ βλαστὸς ἢ ἡ γογγυλώδης ρίζα διαφόρων χόρτων.

Ἦ λ. δὲν ἔχει σχέση με τὴ λ. γουλί, τό, ἢ τὸ ἀρχ. οὔλον, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο¹⁰⁷ «ἦλος, ὄ, τὸ καρφίον, καρφί: παρ' Ὀμήρω οὐδέποτε ὡς μέσον στηριγμοῦ, ἀλλ' ὡς στολισμός, ἐν τῷ σκήπτρω... ὅπου λοιπὸν ἐννοοῦνται αἱ κεφαλαὶ τῶν καρφίων ἢ κυρτώματα ὅμοια με ἐκεῖνας· ὅθεν καθόλου ὑψώματα, ἐξοχαί, ὡς π.χ., οἱ τύλοι εἰς τοὺς πόδας, ἐκφύματα μυρμηκίωδη εἰς τὰς χεῖρας καὶ πόδας, κ.τ.τ. ὡς καὶ τὸ παρὰ Γάλλ. *Clou*»· wart, callus (LSJ⁹, σ. 769), πρβλ¹⁰⁸: «ἦλος σκλήρωμα ἐστὶ περὶ τὰ πέλματα τῶν ποδῶν γινόμενον στρογγύλον καὶ παραπλήσιον τοῖς τῶν ἦλων κεφαλίσις. ἔστι δὲ ἦλος τὸ ἐπιδημίως καλούμενον καρφίον», γῆλος¹⁰⁹ > γούλος, πρβλ. ζήλεια > ζούλεια.

«ζάκα, ἦ (Ρέθ.) = στενοχώρια μακρόχρονη ποὺ δὲν ἐξωτερικεύεται ἀπ' ἐκεῖνον ποὺ τὴν ἔχει, κατακράτηση τῆς στενοχώριας γιὰ πολὺ χρόνον. Ἀπὸ τὸ ζακῶνω ὑποχωρ.», καὶ «ζακῶνω (Ρέθ.) = ἀφήνω τὴ στενοχώρια κλεισμένη

105. Ὁ Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, *Γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειο 1988, σ. 186, ἔχει συγκεντρώσει τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ ποὺ ἀποδίδει τὴν ἔννοια: κάλος στὸ πόδι, καὶ εἶναι οἱ συναφεῖς λ.: γούλος, γούγλος, λούλος, βούλος, βούος.

106. Ἦ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ σλαβικὸ брадавица = μπαρδαβίτσα, μαντραβίτσα, μυρμηγκιά, ἀκροχορδῶν. *Βουλγαροελληνικὸν Λεξικόν*, ἐπιμ. Βλ. Γεωργίεφ - Μ. Φιλίπποβα - Μπαϊροβα, Σόφια 1960, σ. 72. Οἱ Linda Sadnik - Rudolf Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprache*, τ. 1, Wiesbaden 1963 κέξ., μᾶς πληροφοροῦν: «Eine alte Ableitung ist das in allen slav. Sprachen belegte Wort für das Warze (= κρεατοελιά, μερμηγκιά): «skr. bradavica, bradávka "Warze, Brustwarze" (bradavičnják "Blumenkohlgewächs", sl. bradavica "Warze"... Für das Alter dieser Bildung spricht ein noch vor der Liquidametathese ins Griech. entlehntes dial. μπαρδαβίτσα (Filipova-Bajrova, *Вълг. ez.* 1961, 3, 252f.)».

107. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὄ. π., τ. 2, σ. 23.

108. *Scholia et glossae in Nicandri theriaca (scholia vetera et recentiora)*, ἔκδ. Α. Crugnola, Vita-Scholion 272a₁₋₄.

109. Ν. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, σ. 270, λῆμμα 2694: «γῆλους, γαγῆλους Lesb. Warze (= ἀκροχορδῶν, μερμηγκιά)».

μέσα μου, ἐσωτερικεύω τὸν πόνο μου... Ἴσως μσν. *ζακόνιν* (= συνήθεια) < σλαβ. *zakoniü*» (ΛΕΕΔΓΙ 184).

Ἡ λ. δὲ σχετίζεται μὲ τὸ μσνκ. *ζακόνιν*, *τό*, καθὼς ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹¹⁰ ضيق *zayk, zik* = μέρος στενόν, στενότης, ἀγωνία, στενοχωρία: narrowness, contraction; oppression; difficulty, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹¹¹ ضيق *zayk, zik* = being narrow, strait, or tight; being close, covetous; anguish, vexation, grief, sadness, melancholy, affliction, anxiety, doubt, oppression of spirits, or anything which tortures the mind.

«ζενές, ὁ (Ρεθ.) = κάτισχνος, πολὺ ἀδύνατος. Ἴσως ἀπὸ τὸ ζένω < ἀρχ. ζέω = βράζω» (ΛΕΕΔΓΙ 186).

Ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ζένω < ζέω, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹¹² enez, eneze = feeble, weak (= ἀδύναμος); incapable, μὲ πτώση τοῦ ἀρχικοῦ *e-*, καὶ ἀντιμετάθεση τῶν συλλαβῶν, δηλαδή: *ἐνεζές > *νεζές > ζενές.

«ζομπονιάρης καὶ τζομπονιάρης ἢ (τ)ζομπονιάρικος, ἐπίθ. = ζαρωμένος, ζουριασμένος, συρρικνωμένος, καχεκτικός... Ἴσως ἀπὸ τὸ ἰταλ. *zampa* ἢ βενετ. *zambin*: ζαμπονιάρης > ζομπονιάρης» (ΛΕΕΔΓΙ 188).

Ἡ λ. δὲ σχετίζεται μὲ τὸ ἰταλικὸ¹¹³ *zampa* = πόδι τετράποδων, ὑποκ. *zampin*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πιθανὸν νὰ προέρχεται¹¹⁴ τὸ νεοελληνικὸ *τσαμπί*, *τό*, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ¹¹⁵ زبون *zebun, zabun* = ἀδύνατος, καχεκτικός, ἰσχνός, εὐτελής: foolish, weak; a fool, a simpleton, a dupe.

110. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 1048β. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1217α.

111. Francis Johnson, ὁ. π., τ. 2, σ. 808γ.

112. New Redhouse, σ. 342.

113. Μ. Π. Περίδου, *Λεξικὸν ἰταλικὸν καὶ ἐλληνικόν*, τ. 2, σ. 1717.

114. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *ΕΛ*, σ. 379. Ὁ Κ. Καραποτόσογλου, «Συμβολὴ στὴ διερεύνηση τῆς προέλευσης τῶν προστριβόμενων συμφώνων (affricates) τζ [dz] - τζ̣ [dž], τσ [ts] - τσ̣ [tš] τῆς ποντιακῆς διαλέκτου στὴν ἀρχὴ λέξεων», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 18, 1988, 128-131, ἔχει δείξει ὅτι ἡ λ. *τσαμπί*, *τό*, προέρχεται ἀπὸ τὸ περσικὸ چنبه *tšamba* = grape-stalks (= τσάμπουρα), προσέγγιση ἢ ὁποῖα δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίες, γιατί ταυτίζεται στὸ φωνητικὸ-μορφολογικὸ καὶ τὸ σημασιολογικὸ μέρος. Francis Johnson, *Encyclopedic Dictionary of Persian, Arabic, and English*, τ. 1, σ. 456α.

115. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 864α. J. W. Redhouse, σ. 1004β.

«ζουρειό, τὸ = ὁ ἐλεύθερος ὀλόγυρα χῶρος ποὺ ὑπάρχει δίπλα στὸ δωμάτιο ἄλεσης τοῦ νερόμυλου, ὅπου βρίσκεται ἡ φτερωτή, πάνω στὴν ὁποία χύνονται τὰ ὀρμητικὰ νερὰ τῆς ντολαπίνας. Ἀπὸ τὸ οὐσ. ζούρα (< ἰταλ. *usura* = τριβή) > *ζουρεῖον > ζουρειό. Πρόκειται δηλ. γιὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ νερόμυλου ὅπου γίνεται ἡ συνεχῆς ὀρμητικὴ καὶ θορυβώδης ροὴ τοῦ νεροῦ πάνω στὴ φτερωτή. Πβ. “Τσῆ χήρας ὁ νερόμυλος ἓνα ζουρειό ποὺ τὸ χεῖ...”. (ἀπὸ ἀστεία μαντινάδα)» (ΛΕΕΔΓΙ 189).

Ὁ Δημ. Β. Οἰκονομίδης μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ θέμα¹¹⁶: «ζουρειό τὸ ἢ βρεχάμενα τοῦ νερόμυλου ... Ζουρειό ἐν τῇ Χαλκιδικῇ εἶναι α') ὁ ὀχετός, δι' οὗ διέρχεται τὸ ὕδωρ καὶ β') ὁ πρῶτος ὄροφος τοῦ ὑδρόμυλου», καὶ ἡ λ. δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ τὴ λ. ζούρα, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ λ. ζωρούα¹¹⁷, ἡ = ripe for running water; αὔλακες ἢ τάφροι δι' ἀπορροὴν τῶν ὑδάτων, ὅπως διασώζεται στὸ ἀκόλουθο ἐπιγραφικὸ χωρίο¹¹⁸: «τὰς ζωρούας τὰς ὑπὲρ τοῦ ναοῦ παρταμόντι καὶ τὰν γὰν ἀποφορήσαντι ἐς τὰν ὁδὸν... σκαπέτου ὑπὸ τὰν ζωρουᾶν ὀρύξιος Ἐρμαίωι... ζωρούας, ὡς τὸ ὕδωρ ἐπὶ τὸν ναὸν μὴ ῥέημι τοῖς ἐξενικοῦσι καὶ ἀμφιταμοῦσι».

«ζουρίδα, ἡ = εἶδος ἀλεποῦς, ἡ νυφίτσα. Ἀπὸ τὸ ζούρα - ζουριάζω (ζούρα (< ἰταλ. *usura*) = ζαρωμένη, μικρόσωμη). Συνών. καληγιαννού» (ΛΕΕΔΓΙ 189).

Ὁ Γ. Πάγκαλος¹¹⁹ ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ.: «ζουρίδα ἡ, Ἄ. καὶ Δ. Κρ. 1) Ἴκτις ἢ ὄρεσίβιος. 2) Μεταφορ. ἐπὶ τῆς σκύλλας. Ἡ ἔχουσα χρῶμα, μέγεθος καὶ ταχύτητα ζουρίδας δηλ. χρῶμα καφεδὶ Δ. Κρ.», καὶ ὁ Ἑλ. Πλατάκης¹²⁰ καταλήγει γιὰ τὸ θέμα: «κατὰ Καν. Χατζ. Θηλ. 12, Ὀντριας 19, Raulin 1033 τὸ σαρκοφάγο θηλαστικὸ (δασόβιο, ἀλλὰ πλησιάζει καὶ στὶς κατοικημένες περιοχὲς) Ἴκτις ἢ κατοικίδιος: *Martes foina* Erxleben (στὴν Κρήτη τὸ ὑποεἶδος *bunites*) = *Mustela foina* L.».

116. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Οἱ ἐν Ἑλλάδι παραδοσιακοὶ ἀνεμόμυλοι», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς λαογραφίας* 25, 1977-1980, 195-196.

117. *LSJ*⁹, σ. 760. Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1964, τ. 4, σ. 3222.

118. *IG IV* [Argolid, Corinthia document 823 46-48].

119. Γεωργ. Ἐμμ. Παγκάλου, *ὁ. π.*, τ. 2, σ. 361.

120. Ἐλευρίου Κ. Πλατάκη, «Δημῶδη ὀνόματα ζώων τῆς Κρήτης», *Κρητολογία* 10-11, 1980, 64.

Ἡ λ. ἰκτίς¹²¹, ἰκτίς, ἦ = νυφίτσα· γαλῆ ἀγρία, the yellow-breasted marten, βρίσκεται στὴ νεοελληνικὴ ὡς ἀτσίδα, ἀτζίδα, ἀζίδα, ἀτσία, ἦ = 1) Ἴκτις (Mustela foena), συνών. νυφίτσα. 2) Ἴκτις ἢ ὀρεδίατος (Mustela martis), συνών. κουνάβι. 3) ἀλεπού (ΙΛ 3, 280), καὶ ὁ Π. Βλαστός¹²² ἔχει καταγράψει τὰ ἀκόλουθα συνώνυμα: νυφίτσα· αἰτούλακας, αἰτούλας, γαλίδα, ζουρίδα, καληγιαννού, καλογυναικάρι, μουσίτσα, μουστέλα, ποντικονύφη.

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰσπανικὸ¹²³ zorro, zorra [ˈθoɾɾo, ˈθoɾɾa, ˈsoɾɾo, ˈsoɾɾa] = fox (= ἀλεπού), > zorrilla > ζουρίδα, μὲ ἐπικάλυψη τῆς λ. ἀπὸ τὴν κατάληξη -ίδα, καὶ ἠχηροποίηση τοῦ σ > ζ, ἐὰν δὲν ἔχει προέλθει κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ zorro, zorra.

«καβούσι, τὸ = μικρὴ πηγὴ, συνήθως ἀπλὸς λάκκος, στὸν ὁποῖο διαρρέει τὸ νερὸ τῆς μικρῆς πηγῆς. Ἀπὸ τὸ λατ. ἐπίθ. *cavus*, -a, -um = κοῖλος (ἐννοεῖται *locus* = τόπος) μὲ ἑλλην. κατάλ. -ι. Πβ. τὸ ἰταλ. ἐπίθ. *cavo* = κοῖλος καὶ τὸ ἑλλην. οὐσ. *κάβα*, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγὴ εἶναι ἡ ἴδια. Πβ., ἐπίσης καὶ τὴν ὀνομασία *Καβούσι* πολλῶν χωριῶν τῆς Κρήτης» (ΛΕΕΔΓΙ 200).

Ἡ λ. δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ λατινικὸ *cavus*, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκοαραβικὸ¹²⁴ حوض *habz, hauz, havuz* = piscina, alveus, conceptabulum aquae majus, lapidimus extractum, sive ad levandum, sive ad aquandum, sive irrigandum; vivier, reservoir, auge, bacin de fontaine (= γούρνα, λεκάνη τῆς πηγῆς), abreuvoir; artificial basin, reservoir or tank for water, δεξαμενὴ, κοινῶς *χαβούζι* > *καβούσι*, μὲ ἐναλλαγὴ χ - ζ > κ - σ, καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ *χαβούζα*, ἦ.

«κακομάζαλος καὶ κακομάτζαλος, ἐπίθ. κακότυχος, καημένος (λέγεται φιλικά). Ἴσως *κακὸς* + *μάζαλη* (< ἔβρ. *mazzal* = τύχη), καὶ «καλομάζαλος καὶ

121. *LSJ*⁹, σ. 827.

122. Π. Βλαστοῦ, *Συνώνυμα καὶ συγγενικά*, νέα ἔκδοση συμπληρωμένη ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα, Ἀθήνα 1989, σ. 466.

123. Joan Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid 1976, σ. 625. Ἀπὸ τὸ ἰσπανικὸ *zorro*, -a, προέρχεται τὸ ὑποκοριστικὸ *zorrillo*, -a, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ γαλλικὸ *zorille* > ἀγγλ. *zoril, zorille, zorrillo* = an animal of the African genus *Zorilla*, allied to the skunks (= μεφῆτις, νούρκα τῆς Ἀμερικῆς); also applied to some Central and S. Amer. skunks. *The Shorter Oxford English Dictionary*, ἔκδ. William Little - C. T. Onions, Oxford 1967³, σ. 2474.

124. Franz Meninski, *ῥ. π.*, σ. 1821. J. W. Redhouse, *ῥ. π.*, σ. 812β. Ἰ. Χλωροῦ, *ῥ. π.*, τ. 1, σ. 715β, ὅπου παρατίθεται καὶ τὸ νεοελληνικὸ ἐρμῆνευμα: *χαβούζι*.

καλομάτζαλος, ἐπίθ. = καλότυχος... Καλὸς + (ἴσως) μάζαλη < ἔβρ. *mazzal* = τύχη» (ΛΕΕΔΓΙ 206, 214).

Ὁ Du Cange ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ. «κακομάζαλος¹²⁵, *Ærumnosus*. Anonymus de Vulpe & Lupo: Πτωχὸν καὶ κακομάζαλον, πολλὰ δυστυχησμένον», καὶ τὸ ἐρμῆνευμα *ærumnosus*¹²⁶ = full of trouble or misery, suffering, wretched, miserable. Ὁ Γ. Χατζιδάκης¹²⁷ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἔτυμο τῆς λ. καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «Ἐν Κρήτῃ λέγεται τὸ ἐπίθετον κακομάζαλος ἐπὶ τοῦ ἀτυχοῦς καὶ μάλιστα μετὰ τινος συμπαθείας. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ κακὸς καὶ τινος ἄλλου ὀνόματος, μάζαλη, ὅπερ ἐν Κρήτῃ μὲν ἀγνοεῖται σήμερον, καθ' ὅσον γινώσκω, ἀλλαχοῦ δὲ πολλαχοῦ λέγεται καὶ σημαίνει ἄλευρα ἢ πίτυρα βεβρασμένα ἐν ὕδατι καὶ ἀποτελοῦντα πολτόν, εἰς ὃν ἐμβάπτουσι νήματα· ἐντεῦθεν καὶ ῥῆμα μαζαλιάζω (ἐν Μεγάροις ματσαλιάζω) = ποιῶ τὸν πολτόν τοῦτον, ἐμβάλλω τὰ νήματα εἰς τὴν μάζαλην. Κατὰ ταῦτα τὸ ἐν Κρήτῃ κακομάζαλος ἐδήλωσεν, ὅτε τὸ πρῶτον ἐλέχθη, τὸν ἔχοντα κακὴν μάζαλην, ὕλην, οὐσίαν, τύχην, τὸν ἐκ κακῆς μάζαλης, ὕλης, οὐσίας, πλασθέντα, καθόλου τὸν ἀτυχῆ».

Ὁ G. Meyer¹²⁸ ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ. «μάζαλι 'πίτυρα βρασμένα δι' ὧν ἀλείφουσι τὰ νήματα εἰς τὸ ὑφαντήριον'. Zante. Πανδώρα XVII. μάζαλη f. 'Stärke (für die Wäsche)' Vyzantios. Legrand. Dafür hat Legrand¹²⁹ im französisch-griechischen Wörterbuche ἡ μάζαλις, Jannarakis u. 'Stärke' μαζαλίς, μαζαλίζω 'stärke', μαζάλισμα 'das Stärken' Vyzantios¹³⁰. Legrand. Slov. *mazalo* 'Wichse, Salbe (= ἀλοιφή)', von asl. *mazati* 'schmierem', ἡ ὁποία

125. Du Cange, ὁ. π., σ. 544. Ὁ Φαίδων Ἴ. Κουκουλές, «Νεοελληνικῶν λέξεων καὶ φράσεων παλαιότερα μνεῖα», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 6, 1955-1956, 263, ἀναφέρει: «κακομάζαλος: ὁ δυστυχῆς καὶ ἀτημέλητος (Κρήτη, Κεφαλληνία, Ἡπειρος)· ὁ ὄνος ἔτυχεν αὐθέντην πτωχὸν καὶ κακομάζαλον, κακὰ δυστυχησμένον (Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου, 3, Wagner, *Carmina Graeca*)». Ὁ Εὐάγγ. Ἀθ. Μπόγκας, *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἡπείρου*, τ. 1, Ἰωάννινα 1964, σ. 147, μᾶς πληροφορεῖ: «κακομάτζαλος (ὁ) ὁ ἄπλυτος, ἀσιδέρωτος, βρώμικος, ὁ καὶ κακουρέντζιλος».

126. Charlton T. Lewis - Charles Short, *A Latin Dictionary*, σ. 60.

127. Γ. Χατζιδάκη, «Λεξιλογικά», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6, 1923, 4 [= Τοῦ ἴδιου, *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 505-506α].

128. G. Meyer, *N.S.* II, Wien 1894, σ. 39.

129. Émile Legrand, *Dictionnaire grec moderen-français*, Paris 1882, σ. 515-516.

130. Ὁ Σκαρλᾶτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου, μεθρομηνεμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸ γαλλικόν*, Ἀθήνησι 1857, σ. 206, ἀναφέρει: «μάζαλη (ἡ κόλλα ἢ ἀλευρόκολλα τῶν ὑφασμάτων), μαζαλίζω (κολλάρω ὑφάσματα)».

μᾶλλον παράγεται ἀπὸ τὸ σλαβικὸ¹³¹ *mazalo* = unguento (= ἀλοιφή)· smearer, dauber (= μπογιατζής), scribbler (= λαναράς, λαναριστής), γιατί ἡ παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο¹³² *μᾶζα*, ἡ = 1) κυρίως σημαίνει ἄρτον ἐκ κριθῆς (κριθαρίσιον ψωμί), διαφόρου εἴδους καὶ ἐτοιμασίας. 2) τὸ φύραμα, ζυμάρι, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτοιμάζεται ὁ ἄρτος, καὶ ἐπομένως, κάθε ὄγκος ἢ παχεῖα ὕλη, εἶδος ἔχουσα ἄρτου ἐκ κριθῆς. 3) τροπικῶς, ὡς καί, τὸ ζωμὸς καὶ πέλανος, λουτρὸν ἀπὸ αἷμα, σφαγή, παρουσιάζει δυσκολίες στὸ μορφολογικὸ μέρος, ἐνῶ ἡ λ. *κακο-καλομά(τ)ζαλος* εἶναι ἀπίθανο νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ *μάζαλη*, ἡ = ἀλευρόκολλα, παρὰ τὶς προσπάθειες ποὺ κάνει ὁ Γ. Χατζιδάκης.

Ὁ G. Meyer¹³³ συμπληρώνοντας τὰ ὅσα εἶχε ἀναφέρει παραπάνω παρατηρεῖ: «Nicht zu *μάζαλη* gehört *κακομάζαλος* ‘unglücklich’, *καλομάζαλος* ‘glücklich’. Dies enthält im zweiten Theile das hebräische *מַזָּל* *mazzâl* ‘glücksstern, Planet; Schicksal, Glück’ Levy, *Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch*, III 65), das im A. T. blos im Plural *מַזָּלוֹת* *mazzâlôt* ‘Sternbilder des Thierkreises’ vorkommt. Auf dieses semitische Wort geht auch spanisch¹³⁴ *desmazalado* ‘kleinmüthig, schwach, feig’ (bei Cervantes) zurück, wie Ascoli richtig gesehen hat, *Miscellanea Caix-Canello* S. 435, A. 2 = *Sprachwissenschaftliche briefe* 101, A. Endlich gehört dazu das jüdisch-deutsche *Schlimmassel* (*schlimm Massel*) ‘Unglück’, auch ‘Pechvogel’, Tendlau, *Sprichwörter und Redensarten deutsch-jüdischer Vorzeit*, S. 140, Nr. 467, und sein gegentheil, das slavisch-jüdisch-deutsche *dobre masel* ‘Glück’ (poln. *dobry* ‘gut’), Leo Wiener, *The Judaeo-german Element in the German Language*, *American Journal of Philology*, XV 345».

Ἡ ἑβραϊκὴ¹³⁵ γνωρίζει τὴ λ. *מַזָּל* *mazzâl*, ποὺ ἀπαντᾷ κυρίως στὸν πληθυ-

131. Carlo A. Parčić, *Vocabolario croato-italiano*, Zara 1921, σ. 414. F. A. Bogadek, *New English-Croatian and Croatian-English Dictionary*, New York 1941, σ. 181. Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache*, Wien 1886, σ. 185.

132. Ἐνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., σ. 353.

133. G. Meyer, *N. S. III*, Wien 1895, σ. 81-82.

134. Οἱ Joan Corominas - José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, τ. 2, Madrid 1989, σ. 469, σημειώνουν: «*desmazalado*, ant., ‘decaído, flojo de ánimo’, ‘descuidado en el tuerpo o en el vestir’, derivado del hebreo *mazzâl* ‘destino, suerte’ (propriamente ‘estrella’), significó primitivamente ‘desdichado’, ac. que se ha conservado en judeoespañol; el port. *desmazelado* se debe a un influjo del mismo origen que *mancilla*».

135. Ludwig Koehler-Walter Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, τ. 1-2, Leiden 1958, τ. 1, σ. 509β. Francis Brown-S. R. Driver- Charles A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament, based on the Lexicon of William Gesenius, as translated by Edward Robinson*, Oxford 1953 (with corrections), σ. 561α.

ντικὸ ὡς מזלות *mazzâlot*, מזרות *mazzârot* = constellations, perhaps signs of the zodiac, probably loan-word from Assyrian *manzaltu*, *mazaltu* = station, abode of gods; Greek μαζουρωδ¹³⁶, Sternbild des Tierkreises > Schicksal, constellation of the zodiac > *fate* (= τύχη), πού ἔχει περάσει καὶ στήν ἀραβική¹³⁷ ὡς منازل *manâzil* = mansions, halting places; star of fortune, of fate, منازل القمر *manâzilu'l qamar* = mansions of the moon (twenty eight in number), καὶ διαφαίνεται ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς ἑβραϊκῆς λ. מזז *mazzâl* = τύχη, ἀλλὰ εἶναι ἄκρως ἀμφίβολο ἐὰν ἡ λ. διασώζεται στὸ μσνκ¹³⁸.-νεοελλ. κακομά(τ)ζαλος = κακόμοιρος, δυστυχισμένος, ταλαίπωρος, πού ἀπαντᾷ καὶ ὡς: ἀμάντζαλος¹³⁹, ὁ, ἐπίθ. κακοντυμένος, ρυπαρός, ἀκατάστατος.

Ἡ λ. ἀμάντζαλος = ἐπίθ. κακοντυμένος, ρυπαρός, ἀκατάστατος, προέρχεται ἀπὸ τὸ παλαιὸ ἰδιωματικὸ ἰταλικὸ¹⁴⁰ *mazale* [ma'dzale], διαφορετικὸ τύπο τοῦ *maiale* = porco (= γουρούνι); persona rozza, sporca, lurida, volgare, maleducata, ottusa, ignorante (o anche infida, sleale) (= ἄτομο ἀγροῖκο, βρώμικο, ρυπαρό, χυδαῖο, ἀπαίδευτο, ἄξεστο, ἀγράμματο ἢ ἀκόμη ἄπιστο, ὑπουλο), γιὰ τὸ *mazale* [ma'dzale] ἔδωσε ἐπακριβῶς τὸ (ἀ)μάντζαλος > κακο(καλο)μάντζαλος.

«καλιμεντεύομαι (λέγεται εἰρωνικὰ) = ἔχω καλὰ ἀποτελέσματα, εὐοδώνονται οἱ προσπάθειές μου... Ἀπὸ τὸ καλιμέντ-ο + κατάλ. εὐομαι», καὶ «καλιμέντο, τὸ = τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα, ἢ εὐόδωση τῶν προσπαθειῶν... Ἴσως ἀπὸ τὸ ἰταλ. ἐπίθ. *calmante* (διαλεκτικὸ *calmento*) (= καταπραϋντικός, ἡρεμιστικός) μὲ ἀνάπτ. εὐφων. ι» (ΛΕΕΔΓΙ 212).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ¹⁴¹ *accoglimento* = ἔνωσις, συνάθροισις· συναναστροφή, ἐπίλογος· ὑποδοχή, φιλοφροσύνη· *accoglienza* (= ὑποδοχή,

136. *Photii Lexicon*, edidit Godefredus Hermannus, Lipsiae 1808, σ. 177, ὅπου διαβάζουμε: «Μαζουρωθ, τὰ συστήματα τῶν ἀστέρων, ἃ ἐν τῇ συνηθείᾳ ζώδια καλοῦνται. ἑβραϊστὶ δὲ τινες λέγεσθαι τὴν λέξιν, σημαίνειν δὲ καὶ τὸν ἀστρῶν κύνα».

137. Francis Johnson, ὁ. π., τ. 3, σ. 1251γ. M. J. MashKour, *A Comparative Dictionary of the Arabic, Persian and the Semitic Languages*, τ. 1-2, Tehran 1978, τ. 2, σ. 869.

138. Ἰ. Ν. Καζάζη - Τ. Α. Καραναστάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 502.

139. Γεο. Χυτήρη, *Κερκυραϊκὸ γλωσσάρι, ἀκατάγραφες καὶ δόσημες λέξεις*, Κέρκυρα 1987, σ. 16.

140. Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, τ. 1, Torino 1961 κέξ., τ. 9, σ. 486.

141. Μ. Π. Περίδου, ὁ. π., τ. 1, σ. 18. Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, τ. 1, σ. 90.

δεξίωσις, φιλοφρόνησις), *accettazione* (di una domanda, di una proposta) (= ἀποδοχή μιᾶς αἴτησης, μιᾶς πρότασης), *riunione, adunamento* (= συνάθροισις, ἔνωσις), καὶ ἀπὸ τῆ σημασία: ἀποδοχή πρότασης > καλὸ ἀποτέλεσμα, εὐόδωση προσπαθειῶν.

«καναβίτσα, ἦ = χοντρὸ ἀντρικὸ πουκάμισο ἢ σακάκι. “Σήμερα εἶναι κρυγίότη, μόνο νὰ βάλεις τὴ γ-καναβίτσα σου”. Ἀπὸ τὸ μτγν. καννάβ-ι (< ἀρχ. κάνναβις) μὲ ὑποκ. κατάλ. -ίτσα». (ΛΕΕΔΓΙ 218).

Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁴² *کانوچیچا kanavıca, kanavıce* = *canvas for embroidering*, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *canavaccio* = καναβάτσο, καναβοδίμιτο, τὸ ὁποῖο ἀνάγεται¹⁴³ στὸ ἀρχαῖο κάνναβις, ἦ.

«καναβός, ὁ = γύπας. Ἀπὸ τὸ ἀρχ. ρ. *κοναβέω-ῶ* = (ἀντ)ἦχῶ. *Κοναβός* > *καναβός* (μὲ ἀφομ.). Τὸ θέμα *κον-* ἢ *καν-* εἶναι ὀνοματοποιημένο καὶ σημαίνει ἦχο, θόρυβο, κρότο (πβ. *καναχή, καναχίζω*, ἀρχ. *κόναβος* (= ἦχος), *κοναβηδόν* (= μὲ ἦχο), μτγν. *κανάσσω* (= καταπίνω), λατ. *can-o*, σανσκρ. *καν-κανι*)» (ΛΕΕΔΓΙ 218).

Ἡ λ. προσδιορίζει¹⁴⁴ τὸ ἀρπακτικὸ: Γὺψ ὁ πυρόχρους (*Gyps fulvus*), ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο ἐὰν ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα¹⁴⁵ *κοναβῶ* = ἦχῶ, βοῖζω, κροτῶ· ἀντηχῶ, ἠχολογῶ, γιατί ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ *καννάβι, τό*, > *κανναβός* = αὐτὸς ποὺ ἔχει χροῦμα *κανναβιοῦ*, καὶ κατ' ἐπέκταση ὁ Γὺψ ὁ πυρόχρους, ἐνῶ διαβάζουμε¹⁴⁶: «Περιγραφή: Τὸ χροῦμα τοῦ φτερώματος εἶναι κυρίως καφετὶ μὲ σκοῦρα καφέ πτητικὰ φτερὰ καὶ οὐρά. Ὁ μακρὺς λαιμὸς καὶ τὸ κεφάλι εἶναι καλυμμένα μὲ ἀσπρόγκριζο χνούδι», ἐνῶ ἔχουμε πολλὰ παραδείγματα γιὰ ὀνομασίες πουλιῶν καὶ ζώων γενικότερα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ κάποιο χαρακτηριστικὸ τοῦ χροῦμα.

142. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1426α. New Redhouse, σ. 593.

143. Carlo Battisti - Giovanni Alessio, *DEI*, τ. 1, σ. 713, 725.

144. Ντίνου Ἀπαλοδήμου, *Λεξικὸ τῶν ὀνομάτων τῶν πουλιῶν τῆς Ἑλλάδας*, Ἀθήνα 1988, σ. 32, ὅπου καταχωρίζονται τὰ ἀκόλουθα ὀνόματα: ὄρνιο, κόκκινο ὄρνιο, σκανίτης, ζάγανος, γιούπας, βιτσιλά, ἐρυθρόγυπας, κόκκινος γύπας, ὄρνιο τὸ κόκκινο ἢ τὸ κοινό, γύπας, ὄρνιο, γὺψ ὁ πυρρός, σκάρα, ἀλατζάς, γυμνοκέφαλος.

145. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 2, σ. 241.

146. Γ. Χανδρινου - Α. Δημητρόπουλου, *Ἀρπακτικὰ πουλιὰ τῆς Ἑλλάδας*, Ἀθήνα 1982, σ. 76-77, ὅπου καὶ φωτογραφία.

«κανούπα, ἦ = ἡ πρώτη τριχιφυΐα στὰ μάγουλα τῶν ἀγοριῶν. Μτφ. ἡ χλόη στὴν πρώτη της ἀνάπτυξη. Ἴσως μτγν. *κάνωπον* = τὸ φυτό σαμποῦκος, τοῦ ὁποῖου τὰ ἄνθη εἶναι βελούδινα καὶ σχηματίζουν μικρὰ μπουκέτα» (ΛΕΕΔΓΙ 218).

Ἦ Γ. Πάγκαλος¹⁴⁷ ἔχει ἀποθησαυρίσει τὶς λ. «κανοῦπα ἦ, Ἄν. Κρ. Ἐκ τοῦ οὔσ. *κάννα* + *-οῦπα* κατὰ τινὰ ἀναλογία: *τουλοῦπα*. *Κάννα* ἐπὶ τῆς 1ης σημασ., τὸ ὁποῖον ἴδ.» καὶ «*κάννα ἦ, Ἄν. Κρ. Ἐκ τοῦ Τουρκ. οὔσ. *kanat* (= πτέρυξ). 1) Τὰ πτίλα τῶν νεοσσῶν... 2) Ἐπὶ τοῦ ἐφήβου, ἡ πρώτη ἥβη, τὰ πρῶτα χνοώδη γένεια. Συνών. *κανοῦπα*» ἀπὸ τὴν τουρκικὴ¹⁴⁸ λ. *کانات kanat* = πτέρυξ (πτηνοῦ, ἀνεμομύλου, ἔλικος, ἀεροπλάνου, οἰκίας κτλ.: (στρ.) πτέρυξ ἢ κέρας, πτερύγιον, παραθυρόφυλλο κοινῶς *κανάτι*, προέρχεται ἡ λ. *κανάτι*, τὸ = παραθυρόφυλλο, ἀλλὰ εἶναι ἀπίθανο νὰ ἐτυμολογεῖται ἡ λ. *κάννα*, ἦ = τὰ πτίλα τῶν νεοσσῶν.*

Ἦ λ. *κάννα* παράγεται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ¹⁴⁹ *kana* = *asmaların, ağaçların diplerinden çıkan filizler*, ρις (= παραφυάδες, βλαστοὶ ποὺ ἐξέρχονται ἀπὸ τὴ βάση τῶν δένδρων, τῶν κλημάτων).

«*καράκα, ἦ* (Χαν.) = φορτηγὸ αὐτοκίνητο. Μεγεθ. τοῦ *καράκι*, ὑποκορ. τοῦ *κάρο* (< μτγν. *κάρρον* < λατ. *κάρρον* < λατ. *carrus*) μὲ μεγεθ. κατάλ. *-α* (πβ. *κεφάλι* - *κεφάλ-α*, *μαχαίρι* - *μαχαίρ-α*, *πιγούνι* - *πιγούν-α*)» (ΛΕΕΔΓΙ 222).

Δὲ γνωρίζω ἐὰν ὑπάρχει ὑποκοριστικὸ **καράκι* < *κάρο* < *κάρρον*, γιατί ἔχω τὴ γνώμη ὅτι στὴ λ. *καράκα, ἦ* = φορτηγὸ αὐτοκίνητο, λανθάνει ἡ νεοελληνικὴ λ. *σακαράκα*¹⁵⁰, ἦ = παλιὸ φορτηγὸ αὐτοκίνητο, σαράβαλο.

«*κάσα, ἦ* = λέρα, ἀκαθαροσία, ρύπος... Ἴσως ἀπὸ τὸ *κασίδα* (ὑποχ.)» (ΛΕΕΔΓΙ 224).

147. Γ. Ἐμμ. Παγκάλου, ὄ. π., τ. 2, σ. 415, 413. Κωνστ. Μηνᾶ, Ἡ μορφολογία τῆς μεγέθυνσης στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα, Ἰωάννινα 2003², σ. 126.

148. Ἰ. Χλωροῦ, ὄ. π., τ. 2, σ. 1309α. Ἄντ. Β. Θεοφυλακτίδου, Λεξικὸν τουρκοελληνικόν, Κωνσταντινούπολις 1960, σ. 346.

149. *Derleme Sözlüğü*, τ. 8, σ. 2617.

150. Ἄ. Γεωργοπαπαδάκου, Τὸ μεγάλο λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας (δημοτικῆς), τ. 1-3, Ἀθήνα 1978(?), τ. 3, σ. 834. Τὸ Νεοελληνικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], σ. 1191, ἀναφέρει: «παλ. σημ.: ‘παλιὸ σπαθί, παλιὸ ἀντικείμενο’ < παλ. ἰταλ.

Τὸ θέμα ἔχει ἐξετασθεῖ¹⁵¹ πρόσφατα, ὅπου στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀναφέρεται : «Ἡ ποντιακὴ λ. κέτζα, ἡ, σχετίζεται μὲ τὸ μεσαιωνικὸ κάσ(σ)α, ποὺ ἐπιβιώνει στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα ὡς κάσση, ἡ = ἀκαθαρσία, ἀλλὰ καὶ κέτζα, ἐνῶ ἡ μεσαιωνικὴ λ. κάσ(σ)α, ἡ = λέρα, σχετίζεται μὲ τὸ ἀραβικὸ *عق* *qaš* = ordures des bains l'on jette dehors (= οἱ ἀκαθαρσίες τοῦ μπάνιου ποὺ πετᾶ κανεὶς ἔξω); flegme, pituite (= φλέ(γ)μα, μύξα), πρβλ. καὶ τὸ περσικὸ کیشی *kayš* = sordes, filth (= βρωμιά, λέρα).

«κάσος, ὁ (Σφακιὰ) = περιλαίμιο ἀπὸ μαλακὸ ὑλικὸ ποὺ βάζουν στὸ ἄλογο, γιὰ νὰ μὴν πληγώνεται, ὅταν τραβᾶ τὸ ἀλέτρι ἢ ὅταν γυρίζει τὶς μυλόπετρες τῆς φάμπρικας. Μεγεθ. τοῦ κάσα» (ΛΕΕΔΓΙ 225).

Ἡ νεοελληνικὴ γνωρίζει τὴ λ. κασάς¹⁵², χασάς, ὁ = ἐφίππιον, ὑπόσαγμα τῶν ὑποζυγίων ἐκ πεπιεσμένου ἐρίου, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κασῆς, κασᾶς, ὁ = ἐφίππιον, ὑπόσαγμα, ἀλλὰ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ λ. κάσος, ὁ = περιλαίμιο ἀπὸ μαλακὸ ὑλικὸ ποὺ βάζουν στὸ ἄλογο, γιὰ νὰ μὴν πληγώνεται, παράγεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ¹⁵³ *casso* = la cassa del petto, circondata dalle costole; per estens.: torace, busto· θώραξ, τὸ μέρος τῆς ἐσθῆτος τὸ καλύπτει τὴν ῥάχιν καὶ τὸ στῆθος, κ. μποῦστος, βρογχωτήρ, κ. τραχηλιά.

«κελύφι, τὸ = μαξιλαροθήκη... Ἀρχ. κελύφιον, ὑποκορ. τοῦ οὐσ. κέλυφος = θήκη» (ΛΕΕΔΓΙ 237).

Ἡ λ. δὲν ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ κελύφιον < κέλυφος, τὸ, ὅπου ὁ Ἄνθ. Γαζῆς¹⁵⁴ ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια ἀκριβῶς προσέγγιση ἀναφέροντας: «κελύφη, ἡ

saracca 'σπαθί' μὲ εἰσαγωγή τοῦ συμφ. [k] καὶ ἐπανάληψη τοῦ φώηεντος τῆς προηγούμενης συλλαβῆς κατὰ τὰ "κορακίστικα"»· προσέγγιση ἡ ὁποία εἶναι τελείως ἀπίθανη, γιὰτί ἴσως ἡ λ. *saracca* νὰ σημαίνει: σπαθί, καθὼς ἀνευρίσκω τὴ λ. *seracco* = *sega a mano con lama rigida di forma a trapezio o rettangolare*, ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα περὶ 'κορακίστικων' εἶναι ἀπαράδεκτα, ὅταν ἔχει γίνει ἡ πιὸ σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐτυμολογικὴ διερεύνηση τῆς νεοελληνικῆς.

151. Κ. Καραποτόσογλου, «Ἡ ἐτυμολόγηση τῶν ποντιακῶν λέξεων ἀπὸ τὸν Ἄ. Α. Παπαδόπουλο», *Ἀρχεῖον Πόντου* 50, 2003-4, 98-99.

152. Δ. Δημητράκου, *ῥ. π.*, τ. 5, σ. 3651.

153. Salvatore Battaglia, *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 850. Giuseppe Boerio, *ῥ. π.*, σ. 146. Μ. Π. Περίδου, *ῥ. π.*, τ. 1, σ. 337.

154. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 194.

= κελύφανον [= λέπυρον, λέπισμα, κάθε κοίλον περικάλυμμα]. Ἐντεῦθεν τὸ τῆς συνηθείας, κλύφι ἢ κλούφι», καθὼς καὶ ὁ Ν. Ἀνδριώτης¹⁵⁵ παρακάμπτει τὴν ἄμεση παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἑλλ. κέλυφος, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖ τὴ λ. «κλίφι, κιλίφι, τό, θήκη· τουρκ. *kilif* < ἑλλ. κελύφ-ιν < ἀρχ. κελύφ-ιον, ὑποκορ. τοῦ κέλυφος», ἐνῶ στὸ λῆμμα: «κελύφι τό, θήκη· ἀρχ. κελύφ-ιον, ὑποκ. τοῦ κέλυφος».

Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁵⁶ قیلیق *kilif* = περικάλυμμα, θήκη, καὶ ὁ περίφημος Ι. Χλωρὸς¹⁵⁷ μᾶς πληροφορεῖ σωστὰ ὅτι ἡ τουρκικὴ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁵⁸ قلیق *gilaf, gîlâf* = κολεός, θήκη, περικάλυμμα· cover¹⁵⁹, covering, wrap, wrapper, wrapping, jacket (of a book); case, box, envelope, ἀπὸ τὸ ρῆμα قلیق *galafa* = to put or wrap something in a cover, wrap, envelope, or case.

«κοῦμος, ὁ = στεγασμένος χῶρος γιὰ μικρὰ κατοικίδια. Ἀπὸ τὸ τουρκ. *kümes* = κοτέτσι. Πβ. μτγν. *κουμάσιον* (Ἡσύχιος) (= “τὸ τῶν ὀρνίθων οἴκημα”), ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ τὸ κοινὸ *κουμάσι* = τιποτένιος» (ΛΕΕΔΓΙ 256).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁶⁰ کوم کوه *küme* = a heap, mound, a pile; a cote (= ὑπόστεγο, καταφύγιο ζώων, κοτέτσι, περιστερώνας), καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸ¹⁶¹ کوما *koma* = a straw-hut or shed for sheltering those who watch the fields.

«κουράδι, τὸ = κοπάδι αἰγοπροβάτων. Ὁχι ἀπὸ τὸ *κουρά* < *κείρω* = *κουρεύω*, ἀλλ’ ἀπὸ τὸ ἰταλ. διαλ. *kuratulu* (= ποιμνιο) < λατ. *curator* = φροντιστής. (Κοντοσόπουλος (1975), σσ. 177-180)» (ΛΕΕΔΓΙ 258).

Ἡ παραγωγή τῆς λ. ἀπὸ τὸ *κουρά* > *κουράδι*, τό, εἶναι ἡ ὀρθὴ καὶ ἐνι-

155. Ν. Π. Ἀνδριώτης, *ΕΛ*, σ. 162, 159, 157-158.

156. Ἰ. Χλωροῦ, *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 1306β.

157. Ἰ. Χλωροῦ, *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 1306β.

158. Ἰ. Χλωροῦ, *ῥ. π.*, τ. 2, σ. 1171α.

159. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, edited by J Milton Cowan, Wiesbaden 1971³, σ. 681β.

160. J. W. Redhouse, *ῥ. π.*, σ. 1603α.

161. Francis Johnson, *ῥ. π.*, τ. 3, σ. 1031α. Κ. Καραποτόσογλου, «Κυπριακὰ ἔτυμα: Ἐτυμολογικὰ σὲ δημῶδη ὀνόματα ἀγγείων καὶ ἄλλα», *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 48, 1984, 10-16, ὅπου καὶ λεπτομερὴς ἐξέταση τοῦ θέματος.

σχύεται από τὸ νεοελληνικὸ κοπάδι < κοπ-άδιον < κοπή, ἡ = ἡ ἐνέργεια¹⁶² καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ κόπτω, τομή, ἀποκοπή, κόψιμο... 8) δημ. τὸ ποιμνιον¹⁶³, τὸ κοπάδι. 9) ὁμ. δημ. ἡ κουρά τῶν προβάτων, ἐνῶ ἡ προέλευση τῆς λ. ἀπὸ τὸ ρομανικὸ¹⁶⁴ *kurátulu* = Oberhirt (= τσοπάνος), Pächter (= ἐνοικιαστής), ἀπὸ τὸ λατινικὸ *curator* = Wärter (= φύλακας), δείχνει γοητευτικὴ, ἀλλὰ ὄχι καὶ πειστικὴ.

«κουρκουζάνης, ἐπίθ. φοβητσιάρης, δειλός, ἀναποφάσιτος. Ἀπὸ τὸ τουρκ. *korku* (= φόβος) μὲ κατάλ. ἐπίθημα -ζάνης. Πβ. *κουρκουζανεύω* = φοβοῦμαι, δειλιάζω, εἶμαι ἀναποφάσιτος» (ΛΕΕΔΓΙ 259).

Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἐπακριβέστερα ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ¹⁶⁵ *korkuzan, korkucan, korkagan* = *korkak*¹⁶⁶ (= δειλός, μικρόψυχος, ψοφοδεής, κ. φοβητσιάρης).

«κουστούκι, τὸ = 1 μόνος (ἀπὸ φυτὸ) γιὰ μεταφύτευση. “Ἐτοίμα τὰ χω τὰ κουστούκια νὰ τὰ φυτέψομε.” 2 ἐμβόλιο δένδρου. “Πολλὰ ἀπὸ τὰ κουστούκια πὸν ἐβάλαμε δὲν ἐπιάσανε”. 3 τὸ κουτσουρεμένο, τὸ ἀπόκομμα. “Ἐπαιξα τοῦ λαγοῦ καὶ τοῦ κοψα στή μέση τὸν ἕνα ντου πόδα, μὰ ἐγλάκα κι ἐπάθιε τὸ κουστούκι πὸν τοῦ χε ἀπομείνει!”. Ἴσως ἀπὸ τὸ κουτούκ-ι (< τουρκ. *kütük* = κούτσουρο) μὲ ἀνάπτ. εὐφων. σ» (ΛΕΕΔΓΙ 261).

162. Δ. Δημητράκου, ὁ. π., τ. 5, σ. 4036.

163. Ὁ ἀείμνηστος Δημ. Λουκόπουλος, *Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης*, Ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 59, ἀναφέρει: «Κοπάδι εἶναι ἡ “ἀγέλη”, ὅπως θάλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Λέγεται ὁμως καὶ μπουλούκι. Τ' ἀκοῦς πολλές φορές καὶ κοπή: κοπή πρόβατα, κοπή γίδια».

164. W. Meyer-Lübke, *REW*, σ. 223, λῆμμα 2412α. Carlo Battisti - Giovanni Alessio, *DEI*, τ. 2, σ. 1194: «*curàtolo* m.; *fattore*, calabr. *curàtula* *fattore*, calabr. *curàtu(lu)*, bovese *coràtora* il capo dei pastori, dal biz. *κουράτορας* (gr. tardo *κουράτωρ*, -ορος, dal lat. *cūrator -ōris* ‘curatore’). Gerhard Rohlfs, *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d’ Otranto)*, τ. 1-2, München 1956-1959, τ. 1, σ. 190: «*curátulu, curátolə* m. persona addetta alla cura dell’ olio nei frantoi e nei magazzini; *curátulu, curátu* m. il capo dei facchini addetti al trasporto dell’ olio», πρβλ. καὶ τό: «*curàtolo* = caciaio (= τυροκόμος). K. Jaberg und J. Jud, *Index zum “Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz”, Ein propädeutisches etymologisches Wörterbuch der italienischen Mundarten*, Bern 1960, σ. 160.

Ἡ λατινικὴ χρησιμοποιεῖ τὴ λ. *cura* = care, sollicitude· ἀλλὰ ἡ λ. σημαίνει ἐπίσης: attendant, guardian, overseer: *tertius immundae cura fidelis harae*, i.e. the swine-herd (= ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων). Charlton T. Lewis - Charles Short, *A Latin Dictionary*, σ. 500.

165. *Derleme Sözlüğü*, τ. 8, σ. 2926.

166. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 1320α.

Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁶⁷ *kesit, kesti* = τομή, διατομή, τμήμα· cross section, παράγωγο τοῦ ρήματος *kesmek*¹⁶⁸ = κόπτω, τέμνω, σφάζω, φονεύω· to cut, cut through, down or off, καὶ γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἐξέλιξη πρβλ. τὸ ἀγγλικὸ¹⁶⁹ *cutting* = κοπή, τμήσις, τομή, κόψιμο· ἀποκοπὴν τεμάχιον· *μόσχευμα*, κν. *ξεμασκαλίδα*, καθὼς καὶ τὸ τουρκικὸ¹⁷⁰ *çelik* = κλάδος ἢ ράβδος κεκομμένη εἰς μικρὸν μέγεθος· θαλλὸς κοπτόμενος πρὸς μεταφύτευσιν, παράγωγο τοῦ ρήματος *çelmek* = κτυπῶ καὶ ρίπτω διὰ τῆς χειρὸς, τῆς πτέρυγος, τοῦ ξίφους κτλ. καταβάλλω.

«*μαγκίρι*, τὸ = εἶδος ζυμαρικοῦ κοφτοῦ. Ἴσως ἀπὸ τὸ τουρκ. *mangır* (= νόμισμα, καρβουνάκι ναργιλῆ) λόγῳ τοῦ σχήματος τοῦ ζυμαρικοῦ αὐτοῦ» (ΛΕΞΔΓΙ 293).

Ἡ λ. δὲν ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁷¹ *mangır* = ἀρχαῖον χαλκοῦν νόμισμα, οὔτινος τέσσερα ἀπετέλουν τὸ λεγόμενον ἄσπρον [*akça, akçe*], ἀλλὰ παράγεται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ¹⁷² *mangır* = hamurdan kare biçiminde kesilmiş çorbalık (= ζυμαρικὸ κατάλληλο γιὰ σούπα ποὺ ἔχει κοπεῖ σὲ τετράγωνο σχῆμα).

«*μαγκλάβι*, τὸ = μαστίγιο. Μσν. *μαγκλάβιον* (< ἀρχ. *μάστιξ* + λατ. *clava* = ρόπαλο) = μαστίγιο. Πβ. καὶ *μαγκλαβίτες* = οἱ σωματοφύλακες τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων» (ΛΕΞΔΓΙ 293).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ μτγν.-μσνκ¹⁷³. *μαγκλάβι(ο)ν*, τὸ = ραβδί, ρόπαλο· ραβδισμός· strap for chastising offenders, καὶ αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ τὸ

167. Redhouse, *Çağdaş Türkçe - İngilizce Sözlüğü*, İstanbul 1983, σ. 220.

168. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 1395αβ. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 1549β.

169. Penguin - Hellenews, *Ἀγγλο-ελληνικὸν λεξικόν*, Ἀθήναι 1975, σ. 203.

170. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 661β.

171. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 2, σ. 1516α.

172. *Derleme Sözlüğü*, τ. 9, σ. 3121.

173. E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*, τ. 1-2, Cambridge, Massachusetts 1887, τ. 2, σ. 726. Ἰ. Ν. Καζάζη - Τ. Α. Καραναστιάση, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 2, σ. 87. Taxiarchis G. Koliass, *Byzantinische Waffe, Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen zur lateinischen Eroberung*, Wien 1988, σ. 179, ὅπου καὶ πολλὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ στὴν ὑποσημείωση 41, ἀναφέρεται: «Ps. kod. 181.29-182.10: κρέμονται δὲ ἐπὶ ζώνης ἐκάστου τούτων (der Bardariotai) λῶροι οὓς καλοῦσι μαγκλάβια, μαστίζειν τοὺς ἀξιόους μαστίζεσθαι...».

ἀμάρτυρο (?) λατινικὸ¹⁷⁴ **man(u)clavium*, ἀπὸ τῆς λ. *manus* = χέρι, καὶ *clavus* = καρφί.

«μαζάνα καὶ ματζάνα, ἦ = μελιτζάνα... Μσν. ματζάνα < ἴσως ἰταλ. *mezzana* = εἶδος δοχείου. Πβ. τὸ κοινὸ μελιτζάνα < ἰταλ. *melanzana*. Συνών. μερτζάνα, ἦ = μελιτζάνα... Τουρκ. *mercän*» (ΛΕΕΔΓΙ 294, 308).

Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια λ. μὲ διαφορετικοὺς τύπους, ἡ ὁποία προέρχεται¹⁷⁵ ἀπὸ τὸ μσνκ. ματζάνα, ἦ = μελιτζάνα, < ματζιτζάνα < μα(ν)τζιζάνιν < ἀραβοπερσικὸ¹⁷⁶ *بَادِنْذَان* *bâdindžân* = the egg-plant or brinjal, *بَادِنْجَان* *bâdingân* = the egg-plant or brinjal, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ σανσκριτικὸ¹⁷⁷ *vâtigana*, *vâtimgana* = Σολανὸν ἢ μελιτζάνα (*Solanum melongena*).

«μοιράσι, τὸ (Ρεθ.) = μερίδιο... Ἀπὸ τὸ μοιράδι < μσν. μοιράδιον, ὑποκορ. τοῦ ἀρχ. μοῖρα μὲ ἐπίδρ. τοῦ μοιρασιά» (ΛΕΕΔΓΙ 314).

Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. φαίνεται ἰσχυρή, ἀλλὰ προσκρούει στὴν μεταβολὴ τοῦ δ > σ, πὺν προσπαθεῖ νὰ τὴν ἐρμηνεύσει μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς λ. μοιρασιά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἡ προέλευση τῆς λέξης εἶναι τελείως διαφορετική, γιὰτὶ ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ¹⁷⁸ *miras* = κληρονομιά, *miras mali*¹⁷⁹ = the money value of the whole estate of a deceased person, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁸⁰ *mîrâs* = inheritance, ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁸¹ *irs* = inheritance; remains; old custom.

«μπεσταχτάς, ὁ = συρτάρι πάγκου πὺν χρησιμεύει ὡς χρηματοκιβώτιο. Τουρκ. *beş tahta* = πέντε σανίδια (πὺν ἀποτελοῦν τὸ συρτάρι) (ΛΕΕΔΓΙ 329).

174. Οἱ Ἰ. Ν. Καζάζης - Τ. Α. Καραναστάσης, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 2, σ. 87, θεωροῦν τὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ λ. ἀμάρτυρη, ἀλλὰ ὁ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, τ. 5, σ. 209, ἔχει καταχωρίσει τὰ ἀκόλουθα: «*Manclavium*, Graecis recentioribus μαγκλάβιον, Fustis est, quo caedebantur, qui fustuarium meruerant: quasi *manualis clava*».

175. Κ. Καραποτόσογλου, «Παρατηρήσεις σὲ ἑλληνικὰ δυσετυμολόγητα», *Βυζαντινὰ* 12, 1983, 382-384.

176. Francis Johnson, *ὁ. π.*, τ. 1, σ. 204α.

177. Monier Minier-Williams, *A Sanskrit - English Dictionary*, Oxford 1899, σ. 935β.

178. Ἰ. Χλωροῦ, *ὁ. π.*, τ. 2, σ. 1835β.

179. J. W. Redhouse, *ὁ. π.*, σ. 2053.

180. F. Steingass, *A Learner's Arabic - English Dictionary*, σ. 1087β.

181. F. Steingass, *ὁ. π.*, σ. 26β.

Ἡ προτεινόμενη ἐτυμολογία εἶναι σωστή κατὰ τὸ ἥμισυ, γιατί ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικὸ¹⁸² پيشتخته *peş-tahta* = ἄβάκιον, ἐφ' οὗ συνήθως οἱ ἀργυραμοιβοὶ μετροῦσι χρήματα & πρόχειρον μικρὸν χρηματοκιβώτιον χρησιμεῦον καὶ ὡς γραφεῖον· a counter in a shop; a slab of wood or marble, something like a mantle-shelf; a money changer's cash board, narrow at one end, and having a raised rim around it except at the narrow end, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸ پيشتخته *pîš-tahta*, ἴδια σημασία, ἀπὸ τῆς λ. پيش *pîš*¹⁸³ = the front surface, front of a thing; the front part of a thing, καὶ تخته *tahta*¹⁸⁴ = σανίς, πίναξ, πλάξ, ἄβάκιον, πρασιά· a board, plank, or, anything made of boards, with flat surface.

«μπόλκα ἡ = εἶδος ζακέτας ἐφαρμοστῆς στὸ σῶμα. Ἴταλ. *bolgia* = σακούλα. Πβ. *μπολίδα ἢ μπόλια*» (ΛΕΕΔΓΙ 333).

Ἡ λ. δὲ σχετίζεται μὲ τὸ ἰταλικὸ *bolgia* = λάκκος· σακούλα, δισάκι, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ¹⁸⁵ *bolka* = çuhadan, kadifeden yapılmis ceket, hırka (= εἶδος ζακέτας, ζακέτα κατασκευασμένη ἀπὸ τσόχα, βελούδο).

«μποτζεργάτης, ὁ = (Σέλινο, Σφακιά) = τὸ βαροῦλκο τῆς φάμπρικας... Τουρκ. *bocurgat* = βαροῦλκο» (ΛΕΕΔΓΙ 334).

Ἡ ἐτυμολογικὴ προσέγγιση κινεῖται πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση, γιατί στὴν τουρκικὴ¹⁸⁶ ἡ λ. بوجورگات *bocirgat, bocurgat* = βαροῦλκον, ἐργαλεῖον δι' οὗ ἐγείρονται βάρη, κοινῶς *μποτζεργάτης*, καὶ ὁ Ι. Χλωρὸς ἐτυμολογεῖ τὴν τουρκικὴ λ. ἀπὸ τὸ بوجا *boci, boci, boca*¹⁸⁷ = μεταφορὰ, μετάθεσις φορτίων, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ἰταλικῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ ἐργάτης, ὁ = εἶδος βαροῦλκου¹⁸⁸ μετὰ κατακορύφου τυμπάνου ἐν χρήσει ἰδίως ἐν τοῖς πλοίοις πρὸς ἀνέλκυσιν τῶν ἀγκυρῶν, μποτζεργάτης. Τὸ θέμα ὅμως δὲν εἶναι καὶ τόσο

182. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ.1, σ. 429α. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 449α.

183. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ.1, σ. 476α. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 464α.

184. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 513β.

185. *Derleme Sözlüğü*, τ. 2, σ. 735.

186. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 372β.

187. Ἴ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 372β.

188. Δ. Δημητράκου, ὁ. π., τ. 4, σ. 2935.

άπλò ὅσο φαίνεται, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ Kahane-Tietze¹⁸⁹ ἀναφέρουν: «AncGr. ἐργάτης 'capstan, windlass' survives in Modern Greek ἐργάτης, ἀργάτης... The word is also found as the second element of the synonymous compound *bocurgat* and its equivalent: Gr. μποζαργάτης, μποτζαργάτης, SerboCroat. Bulg. *bojougat*. In this compound the first element, widely spread in the Levant, is unidentifiable (=τὸ πρῶτο συνθετικὸ σὲ αὐτὴ τὴ σύνθετη λέξη, ἢ ὁποῖα εἶναι εὐρέως διαδεδομένη στὴν Ἀνατολή, εἶναι ἀγνώστου ταυτότητας)».

«μπούζ(ι)ουνας, ὁ = καθένα ἀπὸ τὰ ἄκρα σακιοῦ ἢ ἀσκιοῦ. “Δέσε σφιχτὰ τὸ μπούζιουνα τ' ἀσκιοῦ, νὰ μὴ ξεπιρίσει τὸ λάδι”. Ἀπὸ τὸ βούζουνας, μεγεθ. τοῦ βουζούνη = φούσκωμα, ἐξόγκωμα. Πβ. μουζιάζω [< μπούζ-α (< βύζα = φούσκωμα, ἄκρο σακιοῦ)», «μουζουριέρα, ἡ = τσέπη... Ἰταλ. *bisognera*¹⁹⁰», «μουτσουνάρα, ἡ = ὑδρορροή στέγης. Ἀπὸ τὸ ἰταλ. διαλεκτικὸ *buzzunara* = μεγάλη φιάλη. Συνών. *κουτσουνάρα*» (ΛΕΕΔΓΙ 334, 335, 337-338).

Ὁ Ν. Ἀνδριώτης¹⁹¹ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ. «μουτσουνάρι τό, κρουνός ἰταλ. διαλεκτ. *buzzunara* (= μεγάλη φιάλη)», καθὼς καὶ ὁ Εὐάγγ. Μπόγκας¹⁹² ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ: «μουντῶνάρ' (τὸ) (Γιάν.) (μουτσουνάρι) τὸ σωληνωτὸ στόμιο κανατιοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔπιναν νερό, στὴ Νησίτσα καὶ ἡ βρουσούλα, ὁ μικρὸς πίδακας νεροῦ κατ' ἐπέκταση. Μπουτσινάρι (Κύθνος), ποτσινάρι (Αἴνος) πιθ. ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν βουτσι + σωληνάρι», «μπιζουνάρα (ἡ) ὁ ξύλινος αὐλάκας ποὺ ὀδηγεῖ τὸ νερὸ στὴ φτερωτὴ τοῦ μύλου (χωριὰ Δρόπολης), μπουτῶνάρ' (τὸ) στὰ Γιάννινα εἶναι ὁ σωλήνας ἀπὸ τὸν ὁποῖο χύνεται τὸ νερὸ τοῦ κανατιοῦ».

189. Henry and Renée Kahane - Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana 1958, σ. 508, λῆμμα 769.

190. Ἡ ἰταλικὴ λ. *bisognera* ποὺ παρατίθεται δὲν μαρτυρεῖται στὴν ἰταλικὴ γλώσσα, βλ. Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, τ. 2, σ. 255, ὅπου ἡ λ. ἔπρεπε νὰ ἦταν καταχωρισμένη. Ὁ Βρασίδης Καπετανάκης, *Τὸ Λεξικὸ τῆς πιάτσας*, Ἀθήνα 1962, σ. 91, ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ.: «μουζουριέρα, ἡ = 1) τὸ χρησιμοποιούμενον πρὸς κάλυψιν παρανόμου πράξεως μέσον...», καὶ «μουζουριερατζής, ὁ = ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὁποῖου τὸ παλτὸ ἔχει μιὰ πολὺ μεγάλη ἐσωτερικὴ τσέπη στὴν πλάτη».

191. Ν. Π. Ἀνδριώτης, *ΕΛ*, σ. 223.

192. Εὐάγγ. Ἀθ. Μπόγκας, *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου*, τ. 1-2, Ἰωάννινα 1964-1966, τ. 1, σ. 259, τ. 2, σ. 43.

Ὁ Ἄγ. Τσοπανάκης ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρχαιοελληνικὴ λ. *ποδεών*¹⁹³, ὅ = κυρίως τὰ ἄκρα, αἱ λωρίδες ἐνὸς ἐκδαρμένου δέρματος ζώου τινός· εἰς τὸν δερμάτινον ἄσκον οἴνου ἢ ἐλαίου λέγεται οὐ μόνον ὁ λαιμός (*ἄσκοῦ ποδεών*)...ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ συρῶσθαι λωρίδες, τὰ ἄκρα τοῦ ποδός, χρησιμεύουσαι διὰ νὰ πιάνη τις, τὸ γεμάτον δερμάτι καὶ νὰ τὸ κουβαλῆ, ἐπιβιώνει¹⁹⁴: «καὶ σήμερα σὲ ἀρκετὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα μὲ τὶς ἀρχικὲς καὶ μὲ παράγωγες σημασίες, σὲ διαφόρους τύπους: *ποδεών* — **ποδέων* > *ἀπόδιωνας* Ροδ. καὶ Δωδεκ. ἰδ. = τὸ μπατζάκι τοῦ παντελονιοῦ καὶ τῆς νησιώτικης βράκας, ἀνδρικήσ καὶ γυναικείας. 2) **ποδεωνάριον* > *πουδουνάρ* Μακεδ. (Σιάτ.), μὲ τὴν ἴδια σημασία. 3) **ποδεώνιον* > *ποδιώνι* > *πουδιούνι* > *μπουζούνι* = φουσκωμένον ἄκρον ἄσκοῦ, *μπζούνι* (στὸν πληθ. *μπζούνια* = τὰ ἄλλως λεγόμενα καλαμοβράκια, δηλονότι αἱ ὅπαι δι' ὧν περῶσι τὰς βράκας εἰς τοὺς πόδας Σάμ. 4) **ποδεωνάριον* > **πουδιουνάρι* > **πουζουνάρι* (βλ. *μπουζούνι*) > *πουτσουνάρι* Ροδ. > *μπουτσουνάρι* Ἀμοργ. = σωλὴν τῆς ἐκροῆς τοῦ ἄρμεοῦ, *μπλουτσουνιέρα* ἢ *Νάξ.* = ὀπὴ τοῦ ληνοῦ, ἐξ ἧς καταρρέει ὁ μοῦστος εἰς τὸ ὑπολήνιον».

Ὁ Ν. Andriotis¹⁹⁵ ἔχει λάβει ὑπόψη τοῦ τὴν ἀνωτέρω ἐργασία τοῦ Ἄγαπ. Τσοπανάκη ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸ λῆμμα: *ποδεών*, ὅ, δὲν ἔχει περιλάβει τοὺς τύπους: *μπουζούνι*, *πουζουνάρι*, *μπουτσουνάρι* κλπ., προφανῶς δὲ δέχεται αὐτὴ τὴν ἐτυμολογικὴ προσέγγιση ἢ ὁποία διακρίνεται γιὰ εὐρηματικότητα καὶ εὐστοχία, ἀλλὰ ἡ ἀνυπαρξία τύπου μὲ δ, ἐνῶ αὐτὸ διατηρεῖται στοὺς τύπους: *πόδιωνας*, *πουδιῶνας*, *ἀποδιῶνας*, *ποδωνάριν*, *πουδουνάρ*, δημιουργεῖ ἐρωτηματικὰ καὶ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητά της.

Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. *μπουτσουνάρι*, *μπουτσουνάρα* θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ στὶς ρομανικὲς γλῶσσες καὶ τὰ ἰδιώματά τους, πρβλ.: ἀρχ. μσνκ. γαλλικὰ¹⁹⁶ *bu(i)sine* “conduit, tuyeau (= λούκι, σωλήνας, κιούγκι)”, *busine* (Amiens) “tuyeau de gouttière (= σωλήνας τῆς ὑδροροῆς)”, *bouzine* (Reims)

193. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., ὁ. π., τ. 2, σ. 776.

194. Ἄγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, *Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων*: “Αἱ Γλῶτται”, Ρόδος 1949, 35-37 [= Τοῦ ἴδιου, *Συμβολὲς στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, τ. 1-2, Θεσσαλονίκη 1983, τ. 1, σ. 387-389]. Ὁ Θεοχάρης Δετοράκης, «Λέξεις κρητικῶν κειμένων», *Ἀριάδνη* 5, 1989, 370-371, συγγέει τὴ μσνκ. λ. *μπουζ(ου)νάρα*, ἡ = μεγάλη τσέπη, ἀπὸ τὸ **μπουζουνάρι* < ὑποζωνάριον, μὲ τὴ λ. *μπουζούνι*, τὸ = φουσκωμένο ἄκρο ἄσκοῦ, τὴν ὁποία ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ *ποδεών*.

195. Ν. Andriotis, *LA*, σ. 457, λῆμμα 4954.

196. Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, τ. 1, σ. 592-593.

“vanne (= βάνα, διακόπτης νερού)”, *büzen*¹⁹⁷ (Engadin Έλβετίας) “hölzerne Röhre der Wasserleitung (= ξύλινος σωλήνας της ύδρευσης)”, *doccia*¹⁹⁸ (= ύδρορροή), από το λατινικό *bucina* = Trompete.

«μπουμπουλές, ό = πυκνό φράγμα φυλλωμάτων που σχηματίζεται από τη διαπλοκή ή συγκέντρωση κλαδιών, θάμνων ή και δένδρων... Ίσως από το πουπουλές (< πούπουλο) με ήχηροπ. του π σε μπ. Συνών. στουμπαλέ, τουφουλέ» (ΛΕΕΔΓΙ 335).

Η προέλευση της λ. δεν μπορεί να αναζητηθεί στο πουπουλές (< πούπουλο), αλλά θα πρέπει να εντοπισθεί στο λατινικό¹⁹⁹ *rampinus* = a tendril or young shoot of a vine; a vine-leaf, the foliage of a vine (= άμπελόφυλλο, το φύλλωμα του κλήματος), που βρίσκεται στις νεολατινικές γλώσσες²⁰⁰ ως: ιταλ. *rampino*, σικελ., καλαβρέζικα *rámpina* = Laub (= φύλλωμα), Blatt (= φύλλο), και με μεταβολή του επιθήματος ως: άβρουζζιακά (Abruzzen) *rampiuge*, ρεατινικά (Rieti) *rampul'a* = dürres Laub (= ξερό φύλλωμα), καταλανικά *rimoll*, πορτογαλικά *rimrolho*, και προφανώς από το *rampul'a* > μπουμπουλές, με ύποχωρητική άφομοίωση α - ου > ου - ου.

«μπουρού, τó και μπουριά, τά = πείσμα, μούτρωμα... Άπό τó μπουρώνω ύποχωρ. με έπίδρ. του μπουρι - μπουριά», «μπουρώνω = δυσανασχετώ, καταβάζω μούτρα, πεισμώνω... Άπό τó μπουρ-ι (< τουρκ. *bogu*) με κατάλ. -ώνω (ή σημασία μεταφορική άπό τήν ύπερθέρμανση του μπουριού σόμπας)» (ΛΕΕΔΓΙ 337).

Η έτυμολογία είναι σωστή, αλλά στην πραγματικότητα ή λ. μπουρού = πείσμα, προέρχεται κατευθείαν άπό τó τουρκ²⁰¹. *جو جو bogu* = σωλήν, σάλπιγξ: bad, in a bad state (= άσχημα, σε άσχημη κατάσταση).

«μπουτσώνομαι = λερώνομαι... Ίσως άπό τó βουτσι (= δοχείο λαδιού στις φάμπρικες) με κατάλ. -ώνω. Κατ' άλλη έκδοχή άπό τó βουτσώνω [= έπα-

197. W. Meyer-Lübke, *REW*, σ. 123, λήμμα 1368.

198. K. Jaberg und J. Jud, *Index zum "Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz"*, *Ein propädeutisches etymologisches Wörterbuch der italienischen Mundarten*, σ. 81.

199. Charlton T. Lewis - Charles Short, *ό. π.*, σ. 1295.

200. W. Meyer-Lübke, *REW*, σ. 508, λήμμα 6185.

201. Ί. Χλωροϋ, *ό. π.*, τ. 1, σ. 377α. New Redhouse, σ. 191.

λείφω τὸν πάτο τοῦ ἀλώνιου μὲ διάλυμα βουτσιᾶς, ὥστε νὰ γίνει κατάλληλο γιὰ τὸ ἀλώνισμα]» (ΛΕΕΔΓΙ 338,135).

Ἡ λ. πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ παλαιὸ ἰταλικὸ²⁰² *bozzare* = to rough (= ἀναστατώνω) hew or draw, cast, cut, worke or write anything, to bungle (= τὰ κάνω μαντάρια, εἶμαι τσαπατσούλης), καὶ κατ' ἐπέκταση: *λερώνω-ομαι*.

«*μπροστελίνα*, ἡ = ζώνη στὸ μπροστινὸ μέρος σαμαριοῦ ποὺ περιβάλλει τὸ λαϊμὸ τοῦ ζώου, ἡ μπροστινέλα... Ἀπὸ τὸ *μπροστέλ-α* (< μσν. *ἐμπροστέλα*) μὲ κατάλ. *-ίνα*» (ΛΕΕΔΓΙ 340).

Ἡ Ν. Ἀνδριώτης²⁰³ ἀναφέρει: «*μπροστέλα* ἡ, μσν. *ἐμπροστέλα* (προφυλακή) < *ἐμπροστά* + κατάλ. *-έλα*. Κατὰ G. Weigand στὸ *Balkan - Archiv*. 4, 12 σλαβ. *pre-stela*, μὲ παρετυμολογία τοῦ *ἐμπρός*», καὶ τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ τὸν Γ. Μπαμπινιώτη²⁰⁴, ἐνῶ τὸ ΛΚΝ²⁰⁵ ἐπιπροσθέτως παραθέτει τὸ βουλγαρικὸ *prestika* = ποδιά, ἀλλὰ ἡ προέλευση τῆς λ. δὲν μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ μσν²⁰⁶. *ἐμπροστέλα*, ἡ = ἐμπροσθοφυλακή, καὶ δὲν ἔχει ἄμεση παραγωγικὴ σχέση μὲ τὸ μσνκ.-νεοελλ. (ἐ)μπροστά.

Ἡ Du Cange ἔχει καταγράψει τὶς λ²⁰⁷.: «*ἀντελίνη*, *Antelena*. Glossae graec. lat. *στηθιστήρ*, *Antellina*», «*ὀμπροστελίνα*, *Antilena*, *προσθηθίδιον*», καὶ: «*ὀπισθέλη*, *Postilena*, *ὀπισθία*, in Glossis Lat. Gr. Ὀπισθελίνη, eadem potione... καὶ μικρὰ τουφία καὶ τῶν ὀπισθελίνων καὶ ἀντελίνων τῶν ἵππων», καὶ οὐσιαστικὰ παρέχει ἔμμεσα τὸν πρέποντα συσχετισμὸ τῶν λέξεων, γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ὁ Ἀδ. Κοραῆς²⁰⁸ μᾶς πληροφορεῖ: «καὶ τὸ Ἀντελήνα (*Antelena*, παράγωγος τοῦ *Antella* ἢ *Antela* τοῦ παρακμάζοντος Λατινισμοῦ) τὴν ὀνομαζομένην καὶ Ἐμπροσθελήνα. Ἐσήμαινε τὸν περὶ τὸ στήθος τοῦ ἀλόγου περικείμενον λῶρον, διὰ νὰ κρατῆ τὴν σέλλα, τὸν ὀνομαζόμενον ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς *Στηθιστήρα* (*portail*, Τουρκιστί, *Σινεμπένδ*). Ἐξεναντίας, ὁ

202. John Florio, *A Worlde of Wordes, or Most copious, and exact Dictionarie in Italian and English*, London 1598, σ. 47.

203. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *ΕΛ*, σ. 224.

204. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικὸ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας*, σ. 1158.

205. *Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*, [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], σ. 893.

206. Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας 1100-1669*, τ. 6, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 28.

207. Du Cange, *ὁ. π.*, σ. 82, 1044, 1048.

208. Ἀδ. Κοραῆ, *ὁ. π.*, τ. 1, σ. 43.

ὄπισθεν τῆς σέλλας κατερχόμενος καὶ κρατῶν τὴν οὐρὰν λῶρος ἐλέγετο, Ὀπισθελίνα, ἀπὸ τὸ Ῥωμαϊκὸν *Postilena*, καὶ Ὀπισθία (χυδ. Πιστιά, *croupière*, Τουρκ. *Κουσκούν*). Σήμερον ὀνομάζεται *Καπουλοδέτης*».

Τὸ συμπέρασμα²⁰⁹ πὺ προκύπτει εἶναι ὅτι τὸ μεσαιωνικὸ λατινικὸ²¹⁰ *antela, antelina* = *lorimentum pectorale equi*; *Brustriemen, Vordergeschirr des Pferdes*, συσχετίσθηκε μὲ τὸ (ὀ)(ἐ)μπρός καὶ δημιουργήθηκε τὸ (ὀ)μπροστελίνα > μπροστέλα, καὶ τὸ *postilena*²¹¹ = *crupper* (= καπουλοδέτης, πισινέλα), μὲ τὸ ὄπισθεν καὶ προέκυψε τὸ ὀπισθελίνα > πισελίνα²¹², πισινέλα.

«ντένι, τὸ (Χαν.) = μίσχος, κοτσάνι. Ἀπὸ τὸ ὑποκορ. τοῦ ἀντένα > *ἀντένιον > ἀντένι > ντένι (μὲ σίγηση τοῦ ἀρχικοῦ ἄτονου ἄ-). Πβ. ψίδι < *ἀψίδιον < ἀψίς» (ΛΕΕΔΓΙ 350).

Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ δημῶδες²¹³ τουρκικὸ *deñek* = *hiyar, patlıcan vb. sebzelerin sari* (= ὁ μίσχος τοῦ ἀγγουριοῦ, μελιτζάνας κλπ. λαχανικῶν).

«ντερεφός, ἐπίθ. ἀδύνατος, λεπτοφυής, λεπτός... Ἀπὸ τὸ *τερ-εφός < Ἰνδοευρωπαϊκὸ θέμα *ter-* = τρυπῶ. Πβ. ἀρχ. ρ. *τερέω* = διατρυπῶ, ἀρχ. ἐπίθ.

209. Δημητρίου Μ. Σάρρου, «Παρατηρήσεις εἰς τὸ ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ», *Πεντηκονταετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 1920, σ. 45-48, ὅπου ὑπάρχει ἐξαντλητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος. Μ. Φιλήντα, *ΓΓΕ*, τ. 3, σ. 181.

210. *Mittellateinisches Wörterbuch*, σ. 694. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, τ. 1, σ. 295, 296: «*antela, antella. Antilena, equi pectorale, nostris, Poitrail. Glossae Isidori: Antela, Antilena, sicut Postela, Postilena... Adde Isidorum lib. 20. cap. 16. Gloss. Lat. Graec. Antelena, διαρηστήρ, ὃ ἐστὶν ἰμάς ἵππων περὶ τὸ στῆθος*»· πρόκειται γιὰ τὴ λ.: *δερηστήρ. ὃ συνέχων, περιτραχήλιος*, πὺ ἀπαντᾷ καὶ ὡς: *δερριστήρ· περιδέριαιον ἵππου, *δερριστήρ· συνάγχη περιανχένιος* (Ἡσύχ. δ691, 692), ἐνῶ τὸ ἐρμήνευμα: *ἰμάς ἵππων περὶ τὸ στῆθος*, προέρχεται ἀπὸ τὸ συνώνυμο: *στηθιστήρ, ὃ ἰμάς ἵππων περὶ τὸ στῆθος*. Ὁ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, τ. 1, Paris 1968, σ. 264, σχολιάζοντας τὴ λ. *δερριστήρ*, παρατηρεῖ: «le double ρ est-il une faute ? un traitement dialectal ? ou résulte-t-il d'une étymologie populaire avec *δέρις*». Iohannis Zonarae, *Lexicon*, ἔκδ. I. A. H. Tittman, Lipsiae MDCCCVIII, σ. 476. *Thesaurus Linguae Graecae*, τ. 7, σ. 747.

211. Charlton T. Lewis - Charles Short, *ὀ. π.*, σ. 1406.

212. Ἀπὸ τὸ λατινικὸ *postilena* = καπουλοδέτης, προέρχεται τὸ ἰταλικὸ *posola* = *striscia doppia di cuoio che collega la braca al colare; ciascuna striscia di cuoio cui sono raccomandati gli straccoli della sella o del sellino*, καθὼς καὶ τὰ ἰδιωματικά: *pustulèna, posilena, pòs'ena* = *stracciale*. Carlo Battisti - Giovanni Alessio, *DEI*, τ. 4, σ. 3035. W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, traduction française par Eugène Rabet, τ. 1, Paris 1890, σ. 126.

213. *Derleme Sözlüğü*, τ. 4, σ. 1421.

τέρην = μαλακός, τρυφηλός, λατ. *ter-ere* = τρίβω, *ter-es* = ισχνός, *terebare* = τρυπῶ, καὶ τὸ κοινὸ *τερηδόνα* < ἀρχ. *τερ-ηδών*. Τὸ φ τοῦ καταληκτ. ἐπιθήματος -εφός (ἀντὶ -ερός) ἴσως ἀπὸ ἐπίδρ. τοῦ ὁμόρριζου *τρυφερός*)» (ΛΕΕΔΓΙ 350).

Ἡ ἀναγωγή νεοελληνικῶν λέξεων σὲ ἀμάρτυρες ἀρχαιοελληνικὲς παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, ἐνῶ ἡ περαιτέρω διασύνδεσή τους μὲ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ δὲν εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη, γιὰ τὴν περισσότερες περιπτώσεις ὄχι μόνο δὲ προωθείται τὸ θέμα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα συσκοτίζεται: πρόκειται γιὰ διαφορετικὸ τύπο τῆς λ. *τερεφός*, ὁ (Κέρκυρα) = εὐθριπτος, ἐλατωματικός, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο²¹⁴ *τέρφος*, τὸ = λέπυρον, δέρμα, φλοιός, φλούδα: *skin, shell*, > *τερεφός* > *ντερεφός*, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συνοδίτη φθόγγου ε, καὶ σχηματισμένο κατ' ἀναλογία πρὸς ἄλλα εἰς -ός λήγοντα ἐπίθετα, καὶ γιὰ τὸ σημασιολογικὸ μέρος πρβλ. τὸ νεοελληνικόν: *εἶναι πετσὶ καὶ κόκαλο*, καθὼς καὶ τὸ τουρκικό-ἀγγλικὸ ἀντίστοιχο: *derisi kemiklerine yarısmak* = to be just skin and bones, be skinny (= λιπόσαρκος, κοκαλιάρης), ὅπου ἡ τουρκικὴ λ. *deri* καὶ ἡ ἀγγλ. *skin* = δέρμα.

«*παπούρα*, ἡ καὶ *παπουρές*, ὁ = ἐπίπεδος χῶρος σὲ ὕψωμα, γήλοφος. Πιθανὴ ἡ ἔτυμ. ἀπὸ τὸ φυτὸ *πάπυρος*, τοῦ ὁποῖου τὸ στέλεχος ἔχει σχῆμα κωνοειδές, παρόμοιο μὲ τὸ σχῆμα λόφου, μὲ μεγεθ. κατάλ. -α. Ὁ β' τύπος ἀπὸ τὸν α' μὲ κατάλ. -ές» (ΛΕΕΔΓΙ 408).

Οἱ δημῶδεις ὀνομασίες μὲ τοπολογικὸ προσδιορισμὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες, ἀλλὰ μεγάλος ἀριθμὸς τους δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐρμηνευθεῖ διὰ μέσου τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ἐνῶ ὁ πληρέστερος τρόπος εἶναι νὰ ἐξετασθοῦν μὲ μιὰ εὐρύτερη γλωσσικὴ προσέγγιση, καθὼς ἀποφεύγονται οἱ ἀμάρτυροι τύποι, καὶ γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὑπάρχει μιὰ συνέχεια ἐνὸς ὑποστρώματος τὸ ὁποῖο ἐξακολουθεῖ καὶ δείχνει τὴν παρουσία του. Ἡ λ. *παπούρα*, ἡ = γήλοφος, σχετίζεται μὲ τὸ προβηγκιανόν²¹⁵ (Abress.) *roupe* = petite colline

214. Γερ. Χυτήρη, *Κερκυραϊκὸ γλωσσάρι, ἀκατάγραφες καὶ δίσημες λέξεις*, σ. 188, ὁ ὁποῖος καὶ ἔτυμολογεῖ τὴ λ. σωστά. Ὁ Δ. Κρεκούκας, «Ἐτυμολογικὰ Δ'», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24, 2003, 278, παραθέτει τοὺς συναφεῖς τύπους: *τερεφός*, *τζερεφός*, *τσιρεφός*, *τσιριφλός* = τὸ ἄτομο τὸ ἀδύνατο στὸ σῶμα, τὸ μαλθακὸ ἀλλὰ καὶ τὸ μὲ ἐλατωμένη ἀντίληψη τὸ μισόκουτο. Ἄνθ. Γαζῆ κἀ., ὁ. π., τ. 3, σ. 257. *LSJ*⁹, σ. 1778.

215. Kurt Baldinger, *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan*, Fascicule 1, Tübingen 1975, σ. 73, λήμμα 168: *élévation de terrain, colline*.

(= μικρός λόφος), όπως οί κρητικές²¹⁶ λ. πασάρα, ἦ = σχιστόλιθος, μαλακή πέτρα πού σπᾶ πολὺ εὐκόλα, καὶ πάσπαρος, ὁ = τὸ πέτρωμα μαρμαρυγιακὸς σχιστόλιθος, καὶ κατὰ περιοχὲς ὁ φυλλίτης, πού ἀνευρίσκονται στὰ κατωιταλικά²¹⁷ ὡς: κάσπαρο ὁ (πάσπαρος), κάρπαρο = εἶδος σκληροῦ πωρόλιθου, καὶ στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀγνώστου ἐτυμολογίας, εἶναι ἴδιας προέλευσης μὲ τὸ προβηγκιανὸ²¹⁸ (Mars.) *pansaru* = terre forte, où domine l'argile.

«πατσούρα, ἦ = ἡ ἀποφορὰ πού ἀναδίδουν τὰ ροῦχα κάποιου ἀπὸ οὔρα. Ἀπὸ τὸ πατσοῦρος ὑποχωρ. (πβ. καμπούρα < καμπούρης)», καὶ «πατσοῦρος, ἐπίθ. αὐτὸς τοῦ ὁποίου τὰ ἐνδύματα ἀναδίδουν ὁσμὴ οὔρων, αὐτὸς πού κατοριέται πάνω του, ὁ κατορλῆς. Ἀπὸ τὸ *πατσουρῶ < ἴσως ἰταλ. *pancia* (= κοιλιά) + οὔρῶ» (ΛΕΕΔΓΙ 417).

Ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ χρησιμοποιεῖ τὶς λ.: πατσούρα, πατσούρω, ἦ = κακοντυμένη, βρώμικη, γυναίκα, καὶ ἡ προέλευση τῶν λ. πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ δημῶδες τουρκικὸ²¹⁹ *paşur* [paʃur] = üstü başı dağınık, pis, düzensiz (= τὰ ροῦχα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκατάστατα, βρώμικα, ἀσυγύριστα).

«ρέτζακας, ὁ καὶ (σπάνια) ρετζάκα, ἦ (συνηθίζεται ὡς τοπωνύμιο) = γκρεμὸς, χαράδρα, ἀπότομο ρυάκι. Οὐσ. ρέτζα (< ρίτζα < ρίζα) + μεγεθ. κατάλ. -ακας. Ἡ τροπὴ τοῦ ι σὲ ε ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ παρακείμενου ὑγροῦ. Πβ. καὶ τοπωνύμιο *Ρίτζα* καὶ *Ρίτζες* στὴν Κάρπαθο. Πβ. καὶ ρ. ρετζακώ(νω) = πέφτω ἀπὸ ψηλά», καὶ «ρέτσουλο, τὸ = γκρεμὸς, χαράδρα, ρυάκι... Ἀπὸ τὸ ρετσούλι, ὑποκορ. τοῦ ρέτζα (< ρίτζα < ρίζα). Τὸ ε ἀπὸ τὸ παρακείμενο ὑγρὸ ρ» (ΛΕΕΔΓΙ 448-449).

Ἡ προέλευση τῆς λ. θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ ρομανικά²²⁰, πρβλ. προβηγκ. *reç*, γασκ. *arrec* = Bach (= ρυάκι), Rinnsal (= ποταμάκι), guisseau,

216. Ἐλευρίου Κ. Πλατάκη, «Δημῶδη ὀνόματα ὄρυκτῶν καὶ πετρωμάτων τῆς Κρήτης», *Κρητολογία* 12-13, 1981, 145-146.

217. Ἀναστασίου Καραναστάση, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς κάτω Ἰταλίας*, τ. 3, Ἀθήναι 1988, σ. 92, ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ ὑπάρχουσες ἐτυμολογικὲς προσεγγίσεις.

218. Kurt Baldinger, ὁ. π., Fascicule 2, Tübingen 1980, σ. 140, λῆμμα 291: *terrain argileux*.

219. *Derleme Sözlüğü*, τ. 9, σ. 3377.

220. W. Meyer - Lübke, *REW*, σ. 603, λῆμμα 7299. Frédéric Mistral, *Lou tresor d'ou Felibrige ou Dictionnaire provençal-français*, τ. 1-2, Aix-en-Provence 1879-1887, τ. 2, σ. 720-721.

rigole (= αὐλάκι), ravin (= ξεροπόταμο, φαράγγι), καὶ μὲ τὴν κατάληξη -άκας, προσδιόρισε τὸ ἀπότομο ρυάκι κλπ.

«σαλιαδόρος, ὁ = μπετούγια, μάνταλο. Ἴσως ἰταλ. *saldatore* = συγκολλητής. Συνών. *μπεράτης*» (ΛΕΕΔΓΙ 457).

Ἡ λ. δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *saldatore* = συγκολλητής, γιατί ὑπάρχουν προβλήματα τόσο μορφολογικά-φωνητικά, ὅσο καὶ σημασιολογικά· ἡ πλησιέστερη ἰταλική λ. στὸ κρητικὸ *σαλιαδόρος, ὁ = μπετούγια, μάνταλο, εἶναι ἡ λ. saliscendi*²²¹ = στροφεύς, βάλανος, ἐπιβλής, κλειθρον, μάνταλον· *latch*²²² (= μάνταλο, μπετούγια); *going up and down, ups and downs*, πού προέρχεται ἀπὸ τὴν λ. *salire + scendere* (= ἀνεβαίνω, ἀνυψοῦμαι + κατεβαίνω), ἐνῶ ἡ βενετική²²³ διάλεκτος χρησιμοποιεῖ τὴ λ. *saltarelo* = *saliscendo* ο *saliscendi*, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταβληθοῦν στὸ *σαλιαδόρος*· ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ²²⁴ *salitóre* = *chi, che sale*· ὁ ἀναβαίνων· *monteur; qui monte*, καὶ γιὰ τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη προβλ. τὰ ἀνωτέρω συνώνυμα: *salisendi, saltarelo*, τὰ ὅποια στηρίζονται στὴ σημασία: *ἀνεβαίνω*.

«σεισορὰ καὶ σεισοράδα, ἡ = σουσουράδα. Α' συνθετ. σεισο- (βλ. λ.) + ὄρα (βλ. λ.)» (ΛΕΕΔΓΙ 460).

Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. εἶναι σωστή, ἀλλὰ ἡ μτγν. ἑλληνική²²⁵ γνωρίζει τὴ λ. «σεισοῦρα, ἡ, *Caudam movens, nomen Aviculae, quae Graece ἴνγξ et κίγκλος etiam nominatur, a quibusdam Motacilla*», ὅπως διασώζεται μόνο στὸ ἀκόλουθο χωρίο²²⁶: «Ἴνγξ ζῶον ἀδικώτατον(?) ἡ λεγομένη σεισοῦρα ἡ κίρναϊος, ἐστὶ δὲ καὶ εἶδος ὀργάνου μουσικοῦ, ᾧ χρῶνται αἱ φαρμακίδες εἰς φίλτρα».

221. Μ. Π. Περίδου, ὁ. π., τ. 2, σ. 1383.

222. *Dizionario delle lingue Italiana e Inglese, Parte Prima, Italiano - Inglese*, τ. 1-2, ἐκδ. Vladimiro Macchi, Firenze 1972, τ. 2, σ. 1136. 1136.

223. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, σ. 595.

224. Aldo Gaglielli, *Grande dizionario illustrato della lingua italiana*, τ. 1-2, Mondatori 1989, τ. 2, σ. 3190.

225. *Thesaurus Linguae Graecae*, τ. 7, σ. 136.

226. *Scholia et glossae in halieutica (scholia vetera et recentiora)*, ἐκδ. U. C. Bussemaker, *Scholia et paraphrases in Nicandrum et Oppianum in Scholia in Theocritum*, ἐκδ. F. Dübner, Paris 1849, Hypothesis-book 1 scholion 565₂₋₄. Ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης, *ΕΛ*, σ. 333, παράγει τὴ λ. *σουσουράδα, ἡ*, ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο *σεισοῦρα-άδα <*σεισοῦρα, ἡ, ἐνῶ καὶ ὁ Ἄδ. Κοραῆς, Ἰατρικὰ, τ. 5₁, σ.

«*συχριντί*, επίρρ. ολοκληρωτικά επιχρισμένος, όλόσωμα πασαλειμμένος, όλότελα λερωμένος... Ἀπό τὸ επίρρ. **συχρι-τί* (< επίθ. **συχριτ-ός* < μτγν. *συγ-χρίω*) μὲ ἤχηροπ. τοῦ τ σὲ ντ.» (ΛΕΕΔΓΙ 502).

Ἡ προτεινόμενη ἔτυμολογία περιέχει θετικά στοιχεῖα, ἀλλὰ δὲν εἶναι πειστική, καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι λανθάνει ἡ τουρκοπερσική²²⁷ λ. *كَيُو شُوخ* *ṣoh gîr, ṣûh gîr* = sordidus inquinatus, sordidus; sordido, imbrattato, sporco; sordid (= ρυπαρός).

«*ταῖνι*, τὸ = **1** τὸ συσίτιο. **2** ἡ κτηνοτροφία. Τουρκ. *tayin* < ἑλλην. *ταγήν*, αἶτ. τοῦ *ταγή*» (ΛΕΕΔΓΙ 506).

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἀκριβῆς μεταφορὰ τῶν ὅσων παραθέτει ὁ Ν. Ἀνδριώτης²²⁸, ἀλλὰ ἡ λ. ἔχει διαφορετική προέλευση καὶ ἔτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικό²²⁹ *تعيين* *ta'yin, tayin* = ὄρισμός, καθορισμός, διορισμός ὑπαλλήλου· σιτηρέσιον ἄρτου, κρέατος κτλ. διδόμενον εἰς στρατιωτικούς ἰδία ὑπαλλήλους· *ration*; small loaf issued to soldiers; appointing, designating; appointment, τὸ ὁποῖο παράγεται ἀπὸ τὸ ἀραβικό²³⁰ *تعيين* *ta'yin* = specification, particularization; *ration, food*, ἀπὸ τὸ ρῆμα²³¹ *عين* *ân*, ἀπρμφ. *تعيين* *ta'yin*, = define, determine, specify.

«*τσουράς*, ὁ = κυλινδρικός σουγιάς τσέπης. Ἴσως ἀπὸ τὸ *τσουρ-ῶ* [= **1** γκρεμίζομαι. **2** κυλινδρῶ κάτι... Ἀπὸ τὸ ρῆμα *τσουλῶ* (< *κυλῶ* < ἀρχ. *κυλίω*)] μὲ κατάλ. -άς. (Ἔφερε στὸ ἓνα ἄκρο του ροδέλα περιστρεφόμενη γιὰ διάφορες χρήσεις)» (ΛΕΕΔΓΙ 532).

Ἡ λ. δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *τσουρῶ*, ἀλλὰ ἔτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ

341, σημειώνει: «Ὁ Βελώνιος (Observat. 1, 19, pag. 24) τὸν ἤκουσεν ὀνομαζόμενον *Σουσουράδα*. Τοῦτο ἐμφανίζει τὸ Ἑλλ. *Σεισοῦρα*: ἀλλὰ τὸ *Σεισοῦρα* ἐτάχθη εἰς τὰ δισταζόμενα ἀπὸ τὸν Συνεῖδρον ὡς ἀμάρτυρον».

227. Franz Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, σ. 2874. Francis Johnson, ὁ. π., σ. 768β.

228. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *ΕΛ*, σ. 356, ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὸν P. Kretschmer, *Glotta* 27, 15.

229. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 530α. New Redhouse, σ. 1109.

230. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, σ. 663.

231. F. Steingass, ὁ. π., σ. 741β.

τουρκικό²³² *ustura* = ξυράφιον· a razor, με πτώση τοῦ ἀρχικοῦ ἄτονου *u-*, καὶ ἀντιμετάθεση τοῦ συμφωνικοῦ συμπλέγματος *st > ts* γιὰ τὴν παράλληλη σημασιολογικὴ ἐξέλιξη πρὸβλ. τὸ μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ²³³ ἄμουσα, ἦ = εἶδος μαχαιριοῦ, ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ²³⁴ *mûsa* = razor (= ξυράφι).

«χίτσια (ἄναρθρο) = ἀκαθαρσίες, χάλια, σκουπίδια, βρομιές. Ὄνομα-ποιημένη λ. ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν παιδικὴ γλῶσσα» (ΛΕΕΔΓΙ 564).

Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ δημῶδες τουρκικὸ²³⁵ *hiçi* = pis (= ἀκάθατος, βρώμικος), *kirli* (= ρυπαρός, βρώμικος).

«χούμελη, ἦ = ὑποπροῖον τῆς μελισσοκομίας, νερόμελο. Μσν. *χουμέλη* < σλαβ. *hmel*» (ΛΕΕΔΓΙ 567).

Ὁ Ν. Ἀνδριώτης²³⁶ ἀναφέρει ἐπακριβῶς: «χούμελη ἦ, νερόμελι· μεσν. *χουμέλη* < σλαβ. *hmel* (G. Meyer, *N. S.* 2, 63)», ἀλλὰ ὅπως θὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὸ ὅσα ἀκολουθοῦν, πρόκειται γιὰ οὐσιαστικὴ παρανόηση τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Ἀντ. Ξανθινάκη, καὶ πιθανότατα ὁποιοδήποτε ἤθελε νὰ παραθέσει τὴν ἐτυμολογία τῆς λ. *χούμελη*, ἦ = ὑποπροῖον τῆς μελισσοκομίας, νερόμελι. Ὁ Du Cange²³⁷ ἔχει ἀποθησαυρίσει τὴ λ.: «*χουμέλι, τὸ ἄμωμον*, in *Glossis Jatricis MSS. ex Cod. Reg. 190. & 1843. Alibi κουμέμαι, & κουμέης scribitur. Amotum. Zonaras ad canon. Apost. 3. σικέρα δέ ἐστι πᾶν τὸ ἄνευ οἴνου μέθην ἐμποιοῦν, οἷά ἐστιν ἃ ἐπιτηδεύουσιν ἄνθρωποι, ὡς ἡ λεγομένη χούμελη, καὶ ὅσα ὁμοίως σκευάζονται», καὶ ὁ B. Langkavel²³⁸ ταυτίζει τὴ λ. μετὸ φυτὸ Κισσὸς ὁ ἀμπέλειος (*Cissus vitigea*), καὶ ὅπως ἀναφέρεται²³⁹: «Φυτὰ ὁμοιάζοντα μετὸ ἀμπελον, τοῦλάχιστον τὰ μὴ σαρκώδη, μετὴν ὁποῖαν ἄλλωστε καὶ συγχωνεύονται».*

232. Ἰ. Χλωροῦ, ὁ. π., τ. 1, σ. 252β. J. W. Redhouse, ὁ. π., σ. 253α.

233. Κ. Καραποτόσογλου, «Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ στὸ κείμενο τῶν Ἀσσιζῶν», *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 64-65, 2003, 731-732, λήμμα 9.

234. F. Steingass, ὁ. π., σ. 1083α.

235. *Derleme Sözlüğü*, τ. 7, σ. 2383.

236. Ν. Π. Ἀνδριώτη, *ΕΛ*, σ. 423.

237. Du Cange, ὁ. π., σ. 1758.

238. Bernhard Langkavel, *Botanik der spaeteren Griechen*, Berlin 1866, σ. 17.

239. Δ. Σ. Καββάδα, ὁ. π., τ. 4, σ. 1933.

Ἡ λ. ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ ἀπὸ τὸν Al. Somavera²⁴⁰: «*χούμελη, ἤ. (χορτάρι) Lupulo: (herba)*», καὶ ὁ Ἄδ. Κοραῆς²⁴¹ ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα: «φυτὸν χρήσιμον εἰς κατασκευὴν τοῦ ζύθου (*bière*). Ἀπὸ τὸν Πλίνιον (XXI, 15) ὀνομάζεται, *Lupus salictarius*, ὅθεν τῶν Ἱταλῶν τὸ *Lupulo*. Ὁ παρακμ. λατινισμὸς τὸ ἐμεταμόρφωσεν εἰς τὸ *Humulus*, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔλαβαν οἱ Γραικοὶ τὴν *Χούμελην*, καὶ οἱ Γάλλοι τὸ *Houblon*. Ἡ λέξις εὐρίσκεται εἰς τὸν Βαλσαμῶνα, συγγραφέα τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος... Διστάζω ἂν εὐλόγως τινὲς ἐνόμισαν, ὅτι ἡ *Χούμελη* εἶναι ἡ Σμίλαξ ἢ τραχεῖα τοῦ Διοσκουρίδου. - 2) *Χουμέλην* (κατὰ τὴν προλεχθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Βαλσαμῶνος) λοιπὸν ὠνόμαζαν, καὶ αὐτὸ τὸ διὰ τῆς *Χουμέλης*, σκευαζόμενον ποτόν, τὸν *Ζύθον* (*bière*)». Ὁ Ἄδ. Κοραῆς κάλυψε μὲ σχετικὴ ἐπιτυχία τὸ ἔτυμο τῆς λ. *χούμελη, ἤ = Χούμουλος ἢ Οὔμουλος ὁ λυκίσκος (Humulus lupulus)*, «γνωστὸν ὡς ἀγριόκλημα, καὶ, κατὰ μετάφρασιν τοῦ *lupulus, λυκίσκος*, παρὰ βυζαντινοῖς δέ, κατὰ Κοραῆν, *χούμελη*, οὗ πιθανῶς ὁ Λινναῖος νὰ ἐδημιούργησε τὸ ὄνομα τοῦ γένους *Humulus*».

Ὁ G. Meyer²⁴² ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔτυμο τῆς λ. *χούμελη, ἤ = λυκίσκος*, καὶ συσχέτισε τὴ λ. ἐπιτυχῶς μὲ τὸ ἀρχ. σλαβικὸ²⁴³ *хмель = lupulus*, ἀλλὰ σημειώνει στὸ τέλος τῆς σύντομης ἀλλὰ οὐσιαστικῆς διαπραγμάτευσής του: «*das Wort ist nicht slavisch und, wie die Lautform zu zeigen scheint, den Griechen vielleicht nicht einmal durch die Slaven vermittelt; čuwassisch χουμλά u. a.*», καὶ ἡ σύγχρονη ἔρευνα²⁴⁴ δέχεται ὅτι: «Den Ursprung dieser Wörter sucht man im Osten, indem man sich auf R. Kobert Histor. Stud. aus d. pharmakol. Institut. d. Univ. Dorpat 5, 152ff. beruft, wonach die Verwendung des Hopfens zum Biere von Ostfinnen u. tatarischen Stämmen ausgegangen sein soll hat, s. E. Kuhn KZ. 35, 313ff., Berneker EW. 1, 411. Als östliche Quelle kommt ein wolgabilg. **χουμλαγ*, tschuwass. *χῆμλα, χῆμλα* 'Hopfen (= λυκίσκος, χουμέλη)' in Frage, woraus magy. *κομλό* dass. entlehnt ist».

Ἡ ἔτυμολογία τῆς μσνκ.-νεοελληνικῆς λ. *χούμελη, χουμέλη, ἤ = λυκίσκος*, δὲν παρουσιάζει προβλήματα ὅσον ἀφορᾷ τὴν προέλευσίν της, ἀλλὰ

240. Alessio da Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*, Parigi, appresso Michele Guignard, 1709, σ. 448.

241. Ἄδ. Κοραῆς, *ὁ. π.*, τ. 4₂, σ. σ. 689-690.

242. G. Meyer, *N. S.* 2, σ. 63.

243. Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1862-1865, σ. 1092.

244. Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 1-3, Heidelberg 1953-1958, τ. 3, σ. 251.

ἀναρωτιέται κανείς τί συσχετισμός μπορεῖ νὰ ὑφίσταται μὲ τὸ νεοελληνικὸ *χούμελι*, ἢ = ὑποπροϊὸν τῆς μελισσοκομίας, νερόμελο, καὶ ἀσφαλῶς ἢ ἀπάντησις εἶναι ὅτι ἔχουμε δύο ἰδιόφθογγα (homonyms) τῆς νεοελληνικῆς· ὁ Κ. Οἰκονόμος²⁴⁵ ἀναφερόμενος στὸ θέμα ἔχει παρατηρήσει μὲ ὀξυδέρκεια ὅτι: «*хмель* καὶ *хмель*... ὅθεν τὸ συνηθ. *χούμελι* [εἶδος φυτοῦ, τὸ καὶ ἀσπρόκλημα ἐν τῇ συνηθ.,... ἄλλο δὲ καὶ τὸ Σ. *χούμελι* (τὸ ἐκ *χοή* καὶ *μέλι*), τὸ τῶν κηρίων ἀπόπλυμα, τοῦ μέλιτος ἐκπιεσθέντος, τὸ καὶ *μελόνερον*, καὶ βαρβάρως *μέλ-σουού*, ἀντὶ τοῦ τουρκ. *bal-suju*)», καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι πρόκειται γιὰ λ. ἐλληνικῆς προέλευσης, ἢ ὁποία δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν λ. *χοή* + *μέλι*, ἀλλὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ συμφυρμὸ τοῦ μσνκ.-νεοελλην. *χουμάς*, ὁ = «*serrum lactis*²⁴⁶, ὀρρός γάλακτος», τὸ ὑγρὸ ποὺ στραγγίζει κατὰ τὴν παρασκευὴ τυριοῦ ἢ ἄλλου γαλακτοκομικοῦ προϊόντος, ὁ ὀρός, καὶ τῆς λ. *μέλι*, καὶ ἰσοδυναμεῖ ὄχι μόνον πρὸς τὴ λ. *ὕδρομελι*, ἀλλὰ καὶ πρὸς τό: «*ἀπόμελι*, τὸ (μέλι) νερόμελον²⁴⁷, νερὸν ἀπὸ μέλι, τὸ ὁποῖον γίνεται ὅταν πλύνωσι τὰς κηρήθρας. Διοσκ. Ε'. 17. "Τὸ ἀπὸ μέλιτος, ἐκπλυνομένων τῶν κηρίων ὕδατος, ἢ ὄξει σκευαζόμενον", εἶδος ὕδρομέλιτος κατώτερον, οὐχὶ τόσο καλόν».

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΠΟΤΟΣΟΓΛΟΥ

COSTAS CARAPOTOSOGLU

Etymological Remarks on West Cretan Dialect

SUMMARY

The writer of the paper examines the origin of the following words: *ἀβλέμμονας*, *ἀγγέλαμος*, *ἀγκάβανος*, *ἀγκούτσακας*, *ἀγκυνάρι*, *ἀγκυνίδα*, *ἀγοΐζω*, *(ἀ)ξιγανεύω*, *άλυσαντρίστικα*, *ἄμπα*, *ἀμπούρανος*, *ἀναβλαντίζω*, *ἀναμούρδαλος*, *ἀνατξουλώνω*, *ἀνατξουτξουλώνω*, *ἀπάκι*, *ἄρτυκας*, *ὄρτυκας*, *ἀσβάχια*, *ἀφορόξης*, *βάγκα*, *βερτζί*, *βλασερός*, *βουντέ(α)*, *γουντέ(α)*, *μουντέ(α)*,

245. Κ. Οἰκονόμου, *Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας τῆς σλαβονο-ρωσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἐλληνικὴν*, τ. 1-3, Ἐν Πετρούπολει 1828, τ. 3, σ. 238.

246. Du Cange, *ῥ. π.*, σ. 1758.

247. Ἄνθ. Γαζῆ κᾶ., *ῥ. π.*, τ. 1, σ. 254.

γάγγλα, γεργερές, γίγλα, γιορντανές, γοῦλος, ζάκα, ζενές, ζομπονιάρης, τζομπονιάρης, ζουρειό, ζουρίδα, καβούσι, κακομάζαλος, κακομάτζαλος, καλιμεντεύομαι, καναβίτσα, καναβός, κανούπα, καράκα, κάσα, κάσος, κιλύφι, κοῦμος, κουράδι, κουρκουζάνης, κουστούκι, μαγκίρι, μαγκλάβι, μαζάνα, ματζάνα, μοιράσι, μπεσταχτάς, μπόλκα, μποτζεργάτης, μπούζ(ι)ουνας, μπουμπουλές, μπουρού, μπουτσώνομαι, μπροστελίνα, ντένι, ντερεφός, παπούρας, παπουρές, πατσούρα, ρέτζακας, ρετζάκα, σαλιαδόρος, σεισορά, σεισοράδα, συχριντί, ταϊνι, τσουράς, χίτσια, χούμελη.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΩΝΙΑΣ
(ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ)*

Με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών πραγματοποίησα το φθινόπωρο του 2003 γλωσσική αποστολή σε προσφυγικούς συνοικισμούς του Νομού Θεσσαλονίκης για τη συλλογή ιδιοματικής γλωσσικής ύλης από την πόλη Προύσα της Βιθυνίας, την ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας και τα Αλάτσατα της Ιωνίας. Για τα νεοελληνικά μικρασιατικά γλωσσικά ιδιώματα της Προύσας και των Αλατσάτων το αποθησαυρισμένο υλικό στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (ΙΑΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών είναι λιγοστό και διάσπαρτο¹, ενώ υπάρχουν ιδιώματα της Βιθυνίας και της Ιωνίας που δεν εκπροσωπούνται στο Αρχείο του ΙΑΝΕ με αυτοτελείς συλλογές².

* Το κείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί επεξεργασμένη μορφή Έκθεσης που υπέβαλα στην Ακαδημία Αθηνών με τα αποτελεσμάτων της γλωσσικής μου αποστολής σε προσφυγικούς συνοικισμούς του Νομού Θεσσαλονίκης το φθινόπωρο του 2003.

1. Γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα της Προύσας βρίσκεται αποθησαυρισμένο στο χειρόγραφο του Γ. Ντελόπουλου, *Γλωσσική συλλογή από τον νομό Φλορίνης*, 1975 (χφ ΙΑΝΕ 1080) και για το ιδίωμα των Αλατσάτων στα χειρόγραφα των Δ. Πουλάκι, *Λέξεις εκ Τσεσμέ και άλλων μερών*, 1884 (Χφ ΙΑΝΕ 38) και Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Συλλογή γλωσσικού υλικού εκ των γλωσσικών ιδιωμάτων των Μικρασιατικών παραλίων (Ιωνίας – Προποντίδος) και Θράκης από πρόσφυγες εγκατεστημένους εις την περιοχήν Εδέσσης*, 1965 (χφ ΙΑΝΕ 860).

2. Στα χειρόγραφα του Αρχείου του ΙΑΝΕ βρίσκεται αποθησαυρισμένη γλωσσική ύλη από τις ακόλουθες περιοχές της Βιθυνίας: *Απολλωνιάς, Αρακλειά, Αρβανιτοχώρι, Αρετσού, Αρμουτλή, Κατιρλί, Κίος, Κοντζές, Κουβούκλια, Κουρί, Μουδανιά, Μπάσκιοϊ, Νίκαια, Νικομήδεια, Ντεμιρντέσιον, Παλλαδάριον, Πιστικοχώρια, Προύσα, Σιγή, Τρίγλια, Τσινάριον*. Ο κύριος όγκος του γλωσσικού υλικού βρίσκεται στα ακόλουθα χειρόγραφα του ΙΑΝΕ: α) Χφ 410 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1888 [Πρόκειται για χειρόγραφο του Ε(λληνικού) Φ(ιλολογικού) Σ(υλλόγου) Κ(ωνσταντινουπόλεως)]), β) Χφ 412 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1894 [= Χφ ΕΦΣΚ]), γ) Χφ 414 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1889 [= Χφ ΕΦΣΚ]), δ) Χφ 415 *Κουρί και Αρβανιτοχώριον Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ε) Χφ 416 *Κοντζές, Αρβανιτοχώριον και Τσινάριον Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), στ) Χφ 424 *Βιθυνία* (Συλλογή Π. Μακρή με λεξιλόγιο και παραμύθια Ντεμιρντεσίου

Η συλλογή προσφυγικού υλικού, η οποία συνδέεται σήμερα –όπως είναι φυσικό– με πολλαπλά προβλήματα, έχει ως στόχο να καταγράψει και να διασώσει τις τελευταίες γλωσσικές μαρτυρίες από τους εναπομείναντες αυθεντικούς φορείς των μικρασιατικών ιδιωμάτων, έτσι ώστε (α) να σχηματισθεί μία όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα για τα ιδιώματα και την εν γένει γλωσσική κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας πριν από τη μετοικεσία του 1922, αλλά και (β) να διαπιστωθεί –εφόσον βέβαια υπάρχει διαθέσιμο γλωσσικό υλικό για σύγκριση (παλαιότερες γλωσσικές συλλογές από τις ίδιες περιοχές)– ο βαθμός της επίδρασης που δέχτηκαν τα μικρασιατικά ιδιώματα αφενός από την νεοελληνική κοινή, αφετέρου από τα διάφορα τοπικά ιδιώματα, με τα οποία ήρθαν σε επαφή οι πρόσφυγες μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Την ανάγκη της περισυλλογής και της μελέτης γενικά των διαλέκτων και

Προύσης, Αρμουτλή και Κατιρλί, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ζ) Χφ 699 *Κίος Βιθυνίας* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου από Νέα Κίο Αργολίδας, 1957), η) Χφ 725 *χωριά Βιθυνίας, Προποντίδας, Ιωνίας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1958), θ) Χφ 753 *διάφοροι τόποι Βιθυνίας, Προποντίδας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1959), ι) Χφ 921 *Νικομήδεια Βιθυνίας* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, 1970), ια) Χφ 1065 *Παλλαδάριον Βιθυνίας* (Συλλογή Κ. Μαντά, 1975), ιβ) Χφ 1078 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Α. Μπουσμπούκη, 1976), ιγ) Χφ 1109 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Α. Μπουσμπούκη, 1976), ιδ) Χφ 1137 *Αρακλειά Βιθυνίας* (Συλλογή Σ. Νικολαΐδη, 1977), ιε) Χφ 1323 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Σπυριδωνίδου-Σκαρούλη, 1992). Γλωσσικό υλικό από την περιοχή της Βιθυνίας περιέχουν και τα ακόλουθα χειρόγραφα του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών: Χφ 1132 *Σιγή Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Λιουδάκι, 1937) και Χφ 1140 *Τρίγλια Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Λιουδάκι, 1938). Στα χειρόγραφα του Αρχείου του ΙΑΝΕ βρίσκεται εξάλλου αποθησαυρισμένη γλωσσική ύλη από τις ακόλουθες περιοχές της Ιωνίας: *Αλάτσατα, Βουρλά, Γκριτζάλια, Ερυθραία, Έφεσος, Καράμπουρνα, Κάτω Παναγιά, Κορδελιό, Κρήνη, Μαγνησία, Μενεμένη, Μπουρνόβα, Νασλί, Πέργαμος, Σεβντήκιοϊ, Σμύρνη, Σόκια*. Ο κύριος όγκος του γλωσσικού υλικού βρίσκεται στα ακόλουθα χειρόγραφα: α) Χφ 37 *Κρήνη (Τσεσμέ) Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1891), β) Χφ 38 *Κρήνη και άλλα μέρη τής Ιωνίας* (Συλλογή Δ. Πουλάκι, 1884), γ) Χφ 248 *Κρήνη Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1885 [= Χφ ΕΦΣΚ]), δ) Χφ 249 *Κρήνη Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1882 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ε) Χφ 342 *Βουρλά Ιωνίας* (Συλλογή Γ. Οικονόμου, 1921), στ) Χφ 740 *Βουρλά Ιωνίας* (Συλλογή Ν. Μηλιωρή, 1958), ζ) Χφ 860 *Ιωνία-Προποντίδα-Θράκη* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, 1965), η) Χφ 907 *Κάτω Παναγιά Ιωνίας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1969). Για τη βιβλιογραφία τη σχετική με τα μικρασιατικά ιδιώματα των υπό έρευνα περιοχών βλ. D. V. Vayacacos, «Le grec moderne – Les dialects – Bibliographie»: *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 12 (1972) 173 κ.ε., του ίδιου, «Γλωσσική βιβλιογραφία των ετών 1971-1977»: *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 13 (1978) 83-226 και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη, 2001, Παράρτημα σ. 218 κ.ε. Ο Ν. Γ. Κοντοσόπουλος επισημαίνει βέβαια σχετικά ότι «δεν υπάρχουν ειδικές, διεξοδικές μονογραφίες για τα γλωσσικά ιδιώματα της Αιολίδας, της Ιωνίας, της Κυζικηνής Χερσονήσου και της Βιθυνίας (λίμνη Απολλωνιάδας, Κίου κ.λπ.)» (ό.π., σ. 218).

ιδιωμάτων της μικρασιατικής ελληνικής γλώσσας είχε από ενωρίς τονίσει ο πατέρας της ελληνικής γλωσσολογίας Γ. Ν. Χατζιδάκις, ο οποίος με την είσοδο του 20^{ου} αιώνα και πριν ακόμη χαθούν για τον ελληνισμό τα μικρασιατικά εδάφη έγραφε σχετικά: «*Η συστηματική επίμονος μελέτη των διαλέκτων τούτων [της Μικρασιατικής ελληνικής γλώσσας] και καθ' εαυτήν σφόδρα διδακτική θα είναι και επί την μεσαιωνικήν ημών γλώσσαν πλείστον φως θα διαχύση. Τούτο μανθάνει έκαστος ενθυμηθείς την γενικήν γλωσσικήν αρχήν, καθ' ην όταν από τινος γλώσσας αποσπασθώσι μέρη τινά αυτής ούτως ώστε επί μακρούς αιώνας μηδεμία εν αυτοίς να υπάρχη επικοινωνία, συμβαίνει, ώστε τὰπο-σπασθέντα από του όλου στελέχους εν άλλοις μεν να νεωτερίσωσι μάλλον του υπολειφθέντος μέρους, εν άλλοις δε τὰνάπαλιν να τηρήσωσιν τὰρχαία πολύ πιστότερον*»³.

Στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής και ύστερα από σχετικές πληροφορίες που μας παραχώρησε η Νομαρχία Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμό και με προσωπική πληροφόρηση, η γλωσσική έρευνα στο Νομό Θεσσαλονίκης επικεντρώθηκε στους Δήμους Συκεών και Τριανδρίας, δύο παλιούς προσφυγικούς συνοικισμούς της Θεσσαλονίκης με σχετικά συμπαγείς προσφυγικούς πληθυσμούς από τις υπό έρευνα περιοχές. Στις περιοχές αυτές αναζητήθηκαν φορείς των γλωσσικών ιδιωμάτων, άνθρωποι που έζησαν την προσφυγιά ή που μεγάλωσαν μέσα σε συνθήκες προσφυγιάς, γεννημένοι αμέσως μετά την εγκατάσταση των δικών τους στην Ελλάδα. Η έρευνα απέδωσε ενδιαφέρον γλωσσικό υλικό: α) για το ιδίωμα της Προύσας, σημαίνουσας πόλης στην περιοχή της αρχαίας Βιθυνίας, β) για το ιδίωμα του εν πολλοίς άγνωστου παραλίμνιου χωριού Σιμάβλο, στο δυτικό άκρο της Βιθυνίας, γ) για το ιδίωμα του ελληνικού χωριού Ντερέκιοϊ, ΒΔ. της Προύσας και δ) για το ιδίωμα του Αλάκλισε, ελληνικού χωριού στη βιθυνική ενδοχώρα. Για το ιδίωμα των Αλατσάτων της Ερυθραίας στη Δυτική Μ. Ασία η έρευνα απέδωσε αρκετά πλούσιο ονοματολογικό υλικό.

Η συλλογή του υλικού έγινε με τη μέθοδο της καταγραφής εκφωνήσεων συνεχούς ιδιοματικού λόγου. Συγκεκριμένα, ηχογραφήθηκε ο ρέων λόγος υπερήλικων κατά κανόνα ατόμων –μεταξύ αυτών και ενός υπέργηρου άνδρα

3. Γ. Ν. Χατζιδάκις, «Βιβλιοκρισία, Σαραντίδου Αρχελάου. Η Σινασός, ήτοι θέσις, ιστορία και διοικητική κατάστασις, ήθη, έθιμα και γλώσσα της εν Καππαδοκία κωμοπόλεως Σινασού. Εν επιμέτρω δε και σύντομος περιγραφή των εν ταις επαρχίαις Καισαρείας και Ικονίου Ελληνικών Κοινοτήτων ως και των εν αυταίς σωζομένων Ελληνικών διαλέκτων εν σχέσει προς την εν Σινασώ λαλουμένην. Εν Αθήναις, τυπογραφείον Ι. Νικολαΐδου 1899 σελ. 287»: *Αθηνά* 12 (1900) 482-483. [= *Μ(εσαιωνικά και) Ν(έα) Ε(λληνικά)*, τόμ. Β', Εν Αθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1907, σ. 539-540]. Βλ. επίσης του ιδίου, «Περί της ανάγκης μελέτης των γλωσσικών ιδιωμάτων των εκ Μικράς Ασίας προσφύγων και περί ιατροσοφίων εν παπύροις»: *Αθηνά* 36 (1924) 325-327.

γεννημένου το 1915 στην Προύσα— με τις αφηγήσεις τους για τον εν γένει βίο των Ελλήνων τόσο στις παλιές όσο και στη νέα τους πατρίδα⁴. Εκτός από το προφορικό γλωσσικό υλικό η έρευνα απέδωσε και δύο γραπτές μαρτυρίες για τα ιδιώματα Προύσας και Αλάκλισε. Πρόκειται (α) για ικανό αριθμό επιστολικών δελταρίων ιδιωτικής αλληλογραφίας, συνταγμένων μεταξύ των ετών 1955 και 1975 από πρόσφυγες της πρώτης προσφυγικής γενιάς, τα οποία περιέχουν ενδιαφέρον γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα της Προύσας⁵ και (β) για αυτοβιογραφικό κείμενο 19 χειρόγραφων σελίδων, το οποίο συνέταξε πρόσφυγας γεννημένος το 1905 στο χωριό Αλάκλισε και το οποίο περιέχει γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα του ελληνικού αυτού χωριού του Νομού Προύσας⁶.

Από την πρώτη επεξεργασία του γλωσσικού υλικού που συγκεντρώθηκε προέκυψαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κατά ιδίωμα, τα οποία και παρουσιάζονται στη συνέχεια στις βασικές τους γραμμές.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας⁷

Στους πρόποδες του βιθυνικού Ολύμπου στη ΒΔ. Μικρά Ασία και σε μικρή απόσταση από τις μικρασιατικές ακτές της Προποντίδας απέναντι από το αρχαίο Βυζάντιο, η πόλη της Προύσας, φημισμένη για την παραγωγή και επεξεργασία της μετάξης, για τα θερμά της λουτρά, αλλά και για την απαράμιλλη ομορφιά του τοπίου της, κατείχε σημαίνουσα θέση στην περιοχή της Βιθυνίας

4. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαρτυρίες των πληροφορητών για την παρουσία της ελληνικής γλώσσας και τις μορφές της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στους τόπους καταγωγής των. Οι παροιμίες, τα γνωμικά, ο εθιμικός βίος (βάπτιση, γάμος, θάνατος), οι τομείς των επιτηδευμάτων και της λαϊκής ιατρικής, αλλά και τα παρωνύμια που χρησιμοποιούσαν, παρουσιάζουν μεγάλο γλωσσικό πλούτο. Ιδιαίτερα πλούσια είναι και η συλλογή μικροτοπωνυμίων των προσφυγικών συνοικισμών και άλλων περιοχών της προπολεμικής Θεσσαλονίκης –*Βενιζελοχώρι*, *Κοντυλοχώρι* ή *Τσαλδαλοχώρι* ήσαν για παράδειγμα παλαιότερες ονομασίες τού προσφυγικού συνοικισμού τής Τριανδρίας, πριν επικρατήσει η σημερινή ονομασία.

5. Οι επιστολές αυτές προέρχονται από το προσωπικό αρχείο της μητέρας μου, Παναγιώτας Παναγιωτοπούλου-Κωνσταντινίδου.

6. Αντίγραφο του κειμένου αυτού είχε την ευγενή καλοσύνη να μας παραχωρήσει ο Διευθυντής του Ιστορικού Κέντρου του Δήμου Συκεών κ. Κωνσταντίνος Νίγδελης, τον οποίο και από τη θέση αυτή ευχαριστώ θερμά.

7. Για μια λεπτομερέστερη περιγραφή του ιδιώματος βλ. Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, «Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας Βιθυνίας»: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 25^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 7-9 Μαΐου 2004*, Θεσσαλονίκη 2005 (υπό εκτύπωση).

ήδη από τα αρχαία χρόνια. Πατρίδα του φιλόσοφου Δίωνα του Χρυσόστομου, η Προύσα ιδρύεται τον 6^ο αι. π.Χ. από Βιθυνούς Θράκες⁸, εξελληνίζεται τελείως ήδη από τον 2^ο π.Χ. αιώνα⁹ και υπάγεται στο Ρωμαϊκό κράτος το 74 π.Χ. Επί Βυζαντίου γνωρίζει επιδρομές και διαρπαγές από Σκύθες (3^{ος} αι. μ.Χ.), Άραβες (947 μ.Χ.) και αργότερα Τούρκους. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους περνά στην κυριαρχία των Λατίνων, ανακαταλαμβάνεται από τον Θεόδωρο Λάσκαρι και προσαρτάται στην Αυτοκρατορία της Νικαίας. Το 1326 μ.Χ. κυριεύεται οριστικά από τους Οθωμανούς Τούρκους και γίνεται πρωτεύουσα του Οθωμανικού κράτους. Ένα μέρος του χριστιανικού πληθυσμού της Προύσας καταφεύγει τότε στην παραλιακή πόλη της Κίου ή περνά απέναντι στην Κωνσταντινούπολη¹⁰. Ένα άλλο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού παραμένει στην πόλη και σε μεγάλο βαθμό εξισλαμίζεται. Η χριστιανική κοινότητα της Προύσας συρρικνώνεται, αλλά δεν εξαφανίζεται¹¹. Ολόκληρη η περιοχή της Βιθυνίας υφίσταται κατά την περίοδο αυτή σοβαρή πληθυσμιακή φθορά. Λιγοστοί είναι οι χριστιανοί κάτοικοι που διασώζονται, κυρίως οι εγκατεστημένοι στις παράλιες πόλεις και κώμες. Μετά την άλωση της Βιθυνίας, αλλά και κατά τους αιώνες που ακολουθούν, η ευρύ-

8. Σύμφωνα με τα πορίσματα της σύγχρονης ιστορικής έρευνας η πόλη ιδρύθηκε τον 6^ο αι. π.Χ. από Βιθυνό ηγεμόνα και επανιδρύθηκε το 185 π.Χ. από τον Βιθυνό βασιλιά Προυσία τον Α'. Βλ. σχετικά Thomas Corsten, "Zur Gründung von Prusa ad Olympum [Bithynien]": *Tyche* 4 (1989) 33-34. Για την ιστορία της Προύσας βλ. επίσης: (α) Βασίλειος Ι. Κάνδης, *Η Προύσα, ήτοι αρχαιολογική, ιστορική, γεωγραφική και εκκλησιαστική περιγραφή αυτής μετ' επισυνημμένων αρχαίων επιγραφών, τοπογραφικού χάρτου και εικόνων διαφόρων οικοδομημάτων*, Εν Αθήναις. Εκ του Τυπογραφείου «Ασμοδαίος» Γ. Σταυριανού, 1883, (β) Μάρκος Κλεώνυμος και Χρήστος Παπαδόπουλος, *Βιθυνικά ή Επίτομος μονογραφία της Βιθυνίας και των πόλεων αυτής*. Εν Κωνσταντινουπόλει. Τύποις Ι. Α. Βρεπτού, 1867, (γ) Αθανάσιος Ε. Τσακαλώτος, *Η Προύσα και αι θερμαί πηγαί αυτής*, Εν Αθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1923, (δ) Βενέδικτος Φ. Αδαμαντιάδης, «Σελίδες τινές εκ του κοινοτικού βίου των τελευταίων δεκαετηρίδων της Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 2 (1939) 292-318, (ε) Του ιδίου, «Τα τελευταία έτη της ελληνικής κοινότητος Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 4 (1948) 96-125, (στ) Του ιδίου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 8 (1959) 97-128, (ζ) Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ειδήσεις για την ελληνική κοινότητα της Προύσης (15^{ος}-17^{ος} αι.)»: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7 (1988-1989) 9-50.

9. Ο εξελληνισμός των φυλών των Βιθυνών Θρακών έγινε με τη διείσδυση Ελλήνων αποίκων από τα παράλια στα μεσόγεια της Βιθυνίας. Βλ. σχετικά Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 123 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), ό.π., σ. 293.

10. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11 και Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 28 κ.ε. και 79, όπου και σχετικές αναφορές στις πηγές.

11. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11 κ.ε.

τερη περιοχή δέχεται εποίκους από την νότια Βαλκανική και ειδικότερα από την Ελλάδα (Θράκη, Ήπειρο, Θεσσαλία)¹². Πρόκειται για πληθυσμούς που μεταφέρονται βίαια στη Βιθυνία, προκειμένου να εργασθούν ως δουλοπάροικοι στα τουρκικά τσιφλίκια. Παράλληλα η περιοχή δέχεται και μετανάστες από την Πελοπόννησο, την Ήπειρο, τη Θράκη, ορισμένα νησιά του Αιγαίου, καθώς και από χριστιανικές κοινότητες της Ανατολής. Οι πληθυσμοί αυτοί μετα-κινούνται στην εύφορη περιοχή της Βιθυνίας οικειοθελώς, καθώς βρίσκονται σε αναζήτηση εργασίας¹³. Πόσοι από τους νέους αυτούς πληθυσμούς εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Προύσας είναι άγνωστο¹⁴. Πενιχρά είναι επίσης τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία σχετικά με τον τόπο προέλευσης των χριστιανικών πληθυσμών που εγκαταστάθηκαν στην πόλη κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας¹⁵. Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι ήδη από την εποχή του Μιχαήλ του Η΄ του Παλαιολόγου (1260-1282) βρίσκονταν εγκατεστημένοι στη Βιθυνία και Γενοβέζοι, χάριν εμπορίου. Τους Γενοβέζους εμπόρους ακολούθησαν ήδη πριν από την επικράτηση των Οθωμανών Αρμένιοι και Εβραίοι έμποροι¹⁶.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και πριν την κήρυξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου η πόλη αριθμούσε σύμφωνα με επίσημες στατιστικές 50.000 Τούρκους, 7.500 Αρμένιους, 5.500 Έλληνες, 3.000 Εβραίους και μικρό αριθμό άλλων ξένων¹⁷. Η ελληνική κοινότητα της πόλης ήταν κατανεμημένη σε τρεις συνοικίες

12. Επί Βαγιαζήτ του Α΄ (1347-1403) 30.000 Έλληνες φέρεται ότι μεταφέρθηκαν ως δουλοπάροικοι από την Ευρώπη στην Ασία (βλ. Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 32, σημ. 1 και σ. 88).

13. Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 13-16, Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 32 σημ. (1), 67 σημ. (3) και 88 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., σ. 114.

14. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 13.

15. Σε αγιοταφικό κατάστιχο από την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο (1565-1567) με εισφορές χριστιανών κατοίκων της Προύσας δηλώνονται ως τόποι προέλευσης ορισμένων από αυτούς ο Τίρναβος Θεσσαλίας, η Ελασσόνα, η Καλόλιμνος της Προποντίδας, η Θεσσαλονίκη, η Κρήτη, το Μπελοκομίτι της Ευρυτανίας, το χωριό Καταφύγι κ.ά., ενώ σημειώνεται και το εθνικό επώνυμο «Μοραϊτής» (βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 16).

16. Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 33. Στην Προύσα παρέμειναν εξάλλου μετά το 1821 ως εξόριστες και ομογενείς οικογένειες Μεγάλων Διερχιμένων και Βοεβοδών (Νικολάου Μαυρογένους, Καλλιμάχη κλπ.), οι οποίες με την ενίσχυση των σχολείων έδωσαν ώθηση στην πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων κατοίκων της Προύσας. Βλ. σχετικά Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), ό.π., σ. 300 κ.ε. και του ιδίου (1959), ό.π., σ. 108 κ.ε.

17. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., 104. Βλ. και τους στατιστικούς πίνακες που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή» *Ξενοφάνης* 2 (1904-1905) 88-89. Μετά το 1914 εγκαταστάθηκαν στην Προύσα και Έλληνες πρόσφυγες εκτοπισμένοι από τα παράλια της Βιθυνίας (Τρίγλια) και από τα ελληνικά χωριά γύρω από το Γενί-Σεχίρ, με αποτέ

– τη συνοικία του Μπαλούκ-παζάρ, του Καγιά-μπασι και του Ντεμίρ-καπού–, οι οποίες χωρίζονταν μεταξύ τους από αλλογενείς πληθυσμούς. Κάθε συνοικία είχε το δικό της ορθόδοξο ναό και μέχρι το 1898 διατηρούσε δική της δημοτική σχολή και –πλην μιας περιπτώσεως– παρθεναγωγείο με ανώτερες τάξεις ελληνικής σχολής. Αργότερα οι ενοριακές σχολές συνενώθηκαν σε ένα κεντρικό αρρεναγωγείο και ένα κεντρικό παρθεναγωγείο, τα οποία στεγάστηκαν στο μέγαρο των Ευγενιδείων Εκπαιδευτηρίων¹⁸. Οι Έλληνες της Προύσας ήταν κυρίως επαγγελματίες ή καταστηματάρχες, ενώ πολλοί από αυτούς ασχολούνταν με τη σηροτροφία. Οι περισσότερες Ελληνίδες εργάζονταν στα μεταξουργεία της πόλης ή στις βιοτεχνίες παραγωγής μεταξωτών υφασμάτων και λουτρικών ειδών. Ομιλούμενη γλώσσα μεταξύ των Ελλήνων της Προύσας ήταν η ελληνική και η τουρκική. Οι δίγλωσσοι ελληνικοί πληθυσμοί της πόλης διακρίνονταν σε ελληνόφωνους και τουρκόφωνους με βάση τη γλώσσα (ελληνική ή τουρκική) που ήταν η επικρατέστερη. Την ιδιόμορφη γλωσσική κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών της πόλης περιγράφει χαρακτηριστικά ο λόγιος γιατρός από την Προύσα Β. Φ. Αδαμαντιάδης: «*Αι τρεις [ελληνικαί] συνοικίαι [της Προύσης] ένεκα της μικράς μεταξύ των επικοινωνίας, ιδίως κατά τους παλαιότερους χρόνους, διέφεραν εν μέρει και από απόψεως γενικής αναπτύξεως η μία από την άλλην. Ενώ εις την συνοικίαν Μπαλούκ-παζάρ επεκράτει μεταξύ των ομογενών η ελληνική, εις το Ντεμίρ-καπού επεκράτει η τουρκική, εις δε την συνοικίαν του Καγιά-μπασι κειμένην εις το μέσον των δύο άλλων, ωμιλείτο εν μέρει η ελληνική και εν μέρει η τουρκική*»¹⁹. Αλλού πάλι σημειώνει ότι στις συνοικίες με τουρκόφωνο ελληνικό πληθυσμό «*υπήρχε μία φιλότιμος προσπάθεια, ιδίως μεταξύ των μητέρων, να ομιλούν προς τα τέκνα των εις την ελληνικήν, έστω και παρεφθαρμένην*»²⁰. Το γλωσσικό υλικό που συγκεντρώσαμε στο Ν. Θεσσαλονίκης στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής επιβεβαιώνει την ύπαρξη της διαφοροποίησης αυτής μεταξύ ελληνόφωνων και τουρκόφωνων ελληνικών πληθυσμών της Προύσας.

λεσμα ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης να αυξηθεί και να πλησιάσει στα τέλη του 1921 τις 20.000. Βλ. σχετικά Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1948), ό.π., σ. 113 και Α. Ε. Τσακαλώτος, ό.π., σ. 22.

18. Για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Προύσας βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), (1948) και (1959). Για στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των Ελλήνων μαθητών και δασκάλων της πόλης βλ. τους πίνακες στον *Ξενοφάνη* 2 (1904) 88-89.

19. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1948), ό.π., σ. 104. Βλ. και του ιδίου (1939), ό.π., σ. 298 κ.ε.

20. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., σ. 108.

(α) Το ιδίωμα των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας

Το ιδίωμα των Ελλήνων της Προύσας που μεγάλωσαν σε κυρίαρχο ελληνόφωνο περιβάλλον (ελληνόφωνες συνοικίες της πόλης) και έλαβαν για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ελληνόγλωσση εκπαίδευση, φοιτώντας στα ελληνικά σχολεία της πόλης, βρίσκεται πολύ κοντά στη νεοελληνική κοινή. Όταν ρωτά κανείς σήμερα πρόσφυγες για το ιδίωμα που μιλούσαν οι γονείς ή οι παππούδες τους στην Προύσα, παίρνει την απάντηση ότι μιλούσαν κανονικά την ελληνική, χωρίς διαφορές, ότι μιλούσαν «καθαρά ελληνικά». Σημειώνουμε ότι οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί της Προύσας μιλούσαν παράλληλα με το ιδίωμα και την τουρκική γλώσσα σε μία μορφή της την οποία οι ίδιοι τη χαρακτήριζαν 'εξευγενισμένη'. Τα παιδιά όμως, όσα γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, δεν διδάχθηκαν από τους γονείς τους την τουρκική. Πρόκειται για μια συνειδητή επιλογή της πρώτης γενιάς των προσφύγων, που είχε ως στόχο να προστατευθεί η προφορά των παιδιών τους από τις ξενικές επιδράσεις.

Από το προφορικό και γραπτό υλικό που συγκεντρώθηκε στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής συνάγονται ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τα μορφο-φωνητικά, συντακτικά και λεξιλογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας, τα οποία και παραθέτουμε στη συνέχεια.

Από τα φωνητικά γνωρίσματα του ιδιώματος αναφέρουμε τα ακόλουθα:

1) Το φωνηεντικό σύστημα του ιδιώματος έχει κυρίαρχο «νότιο» χαρακτήρα, με απαθή τα άτονα *e* (=ε, αι) και *o* (=ο, ω) και διατήρηση των άτονων τελικών *i* (=ι, η, ει, οι) και *ou*.

2) Σε ορισμένες λέξεις το άτονο *e* προφέρεται ως *i* (π.χ. *Ευαγγελίστρια*, *χρυσάνθιμα*, *φιλινάδα*, *σινιμά* αντί *Ευαγγελίστρια*, *χρυσάνθεμα*, *φιλαινάδα*, *σινεμά*) και το άτονο *i* ως *e* (π.χ. *δεκά μου*, *δελαδή*, *μαγερεύει*, *Αχειροποίητος*, *πρόχερα* αντί *δικά μου*, *δηλαδή*, *μαγειρεύει*, *Αχειροποίητος*, *πρόχειρα*).

3) Συχνό είναι το φαινόμενο της αφαίρεσης άτονων και σπανιότερα τονισμένων αρκτικών φωνηέντων (π.χ. *'στειεύσαι*; = *αστειεύσαι*; *'γινάρες* = *αγκινάρες*, *'σπερινός* = *εσπερινός*, *'μοβόροι* = *αιμοβόροι*, *'πώς* = *όπως*, *'φτός 'ταν 'νας μικρός δρόμος* = *αυτός ήταν ένας μικρός δρόμος*, *'π' δη βελοπόννησο* = *από την Πελοπόννησο*, *το 'δγείασω μέσα* = *θα το αδειάσω μέσα*).

4) Γενικά παρατηρούνται συχνά συντμήσεις λέξεων, με αποβολή μερικές φορές ολόκληρων συλλαβών (π.χ. *δελά* ή *δηλά* = *δηλαδή*, *μ'δαξύ* = *εν τω μεταξύ*, *τουλά'στον* = *τουλάχιστον*, *'κρασιάτης* = *Μικρασιάτης*, *'κά μου* = *δικά μου*, *ύστα* = *ύστερα*).

5) Ασυνίζητη μένει συχνά η φωνηεντική ακολουθία *ια* (π.χ. *θεωρία* αντί *θωρία*, *θεία*, *κυρία* + Όνομα, *εκκλησία*, *μία*, αλλά και πολλά σύνθετα με την πρόθεση *διά*, όπως *διαλύσουν*, *διαμέρισμα*, *διάφορα*, *σπανιότερα* και *διά* αντί *για*), η ακολουθία *εο* (π.χ. *Γεώργος*, και *όλας*, *δίκαιο* αντί *Γιώργος*, *κιόλας*, *δίκιο*) και η ακολουθία *ιο* (π.χ. *τελείωσε*, *ατελείωτα*, *στρατιωτικά*, *ποιός* αντί *τέλειωσε*, *ατέλειωτα*, *στρατιωτικά*, *ποιος*).

6) Τα συμφωνικά συμπλέγματα *μπ*, *ντ*, *γκ*, ιδιαίτερα όταν αυτά προέρχονται από συνεκφορά λέξεων, προφέρονται χωρίς προερρίνωση (π.χ. *χοδρός*, *βουκιές*, *τσιγούνης*, *δε βορεί*, *δε δους* *θυμάμαι*, *δε γόβει*). Το φαινόμενο όμως δεν παρουσιάζει αυστηρή κανονικότητα. Έτσι ακούγονται και τύποι όπως *δένδρα*, *έμβοροι*, *κανγελάκι* κ.ά.

7) Σε αρκετές λέξεις παρατηρείται το φαινόμενο της ηχηροποίησης άηχων φθόγγων. Π.χ. *βάροκο* = *πάροκο*, *βάρος* = *πάγκος*, *βελερίνα* = *πελερίνα* (<γαλλ. *pèlerine*)), *δεκές* = *τεκές*, *γεμετζές* = *κεμετζές*. Στη λέξη *έχω* το *χ* ακούγεται μερικές φορές ως *γ* (*έγω* = *έχω*).

8) Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού *γ* παρατηρείται σε μεμονωμένες λέξεις, όπως π.χ. *κλαίγω*, *πάγω* (= *πάω*) ή *ZANAGE* (= *ZANAE*).

9) Αρχαία συμφωνικά συμπλέγματα, όπως τα *λφ*, *φθ*, *χθ*, *κτ*, *σθ*, *νδρ*, παραμένουν πολύ συχνά απαθή (π.χ. *αδελφός*, *φθάσουν*, *Ευθύμης* αλλά και *Εφτύμης*, *ανεχθώ* αλλά και *εχτροί*, *κτυπούσε*, *νεόκτιστα*, *φαντασθείς*, *Αλεξάνδρα*, *ανδρογυναίκα*).

10) Το σύμπλεγμα *σχ* τρέπεται συχνά σε *σκ* (π.χ. *σκέδγιο*, *σκάρα*).

11) Το σύμπλεγμα *ντ*, συνήθως από ξένο *nt*, προφέρεται συχνά *ν-τ* (π.χ. *ταν-τελένιος*, *βεράν-τα*, *κον-τυλένιος*, *δόν-τι*).

12) Σε μεμονωμένες λέξεις παρατηρείται ανάπτυξη φωνήεντος ή ημιφώνου ανάμεσα σε συμφωνικό σύμπλεγμα (π.χ. *φρέσικος* αντί *φρέσκος*, *κατιμέρια* «τηγανίτες από φύλλο διπλωμένο πολλές φορές» <τουρκ. *katmer*, *Κυρ^ε-γιάκος* αντί *Κυριάκος*,).

13) Ένα ουρανικό *γ* αναπτύσσεται συνήθως μπροστά από το ημίφωνο *ι* όταν προηγούνται οι φθόγγοι *δ*, *θ*, *ρ*, *σ* και ακολουθεί *α* ή *ο* (π.χ. *σημάδγια*, *ιδγίος*, *ρεβίθγια*, *μεργιά*, *γνήσγια*).

14) Ένα ουρανικό *χ* αναπτύσσεται μπροστά από τα συνιζημένα *ια* και *ιο*, όταν προηγούνται οι φθόγγοι *π* και *τ* ή ενίοτε και το *φ* (π.χ. *πχιό*, *έπχιανε*, *ρεματχιά*, *τέτχοιο*, *φχιαγμένο* αλλά και *φγιαγμένο*).

Ως προς τη μορφολογία παρατηρούνται οι ακόλουθοι ιδιωματισμοί:

1) Ο φθόγγος *τ* του άρθρου προφέρεται συχνά ως *d* (π.χ. *do* = *το*, *da* = *τα*, *dous* = *τους*). Απαντά επίσης τύπος άρθρου *τ'ς* (= *της*) και σπάνια ο μεσαιωνικός τύπος της αιτιατικής πληθυντικού του θηλυκού *τες* (= *τις*).

2) Η αιτιατική πληθυντικού πολλών αρσενικών ονομάτων είναι ίδια με την ονομαστική, π.χ. *Είχε κάτι βασιλικοί - Ο Θεός να σας έχει καλά όλοι σας*.

3) Ορισμένα ουσιαστικά σχηματίζουν την ονομαστική πληθυντικού σε -οι αντί -ες (π.χ. *άδροι* αντί άντρες).

4) Ευχρηστούν αρχαίες κατάληξεις πληθυντικού αρσενικών ουσιαστικών σε -αι αντί -ες (π.χ. *αθληταί, στρατιώται, παίχται*).

5) Επίδοση παρουσιάζει το φαινόμενο της παράλειψης ή αφαίρεσης της ρηματικής αύξησης που φέρει τον τόνο στον παρατατικό και τον αόριστο, με παράλληλη διατήρηση ή καταβίβασμό τού τόνου στο θέμα (π.χ. *έχαμε* = είχαμε, *'τάν* = ήταν, *'σάν* = ήσαν, *'βάλες* = έβαλες, *'φέραν* = έφεραν, *'θέλε* = ήθελε *'πέσε* = έπεσε, *'δείξε* = έδειξε)²¹.

6) Συχνά ακούγεται ο μεσαιωνικός τύπος *έναι* του γ' ενικού προσώπου του ρ. *είμαι* αντί του κοινού *είναι*. Άλλοι ιδιωματικοί ρηματικοί τύποι είναι οι ακόλουθοι: *να διώ* ή *να ιδώ* (= να δω), *είσθε* (= είστε), *ήσθαν* (= ήσασταν), *ήνδανε* (= ήσαν), *φοβότανε* (= φοβόντουσαν), *θα έβγουν* (= θα βγούν).

7) Ορισμένα βαρύτονα ρήματα γίνονται περισπώμενα, π.χ. *ανακαινούν* (= ανακαινίζουν), *κρημνούν* (= γκρεμίζουν), *πονοκεφαλώ* = (μετβ.) πονοκεφαλιάζω.

8) Η ενεστωτική κατάληξη των βαρύτονων ρημάτων στη μέση φωνή είναι -ομαι (π.χ. *χαίρουμαι, εύχουμαι, κάθουμαι*).

9) Απαντά κατάληξη παρατατικού σε -ηγα αντί του κοινού -ούσα (π.χ. *μπόρηγα* = μπορούσα).

10) Πολύ συχνά απαντούν οι τύποι 'ε (= δεν), 'α (= να), 'α (= θα), α (= αν). Π.χ. *'ε βορ' 'α da συγκεντρώσω* (= δε μπορώ να τα συγκεντρώσω), *'ε νομίζω* (= δε νομίζω), *'α προλάβουμε να φάμε* (= να προλάβουμε να φάμε), *'α σου δώσω* (= θα σου δώσω), *Αυτό 'α το πάρω μέσα, 'α διαβάσω* (= αυτό θα το πάρω μέσα, να το διαβάσω), *'ά ήταν νέοι σε ηλικία* (= αν ήταν νέοι σε ηλικία). Σποραδικά το *θα* ακούγεται *τα* (π.χ. *τα ωριμάσουν* αντί *θα ωριμάσουν*).

11) Διατηρείται ο αρχαίος αιτιολογικός σύνδεσμος *ότι* και με τη μορφή 'τι, καθώς και ο μεσαιωνικός αιτιολογικός σύνδεσμος *διατί*. Π.χ. *Να την συμβουλευσεις την τρελή, ότι έκανε παρακέντηση [το παιδί] και πρέπει να το προσέχει πολύ* (από επιστολή) - *'Τί 'ταν παχύ το μωρό, το λέγαν βουλούκο* - *Νομίζει διατί το γέννησε, έχει το δικαίωμα να το σκοτώνει και όλας* (από επιστολή).

21. Το φαινόμενο της παράλειψης της ρηματικής αύξησης που φέρει τόνο απαντά στον Όμηρο: π.χ. *έχες, φάγες, μάθες* (βλ. σχετικά Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Σύντομος ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, β' έκδοσις, Αθήναι 1915, σ. 100 και του ιδίου, *MNE*, τόμ. Α', σ. 27).

12) Διατηρούνται επίσης οι μεσαιωνικοί τύποι των επιρρημάτων *επάνου*, *απάνου*, *κάτου*, καθώς και ο ομηρικός και μεταγενέστερος τύπος *τέσσερες*²² του αριθμητικού *τέσσερεις*.

13) Συχνά αντί του ειδικού συνδέσμου *ότι* χρησιμοποιείται το *που*. Π.χ. *Έμαθα που παίρνει 10 [στα μαθήματα] – Γράφετε στο γράμμα που θα έρθετε – Ξυπνώ το πρωί και θαρρώ που είσθε μέσα στην κάμαρα* (από επιστολή).

Από τις συντακτικές ιδιομορφίες του ιδιώματος αναφέρουμε:

1) Τη συχνή παράλειψη του άρθρου, π.χ. *΄πίθετο δε do θυμάμαι* (= Το επίθετο δεν το θυμάμαι).

2) Την επίδοση της σύνταξης προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις αντί του κοινού προσδιοριζόμενο-προσδιορίζον (π.χ. *τ'ς Ευθυμίας αδερφός, του Ισάκ γυναίκα*).

3) Τη συχνή χρήση απλής αιτιατικής για τη δήλωση επιρρηματικών εννοιών, οι οποίες στην κοινή εκφράζονται με εμπρόθετους προσδιορισμούς (π.χ. *Είχε νερά ορισμένα μέρη* = Είχε νερά σε ορισμένα μέρη, *Προύσα ητάν κι αυτός* = Από την Προύσα ήταν κι αυτός, *Το τετράγωνο το δικό μας μέχρι κάτω τες Καραμανλούδες θα γίνει βάρκο* = ...μέχρι κάτω στις Καραμανλούδες...).

4) Την παράλειψη του *να*, *θα*, *αν* στην αρχή ιδίως της πρότασης. Π.χ. *Το καθαρίσω;* (= Να το καθαρίσω;) – *Άτε, πάμε μέσα, ξαπλώσουμε λίγο* – *Τα βάλουμε να βράσουν* (= Θα τα βάλουμε να βράσουν) – *Το γάνω εγώ καλά* (= Θα τον κάνω εγώ καλά, «θα τον περιποιηθώ») – *Τα δικά μου [παπούτσια] τα βγάλω έξω* (= θα τα βγάλω έξω) – *Τά 'βαζε όλα μαζί, θά 'βαφαν* (= Αν τα έβαζε όλα μαζί, θα έβαφαν).

5) Τη σύνταξη της αντωνυμίας εμμέσου αντικειμένου του ρήματος σε πτώση αιτιατική αντί για γενική (π.χ. *με το δέσανε* = μου το δέσανε, *σε κάνει αταξίες* = σου κάνει αταξίες, *με λέγει* = μου λέει).

6) Την παράλειψη του επαναληπτικού αντωνυμικού αντικειμένου μετά το κανονικό ονοματικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος. Π.χ. *Τα λουτρά τους φημίζαν πολύ* αντί *Τα λουτρά τους τα φημίζαν* (= επαινούσαν) *πολύ* – *Τα γράμματα είχα παραγγείλει στον ταχυδρόμο να δίνει* (= να τα δίνει) *στον Αργύρη* (από επιστολή). Το φαινόμενο αυτό είναι σχετικά σπάνιο.

7) Την απρόσωπη σύνταξη του ρ. είμαι στη φράση *είναι να μη* + ρήμα (π.χ. *Είναι να μη δου αρέσει;* = Είναι δυνατό να μην του αρέσει;).

8) Τη χρήση ιδιόμορφων συντάξεων, π.χ. *μου εγαταλείψατε* = με εγκατα-

22. Βλ. Ι. Κ. Προμπονάς, *Κοινά γλωσσικά στοιχεία στα Ομηρικά έπη και στη Νέα Ελληνική αμάρτυρα στην Αττική πεζογραφία*, Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 2003, σ. 45.

λείψατε – παρακαλώ στο Θεό – αναλόγως στους γονείς – σ' παραλίες / σ' κόρες / σ' Χορτατζήδες (τοπων. Θεσσαλονίκης) = στις παραλίες / στις κόρες / στους Χορτατζήδες.

9) Την επίδοση των επαναληπτικών ουσιαστικών (π.χ. *δαμγάδες-δαμγάδες* = με στάμπες εδώ κι εκεί, *σειρές-σειρές* = σε σειρές, *κάτσια-κάτσια* = διπλωμένα), καθώς και του σχήματος της παραμορφωτικής αναδίπλωσης λέξεων με πρόταξη αρκτικού μ- (π.χ. *κούπες μούπες, ξίδι μίδι, θείες μείες, Θανάσης Μανάσης*)²³.

Στο χαρακτηριστικό επιτονισμό του ιδιώματος ανήκουν η παρατεταμένη προφορά τών τονισμένων συλλαβών (π.χ. *τό-οτε, στρωμέ-ενο, γραμμό-οφωνο*), αλλά και η συχνή ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου στη λήγουσα προπαροξύτων λέξεων, συνήθως ρηματικών τύπων (π.χ. *ή-ητανέ-ε, ρά-αβανέ-ε, γιό-ορταζά-α, ύ-υστερά-α*).

Το ιδιωματικό λεξιλόγιο των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας έχει αρκετούς αρχαϊκούς τύπους, πολλές βυζαντινές λέξεις, αλλά και αρκετά δάνεια, κυρίως από την τουρκική.

Αρχαϊσμοί: *εργαλειό* = αργαλειός (<αρχ. *εργαλείον*), *επίλοιπα* = υπόλοιπα (<αρχ. *επίλοιπος*), *πρήσμα* (αρχ.) = πρήξιμο, *πίτυρο* (<αρχ. *πίτυρον*), *απίδι* = αχλάδι (<αρχ. *άπιον*), *όνος* (αρχ.), αλλά και *γαϊδούρι* και *γαδούρι*, *πενθερά* (αρχ.), αλλά συνήθως *πεθερά*, *ορέγομαι* (αρχ.) = επιθυμώ, *λαχταρώ*, *γηράματα* (μεταγν.), *μοργιά* = μουριά (< μεταγν. *μορέα*).

Βυζαντινοί τύποι ή σημασίες: *διλικάτος* = ντελικάτος, *μηναία (τα)* = μηνιάτικα, *πάλε* = πάλι, *θεωρία (η)* = εμφάνιση, παρουσιαστικό, *ορμηνεύω* = νουθετώ, *θρέφω* = τρέφω, *μουρτσουφλάω* = περιφρονώ (<μεσν. *μουρτζουφλώ*), *γλήγορα* = γρήγορα, *κασί (το)* = γιατί, *πάγω* = πηγαίνω, *τσιβδός* = τραυλός (<μεσν. *τσευδός*).

Στο ιδιωματικό λεξιλόγιο της Προύσας ανήκουν επίσης οι λέξεις: *αγαθοβιόλα* = αγαθιάρια, *άμια* και *άμια* = προσφώνηση ηλικιωμένων σεβάσιμων γυναικών ή της προγιαγιάς (<βενετ. *amia*), *άνα* = ένα, *αρέζει* = αρέσει, *γαλέντζια (τα)* = ξύλινα τσόκαρα με λουράκι, είδος δεύτερου προστατευτικού υποδήματος (υποκορ. του *γαλότσα* <βενετ. *galozze*), *γνωστεύω* = (αμτβ.) βάζω γνώση, *συνετίζομαι*, *δελαδή* ή *δελά* (και *δηλά, δηλαδή*) = δηλαδή, *δερλικώνω* =

23. Για το σχήμα της παραμορφωτικής αναδίπλωσης βλ. Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, «Παραμορφωτική αναδίπλωση λέξεων: Ένα διαλεκτικό σχήμα λόγου και ο λειτουργικός του ρόλος»: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 24^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 9-11 Μαΐου 2003*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 345-356.

καταβροχθίζω, δόξα (η) = ουράνιο τόξο, Εβραιγιά (η) = πολλοί Εβραίοι, κατακύλια (τα) = παιδική παιδιά με τροχούς, λαδρώνας (ο) = «που αρπάζει ό,τι νά'ναι, που τρώει τον περίδρομο», λουγρίζω = καταβροχθίζω, μαμουκωμένη = τυλιγμένη στο κεφάλι – στο πρόσωπο με τσεμπέρι, μαμούκα (η) = φόβητρο των μικρών παιδιών, φόρεμα – μανίκι καβαδούρα = χωρίς μανίκι (<ιταλ. cavatura), μαγάλος = μεγάλος, νευριάζομαι = νευριάζω, εκνευρίζομαι, ξεύρω = ξέρω, ξυλοκέρμινη = αδύνατη, «σαν ξύλα τα χέρια της», πακέτα (η) = μικρό σκαμνάκι με ψάθα, παρασόλι (το) = είδος πεταλούδας (μαχάων), παρτεσου (η) = ανδρική καμπαρντίνα, πιπέρι (το) = πιπεριά, πορποδιά (η) = κλωτσιά, ρεβατεύω = ράβω το στρίφωμα ρούχου με εσωτερική βελονιά (<ιταλ. ribattere + ελλ. ρηματ. κατάλ. -εύω), σακαφιόρα = κακοφτιαγμένη, σταναχώριες (οι) = στεναχώριες σταναχωρέθηκα = στεναχωρέθηκα, τσαζού (η) = παιχνιδιάρια, τσούσκες (οι) = καυτερές πιπεριές, φαρμασόνα = άπιστη, φασαρίζομαι = διαμαρτύρομαι, κάνω φασαρία, χαβουλέλης ή χαβαλέλης (ο) = «τσαμπάσης», καταφερτζής, «που καταφέρει και αρπάζει, τρώει, ξεγελάει», χάρταλο (προκ. για νύχι) = ανάπηρο, στραβοκαμωμένο, ωτομοπίλ (το) = αυτοκίνητο (παλαιότ.).

Τουρκικά δάνεια: γιαβράκι = (θωπευτ. προσφώνηση βρέφους) μωράκι (<τουρκ. yavru + ελλ. κατάλ. -άκι), βάζω *dehbié* σε κάποιον = τον βάζω σε τάξη, του βάζω γνώση (*dehbié* <τουρκ. terbiye), ζάν-παράς και ζάμ-παράς = γυναικάς (<τουρκ. zampara), λιβρίκι (το) = μπρίκι (<τουρκ. ibrik), κάνω *badaná* = ασπρίζω (*badaná* <τουρκ. badana), μουσλούκι (το) = μικρό ντεπόζιτο νερού με βρυσάκι για οικιακή χρήση (<τουρκ. musluk), καζάν-*dibi* = είδος γλυκίσματος, (μετφ.) το τελευταίο παιδί, ο Βενιαμίν της οικογένειας (<τουρκ. kazan dipi), *κουνδούρδισαν* (τα παιδιά) = έκαναν μεγάλη φασαρία, χάλασαν τον κόσμο· και μτχ. *κουνδουρδισμένα* (<τουρκ. kudurmak), *κουτουράντζας* = (προκ. για έμπορο) που πουλάει φθηνά (<τουρκ. götürü + κατάλ. -άντζας <βενετ. κατάλ. -anza), *βαλουκλής* (ο) = ψαράς (<τουρκ. balikli), *δαλάκα* (η) = (περιπαικ.) μεγάλη, πρησμένη κοιλιά (<τουρκ. dalak), *δαλακιάρης* = (περιπαικτ.) κοιλαράς, *δολμέδες* (οι) = διπρόσωποι, χωρίς σταθερές (πολιτικές) πεποιθήσεις, «που πάνε μια από 'δώ μια από 'κεί» (<τουρκ. dönme), *πεσταμάλι* = μεγάλη πετσέτα με την οποία τυλίγονταν στο χαμάμ, (μετφ.) ρούχο εξαιρετικά εφαρμοστό, στενό (<τουρκ. peştamal), *ρεντές* (ο) = τρίφτης χοντρός με ξύλινη βάση για το τρίψιμο του κυδωνιού (<τουρκ. rende), *συμβσιλέ* (το) = κουστωδία, συνοδεία (<τουρκ. silsile), *τζεσβές* και *τζισβές* (ο) = μπρίκι (<τουρκ. cezve), *τουλούκ-βασής* = πρησμένος, κοιλαράς, «που τρώει και κάθεται» (<τουρκ. tuluk-bası), *τσικολάτα* (η) = σοκολάτα (<τουρκ. çikolata), *τσουτζουκλερί* (τα) = τα μικρά παιδιά, τα μωρά, τα κουτσούβελα (<τουρκ. çocuk + καταλ. αιτιατ. πληθ. -lari), *χανούμ-doudού* (η) = (θωπευτ.)

όμορφη, χαϊδεμένη (<τουρκ. hanım + dudu), *χερσελές* (ο) = κρεμανταλάς, μπατάλης (<τουρκ. hergele).

Ως προς τα ονόματα, μεγάλη συχνότητα παρουσιάζουν τα γυναικεία βαπτιστικά που λήγουν σε -ία: *Ευθυμία, Γλυκερία, Ροδία, Ευδοξία, Ευταλία* (Ευθαλία), *Σταματία, Αναστασία*, ενώ απαντούν και τα λατινογενή μεταγενέστερα γυναικεία βαπτιστικά *Αγριππίνα* (μετγν. <λατιν. Agrippina)²⁴ και *Δόμνα* ή *Δόμνα* (μεταγν. <λατιν. domina)²⁵. Τα επώνυμα λήγουν συνήθως σε -ίδης (π.χ. *Μαυροίδης, Κυριακίδης, Τσαλίδης*) ή -ογλου (π.χ. *Κιόρογλου, Χορόζογλου*), ή σχηματίζονται σε πτώση γενική (π.χ. *Αλεξάνδρου*). Ο πλούτος σε ανδρικά και γυναικεία παρωνύμια είναι μεγάλος. Από τα ανδρικά παρωνύμια αναφέρουμε ορισμένα ενδεικτικά: *ο Ζακαβιάς, ο Καμηλάρης, το Παπιόν, ο Λικουρίνος, ο Αγαθοβιόλος, ο Νεραντζούλας, ο Κουκουβίνος, ο Κουσάσας, ο Τζιβιλής, ο Φρίνδος, ο Σερσέμ-Παδελής, ο Ζεβξέκ-Παδελής, ο Σαψάλης, ο Κύκλωπας, ο Φλώρος, ο Κουτσοφτέρνης*. Από τα γυναικεία παρωνύμια σημειώνουμε τα ακόλουθα: *η Κατσαρή, η βαβούρα, η Γαρίπα, η Πεδαρίτσα, η Τζουρίτσα, η Γύφτα, η Περπατημένη, η Γιουζέλ-Αναστασία, η Τρελλο-Μίνα, το Κατσί, η Αλαούτα, η Dedé-Κουράδα, η Τσιπρού*.

(β) Το ελληνικό ιδίωμα των τουρκόφωνων Ελλήνων της Προύσας

Το ιδίωμα των Ελλήνων της Προύσας που μεγάλωσαν σε κυρίαρχο μη ελληνόφωνο περιβάλλον (τουρκόφωνες ή άλλες αλλόγλωσσες συνοικίες της πόλης, όπως η εβραϊκή ή η αρμενική) και δεν έλαβαν ελληνόγλωσση εκπαίδευση, εμφανίζει τα ακόλουθα κύρια χαρακτηριστικά σε φωνητικό, μορφολογικό, συντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο.

Ως προς τη φωνητική του ιδιώματος σημειώνουμε τα εξής:

1) Ο φωνηεντισμός θυμίζει τα λεγόμενα «ημιβόρεια» ιδιώματα του ελλαδικού χώρου. Τα άτονα ε και ο διατηρούνται απαθή, ενώ παρατηρείται σίγηση του άτονου ι και του άτονου ου, μερικές φορές και μέσα στη λέξη (π.χ. *αυτείν', συμβαίν', καράβ', σ'κώθηκα, λάκ'σα, ώμο τ', μάννα μ', ήμ'να, αλλ'νού* αντί *αυτείνοι = αυτοί, καράβι, συμβαίνει, σηκώθηκα, λάκησα, ώμο του, μάννα μου, ήμουνα, αλλουνού*).

2) Το άτονο ου προφέρεται συχνά ανοικτότερα ως ο (π.χ. *συμβουλευτούν, τουρκικό, βονό, το Κυρίο* αντί *συμβουλευτούν, τουρκικό, βουνό, του Κυρίου*).

24. Βλ. W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3. Auflage, Braunschweig 1884, σ. 14.

25. Βλ. W. Pape, *ό.π.*, σ. 301.

3) Ένα ημίφωνο *ɥ* αναπτύσσεται μπροστά από αρχικό *ε-*, όχι όμως σταθερά (π.χ. *έφυγε, ένα, έφαγε*).

4) Η φωνηεντική ακολουθία *ια ιά* μένει συχνά ασυνίζητη (π.χ. *αηδημητριάτικα, διάφορα, εργοστάσια*).

5) Οι φθόγγοι *μπ, ντ, γκ* προφέρονται μέσα στη λέξη με προερρίνωση (π.χ. *έμβοροι, κοντά, στρανγούσε*) και σε συνεκφορά χωρίς το έρρινο στοιχείο (π.χ. *δε βειράξανε, απ' τη Γαβάλα, λίγο γαιρό*).

6) Συχνά παρατηρείται χαλαρή άρθρωση ή και πτώση του μεσοφωηεντικού *γ* (π.χ. *μα'ειρεύαν, Χριστού'εννα, ελιέ = έλεγε, έφυε = έφυγε, βοτανολόοι = βοτανολόγοι*).

7) Ένα ημίφωνο *ɥ* αναπτύσσεται μετά το *λ* και το *ν*, όταν ακολουθεί το φωνήεν *ε* (π.χ. *πόλεμος, λέγανε, αλεπούδες, νερό, νεραϊδα, νεκροθάφτος*).

8) Ο φθόγγος *λ*, όταν ακολουθεί φθόγγος *ο*, προφέρεται μεταξύ *λ* υπερωϊκού και *ρ* (π.χ. *βε'όνα, κα'ό, ό'ο*). Με τον ίδιο τρόπο προφέρεται και ο φθόγγος *ρ*, όταν προηγείται *ο* (π.χ. *βό'τα* αντί πόρτα).

9) Το *δ* στην αρχή της λέξης προφέρεται συχνά ως *d* (π.χ. *δέμα, δημιουργηθήκανε, δένδρα, δέσποινοχόρτο, αντί δέμα, δημιουργηθήκανε, δέντρα, δεσποινόχορτο*).

10) Το *θ* προφέρεται συχνά ως *ť* δασύ (π.χ. *τά, τάλασσα, τέλαν, ετίματα, κα'αρά* αντί θα, θάλασσα, ήθελαν, έθιμα, καθαρά) και σε μεμονωμένες λέξεις ως *τσ* (π.χ. *κάτσε* αντί κάθε).

11) Το *κ* ανάμεσα σε φωνήεντα προφέρεται ως *ќ* δασύ (π.χ. *ελλ'νική, εκεί*) και σπάνια ως *χ* (π.χ. *χάνουν* αντί κίνουν).

12) Σποραδικά το *τ* προφέρεται με δασύτητα (π.χ. *τό, τέτοια, ότι*).

13) Ορισμένα αρχαία συμπλέγματα συμφώνων, όπως τα *λφ, γν, νδρ*, παραμένουν απαθή. Το φαινόμενο όμως αυτό δεν παρουσιάζει κανονικότητα (π.χ. *αδέλφια, παιγνίδι, άνδρας* αλλά και *άνδρας*).

14) Σποραδικά αναπτύσσεται διάμεσο φωνήεν ή ημίφωνο ανάμεσα σε συμφωνικά συμπλέγματα, είτε μέσα στη λέξη (π.χ. *είχαν παρεμένα* αντί είχαν παρμένα), είτε σε συνεκφορά ονόματος με το κτητικό *μου* από το οποίο έχει αποβληθεί το *ου* (π.χ. *γονείς-ου-μ', φίλος-ου-μ'*).

15) Άλλα φωνητικά φαινόμενα που απαντούν σποραδικά σε μεμονωμένες λέξεις είναι η προφορά του *μβ* ως *μβ* (π.χ. *συμβουλή* αλλά και *συμβουλή, συμβουλέει = συμβουλεύει*), η προφορά του *γ* ως *g* (π.χ. *γονείς* αλλά και *γονείς*), η τροπή του μεσοφωηεντικού *χ* σε *σ* δασύ, όπως το γαλλικό *ch* (π.χ. *έχει* αντί έχει), η προφορά του μεσοφωηεντικού *σ* ως *ζ* σε συνεκφορά (π.χ. *να μη πάξ από 'κεί* αντί να μη πας από 'κεί) και ο τσιτακισμός του *κ* μπροστά από το *ε* (π.χ. *τσαι = και*).

Στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος ανήκουν τα ακόλουθα:

- 1) Η συχνή σύγχυση των γραμματικών γενών (π.χ. *το πλατέα, το πόλη, στα βάρκες, μεγάλο σάλα, οι γονείς του* = οι γονείς της).
- 2) Η χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων στη θέση της αιτιατικής (π.χ. *Τότε δέν ειχε ταχτικοί γιατροί έτσι. Ύστερα βούρσα έβγαλ'ε γιατροί*).
- 3) Η χρήση της κατάληξης -οι στην ονομαστική πληθυντικού ορισμένων αρσενικών ονομάτων αντί της κοινής -ες (π.χ. *άνδροι, ειδω'ολάτροι*).
- 4) Ο ανισοσύλλαβος σχηματισμός του πληθυντικού ορισμένων ουσιαστικών (π.χ. *καλικαντζάρ'δες* = καλικάντζαροι, *ετίματα* = έθιμα).
- 5) Η παράλειψη του -ς στην κατάληξη -ας αρσενικών ονομάτων, συνήθως όταν ακολουθεί το κτητικό μου (π.χ. *πατέρα μ', babá μ', ο αρραβώνα* αντί πατέρας μου, μπαμπάς μου, ο αρραβώνας).
- 6) Η συχνή χρήση της επιθετικής κατάληξης -ικιός στη θέση της κοινής -ικός (π.χ. *ευγενικιός, βρεικιός* = εβραϊκός).
- 7) Η χρήση του αντωνυμικού τύπου *αυτείν'* αντί *αυτοί*.
- 8) Η χρήση του άρθρου *τσι* αντί των κοινών *τους και τις* (π.χ. *τσι Έλληνες, τσι οικο'ένειες* αντί τους Έλληνες, τις οικογένειες).
- 9) Η σύγχυση ενεργητικών και παθητικών καταλήξεων: Παθητικές καταλήξεις απαντούν σε ενεργητικούς τύπους (π.χ. *τιμάμαστε* = τιμάμε, *κάν'dan* = έκανε) και αντίστροφα (π.χ. *μεταχειριζάμε* = μεταχειριζόμασταν, *άμα βρεις* = άμα βρεθείς)²⁶.
- 10) Η χρήση ιδιόμορφων διπλών ρηματικών καταλήξεων στο α' πληθ. πρόσωπο του παθητικού συνήθως παρατατικού (π.χ. *φοβούμασταν-ταν* = φοβόμασταν, *ήμασά(ν)-ταν* = ήμασταν)²⁷.
- 11) Η χρήση της κατάληξης -ηγα στον παρατατικό αντί της κοινής -ούσα (π.χ. *μπόρηγαμ'* = μπορούσαμε).
- 12) Η διατήρηση σε πολλές περιπτώσεις της άτονης συλλαβικής αύξησης των ρημάτων (π.χ. *εκάθουνδαν, εκάμαν, εμετανόησε*).

26. Το φαινόμενο απαντά και στην καππαδοκική διάλεκτο (βλ. Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 9-10).

27. Στο φαινόμενο αυτό υπόκειται κατά πάσα πιθανότητα μηχανισμός σχηματισμού ρηματικών τύπων των 'συγκολλητικών' λεγόμενων γλωσσών, μεταξύ των οποίων και η τουρκική. Πβ. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge: at the University Press, 1916, §§ 56, 232, 235 και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 10, όπου σημειώνονται ανάλογα φαινόμενα της καππαδοκικής διαλέκτου από επίδραση τουρκική.

13) Η παρουσία αρχαϊστικών ρηματικών τύπων (π.χ. *βλαστημείς, απα'ό-ρευσε, ανεστήθηκε, συμμετέσχα*).

14) Σπάνια ακούγονται επίσης ρηματικοί τύποι με τόνο στην τέταρτη από τη λήγουσα συλλαβή (π.χ. *κρύφτηκαμε*).

Στις συντακτικές ιδιομορφίες του ιδιώματος ανήκουν οι ακόλουθες:

1) Η συχνή παράλειψη του άρθρου του υποκειμένου ή του αντικειμένου του ρήματος (π.χ. *Πατέρα μ' τυροκόμούσε και μάνα μ' δουλεύανε αυτείν' εργοστάσια - Φοβόμουνα ε'ώ αρκούδα*).

2) Η παράλειψη του επαναληπτικού αντωνυμικού αντικειμένου μετά το κανονικό ονοματικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος. Π.χ. *Αυτό το χωριό λέγαν Δεβρέδ (= Αυτό το χωριό το λέγαν Ντεβρέντ), Το αρνί βάζαν στο φούρνο (= Το αρνί το βάζαν στο φούρνο), Εκείν' την ημέρα που πήραν [οι Τούρκοι] το φίλος-ου-μ' το Βασίλ' εμένα είχε πάρει μάνα μ' απάν' στο βουνό (= ... εμένα με είχε πάρει...).*

3) Η συχνή θέση του ρήματος στο τέλος της πρότασης (π.χ. *Μουχαβέτια κάμανε - Λο'ή-λο'ή χόρτα μαζεύανε*) ή η επανάληψη του ρηματικού τύπου και στο τέλος της πρότασης (π.χ. *Από 'κεί έφερε μάνα μ' κάστανα έφερε - Γυναίκα μ' ήτανε απ' το Κόνια ήτανε*).

4) Η χρήση της αιτιατικής για το έμμεσο αντικείμενο αντί της γενικής (π.χ. *τον έδωσε βορβάρ = του έδωσε πουρμπουάρ*).

5) Η χρήση της ακολουθίας προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις αντί της κοινής προσδιοριζόμενο-προσδιορίζον (π.χ. *το Γιακόβ την ιστορία αντί την ιστορία τού Ιακόβ*).

6) Η χρήση ιδιομορφων συντάξεων. Π.χ. *Κάτε λιό (= κάθε λίγο) πρέπει οι γονείς να συμβουλέει τα παιδιά - Όλα αυτά πρέπει να τα διατηρήσει οι γονείς - βορεί βοηθάει ο τέός (= ο θεός) - σ' καστανιές (= στις καστανιές).*

Σε μεμονωμένες, τέλος, λέξεις απαντά το φαινόμενο του αναβιβασμού τού τόνου, π.χ. *κρύφτο = το κρυφτό, κοίνοτης = η κοινότητα*.

Από το ιδιωματικό λεξιλόγιο των πληθυσμών αυτών σημειώνουμε τις λέξεις: *κήρουκας = διαλαλητής, κοιν. τελάλης (<αρχ. κήρουξ), νεραϊδα = γοργόνα (<αρχ. Νηρηϊς), αποδήματα (τα) = υποδήματα (<αρχ. υπόδημα), διολί = βιολί, τζαμάδες (οι) = η παιδική παιδιά αμάδες, έτιμα και έθιμα (το) - ετίματα (τα) = έθιμο - έθιμα, γιέμα = δέμα, βλαστήματα (τα) = βλασφημίες, αηδημητριάτικα (τα) = χρυσάνθεμα, βγέζω = βγάζω, Κονιαρίς (η) = η καταγόμενη από το Ικόνιο, δημιουργία = δημιουργία, τσικουρνιούντανε = τσούγκριζαν, δέσποινοχόρτο (το) = είδος βοτάνου, έσσωπος (ο) και έσσωπο (το) = φυτό με φαρμακευτικές ιδιότητες (<αρχ. ύσσωπος, και μετγν. τύπος ύσσωπον, το), λιό = λίγο, τζιζμέδες (οι) = είδος υποδημάτων (< τουρκ. çisme), μουχαβέτια (τα)*

= γλέντια (< τουρκ. muhabbet), *βαχτσεβανικά* (τα) = κηπευτικά (< τουρκ. bahçivan + ελλ. κατάλ. πληθ. -ικά).

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Σιμάβλο

Το Σιμάβλο (τουρκ. Simavlo)²⁸, μικρό παραλίμνιο χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Μανιάς ή Μάνιας (αρχ. Δαφνίτις ή Αφνίτις)²⁹ στο δυτικό άκρο της Βιθυνίας γειτνίαζε με δύο άλλα παραλίμνια χωριά κατοικούμενα από Ρώσους Κοζάκους³⁰ και αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών 30 οικογένειες, στο σύνολό τους ελληνικές. Στο χωριό υπήρχε ορθόδοξη εκκλησία με θαυματουργό εικόνισμα του Αγίου Κωνσταντίνου, καθώς και δημοτικό σχολείο. Οι κάτοικοι του Σιμάβλου ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Κατά την περίοδο του θερισμού δούλευαν ως εργάτες στα χωράφια της περιοχής και Ρώσοι Κοζάκοι, Κιρκάσιοι, Αθίγγανοι και Τούρκοι. Ομιλούμενη γλώσσα ήταν η ελληνική. Πολλοί από τους κατοίκους μιλούσαν και την τουρκική, ενώ ορισμένες γυναίκες γνώριζαν και τη ρωσική. Ο οικισμός του Σιμάβλου ήταν αρχικά τουρκικό τσιφλίκι, το οποίο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα πέρασε σε ελληνικά χέρια. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση³¹ οι πρώτοι ελληνικοί πληθυσμοί έφθασαν στην περιοχή κατά την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο, προερχόμενοι από διάφορα χωριά της Κοζάνης. Αργότερα η περιοχή δέχθηκε εποίκους και από άλλα μέρη της Μακεδονίας, καθώς και από τη Στερεά Ελλάδα.

Το ιδίωμα του Σιμάβλου ανήκει στα νεοελληνικά ιδιώματα με «βόρειο» φωνηεντισμό. Το άτονο ο τρέπεται σε ου (π.χ. *έδουσα, κόζμους, τουν*) και το άτονο ε σε ι (π.χ. *έφιβγαν, διμένου*). Το φαινόμενο όμως δεν παρουσιάζει καθολικότητα. Έτσι ακούγονται παράλληλα και τύποι όπως π.χ. *χωργιά, εκείνα, πρωτογιός* κλπ. Τα άτονα ι και ου αποβάλλονται κατά κανόνα στο τέλος της

28. Βλ. A. Philippson, *Topographische Karte des westlichen Kleinasien*, Blatt 1, Gotha : Justus Perthes, 1910.

29. Βλ. Σ. Ε. Παπαδάκης, «Συνοπτική φυσιογραφία της Μικράς Ασίας»: *Μικρασιατική Εστία* 1 (1946) 19.

30. Για την κοινότητα των Κοζάκων στη λίμνη Μάνιας της Βιθυνίας, στα δυτικά της λίμνης της Απολλωνιάδας βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Το χωριόν Κοζάκοι ή Κοτζά-Γκιόλ της Βιθυνίας»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 7 (1957) 287-289, F. W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1910, σ. 155 και Ακύλας Μήλλας, *Προποντίδα, μια θάλασσα της Ρωμοσύνης*, Αθήνα: Εκδόσεις Λούση Μπρατζιώτη, 1992, σ. 48.

31. Προφορική μαρτυρία του κ. Τριαντάφυλλου Γιοβάνογλου, πρόσφυγα από το Σιμάβλο της Βιθυνίας.

λέξης, αλλά μερικές φορές και μέσα στη λέξη (π.χ. *Έλλην'*, *σπίτ'*, *ψάρ'*, *ζι-βγάρ'ζαν*, *μάννα μ'*, *βούρ'σε* αντί *Έλληνοι*, *σπίτι*, *ψάρι*, *ζευγάριζαν*, *μάννα μου*, *μπορούσε*). Απαντά το φαινόμενο της πτώσης τονισμένων φωνηέντων με παράλληλη μετακίνηση του τόνου στην προηγούμενη ή επόμενη συλλαβή (π.χ. *βούρ'σε* = *μπορούσε*, *π'ρά* = *πέρα*). Άλλοι φωνητικοί ιδιοματισμοί είναι η ανοικτή προφορά του άτονου ου ως ο (π.χ. *ορά*, *κορέψεις*, *τορκικά*, *κοράζουδαν*), η ανοικτή προφορά του ι ως e (π.χ. *χορευτάδεκο*, *ρεμάζουν*, *βασελιά*, *πουνέρεψε*, *καθέλωσε*, *τρεάντα*, *τεροκομεία*), η ιδιόμορφη υπερωική προφορά του λ, μεταξύ λ και ρ, (π.χ. *δε'λαδή*, *ά'λλα*), η ιδιόμορφη υπερωική προφορά τού ν, μεταξύ ν και γ (π.χ. *αλώ'νι*), η ανάπτυξη ημιφώνου ι μετά το ν και το λ, όταν ακολουθεί e (π.χ. *τούρν'ες*, *μήν'ες*, *ν'ερό*, στο *βόλιεμου*, *λεμόν'*), η ανάπτυξη ημιφώνου ι μπροστά από τις συλλαβές ζις και σι, όταν έχει προηγηθεί σίγηση του άτονου ι (π.χ. *βράιζ'ς*, *σκεπάιζ'ς*, *οκτακόϊσ'* αντί *βράζεις*, *σκεπάζεις*, *οκτακόσιοι*), η ανάπτυξη φωνήεντος ανάμεσα σε συμφωνικό σύμπλεγμα (π.χ. *γουνουστοί* αντί *γνωστοί*), η ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού ευφωνικού φθόγγου ν σε συνεκφορά (π.χ. *θα-ν-έχ'* = *θα έχει*), η ανάπτυξη προθετικού α σποραδικά (π.χ. *ασπυργιά* αντί *σπυριά*). Απαντά επίσης σποραδικά προφορά του δ ως d (π.χ. *δέν'* αντί *δένει*), του β ως b (π.χ. *βλαβερά* αντί *βλαβερά*), του π ως b (π.χ. *βίστη*, *βου*, *γυβρίνους* αντί *πίστη*, *που*, *κυπρίνος*) του κ ως χ (π.χ. *χομμάτι* αντί *κομμάτι*, *Χρυστάλλω* αντί *Κρυστάλλω*), του θ ως τ (π.χ. *τα*, *τηλυκό* αντί *θα*, *θηλυκό*), του χ ως γ (π.χ. *ρούγα* αντί *ρούχα*), το μ ως b (π.χ. *βούρη* αντί *μούρη*). Οι φθόγγοι μπ, ντ, γκ προφέρονται χωρίς προερρίνωση (π.χ. *ψήνουδαν*, *Κωσταδάκης*, *κάβος*, *αναγάστηκα*, αλλά και *συνγινικά* = *συγγενικά*).

Στις μορφολογικές ιδιομορφίες του ιδιώματος ανήκουν οι ακόλουθες: Το άρθρο του αρσενικού έχει σποραδικά τη μορφή η αντί ο (π.χ. η *babάς*, η *κόζμους*): απαντούν τύποι άρθρου *δους* (= *τους*), *τ'ς* (= *τους*), *τσι* (= *τις*): παρατηρείται πτώση του καταληκτικού -ς αρσενικών ονομάτων (π.χ. *κουβάρου* = *κουμπάρος*, *παπά* = *μπαμπάς*): απαντά κατάληξη πληθυντικού αρσενικών -οι αντί -ες (π.χ. *άδροι*, *πρόσφυγοι*): σποραδικά γίνεται χρήση αναύξητων ρηματικών τύπων (π.χ. *έχαμε* = *είχαμε*): απαντούν αρκετοί ιδιοματικοί ρηματικοί τύποι (π.χ. *αφήξεις* = *αφήσεις*, *βηγήξεις* = *βήξεις*, *έδνισχι* = *έδειχνε*, *βατείς* = *πατάς*, *σ'κών'dαν* = *σηκωνόταν*, *έπηραν* = *πήραν*, *ήπι'ις* = *έπινες*, *ζέστα του* = *ζέστανέ το*), καθώς επίσης και ιδιοματικοί τύποι επιρρημάτων (π.χ. *επειδής*, *τότις*, *τίποτις*), αντωνυμιών (π.χ. *οφτουνού* = *αυτού*), προθέσεων, μορίων κλπ. (π.χ. *απού* ή *'που* = *από*, *α* = *αν*, *'α* = *να*, *τα* = *θα*, *'εν* = *δεν*, *α* = *αλλά*). Το ιδίωμα ανήκει στη ζώνη του ερωτηματικού «τι;».

Από τα συντακτικά φαινόμενα αναφέρουμε τη σύνταξη της αντωνυμίας αντικειμένου του ρήματος σε πτώση αιτιατική αντί για γενική (π.χ. *τουν έδου-*

σα αντί του έδωσα), την παράλειψη του άρθρου του υποκειμένου (π.χ. *Τούρκοι δεν είχε γιατροί*) και την παράλειψη του να στην αρχή της πρότασης (π.χ. *Σταματήσουμ' εδώ*).

Ιδιωματικές λέξεις και φράσεις: *γιουνέκες (οι)* = γυναίκες, *αναργεύει* = (προκ. για χυλό) δένει, πήζει, *αρανός (ο)* = ουρανός, *τό* = αυτό, *γενό* = υγιεινό, *τι θάλα πάρ'* = τι μπορεί να πάρει, *μουγάλα* = μεγάλη, *Έλλην'* (οι) = Έλληνες, *ζιβγάρ'ζαν* = όργωναν, *κουρκί (το)* = διάνος, *άρον-μάρον* = άρον-άρον, *σαζάνια (τα)* = (είδος ψαριών) κυπρίνοι (<τουρκ. sazan), *τούρνα (η)* = το ψάρι λούτσος (<τουρκ. turna), *χόσ-μιρί (το)* = είδος χαλβά, γλύκισμα, *σαλτανάτια (τα)* = επιδεικτικές φιγούρες χορευτών (<τουρκ. saltanat), *παϊτουδής (ο)* = αμαξάς, *Κουτζούκ'ς (ο)* = ο μήνας Φλεβάρης (μικρός, κομμένος), *τονν έδουσα ένα σουλτάν-μερεμέτ* = (μετφ.) τον ξυλοκόπησα άγρια (<τουρκ. sultan meremet), *πλεμονία (η)* = πνευμονία, *μαναστήργια (τα)* = μοναστήρια, *πατώ-πατώ (το)* = είδος παιδικής παιδιάς, *σαλού (η)* = άρμη, *αρμύρα*, *μοσχουβουλ'τάδα (η)* = άρωμα, *μοσχοβολιά*, *ισιάζω* (μεσν.) = ισιώνω, *τζορβατζής (ο)* = αφεντικό (<τουρκ. zorba-ci), *πρωτογιός (ο)* = ο πρωτότοκος γιός, *τούχαν λυπηρό* = λυπόντουσαν, *Γραίκ'δες (οι)* = οι Έλληνες (μειωτ. από τους Κεμαλικούς), *Ιμάμ'δες (οι)* = οι Τούρκοι (μειωτ. από τους Κεμαλικούς), *Καζάκια χωργιά* = χωριά Ρώσων Κοζάκων, *Κερκεξοί (οι)* = Κιρκάσιοι. Επώνυμα: *Βλαχόπουλος*, *Γκάϊτατζης*, *Γιοβάνογλου*, *Εϊτζές*, *Καζατζής*, *Κεχαγιάς*, *Ναομίδης*. Ανδρικά βαπτιστικά ονόματα: *Τριαντάφυλλος*, *Παπαγιορδάνης* (όν. ιερέα), *Γιώργης*, *Κωσταδής* (υποκορ. *Κωσταδάκης*). Ονόματα αλόγων: *Δορής*, *Ζεϊβέκης*, *Ταουσάνης* (<τουρκ. tanşan «λαγός»).

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Ντερέκιοϊ

Το χωριό Ντερέκιοϊ (ή Τερέ-κιοϊ ή Δερέ-κιοϊ)³², 20 περίπου χλμ. βορειοδυτικά της Προύσας και σε μικρή απόσταση από τις μικρασιατικές ακτές της Προποντίδας, αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών περί τις 450 οικογένειες, στο σύνολό τους ελληνικές³³. Στο χωριό υπήρχε ορθόδοξη εκκλη-

32. Πενιχρά είναι τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία για το χωριό αυτό της Βιθυνίας. Βλ. σχετικά Αρχιμ. Αθανάσιος Μεσιτίδης και Βασίλειος Δεληγιάννης, «Η Απολλωνιάς»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 3 (1940) 429, Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 97 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Έκθεσις επί της εις ανθρωπίνας υπάρξεις και εις χρήμα απωλείας συνεπεία της εκριζώσεως του Ελληνισμού της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 7 (1957) 98.

33. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 98. Οι Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 97 κάνουν λόγο για 250 οικίες Ελλήνων χριστιανών στο χωριό στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Προ

σία αφιερωμένη στην Αγία Παρασκευή και δημοτικό σχολείο, όπου διδασκόταν η τουρκική γλώσσα. Η ελληνική διδασκόταν λίγες μόνο ώρες από Έλληνα δάσκαλο³⁴. Αν και ελληνικό το χωριό, οι κάτοικοι στην πλειοψηφία τους μιλούσαν τουρκικά, επειδή «τους είχαν απεκλείσει να μιλάν ελληνικά προτού διακόσις χρόνια»³⁵. Υπήρχαν όμως και οικογένειες, και κυρίως γυναίκες, που γνώριζαν και μιλούσαν την ελληνική γλώσσα³⁶. Σχετικά με την καταγωγή των κατοίκων του χωριού σώζονται δύο διαφορετικές παραδόσεις. Σύμφωνα με την πρώτη παράδοση οι κάτοικοι του χωριού ήταν γηγενείς Έλληνες «απού του Μεγαλέξαδρου την εποχή. Ηταν χωριό γνήσοι Έλληνες»³⁷. Σύμφωνα με άλλη παράδοση οι Ντερεκιοιώτες ήταν τουρκόφωνοι χριστιανοί από την επαρχία του Ικονίου, τους οποίους μετοίκησαν βίαια οι Οθωμανοί όταν κατέκτησαν την Προύσα (1326 μ.Χ.) και την περιοχή γύρω από αυτή και είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια για να καλλιεργήσουν τη γη που διαμοιράστηκαν³⁸.

Το ιδίωμα των ελληνόφωνων πληθυσμών του Ντερέκιοϊ παρουσιάζει ως προς τον φωνηεντισμό χαρακτηριστικά των νοτίων ιδιωμάτων του ελλαδικού χώρου. Τα άτονα e και o μένουν κατά κανόνα απαθή. Το άτονο τελικό i προφέρεται κανονικά (π.χ. *λιμάνι, Σαλονίκη, λέξη, αναβρούζει*). Συχνό είναι το φαινόμενο της αφαίρεσης άτονων αρκτικών φωνηέντων, συνήθως του e και σπανιότερα του i και του a (π.χ. *'ξαρτάται, 'λιοτριβείο, 'μείς, 'πιχειρήσεις, 'φόσον, 'πάρχουνε, 'περέτησα, 'κόμα, 'λλά*). Συχνή είναι επίσης η συγκοπή άτονων φωνηεντικών φθόγγων μέσα στη λέξη, συνήθως του i (π.χ. *γυρεύ'ς, συνε-*

φορικές μαρτυρίες προσφύγων από το Ντερέκιοϊ ανεβάζουν το αριθμό των οικογενειών του χωριού πριν από την ανταλλαγή άλλοτε σε 600, άλλοτε πάλι σε 800 ή και 1000.

34. Προφορική μαρτυρία τού κ. Δημητρίου Παπανικολάου, πρόσφυγα από το Ντερέκιοϊ (β' προσφυγική γενιά). Πβ. και τη μαρτυρία του πρόσφυγα Αθανάσιου Τσακίρη, από το ίδιο χωριό, την οποία δημοσιεύει ο Σταύρος Τζίμας στο άρθρο του «Επιστροφή στο Ντερέκιοϊ... 80 χρόνια μετά» (Εφημερίδα «Καθημερινή», φύλλο της Κυριακής 18 Αυγούστου 2002, σ. 17).

35. Προφορική μαρτυρία τού κ. Δ. Παπανικολάου. Σύμφωνα με τον ίδιο πληροφορητή την ελληνική γλώσσα γνώριζαν οι περισσότεροι Ντερεκιοιώτες σε ποσοστό 20%.

36. Προφορικές μαρτυρίες των κ.κ. Δ. Παπανικολάου και Νικόλαου Χατζησταυριανού, προσφύγων από το Ντερέκιοϊ (β' προσφυγική γενιά). Ο κ. Χατζησταυριανός ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η μητέρα του και η γιαγιά του μιλούσαν «καθαρώς» ελληνικά. Η γιαγιά του μάλιστα «δεν ήξερε *gou* (= *γρυ*) ελληνικά. Μία λέξη δεν έλεε *τούρκικη*», αντίθετα ο παππούς του «δεν ήξερε *gou* ελληνικά».

37. Προφορική μαρτυρία τού κ. Ν. Χατζησταυριανού. Και ο Ντερεκιοιώτης κ. Δ. Παπανικολάου μαρτυρεί για την οικογένειά του ότι δεν ήταν μετανάστες, αλλά κατάγονταν από την περιοχή.

38. Βλ. Α. Μεσιτίδης και Β. Δεληγιάννης, ό.π., σ. 429.

χίς'ς, φυσ'κά, τουρκ'κό, ελλ'νικά, μ'λούσε, περ'σσότερα), του e (π.χ. να ζήσ'τε, να καλοπεράσ'τε, εάν πάρ'τε = εάν πάρετε, πάν'dε = πηγαίνετε, συν'dαιρικά, μ'dά = μετά, τόντ'ς = τότε) και σπανιότερα του ου (π.χ. 'σώρ'γα αντί εσώρουχα). Συχνές είναι οι συντμήσεις λέξεων, με αποβολή μερικές φορές ολόκληρων συλλαβών (π.χ. δηλά = δηλαδή, μ'dαξύ = εν τω μεταξύ, τουλά'στον = τουλάχιστον, 'τάλαβ'ς = κατάλαβες, 'ταξε = κοίταξε). Σποραδικά το τονισμένο ó προφέρεται ως ού (π.χ. απού αντί από). Συχνό είναι το φαινόμενο της αναλυτικής προφοράς φωνηεντικών ακολουθιών (π.χ. διότι, εάν, 'λιουτριβείο, τα συνήθειά του). Το μεσοφωεντικό γ προφέρεται χαλαρά ως [ʔ] ή αποβάλλεται (π.χ. από'εμα, έλε'ε, πετάεται). Οι φθόγγοι μπ, ντ, γκ προφέρονται κατά κανόνα με έντονη προερρίνωση (π.χ. κουμβάκια, εμβόροι, οδοντόπονος, ευανγέλιο). Σποραδικά ο φθόγγος μπ προφέρεται άηχα ως π και ο φθόγγος ντ ως τ (π.χ. πόγοι αντί μπόγοι, παπάς αντί μπαμπάς, ελέφατας αντί ελέφαντας). Συχνή είναι η προφορά του δ ως d (π.χ. δεν, Παπαδόπουλος, δυο), του θ ως τ (π.χ. ήρτα, κατρέφτες), του θ ως δ ανάμεσα σε φωνήεντα (π.χ. επίδετα αντί επίθετα) και του π ως b (π.χ. bou, λοιβόν, βέθανε, καβνά). Τα δασέα φ και χ προφέρονται σποραδικά άλλοτε ως ηχηρά κλειστά β και γ και άλλοτε ως άηχα στιγμιαία π και κ αντίστοιχα (π.χ. βοβόταν αντί φοβόταν, απτό, απτοί αντί αυτό, αυτοί, γήρα, 'σώρ'γα αντί χήρα, εσώρουχα, μέκροι αντί μέχρι). Σε μερικές περιπτώσεις το σ προφέρεται τσιτακισμένο ως τσ (π.χ. τσαν, τσου λέω, τσυχωρείτε, τσυγκεκριμένα αντί σαν, σου λέω, συγχωρείτε, συγκεκριμένα). Απαθή διατηρούνται συνήθως τα αρχαία συμφωνικά συμπλέγματα κτ και πτ (π.χ. νύκτα, πρακτικοί, λεπτά). Σποραδικά απαντά προφορά του γ ως g (π.χ. gου = γου).

Από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος αναφέρουμε τον τύπο *do* του άρθρου αντί *το*, τον ανισοσύλλαβο σχηματισμό του πληθυντικού ορισμένων ουσιαστικών (π.χ. αλόγατα, Τσετέδες αντί άλογα, Τσέτες), τη χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών στη θέση της αιτιατικής (π.χ. φέρανε πόγοι αντί φέρανε μπόγους), τη συχνή αποβολή του τελικού -e σε ρηματικές καταλήξεις (π.χ. είχαμ', ξέρουμ', θυμάμ', υπήρχ', ήξερ', λέμ', μ'λάμ' = μιλάμε, βάμ' = πάμε), την κατάληξη -ίσκα του ενεργητικού παρατατικού με τη μορφή -ίσχα (π.χ. έμνισχα = έμενα), την κατάληξη, -όdan αντί της κοινής -όντουσαν στο γ' πληθ. πρόσ. του παρατατικού μέσης φωνής (π.χ. μαζευτόdan, προσευχόdan), τη διατήρηση της κατάληξης του αορίστου -εύσαν αντί -έψαν (π.χ. παραμονεύσαν), τη διατήρηση της άτονης συλλαβικής αύξησης (π.χ. εγέννησε). Το να έχει τη μορφή 'α και το δεν τη μορφή 'ε, χωρίς όμως το φαινόμενο να παρουσιάζει κανονικότητα. Το ιδίωμα ανήκει στη ζώνη του ερωτηματικού «τι;».

Από τα συντακτικά φαινόμενα αναφέρουμε το συντακτικό σχήμα *τον + ρήμα* αντί του *+ ρήμα* (π.χ. τι να σε πω) και τη συχνή παράλειψη του άρθρου

του υποκειμένου της πρότασης (π.χ. *Φούρνος άναβε όταν έκαμε σωμί - Δικοί μας αμιγώς ελληνικά μιλούζαν*).

Στο ιδιωματικό λεξιλόγιο ανήκουν οι λέξεις: *κουρδικέλια (τα)* = παιδική παιδιά με τροχούς, *γρυ* = γρυ (<αρχ. μόριο γρυ), *κονιάδος* = κουνιάδος (<βενετ. cognado), *σταρκαλίζω* = ευνουχίζω μικρό ζώο για να μη μυρίζει όταν θα φαγωθεί, *βουρμάς* ή *βουρμάρης (ο)* = ευνουχισμένο αρσενικό κατσίκι που προορίζεται για φάγωμα (<τουρκ. burma), *εν-τερί (το)* = αντερί, είδος γιλέκου (<τουρκ. entari), *ποτούρι (το)* = ανδρική βράκα (<τουρκ. rotur), *σόϊ-σορολόπ* = όλοι μαζί, «συν γυναιξί και τέκνοις» (<τουρκ. soy sogolop), *σάτσι (το)* = ειδικός δίσκος από λαμαρίνα, επάνω στον οποίο έψηναν φύλλα ζύμης (<τουρκ. sac), *βακίρα (η)* = η Παναγία (<τουρκ. bakir «παρθένος»), *εγλησία (η)* = εκκλησία, *είχαν την αλλατούρκα* = ακολουθούσαν το παλαιό ημερολόγιο, *πάλε* = πάλι, *ζωνδανό* = χλωρό, *ζβάγος (ο)* = σπάγκος, *αναβρούζει* = αναβλύζει, *δεκά μας* = δικά μας, *αρέζει* = αρέσει, *κάμναν* = έκαναν, *δύναμη (η)* = (μετφ.) τα χρήματα, *ρούξανε* = ρίξανε, *ρεζόπιττα (η)* = πίττα με ρύζι, *απάνου* = επάνω, *πενδάνευρο (το)* = είδος φαρμακευτικού φυτού (για πληγές), *γύρου-γύρου* = γύρο-γύρο (μεσν. γύρου), *εδεκά* = ειδικά, *μερολογούν* = μοιρολογούν, *σωμί* = ψωμί.

Ονοματολογικά. Από τα επώνυμα του ιδιώματος, τα περισσότερα λήγουν σε *-ογλου* (π.χ. *Φέτκογλου, Κεσόγλου, Βεϊνογλου*). Απαντούν επίσης επώνυμα σε *-ιανός, -άδης, -πουλος, -τζής* (π.χ. *Χατζησταυριανός, Βασιλειάδης, Πετρόπουλος, Παπαδόπουλος, Καλιοντζής, Αραβατζής*). Αυξημένο ποσοστό παρουσιάζουν και τα επώνυμα που σχηματίζονται από τη γενική ανδρικών βαπτιστικών ονομάτων (π.χ. *Παπανικολάου, Χατζηπαναγιώτου*). Πολλά γυναικεία βαπτιστικά ονόματα σχηματίζονται από ονόματα λουλουδιών (π.χ. *Μενεξέ, Γαρουφαλιά*). Η επιλογή ονομάτων λουλουδιών ως γυναικείων βαπτιστικών γινόταν –σύμφωνα με μαρτυρίες των προσφύγων– για λόγους παραλλαγής, για να μην αναγνωρίζονται δηλ. αυτά από τους Τούρκους ως ελληνικά γυναικεία ονόματα. Απαντούν επίσης τα γυναικεία βαπτιστικά ονόματα *Αμαλία, Βαλενδίνη, Ευθαλία, Σουλτάνα, Μαρίνα*. Το όνομα *Έκτωρ* ήταν εν χρήσει ως ονομασία σκύλου.

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Αλάκλισε

Το Αλάκλισε (τουρκ. Alakilisse)³⁹, ελληνικό χωριό στην περιοχή Αβούνια της βιθυνικής ενδοχώρας, νοτιοδυτικά της λίμνης Μανιάς (αρχ. Δαφνίτις ή Αφνί-

39. Στην Έκθεσή του για τις απώλειες της Βορειοδυτικής Μικράς Ασίας ο Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 92 και 99 μνημονεύει το χωριό αυτό άλλοτε ως *Αγιάκλισε* και άλλοτε ως

τις), αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών 80 ελληνικές οικογένειες. Ομιλούμενη γλώσσα ήταν η ελληνική. Στην περιοχή αυτή, η οποία διοικητικά υπαγόταν στην περιφέρεια Αδραμυτίου του Νομού Προύσας και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη της Κυζίκου, υπήρχαν πολλά τουρκικά και λίγα ελληνικά χωριά, τα τελευταία με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου οι Έλληνες του Αλάκλισε κατέφυγαν στα δυτικά μικρασιατικά παράλια, ακολουθώντας τμήματα του ελληνικού στρατού που υποχωρούσε. Ελάχιστοι όμως από τους κατοίκους του χωριού κατόρθωσαν τελικά να διασωθούν⁴⁰.

Το ιδίωμα του χωριού Αλάκλισε⁴¹ παρουσιάζει χαρακτηριστικά των «βορείων» ιδιωμάτων της νέας ελληνικής. Ειδικότερα παρατηρούνται τα ακόλουθα μορφο-φωνητικά και συντακτικά φαινόμενα: Στένωση του άτονου *e* σε *i* (π.χ. *ιμάς*, *στιναχώρια*, *κατιβαίνουν*, *έρχεται*, *παράγεται*, *αποκαταστάσιως*, *ημέτιροι*, *υπέφιραν*, *στιλέχη*⁴² αντί *εμάς*, *στενοχώρια*, *κατεβαίνουν*, *έρχεται*, *παράγεται*, *αποκαταστάσεως*, *ημέτεροι*, *υπέφεραν*)· στένωση του άτονου *o* σε *ου*, σποραδικά (π.χ. *ώμου*, *βοηθούσε* αντί *ώμο*, *βοηθούσε*)· σπάνια σίγηση του άτονου *i* μέσα στη λέξη (π.χ. *επ'δή* = *επειδή*)· αποβολή του τελικού *-ε* στην αοριστική κατάληξη *-αμε* του *α'* πληθ. προσώπου (π.χ. *ζήσαμ'*, *αφήσαμ'*)· συχνή τροπή του άτονου *ou* σε *o* (π.χ. *δολειά*, *ψίχολα*, *φρορός*, *Αύγοστος*, *βονό*, *κοβαλούσαμε*, *περιοσία*, *κομπάρως*)· τροπή του *i* σε *e* σε ορισμένες λέξεις (π.χ. *γεναικόπαιδα*, *μεραζόμασθαν* = *μοιραζόμασταν*, *γερνάς* = *γυρνάς*)· έρρινη προφορά του φθόγγου *γκ* σε σύνθετες λέξεις με *α'* συνθετικό τις προθέσεις *συν-* και *εν-* (π.χ. παραδίδεται γραφή «*συνγκρότημα*», «*συνγκομιδή*», «*ενγγαταλημένο*»)· διατήρηση αρχαίων συμφωνικών συμπλεγμάτων, όπως των *πι*, *κι*, *χθ*, *νδρ*, *σθ*, *μβ*, *φθ* (π.χ. *πτωχοί*, *έκτισε*, *κυρήχθηκε*, *άνδρας*, *πανδρεφτώ*, *γνωρισθήκανε*, *γαμβρός*, *Λευθέρης*)· αποβολή του *ν* της αιτιατικής ενικού του αρσενικού και του θηλυκού άρθρου και του αρνητικού μορίου *δεν* πριν από τους άηχους κλειστούς φθόγγους *κ*, *π*, *τ* (π.χ. *στο κόσμο*, *τη κρεμάλα*, *στη κλούβα*, *στη πατρίδα*, *στη πλάτη*, *δε πληρώσεις*)· κατάληξη αρχαίων τριτόκλιτων θηλυκών σε *-ις* (π.χ. *πόλις*, *μεγάλη δύναμις*)· αρχαία κατάληξη ονομαστικής πληθυν-

Αλά Κλίσε. Στο περιοδικό *Ξενοφάνης* 3 (1906) 92 το χωριό μνημονεύεται ως *Αλακλισέ*. Η τουρκική ονομασία του χωριού αναγράφεται στον τοπογραφικό χάρτη τού Α. Philippson, ό.π., Blatt 1.

40. Βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 92.

41. Η περιγραφή του ιδιώματος βασίζεται αποκλειστικά στα γλωσσικά στοιχεία που περιέχει το χειρόγραφο αυτοβιογραφικό κείμενο του πρόσφυγα Αθανάσιου Κεραμιτζόγλου, γεννημένου στο Αλάκλισε το 1909. Το χειρόγραφο ανήκει, όπως προαναφέρθηκε, στο Αρχείο του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Συκεών Ν. Θεσσαλονίκης.

42. Η ορθογραφία του πρωτότυπου κειμένου στα παραδείγματα έχει αποκατασταθεί.

τικού αρσενικών σε –αι αντί της κοινής –ες (π.χ. *αγωνισταί, συνεργάται*)· χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών στη θέση της αιτιατικής (π.χ. *μόνον με δύο τραυματίοι* αντί *μόνο με δύο τραυματίες, αφοπλίσανε δύο σταθμοί χωροφυλάκων* αντί *αφοπλίσανε δύο σταθμούς χωροφυλάκων*)· κατάληξη ονομαστικής πληθυντικού αρχαίων τριτόκλιτων θηλυκών –ες αντί –εις (π.χ. *φυλακίσεις* αντί *φυλακίσεις*)· κατάληξη ονομαστικής πληθυντικού αρσενικών ουσιαστικών –οι αντί –ες (π.χ. *εγκληματίοι*)· ρηματική κατάληξη α' πληθ. προσώπου ενεργητικής φωνής –ομε αντί –οιμε (π.χ. *βάζομε, μαζεύομε, ζήσομε, καθίσομε*)· ιδιωματικοί ρηματικοί τύποι (π.χ. *απαγορευόνταν* αντί *απαγορευόταν, είχαν απομένει* αντί *είχαν απομείνει* και *μτχ. απομένοντες* αντί *απομείναντες, βρισκόμασταν, μεραζόμασταν*)· σύνταξη του ρήματος με αιτιατική τής προσωπικής αντωνυμίας αντί γενικής (π.χ. *τον – με λέει* αντί *του – μου λέει, τον δώσανε* αντί *του δώσανε*)· παράλειψη του επαναληπτικού αντικειμένου, μετά το κανονικό ονομαστικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος (π.χ. «*είχε ένα Λόχο Στρατώ στο χωριό μας κι αυτόν ακόμη δεν ιδοποίησε το Σύνταγμα ναπισθοχωρήσι*» αντί *...κι αυτόν ακόμη δεν τον ειδοποίησε το Σύνταγμα να οπισθοχωρήσει*). Από το ιδιωματικό λεξιλόγιο σημειώνουμε ορισμένες λέξεις και φράσεις: *κεραμιδαριά (τα)* = κεραμοποιεία, *'πού* = από, *πάλε* = πάλι, *επιρετούσαν* = υπηρετούσαν, *πέρα 'ποδώ* = (χρον.) από 'δώ και πέρα, στο εξής, *πλατέα (η)* = πλατεία, *λευκότοπος (ο)* = περιοχή με λεύκες, *τους άφηνε για κορμπάνι στους Τούρκους* = τους άφηνε στους Τούρκους να τους σφάξουν (κορμπάνι < τουρκ. kurban «σφάγιο»), *ξάφνιασε* = ξαφνιάστηκε, *να πάγω* = να πάω.

Το γλωσσικό ιδίωμα των Αλατσάτων Ερυθραίας – Ονοματολογικά

Στη χερσόνησο της Ερυθραίας απέναντι από τη Χίο και σε απόσταση 10 χλμ. ΝΑ. της Κρήνης (τουρκ. Τσεσμέ) και 40 χλμ. ΝΔ. της Σμύρνης ανθούσε πριν από τη μικρασιατική καταστροφή η ελληνική κωμόπολη των Αλατσάτων. Ο πληθυσμός της έφθανε τις 19.000 ψυχές μαζί με το επίνειό της, την Αγριλιά. Οι πρώτοι κάτοικοι της πόλης ήταν αγρότες από τη Χίο. Μετά τα Ορλωφικά (1770-1780) ο πληθυσμός της πυκνώθηκε με αποίκους από το Αιγαίο και τις Κυκλάδες, ενώ μετά το 1850 κατέφυγαν εκεί Πελοποννήσιοι, Κρήτες και Ηπειρώτες χριστιανοί⁴³. Στα Αλάτσατα, που αποτελούσαν σημαντικό κέντρο παραγωγής σταφίδας, υπήρχαν τον 19^ο αι. τρεις ορθόδοξες εκκλησίες, καθώς

43. Βλ. αναλυτικά Σταμ. Στ. Χατζήμπεης, «Η Κρήνη (Τσεσμέ) και η περιοχή της»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 12 (1965) 215 κ.ε. Ιστορικές μνήμες από τα Αλάτσατα καταγράφει και η Ευαγ-

και ελληνικά σχολεία με 15 συνολικά δασκάλους και 1.570 μαθητές⁴⁴. Οι Αλατσατιανοί, που διακρίνονταν για την παλληκαριά, το φιλόθρησκο, αλλά και το εύθυμο του χαρακτήρα τους, δεν γνώριζαν την τουρκική γλώσσα.

Ονοματολογικά: Δεν υπάρχει ιδιαίτερη κατάληξη που να χαρακτηρίζει τα επώνυμα του ιδιώματος των Αλατσάτων. Απαντούν επώνυμα σε *-άς* και *-ας* (π.χ. *Κοπανάς*, *Σερβετάς*, *Βουγιουλέκας*, *Μακαρόνας*), σε *-ος* (π.χ. *Τσίγγος*, *Μαργιόλος*, *Σλατάνος*), σε *-ης* (π.χ. *Μαστραδώνης*, *Κοτζαμάνης*, *Λουλούδης*, *Τσιτιβίνης*) και σπάνια σε *-άκης* (π.χ. *Καραβατζάκης*). Δεν υπάρχουν χαρακτηριστικά βαπτιστικά ονόματα ανδρών. Συχνή είναι όμως η κατάληξη *-(ι)ός* σε κοινά ανδρικά βαπτιστικά ονόματα (π.χ. *Γιαννιός*, *Μανωλιός* και *Μανωλός*, *Νικολός*), καθώς και η κατάληξη *-ής* (π.χ. *Κωστής*). Ως προς τα γυναικεία βαπτιστικά ονόματα, αυξημένο ποσοστό παρουσιάζουν όσα σχηματίζονται από ονόματα λουλουδιών (π.χ. *Ντάλια*, *Βιολέτα*, *Γιασεμί*, *Τριϊαδαφυλλιά*, *Πασχαλιά*, *Κρινιώ*). Απαντούν επίσης ονόματα από την αρχαία ελληνική παράδοση (π.χ. *Περσεφόνη*, *Καλυψώ*, *Ευτέρπη*, *Φιλομήλα*), ονόματα από ευγενή μέταλλα (π.χ. *Διαμάντω*, *Μαλαματένια*), αλλά και ονόματα ασυνήθιστα στην υπόλοιπη Ελλάδα (π.χ. *Σιμέλα*, *Βάγια*). Χαρακτηριστικό του ιδιώματος είναι το φαινόμενο της εκφοράς των γυναικείων βαπτιστικών ονομάτων σε ουδέτερο γένος και με κατάληξη *-(ι)ό* (π.χ. *το Μαλαματό*, *το Βενετό*, *το Γιαννουλιό*, *το Κατερινιό*, *το Δεσποινιό*, *το Μαρουλιό*). Οι τύποι αυτοί έχουν συνήθως θωπευτική σημασία. Στα γυναικεία βαπτιστικά επίδοση παρουσιάζει η υποκοριστική κατάληξη *-ίτσα* (π.χ. *Βαϊτσα*, *Φιλίτσα*, *Μηλίτσα*, *Μαρίτσα*, *Γιωργίτσα*) και η κατάληξη *-ούλα* (π.χ. *Μοσχούλα*, *Αυγούλα*, *Ματούλα*, *Κυριακούλα*). Αξιοσημείωτες είναι οι υποκοριστικές καταλήξεις *-ούκα* (π.χ. *Δεσπούκα*) και *-ουκό* (π.χ. *το Σταματουκό*) σε γυναικεία βαπτιστικά ονόματα.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την πρώτη επεξεργασία του γλωσσικού υλικού που συγκεντρώθηκε, εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η ποικιλομορφία που παρουσιάζουν τα ιδιώματα της περιοχής της Βιθυνίας όχι μόνο από χωριό σε χωριό αλλά και μέσα στην ίδια πόλη. Η ιδιάζουσα περίπτωση της συνύπαρξης στην πόλη της Προύσας του νότιου ιδιώματος των ελληνόφωνων και του ημιβόρειου ιδιώματος των

γελία Γεωργ. Κουτσοδόντη στο βιβλίο της *Αλάτσατα Μικράς Ασίας. Η πατρίς των γονέων μου. Ιστορία-Λαογραφία-Μνήμες*, Αθήνα: Έκδοση Φιλοτεχνικού Ομίλου Χίου, 2001.

44. Βλ. Σταμ. Στ. Χατζήμπεης, ό.π., σ. 216.

τουρκόφωνων ελληνικών πληθυσμών είναι χαρακτηριστική και συνάμα αντιπροσωπευτική της γλωσσικής κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή αυτή της ΒΔ. Μικράς Ασίας πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η γλωσσική αυτή ποικιλομορφία μέσα σε γεωγραφικό χώρο σχετικά περιορισμένο μαρτυρεί την ιδιόμορφη ιστορική μοίρα της περιοχής αυτής, που δέχτηκε, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες, πλήθος εποίκων αλλά και μεταναστών τόσο από την Ελλάδα όσο και από την Ανατολή. Από τον ακριβή προσδιορισμό της ιδιομορφίας κάθε γλωσσικού ιδιώματος, αλλά και από τον προσδιορισμό των σχέσεων που παρουσιάζουν τα ιδιώματα της Βιθυνίας αφενός μεταξύ τους, και αφετέρου με τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα αναμένεται να προκύψουν χρήσιμα συμπεράσματα τόσο για τη μικρασιατική ελληνική όσο και για την ιστορική έρευνα της καταγωγής των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής αυτής της Μικράς Ασίας. Ένα ερώτημα που τίθεται και μένει να απαντηθεί στα πλαίσια της προσπάθειας αυτής είναι σε ποιο βαθμό οι ιδιομορφίες κάθε ιδιώματος αντικατοπτρίζουν τη γλωσσική ιδιαιτερότητα γηγενών πληθυσμών και σε ποιο βαθμό τη γλωσσική ιδιαιτερότητα των εποίκων – μεταναστών. Μία επιπρόσθετη δυσκολία δημιουργείται από το γεγονός ότι ο μελετητής των μικρασιατικών ιδιωμάτων είναι σήμερα υποχρεωμένος να εργασθεί με γλωσσικό υλικό, το οποίο, καθώς είναι εν πολλοίς προσφυγικό, δεν είναι άμοιρο προσμείξεων τόσο από την κοινή όσο και από τοπικά ιδιώματα.

Ένα δεύτερο στοιχείο που εντυπωσιάζει το μελετητή είναι το γεγονός ότι τα ιδιώματα της Βιθυνίας –και μάλιστα όσα επιβίωσαν μέσα σε κυρίαρχα αλλόγλωσσο περιβάλλον, όπως αυτά των τουρκόφωνων Ελλήνων της περιοχής– διέσωσαν πολλά αρχαιοπινή και μεσαιωνικά στοιχεία, η συστηματική μελέτη των οποίων μπορεί να διαφωτίσει πτυχές της διαχρονικής πορείας της ελληνικής γλώσσας στην περιοχή. Αναφέρουμε ενδεικτικά την αρχαιοπινή προφορά του υ και του γ στις λέξεις *γιουνέκες* (Σιμάβλο), *γρυ* (Ντερέκιοϊ) ή *γονείς* (τουρκόφωνοι Προύσας), τους σημασιολογικούς αρχαϊσμούς *κήρυκας* «διαλαλητής» και *ν'εραϊδα* «γοργόνα» (τουρκόφωνοι Προύσας), τους λεξιλογικούς αρχαϊσμούς *επίλοιπος*, *ότι* (αιτιολ.), *πρήσμα*, *γηράματα*, *τέσσερες* αλλά και τους βυζαντινούς τύπους *έναι*, *τες* (άρθ.), *πάλε*, *διλικάτος*, *διατί* «επειδή» (ελληνόφωνοι Προύσας). Τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τη γενική γλωσσική αρχή σχετικά με την συντηρητικότητα των γλωσσικών κλάδων που αποκόπτονται από τον κύριο κορμό μιας γλώσσας και επαληθεύουν την εκτίμηση που εξέφρασε ο Γ. Ν. Χατζιδάκις με αφορμή τα ελληνικά ιδιώματα της μικρασιατικής ενδοχώρας και κυρίως τη διάλεκτο της Καππαδοκίας, ότι δηλ.: «*δυνάμεθα εκ των προτέρων μετά μεγάλης πιθανότητος να προσδοκώμεν ότι πολλά τ'αρχαιοπινή και μεσαιωνικά στοιχεία θα διεφύλαξεν ημίν η δίκην Πομπηίας*

κατακεχωμένη Μικρασιατική ελληνική γλώσσα, άτινα ως γεωλογικόν στρώμα παλαιότερων χρόνων θα παράσχωσιν ημίν παλαιότεραν εικόνα, οίαν ενεφάνιζεν η γλώσσα ημών κατά τον μέσον αιώνα»⁴⁵.

Εμφανής είναι εξάλλου η επίδραση που δέχτηκαν τα ελληνικά ιδιώματα της περιοχής από την τουρκική γλώσσα, με την οποία συνυπήρξαν τουλάχιστον από τον 14^ο αιώνα. Η επίδραση αυτή δεν περιορίζεται μόνο σε επίπεδο λεξιλογίου (πβ. τις πολλές δάνειες από την τουρκική λέξεις στα περισσότερα ιδιώματα που μελετήθηκαν)⁴⁶, αλλά επεκτείνεται και σε άλλα γλωσσικά επίπεδα⁴⁷. Αναφέρουμε ενδεικτικά τη μερική αδυναμία προφοράς των φθόγγων δ και θ (Ντερέκιοϊ, τουρκόφωνοι Προύσας), τη μερική σύγχυση των γραμματικών γενών ή τον 'συγκολλητικό' σχηματισμό ρηματικών τύπων (τουρκόφωνοι Προύσας), την παράλειψη του άρθρου στην αρχή της πρότασης (Προύσα, Ντερέκιοϊ, Σιμάβλο), την ακολουθία προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις (Προύσα) ή τη θέση του ρήματος στο τέλος της πρότασης (τουρκόφωνοι Προύσας).

Η παρουσία στα βιθυνικά ιδιώματα αρκετών λεξιλογικών και μορφολογικών χαρακτήρων βενετικής προέλευσης (πβ. λ. *άμια*, *γαλέντζια*, *διλικάτος*, *κοιιάδος*, *κατάλ.* -*άντζας* στα ιδιώματα Προύσας και Ντερέκιοϊ), αλλά και τα σπάνια λατινογενή ονόματα που απαντούν στα ιδιώματα αυτά (πβ. *Αγριππίνα*, *Δόμνα/Δόμνα* στο ιδίωμα της Προύσας) φαίνεται ότι ενισχύουν τα στοιχεία της σύγχρονης ιστορικής έρευνας⁴⁸ σχετικά με την παρουσία γηγενών χριστιανικών πληθυσμών στην περιοχή της Βιθυνίας κατά τους αιώνες που ακολούθησαν την οθωμανική κυριαρχία.

Σήμερα τα ιδιώματα της Βιθυνίας φθίνουν, ακολουθώντας την τύχη και των υπόλοιπων μικρασιατικών ιδιωμάτων που μεταφυτεύθηκαν στην Ελλάδα⁴⁹. Αψευδής μάρτυρας της πραγματικότητας αυτής είναι η έντονη παρουσία της νεοελληνικής κοινής στο λόγο των προσφύγων της δεύτερης και ιδιαίτερα της τρί-

45. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ό.π., σ. 483 [= *MNE* τόμ. Β', σ. 540].

46. Αξίζει να σημειώσουμε ότι πολλές από τις δάνειες τουρκικές λέξεις που καταγράφηκαν στα πλαίσια της συλλογής αυτής δεν χρησιμοποιούνται πλέον σήμερα, αλλά συντηρούνται στη μνήμη των ηλικιωμένων, καθώς απηχούν τη γλώσσα της πρώτης γενιάς των προσφύγων, η οποία εν πολλοίς έχει εγκαταλειφθεί.

47. Για τους τουρκισμούς που απαντούν σε μικρασιατικές διαλέκτους και ιδιώματα βλ. R. M. Dawkins, ό.π., σ. 197-204 (§§ 379-385) και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 8 κ.ε.

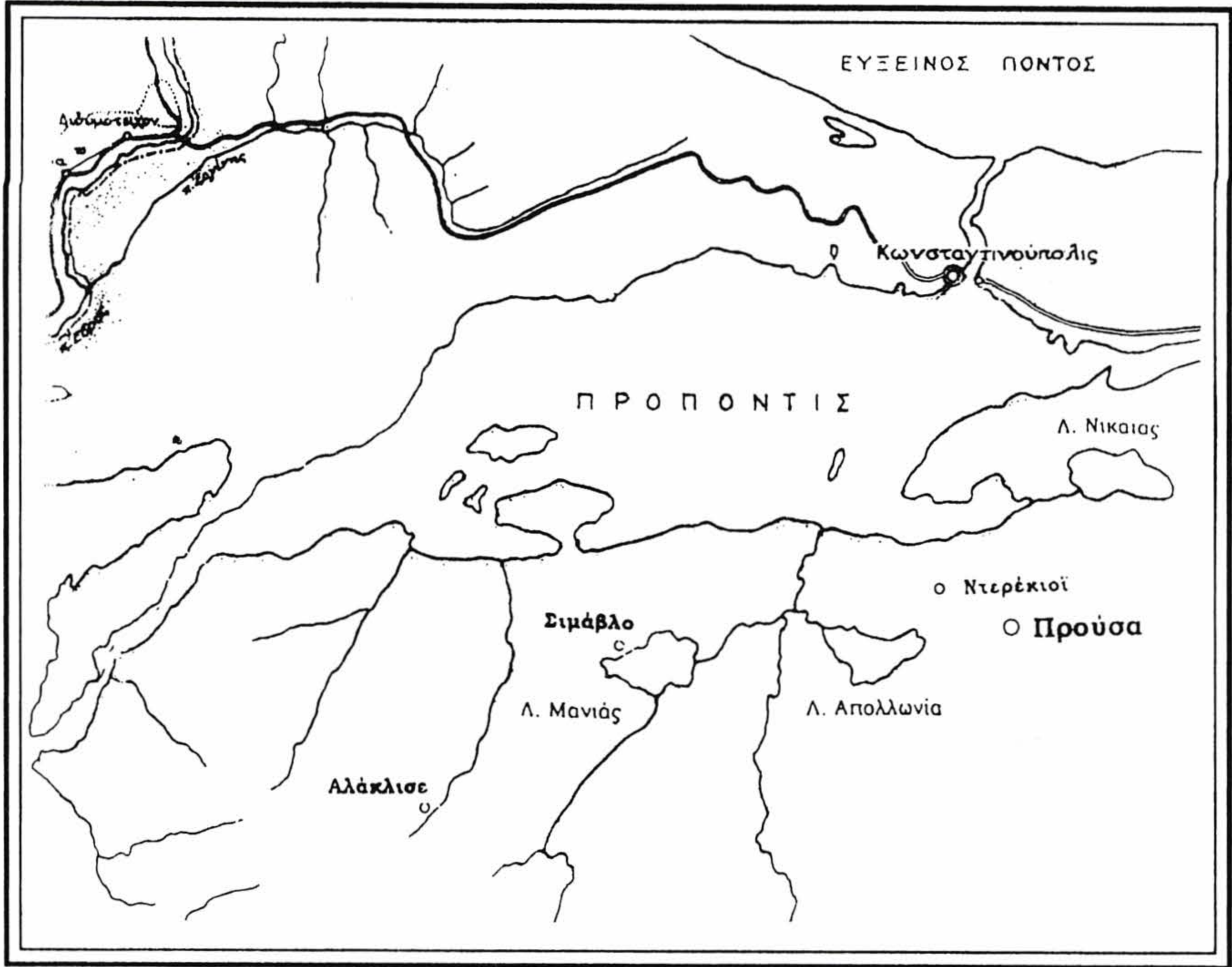
48. Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11-12.

49. Για το μέλλον των μικρασιατικών ιδιωμάτων βλ. Δ. Τομπαΐδης, «Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο»: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992) 241-250.

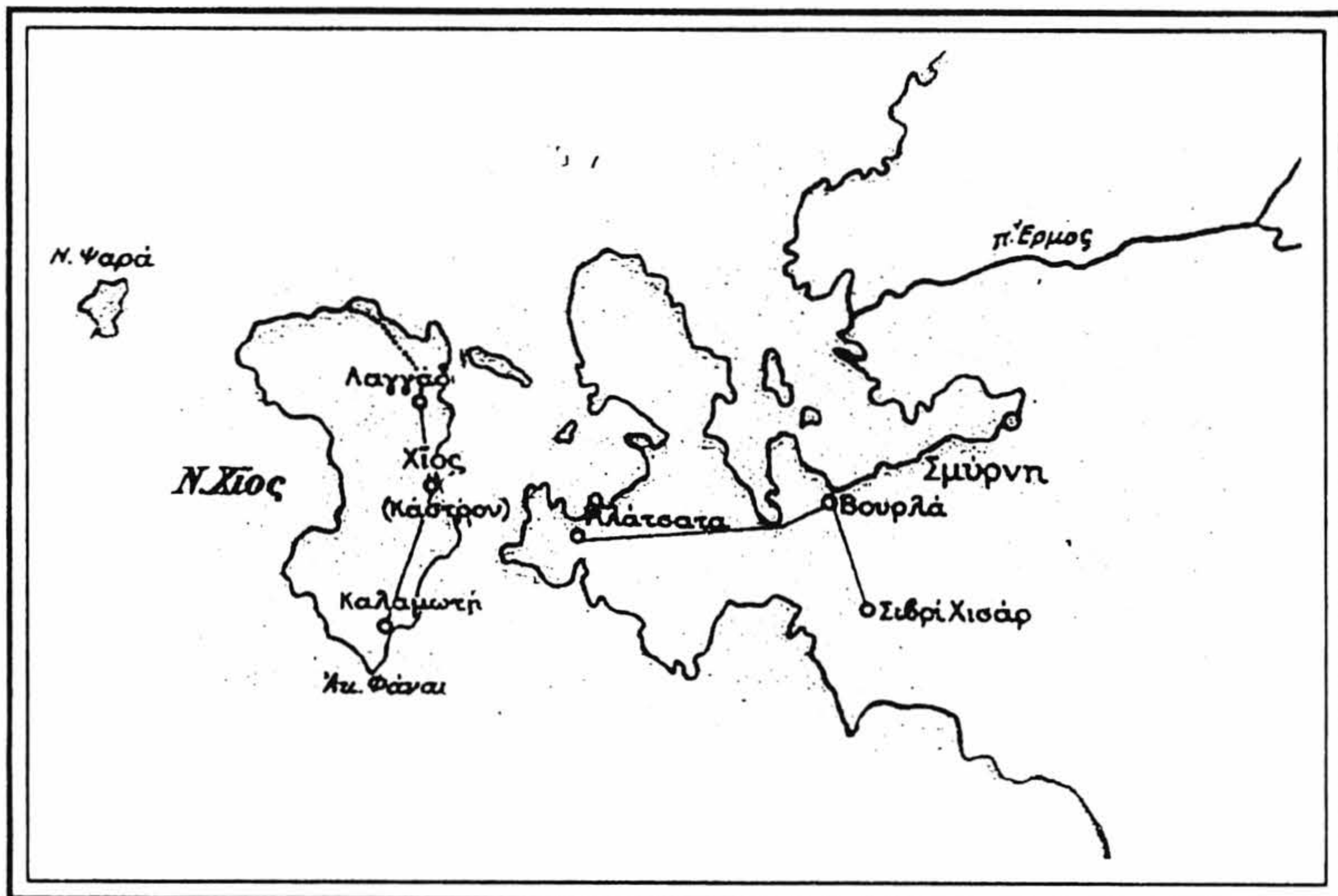
της γενιάς. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι από τα ιδιωματικά μορφο-φωνητικά και συντακτικά φαινόμενα που περιγράψαμε πολλά είτε απαντούν σποραδικά είτε συνυπάρχουν και εναλλάσσονται με αντίστοιχα φαινόμενα της κοινής. Πολλά επίσης στοιχεία από το ιδιωματικό λεξιλόγιο ανασύρθηκαν από τη μνήμη των ηλικιωμένων σαν μέσα από παλιό σεντούκι, καθώς εδώ και χρόνια έχουν πάψει πλέον να χρησιμοποιούνται. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η διαδικασία της υποχώρησης των ιδιωμάτων είχε ξεκινήσει ήδη από τη δεύτερη προσφυγική γενιά. Κάτω από την επίδραση της επίσημης γλώσσας των σχολείων και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος τα παιδιά που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα μετά τη μετοικεσία του 1922 άρχισαν να εγκαταλείπουν, συνειδητά πολλές φορές, το ιδίωμα των γονιών τους προς όφελος μιας ‘ευγενέστερης’ –όπως τη θεωρούσαν– επιλογής. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια της μητέρας μου Παναγιώτας Παναγιωτοπούλου-Κωνσταντινίδου, Προυσιώτισσας της δεύτερης προσφυγικής γενιάς: «Οι παλιοί λέγανε: *’α καβουρδίσω λίγα πιπέργια*, εμείς: *Θα τηγανίσω λίγες πιπεργιές* – πιο εξευγενισμένα το λέγαμε». Η ίδια θυμάται ότι αισθανόταν ενοχλημένη και αντιμετώπιζε με ειρωνεία τους γονείς της, κάθε φορά που τους άκουγε να χρησιμοποιούν την ιδιωματική *πορποδιά*, λέξη που η ίδια ποτέ δεν χρησιμοποίησε, επιλέγοντας στη θέση της την κοινή *κλωτσιά*.

Παρά τις πιέσεις και τις αλλοιώσεις που αναπόφευκτα δέχθηκαν και δέχονται τα μικρασιατικά ιδιώματα, στοιχεία τους εξακολουθούν να επιβιώνουν στα πλαίσια του οικείου και ιδιαίτερα του συγκινησιακά φορτισμένου λόγου των προσφύγων. Το ιδιωματικό υλικό που συγκεντρώθηκε στα πλαίσια της γλωσσικής αποστολής στο Νομό Θεσσαλονίκης, 80 και πλέον χρόνια μετά την εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα, αποτελεί δείγμα της ανθεκτικότητας πολλών ιδιωματικών στοιχείων μέσα στο χρόνο. Καθώς ο χρόνος κυλά και οι τελευταίοι αυθεντικοί φορείς των μικρασιατικών ιδιωμάτων όλο και λιγοστεύουν καθίσταται επιτακτικότερη η ανάγκη να καταρτισθούν και νέες γλωσσικές συλλογές με επιτόπιες έρευνες στους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων, έτσι ώστε να διασωθεί ένα πολύτιμο κομμάτι της νεότερης γλωσσικής μας κληρονομιάς, το οποίο κινδυνεύει να χαθεί οριστικά και αμετάκλητα.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, δ. Φ.

ΧΑΡΤΗΣ 1. Η Προύσα και τα μέχρι το 1922 ελληνικά χωριά Ντερέκιοϊ, Σιμάβλο και Αλάκλισε στη ΒΔ. Μικρά Ασία

ΧΑΡΤΗΣ 2. Τα Αλάτσατα στη χερσόνησο της Ερυθραίας

ANIMALE FORME ?
QUELQUES RÉFLEXIONS SUR L'UTILISATION DES NOMS
D'ANIMAUX EN GREC ET EN FRANÇAIS

«Tous les animaux sont égaux, mais certains sont plus égaux que d'autres».

Cette étude se propose de mener une enquête sur les noms d'animaux ayant également un autre sens en grec et en français¹. Les dimensions imparties à cette contribution ne permettant pas de traiter le vaste sujet «L'utilisation des noms d'animaux en grec et en français» dans son ensemble, on donnera ici quelques exemples pour illustrer ce qui pourrait être le plan de recherches ultérieures systématiques pour chacun des phénomènes distingués et décrits. Après avoir établi un ensemble de catégories formelles très simples (noms proprement dits d'animaux, sens figuré, expressions et comparaisons, adjectifs-noms-verbés dérivés, etc., à l'exclusion d'autres phénomènes²), une classifica-

1. Certaines études fragmentaires ont déjà été menées, comme par exemple tout dernièrement pour le français H. Walter, *L'étonnante histoire des noms de mammifères, De la musaraigne étrusque à la baleine bleue*, éd. R. Laffont, Paris 2003, qui comporte une bibliographie à laquelle on pourra se reporter.

2. On citera trois exemples de catégories exclues de cette étude :

-les objets ou notions désignant un animal. Là aussi, on note des convergences et divergences dans les deux langues. Ainsi, en français mais pas en grec, le Duc (Δούκας) est une sorte de chouette (κουκουβάγια) qui est grand = hibou grand duc, μπούφος, moyen = hibou moyen-duc, νανόμπουφος, ou petit = hibou, πεπλόγλαυκα. Inversement, en grec mais pas en français la ψαλίδα (ciseau) est le χελιδόνη (hirondelle)

-les objets ou notions rattachés à un animal, employés seuls ou dans une expression, noms proprement dits ou dérivés, comme en français la griffe (το νύχι) d'un couturier (μάσκα), en grec βουρδουλιά (coup de nerf de bœuf), σκυλοπνίχτης (lit. "noyeur de chien", baille à merde en français, mais 'negou tchin' en provençal de Marseille, où on retrouve la même idée qu'en grec) ou κερατάς (celui qui a des cornes, cf. italien cornuto, le cocu), ou dans les deux langues les expressions à la queue leu leu (στην ουρά) ou faire la queue (κάνω ουρά), donner des ailes (δίνω φτερά), etc.

-les faux amis: noms ou dérivés qui semblent se rattacher à un zoonyme, mais ne le font que par fausse étymologie, comme par exemple le grec καβουρδίζω, καβουρντίζω, griller à la poêle,

tion thématique est opérée, suivant un angle d'approche comparatif. Cette classification thématique peut aussi bien prendre pour repère les animaux (par exemple suite de monographies sur tel ou tel animal, ou sur tel ensemble d'animaux : poissons, oiseaux, mammifères³ ...), que les objets et notions auxquels ils sont rattachés, option privilégiée ici. Cette étude s'entend à tous niveaux de langue confondus, de l'argot à la langue châtiée, sans oublier la langue courante ni les langues spécialisées et, beaucoup plus rarement, les idiomes et dialectes, essentiellement pour le grec. Enfin, outre les remarques sporadiques formulées ici et là, nous essaierons de mener une réflexion succincte à partir de ces quelques exemples étudiés, nécessairement non exhaustifs, afin de tirer des conclusions indicatives sur les processus d'attribution d'un sens secondaire ou figuré aux noms d'animaux dans chacune des deux langues, ce qui ne manque pas de poser aussi le problème des emprunts.

En ce qui concerne les noms d'animaux proprement dits, on se bornera à citer ici une dizaine de domaines thématiques significatifs, dont deux seront plus particulièrement illustrés.

L'ensemble des zoonymes qui désignent une personne avec diverses particularités est très fourni⁴, et, s'ils sont souvent différents, il arrive que les noms employés en grec et en français soient les mêmes, ou présentent des parallèles intéressants.

Prenons pour exemple de cas identique le grec 'αθερίνα' ('σαρδέλα', 'ψαρόκι') qui correspond au français 'la petite friture', dans le sens de personnes (malfaiteurs) de petite envergure, de peu d'importance, par opposition

rôtir, qui semble venir de κάβουρας, le crabe, mais provient en fait du turc kavurdim, kavurmak et, toujours dans le domaine culinaire, le français 'cocotte' sorte de casserole en fonte et la célèbre 'cocotte minute', une casserole avec couvercle sous pression, l'autocuiseur (η χύτρα ταχύτητος) que l'on tendrait naturellement à rapprocher de l'appellation enfantine cocotte pour désigner la poule, d'autant que sa forme rappelle celle du volatile et que sa fonction pour faire mijoter longtemps peut faire penser à la poule qui couve longuement ses œufs, mais en fait ce terme attesté en 1807 proviendrait du moyen français *coquasse*, récipient, altération de *coquemar*.

3. Cette approche a été celle de l'auteur du livre récemment paru cité ci-dessus (note 1).

4. Ces noms ont fait l'objet d'une autre étude : «βρε ζώο! Espèce d'animal, va! Les zoonymes désignant certaines personnes (en français et en grec) –sous partie : 1) «Faites-vous traiter de tous les noms d'oiseaux (en grec et en français)» 2) «'Animal Femme' La femme et l'animal dans la langue française et grecque» (à paraître).

aux ‘gros poissons’, ou encore, pour rester dans le domaine marin, au ‘καρχαρίας’, le ‘requin’, qui est une personne redoutable en affaires, ‘μεγαλοκαρχαρίας’ étant un ‘requin de la finance’, ou enfin le grec ‘θαλασσόλυκος’ qui est comme le français ‘loup de mer’ un vieux marin expérimenté, sans présenter comme en français le sens ichtyoïde de loup (voir ci-après).

Un autre ensemble d’animaux, les oiseaux, dans un domaine précis, celui de l’intelligence, ne présente pas les mêmes similitudes, mais des points de contact à remarquer : la ‘buse’ (τρύορχος) désigne en français une personne sottise et ignorante, idiote (‘triple buse’, où on retrouve le chiffre trois présent aussi dans l’appellation grecque), sens à rapprocher du grec ‘όρνιο’ (rapace), alors qu’en français la connotation de ce dernier mot est différente, puisqu’un ‘rapace’ est une personne avide, qui ne laisse rien se perdre, mais pas idiote. Notons au passage que la ‘dinde’, qui est en français une femme stupide, se dit en grec γαλοπούλα, mot qui peut donc aussi être compris (et écrit avec un λ de plus) comme ‘la petite Française’... Le grec utilise ‘μούφος’ (le grand duc, hibou, une sorte de chouette) dans le sens de personne idiote⁵, cancre, ce qui n’est pas le cas en français. ‘L’aigle’ (‘αετός’) est une personne très intelligente⁶, tout comme en grec ‘ξεφτέρι’ (épervier) et ‘σαΐνι’ (épervier à pieds courts), ce dernier étant souvent employé de manière ironique.

Enfin les exemples de noms d’animaux désignant des personnes avec un sens différent en français et en grec sont très nombreux. On distingue principalement trois cas :

-le même nom d’animal avec des sens différents, comme le ‘corbeau’ (‘κόρακας’) qui est en grec 1° le croque-mort -parce que comme l’oiseau il vit des morts- ou 2° une personne avide, brutale (‘rapace’ !...), en français 1° un prêtre (vieilli) -sans doute moins parce qu’il enterre les morts qu’à cause de la couleur de la soutane- ou 2° une personne qui écrit des lettres anonymes (sens actuel). Les sens sont donc différents dans les deux langues, même si on remarque un certain lien avec la mort pour le premier sens (croque-mort et prêtre), et un emploi attribué à un autre oiseau dans l’autre langue (rapace) pour le second sens.

5. Cela ne manquera pas d’étonner les Antiquisants qui pensent à la chouette d’Athéna, symbole du savoir et de l’intelligence, ...mais deux millénaires se sont écoulés depuis!

6. C’est aussi le cas du mot ‘ατσίδα’ = le furet, le putois qui n’est pas un oiseau, mais qui a une connotation différente en français de personne curieuse ou puante.

-le même sens avec des noms d'animaux différents, voir ci-dessus 'όρνιο' et 'buse', et

-le cas où les deux langues sont le plus éloignées quand des noms d'animaux ont un autre sens en français mais pas en grec et vice-versa, comme la 'ψείρα' (pou) qui désigne en grec une personne pointilleuse, ce qui n'est pas le cas en français qui inversement traite de 'cafard' (κατσαρίδα) une personne qui dénonce, sens que le grec ne connaît pas non plus.

D'autres ensembles thématiques sont :

-Les noms se référant à une partie d'animal. Là encore les zoonymes utilisés peuvent être semblables ou non dans les deux langues: 'αλογοουρά' ('queue de cheval') est bien en français comme en grec une coiffure et 'μνήμη ελέφαντα' ('mémoire d'éléphant') la faculté très développée de se souvenir, tandis que 'αλογότριχα' (poil de cheval) est seulement en grec une corde dure et résistante servant dans l'industrie et que la 'taille de guêpe' (μέση σφήκας) n'a pas le sens de personne mince en grec comme c'est le cas en français.

-Les noms associés à une particularité d'animal, comme le 'nid d'aigle' ('αετοφωλιά') signifiant repaire, lieu peu accessible et les 'larmes de crocodile' ('κροκοδείλια δάκρυα') hypocrisie aussi bien en français qu'en grec, qui ne connaît pas la 'fièvre de cheval' (πυρετός αλόγου), très forte, tandis que le français ignore 'βοϊδοσχολή' (école de veaux) dans le sens d'école au rabais.

-Les noms faisant intervenir un ensemble d'animaux présentent des différences plus marquées dans les deux langues. Le français 'nœud de vipères' (κόμβος οχιών), pas employé tel quel en grec, se retrouve néanmoins dans les chansons populaires avec le vers : «Τα φίδια πλεχταριές και τις οχιές κουβάρι⁷» (les serpents tressés et les vipères en pelote). Le français connaît seul la 'groseille à maquereaux' (φραγκοστάφυλο (!...) κολιού) ou le 'nid d'abeille' (μελισσοφωλιά) et le grec seul, avec l'emploi du singulier collectif, 'αλογόμυγα' (mouche de cheval), le taon, mais le nid de guêpes, guépier (σφηκοφωλιά) comme endroit ou situation dangereux et à éviter se rencontre dans les deux langues. Le grec semble préférer l'emploi du singulier collectif à celui du pluriel.

-Les noms d'animaux désignant d'autres animaux. S'ils peuvent être voi-

7. H. Lüdeke 237, 169, in G. Saunier, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια. Τα μοιρολόγια*, Athènes 1999, p. 228, 3α.

sins comme ‘γαϊδουρόψαρο’ (poisson âne) qui est le ‘mulet’ (μουλάρι)⁸, ou comme ‘σκυλόψαρο’ (la ‘roussette’⁹, dite aussi ‘chat de mer’ et même ‘chien de mer’), il n’existe souvent aucun rapport, comme pour le ‘cochon de Saint Antoine’ (γουρούνι του Άι Αντώνη) qui est seulement en français un cloporte (κουβαρίδα) et le ‘loup’ (λύκος) un bar (λαβράκι) tandis que le grec appelle ‘αλογάκι της Παναγιάς’ (petit cheval de la Vierge) la mante religieuse¹⁰, avec l’élément commun de la religion, qui est dû à une fine observation de la nature, cet insecte étant immobile, comme prostré, avant de se jeter sur sa proie, le qualificatif ‘religieuse’ différenciant en français l’insecte du poisson¹¹.

-Les zoonymes affectés à des plantes, comme le ‘chiendent’ (αγριάδα), les ‘dents de lion’ (ραδίκι) ou les ‘gueules de loup’ (‘σκυλλούδια’ à Chypre, dont une autre appellation est ‘mufle de veau’¹²) ou ‘γαϊδουράγκαθο’ (épine d’âne), le chardon, sont le plus souvent différents dans les deux langues. Ils peuvent cependant aussi parfois être proches, comme ‘σκυλλούδια’ où on retrouve σκυλί, le chien, et ‘gueules de loup’ avec donc l’appartenance commune à la famille des canidés.

-Un autre domaine bien représenté est celui des pièces d’habits, vêtements et parures: le ‘καβουράκι’ (petit crabe) un petit chapeau ridicule, les ‘chevrons’ (κατσικάκια) du tissu en français n’ont rien à voir avec la chèvre en grec, mais se réfèrent à un autre animal, puisqu’ils se disent ‘ψαροκόκκαλο’ (arêtes de poisson), et en argot dans les deux langues le galon des sous-officiers est la ‘sardine’ (‘σαρδέλα’¹³).

8. Ce poisson est aussi appelé κέφαλος, κεφαλόπουλο, mot grec ancien dérivé de κεφαλή, la tête, parce que ce poisson a une grosse tête, tout comme l’âne d’ailleurs, ce qu’on retrouve dans l’expression «είπεν ο γαΐδαρος τον πετεινό κεφάλα» (l’âne a dit au coq qu’il avait une grosse tête) pour signifier «voir la paille qui est dans l’œil du voisin, et pas la poutre qui est dans le sien».

9. Cette appellation désigne aussi la chauve souris dite également ‘renard volant’ et une grenouille, la couleur étant manifestement l’élément commun.

10. ‘pregadiou’ (=prie-Dieu) en provençal de Marseille.

11. Les étymologies aussi sont différentes, puisque la mante (religieuse) vient du grec μάντης, le devin, tandis que la mante (ou raie cornue, ou manta, poisson) vient de l’espagnol manta, la couverture.

12. Π. Γ. Γεννάδιος, *Λεξικόν φυτολογικόν*, s. v. Αντίρρινον, p. 127.

13. Cet exemple pose clairement la question des emprunts, et, en ce qui concerne plus particulièrement les vêtements, on renverra le lecteur à l’étude d’E. Giakoumaki, «Γλώσσες σε επαφή σε σύγχρονα ελληνικά περιοδικά μόδας», communication au colloque ‘Rupture et continuité dans la langue grecque moderne’ que j’avais organisé à l’Ecole française d’Athènes les 5-6 novembre 2001, à paraître dans le *Λεξικογραφικό Δελτίον της Ακαδημίας Αθηνών*, t. 26.

-Les zoonymes sont aussi très utilisés dans le domaine technique, de la technologie, de la mécanique, pour les outils, ou les instruments¹⁴: ‘criquet’ (‘γρούλος’) est en français comme en grec un engin de levage pour changer un pneu; ‘crocodile’ (κροκόδειλος) est seulement en français un appareil de signalisation pour les trains et un outil pour démarrer une batterie ; ‘κοχλίας’ (limacon, escargot –en particulier en Crète) est seulement en grec la vis, et ‘σαλίγκαρος’ (gros escargot) l’épreuve du slalom au permis de conduire.

-De même, la langue française aussi bien que la langue grecque utilisent de nombreux zoonymes dans le domaine sexuel. On ne citera ici que l’exemple bien connu de la ‘moule’ (μύδι) qui désigne en français le sexe féminin et qu’on peut rapprocher du grec ‘χάβαρο’ (= αχηβάδα, la praire) qui a le même sens¹⁵, ainsi que le sens de personne lente à comprendre, bête¹⁶. Ultérieurement, pour une étude plus systématique, on pourra utiliser les dictionnaires érotiques parus il y a quelque temps¹⁷ comme base pour des recherches comparatives, d’autant plus que l’ouvrage grec donne des équivalents français.

Enfin, pour terminer ici avec les noms proprement dits, on examinera le cas de zoonymes désignant en grec et en français, outre l’animal, des objets ou des notions en général. Conservant toujours la même approche comparative pour le grec et le français¹⁸, on distinguera là aussi trois phénomènes : dans un premier temps, les noms des mêmes animaux au sens secondaire identique

14. Pour le français, je renvoie aussi à la liste des noms mentionnés par J.-J. Chevrier lors de son intervention qui portait sur les noms d’animaux utilisés en français pour désigner des outils, dans l’émission de J. Coget à France Culture «Les chemins de la connaissance. Des hommes, des bêtes et des bestiaires» (22-26. IX. 1997), à laquelle nous avons participé conjointement.

15. Cf. par exemple chez l’auteur N. Kavvadias «Το χάβαρο που σας πέταγε» βάρδια, Athènes, 1989³ éd. Agra, p. 83.

16. Cf. dictionnaire de Babiniotis s. v.

17. Pierre Guiraud, *Dictionnaire érotique*, Paris 1978¹, 1993 éd. Payot et A. Π. Μαρουλής *Κώδηξ Ερωτολογίας μεθ’ ερμηνείας εις την γαλλικήν*, Athènes 1994, éd. Δελφίνοι.

18. Là encore, nous nous contenterons d’examiner quelques exemples de noms d’animaux désignant en français et en grec des objets ou des notions autres. En effet, lors de l’élaboration de cette étude, beaucoup de ces noms ont été relevés dans une langue ou dans l’autre, comme par exemple le français furet qui signifie aussi la tige flexible utilisée pour dégorger les canalisations et le grec γόπα (bogue) qui signifie aussi mégot. Si l’absence, à ma connaissance, de dictionnaires en ligne pouvant être interrogés par thème (ici ‘les animaux’) pour le grec et le français pourrait rendre utile pour des études ultérieures la publication des résultats de cette enquête, ils ne font pas partie du cadre défini ici.

dans les deux langues, puis ayant un sens différent en grec et en français, et enfin les notions ou objets identiques portant des noms d'animaux différents dans chaque langue.

Pour les zoonymes suivants qui ont un second sens identique dans les deux langues, on distinguera d'emblée deux cas. Le premier comprend des noms comme : 'Αιγόκερως' (de αἶξ, αιγός, chèvre et κέρασ, corne), le 'Capricorne', qui s'emploie aussi bien pour le Tropique (Τροπικός) du Capricorne que pour le signe du zodiaque, tout comme 'καρκίνο' (crabe, 'cancer') ; 'μεγάλη Άρκτος' et 'μικρή Άρκτος' (de άρκτος, l'ours), la 'Grande Ourse' et la 'Petite Ourse', désignent la configuration d'étoiles, 'Αρκτική' est l'Arctique, 'Ανταρκτικός' l'Antarctique et 'Αρκτικός Ωκεανός' l'Océan Arctique ; 'ίπποι (ατμού)' sont les 'chevaux (vapeur)'. Pour tous ces exemples, le mot employé en grec est celui du grec ancien (plusieurs notions provenant de l'astronomie antique) et a été maintenu en langue savante (katharevoussa) puis en démotique. L'origine est la même pour le français, éventuellement via le latin. Le français peut à son tour être calqué par le grec, comme dans le cas des chevaux vapeur. On remarque que si le mot γίδα issu de αἶξ, αιγός est le plus usuel dans les chansons populaires, le mot démotique habituellement employé pour désigner la chèvre est κασίκα. Le mot démotique signifiant ours, αρκούδα, ne s'emploie pas dans les cas cités, pas plus que ne l'était jusqu'à une date très récente le mot démotique άλογο pour désigner les chevaux-vapeur, emploi qui commence cependant à être plus fréquent dans la langue familière. Les liens de ces zoonymes avec la langue savante sont apparemment dus au fait qu'ils sont employés pour des notions particulièrement scientifiques ou abstraites : étoiles, zodiaque, notion géographique ou puissance d'un moteur qui n'a plus qu'un lien très lointain avec l'animal, deux chevaux ne pouvant jamais atteindre la vitesse ou l'endurance d'une 'Deux-chevaux' Citroën. Nous sommes sans doute en présence d'un phénomène intellectuel que l'on pourrait, pour reprendre une opposition bien établie, qualifier de plus culturel (ou savant pour le grec), par opposition aux cas suivants qui seraient plus naturels (ou populaires pour le grec), comme nous allons voir par la suite.

Le deuxième cas concerne des zoonymes à sens autre plus moderne, qui sont aussi équivalents en français et en grec. 'Καγκουρό', le '(sac) kangourou', est un objet en tissu utilisé pour porter les bébés sur le ventre. 'Παπι(γι)όν' désigne le '(nœud) papillon' -tandis que le mot grec 'πεταλούδα' s'emploie pour les autres sens du mot papillon en français, la nage et une sorte de pâtes, mais πεταλούδα désigne aussi en grec le cathéter (engin fixé dans la veine pour prendre du sang ou distiller par voie intraveineuse un produit). Dans ces deux

cas, le mimétisme est flagrant : mimétisme d'action pour le kangourou qui est un marsupial et donc porte son enfant sur son ventre un certain temps après l'avoir mis au monde avant qu'il ne devienne autonome, et le papillon pour des objets qui ont une forme de papillon ou un mouvement qui imite dans l'eau celui de l'insecte dans l'air. 'Ποντίκι' est la 'souris' de l'ordinateur, ce terme du vocabulaire technique pour un objet qui à l'origine rappelait par sa forme et sa couleur l'animal, a d'ailleurs acquis une universalité plus large (voir l'allemand 'Maus'), et vient probablement de l'anglais 'mouse', qui a d'ailleurs été conservé tel quel en italien ('mouse'). On citera encore les exemples de 'ψύλλος' (puce), la 'puce' électronique, 'μετροπόντικας' (rat de métro, formé sur le modèle de τυφλοπόντικας, la taupe, lit. rat aveugle) la 'taupe', dans le sens de l'engin de génie civil servant à creuser les tunnels (du métro), et 'γερανός', la 'grue', (βίντσι / guindeau), un engin de levage. On remarque cependant que cette tendance à utiliser des zoonymes pour désigner des outils était déjà attestée très anciennement, puisqu'on la trouve par exemple en grec ancien avec 'κρίός', le 'bélier', objet utilisé pour enfoncer une porte, conservé tel quel en grec moderne, et traduit en français.

De nombreux noms d'animaux ont inversement un autre sens qui est différent dans les deux langues. 'Κοράκι' ('corbeau') est en grec l'extrémité du bateau (à la proue et à la poupe) et en français une pierre, pièce de bois ou de métal en saillie sur l'aplomb d'un parement, destinée à supporter un linteau, une corniche. On remarque que, si l'objet désigné par le terme 'κοράκι' appartient au bateau et celui désigné par 'corbeau' appartient à la maison, tous deux sont des termes du vocabulaire spécialisé de l'architecture et désignent en grec comme en français un élément saillant. 'Πάπια' ('canard') est à cause de sa forme en grec le bassin ou pistolet ou urinal, récipient utilisé à l'hôpital pour recueillir les urines des (femmes ou hommes) malades tandis qu'en français le canard est un journal de peu de valeur (à l'origine, v. 1750, fam. canard était une fausse nouvelle lancée par la presse pour abuser le public), un son criard, une fausse note (couac), ou un morceau de sucre trempé dans le café ou une liqueur. Un des sens de 'ψείρα' (pou), outre l'insecte, est en grec un petit micro placé sur les vêtements ou un micro espion (mouchard), alors qu'en français il ne désigne que des insectes. Le lien entre l'animal et l'autre sens du nom semble moins flagrant dans ces cas (différents dans chaque langue) que dans les cas précédents (semblables) où le mimétisme de forme ou d'action était dans les deux langues sans doute à l'origine de l'emploi figuré. Cette relation plus évidente explique vraisemblablement aussi pourquoi elle est valable dans les deux langues.

Enfin, des notions identiques portent des noms d'animaux différents. L'ob-

jet léger de papier, plastique ou autre, volant au bout d'un fil au gré du vent, est en français un 'cerf volant' (ιπτάμενο ελάφι) et en grec un '(Χαρτ)αετός' (aigle (de papier)), l'appellation grecque étant plus logique (un aigle vole mieux qu'un cerf ¹⁹!). La célèbre voiture VW est en français la 'coccinelle', mais en grec un 'βάτραχος' (crapaud), une 'χελώνα' (tortue) ou une 'κατσαρίδα' (cafard), le français étant dans ce cas plus fidèle à l'original allemand 'Käfer'. La pièce qui porte le percuteur sur certaines armes à feu est en français le 'chien de fusil' (σκυλί του τουφεκιού), en grec le 'κόκορας' (coq) ou le 'λύκος' (loup). Enfin, sans parler d'écriture de chat (=illisible, négligée, brouillonne, ou 'cochonnée') l'écriture très petite, irrégulière et difficile à lire est en français désignée par les 'pattes de mouches' (πόδια μύγας) et en grec par 'ψείρες' (poux).

Les noms, verbes et adjectifs dérivés d'un nom d'animal ou les comparaisons et expressions sont un autre groupe à étudier, selon le même schéma que le précédent.

Ainsi, en français la 'canine' correspond au grec 'κυνόδοντας' pour désigner la dent, présentant ainsi la même parenté avec le chien. Inversement, il n'y a pas d'équivalent français au grec 'αηδόνισμα' (*rossignolisation) qui désigne un son doux et harmonieux et renvoie au rossignol, ni d'équivalent grec au français 'lézarde' (*σαύρισμα), fissure dans un mur renvoyant au lézard.

Si les verbes 'πιθηκίζω' (de πίθηκος, le singe) et 'singer' ont le même sens, on remarque des nuances de sens entre les verbes 'μυρμηγκιάζω' (de μυρμήγκι, la fourmi) qui signifie 'avoir des fourmis dans les jambes' et non pas 'fourmiller', ou 'κοκορεύομαι' (de κόκορας, le coq) 'faire le coq', se vanter de manière plutôt ridicule, qui correspond au verbe 'se pavaner' (de paon, παγόνη) certes plus physique, mais de signification très proche, tandis que le français 'canarder' (de canard, πάπια) pour jeter avec violence et à répétition n'a pas d'équivalent grec, et que le grec 'αλαφιάζω' (de ελάφι, la biche) signifiant être

19. Même si le 'cerf volant' désigne un insecte, gros coléoptère (lucane) qui a de grandes mandibules qui ressemblent à des cornes de cerf. Mais le nom du jeu ne semble pas venir de cet insecte, mais plutôt avoir une origine obscure. Plusieurs hypothèses ont été émises, dont celle qui le fait provenir du latin chrétien *serps*, pour *serpens*, à cause des nombreuses légendes qui présentent des serpents ou des dragons volants. Cette hypothèse est appuyée par les noms du cerf-volant dans différentes langues, où il font penser à un oiseau, un serpent ou un dragon volant. Voir Le Robert, *Dictionnaire historique de la langue française*, t. I, Paris, 1998, s.v. cerf. Ce décalage aigle-cerf est par ailleurs particulièrement intéressant à relever quand on songe au jeu d'enfant français de 'pigeon vole'.

troublé, avoir peur, être tout essoufflé d'avoir couru n'est pas connu en français, ou signifie pratiquement le contraire : 'je biche' = j'ai la pêche, je suis content et en bonne forme.

Si l'adjectif grec 'αραχνοῦφαντος' (de αράχνη, tissé par l'araignée) qui signifie d'une finesse extrême a pour équivalent français 'arachnéen', qui vient manifestement du grec, et l'adjectif 'σκυλίσις -de σκυλί, chien- (ζωή)' a le même sens que le français '(vie) de chien', inversement le mot grec 'περδίκι' (perdrix) équivalent de en pleine forme, 'frais comme un gardon' (φρέσκο σαν κυπρίνος), n'a pas le même sens en français, et le français 'chouette' (lié à l'oiseau chouette, κουκουβάγια) quelque chose d'agréable ou 'éléphantique' (de éléphant, ελέφαντας) qui veut dire énorme, ne se disent pas en grec.

On observe aussi le même type de convergences ou de divergences dans les deux langues pour les comparaisons, où les mêmes phénomènes sont comparés aux mêmes animaux, par exemple 'noir comme un corbeau' = 'μαύρος σαν κόρακας', très noir ; 'παλεύει σαν λιοντάρι' = 'se battre comme un lion', avec courage, bravoure ; 'περπατάει σαν τη χελώνα' = 'marcher comme une tortue', lentement, ou à des animaux différents : 'poilu comme un singe' (τριχωτός σαν μαϊμού) = 'τριχωτός σαν αρκούδα' (poilu comme un ours).

Là où dans une langue on a une expression ou une comparaison, on peut avoir une expression ou une comparaison équivalente ou un autre phénomène linguistique dans l'autre langue, mais faisant référence au même animal : 'φουσκώνω σαν το παγόني' (gonfler comme un paon) équivaut au français 'se pavaner' ; 'θα πνιγούμε σαν τα ποντίκια' (se noyer comme des rats) correspond à 'être faits comme des rats'. D'autres peuvent se référer à un autre animal 'λεπτός σαν μπακαλιάρος' (maigre comme une morue) se dira 'maigre comme un coucou' (λεπτός σαν το κούκο), le grec se référant au monde marin et le français aux oiseaux. Des phénomènes présents dans une langue sont absents dans l'autre, du moins en ce qui concerne les zoonymes : 'suer comme un bœuf' (ιδρώνω σαν βόδι), beaucoup ; 'τρεις και ο κούκος' (trois et le coucou), sera en français 'un pelé deux tondus', peu ; 'σαν τη μύγα μέσ' στο γάλα' (comme la mouche dans le lait), équivalent français de 'comme un cheveu sur la soupe', 'περπατάει σαν πέρδικα' (marcher comme la perdrix), signifiant parader, 'se pavaner' fièrement. L'expression française 'mettre le loup dans la bergerie' (βάζω το λύκο στο μαντρί) a son équivalent exact en grec 'βάζω το λύκο να φυλάει τα πρόβατα' (je mets le loup à garder les moutons), ainsi que 'mettre la puce à l'oreille' (XIIIème s.) qui a été traduit en grec par 'βάζω ψύλλους στ' αφτιά' et 'prendre le taureau par les cornes' (XVIIème s.) par 'να πιάσω τον ταύρο από τα κέρατα', tandis que 'rire comme une baleine' (γελάω σαν

φάλαινα) se dit en grec ‘το γέλιο της αρκούδας’ (le rire de l’ours) et ‘όποιος έχει τη μύγα μυγιάζεται’ (celui qui a la mouche mouche) qui signifie ‘prendre la mouche’ se dit quand quelqu’un proteste contre quelque chose qu’on vient de dire (soi-disant sans le mettre en cause). Inversement, l’expression ‘tirer un pet d’un âne mort’ (να βγάλεις κλανιά από ψόφιο γαϊδούρι) n’est pas connue en grec et ‘ούτε γάτα ούτε ζημιά’ (ni chat, ni dégât, dans le sens ‘ni vu ni connu’) ne fait pas appel aux zoonymes en français.

Ce travail sur les zoonymes grecs et français présentant un sens autre que celui de l’animal²⁰ a tenté de mettre en place une classification avec quelques exemples pour illustrer les divers phénomènes distingués ici. Il a cherché à établir une problématique assez précise, qui suscitera je l’espère de nombreuses réflexions sur ce vaste sujet, et donnera d’autres idées de pistes à explorer pour compléter le tableau. En effet, seule une étude de grande envergure, éventuellement élargie à d’autres langues, pourrait aboutir à des résultats solides permettant de dévoiler le processus de création, dans chacune de ces langues, du vocabulaire en ce qui concerne l’utilisation des zoonymes et, au-delà, de montrer la place qui occupent par cet emploi de leur nom les animaux dans l’instrument de communication par excellence qui est la parole.

EMMANUELLE MOSER-KARAGIANNIS

Rheinische Friedrich-Wilhelm Universität Bonn, 25.VI.2003.

EMMANUELLE MOSER-KARAGIANNIS

Τύποι ζώων; Σκέψεις για τη χρήση των ονομασιών των ζώων στα ελληνικά και στα γαλλικά

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με μότο τη φράση «όλα τα ζώα είναι ίσα, αλλά ορισμένα είναι πιο ίσα από άλλα» στο *Animal Farm* του George Orwell, αρχίζουμε εδώ μια ευρύτερη

20. Le même type de travail pourrait être effectué pour d’autres dénominations, comme par exemple les phytonymes, etc.

ανάλυση της χρήσης των γαλλικών και ελληνικών ζωννυμίων που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν κάτι άλλο εκτός από το ζώο.

Αυτό αποτελεί τεράστιο θέμα για το οποίο προτείνεται εδώ μια σχηματική κατάταξη των διάφορων φαινομένων που παρουσιάζονται με παραδείγματα. Αυτό θα μπορούσε ν' αποτελέσει σχέδιο για μια μεταγενέστερη συστηματική έρευνα.

Η οπτική μας γωνία είναι συγκριτική. Διακρίνουμε απλές μορφολογικές κατηγορίες: τα ίδια τα ζωννύμια, εκφράσεις, συγκρίσεις, παράγωγα επίθετα, ουσιαστικά και ρήματα, κ.τλ. Αποκλείουμε ορισμένα άλλα φαινόμενα και μελετούμε όλα τα επίπεδα γλώσσας: την κοινή νεοελληνική, τη γλώσσα της πιάτσας αλλά και την ειδικευμένη γλώσσα των τεχνιτών, τα ιδιώματα και τις διαλέκτους.

Με βάση τα διάφορα παραδείγματα, αναγκαστικά ελλιπή, προσπαθούμε να βγάλουμε ενδεικτικά συμπεράσματα για τη διαδικασία απόδοσης μεταφορικών σημασιών στα ζωννύμια στις δυο γλώσσες· η διαδικασία απόδοσης αυτών των σημασιών είναι προβληματική και συμπεριλαμβάνει την αναζήτηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο γλωσσών.

ΒΛΑΧΙΚΑ ΛΑΤΙΝΟΓΕΝΗ ΔΑΝΕΙΑ ΣΕ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο G. Murnu στη μελέτη του *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen* (διδ. διατριβή) (Μόναχο 1902 και Βουκουρέστι 1977 επανέκδοση της Ακαδημίας) παρουσιάζει τα δάνεια της ελληνικής και των ιδιωμάτων της που πέρασαν από τα βλάχικα, άσχετα από την αρχική τους προέλευση. Στο παρόν άρθρο, όμως, έθεσα δύο περιορισμούς: ν' ασχοληθώ α) με λέξεις δάνειες που από τα βλάχικα πέρασαν σε νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας και β) με λέξεις που έχουν αποκλειστικά λατινική προέλευση. Η τελευταία επιλογή μάς διασφαλίζει από τυχόν λανθασμένη αναγωγή ενός κοινού μη λατινικού λεξικού στοιχείου που υπάρχει στα βλάχικα όσο και στα νεοελληνικά και το οποίο, στην μία ή στην άλλη γλώσσα, δεν είμαστε βέβαιοι για την αρχική χρήση, δηλ. αν αυτή έγινε πρώτα στα βλάχικα. Ωστόσο το ίδιο, αλλά πολύ πιο περιορισμένα, μπορεί να ισχύει και στα λατινογενή δάνεια της ελληνικής, που ενδεχομένως να μην έχουν άμεση προέλευση από τα βλάχικα. Έτσι, π.χ. η λ. *αρκάτους*, «πεζός χωρίς βάρη», που ως *αρκάτος* σημειώνεται σ' ευρύ διαλεκτικό χώρο της νεοελληνικής, θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως προερχόμενο από το μεσαιων. *αρκάτος* «τοξότης ως ελαφρά εξοπλισμένος» (<λατ. *arcatus*). Το ίδιο ισχυρή είναι, ωστόσο, και η ετυμολογική πρόταση: *αρκάτους* ως «πεζός με ριγμένα/ χωρίς βάρη» από το βλάχ. *arcat^u* «ριγμένος» δηλ. «χωρίς βάρη».

Σήμερα οι Βλάχοι είναι εγκατεστημένοι σε διάφορα σημεία της Μακεδονίας. Η κοιτίδα τους, όμως, είναι η Πίνδος.

Η παράθεση των λημμάτων γίνεται με αλφαβητική σειρά:

ακρίτ^oους [akrítus] «ξινίλα από ιδρώτα» (στην Ανθούσα Βοΐου). Ανάγεται στο βλάχ. *acriciũ* «ιδρωτίλα» (<λατ. *acrus* «ξινός». Πβ. και *acriculus* «υπόξινος»).

αρίτ^oους [arítus] «σκαντζόχοιρος» (στη Δυτ. Μακεδονία). Ανάγεται

στο βλάχ. *ariciũ* «σκαντζόχοιρος» (<λατ. *ericius*). Η λέξη συνιστά ισόγλωσσο που διακρίνει ιδιώματα της Δυτ.¹ και της άλλης Μακεδονίας.

Σε νεοελλην. ιδιώματα του θεσσαλομακεδονικού χώρου η λέξη ακούγεται σε παραλλαγές σκωπτικού τραγουδιού:

*Ναρίτσους μπαρμπιρίζουνταν
κι στρίβει το μουστάκι,
γειά σ', αγάπη μ', γειά σου!*

ή

*Ναρίτσους μπαρμπιρίζουνταν
σ' ένα χρυσό λιγιένη
να πάρει τη χιλώνα.*

γκιργκιλιάνους «λάρυγγας» (στη Βλάστη Κοζάνης). Η λέξη ως *γκιργκιλιάνος* παρουσιάζει μεγάλη μορφολογική ποικιλία και ευρεία γεωγραφική κατανομή (βλ. Ιστορικό Λεξικό). Ανάγεται στο βλάχ. *gîrgîljan^u* [jt'ɾjilánɯ] «λάρυγγας» (<όψιμο λατ. *gargala* «τραχεία» + *-anu*).

γκουργκούλι² «στρογγυλή πέτρα, κροκάλα» (σε πολλά σημεία της Δυτ. Μακεδονίας και σε μερικά άλλα του υπόλοιπου χώρου). Ανάγεται στο βλάχ. *gurguljũ* [gurgúly] «στρογγυλή πέτρα» (<λατ. *gurgulio* «οισοφάγος»).

Η σημασιολογική εξέλιξη από την ανατομική έννοια που εκφράζει στα λατ. το *gurgulio* «οισοφάγος» σε *gurguljũ* «στρογγυλή πέτρα» στα βλάχικα συνιστά μεταφορά με βάση το κοινό γνώρισμα ανάμεσα στις δυο έννοιες, την στρογγυλότητα.

κανούτα «σταχτιά γίδα» (σε πολλά σημεία της Μακεδονίας και όχι μόνο). Ανάγεται στο βλάχ. *cănut^u*, *-tã* [kənútu], [kənúɾ] «γκρίζος, κυρίως για τα γίδια» (<λατ. *canutus* «άσπρος» και «γκρίζος»).

κάτσινα «προβατίνα άσπρη με κόκκινες κηλίδες στο μούτρο» (σε πολλά σημεία της στεριανής Ελλάδος). Σε χωριά του θεσσαλομακεδονικού χώρου, γειτονικά με βλαχοχώρια, ακούγεται ο διφθογγισμένος τύπος *κοάτσι-*

1. Α(ρχείο) Γ(λωσσικού) Α(τλαντος) Ε(λλάδος) ΑΓΑΕ (της Ακαδημίας Αθηνών) με τον αριθμ(ό) 000259.

2. Βλ. Ιστορικό Λεξικό Ακαδημίας Αθηνών, στο λήμμα) *γκουργκούλι*, σ. 247.

να (<βλάχ. *coatsinǎ* [koátsinð] <λατ. *coccinus* <ελλην. *κόκκινος*). Ο τύπος *κάτσινα* με το |άλ| αντί |οάλ| εξηγείται από το γεγονός ότι το |άλ| είναι το ισχυρό φωνήεν (τονισμένο), ενώ το άτονο |ο| είναι το ασθενές, που χάνεται, καθώς στο φωνητικό αίσθημα του νεοέλληνα λείπει η χρήση παρόμοιας διφθόγγου.

κουλάστρα «πρωτόγαλα» (σε πολλά σημεία της Μακεδονίας). Ως «*κολάστρα/κολόστρο*» ακούγεται σε πολλά νεοελλ. ιδιώματα. Ανάγεται στο βλάχ. *culastra* [kulástrð] «πρωτόγαλα» (<λατ. *colostrum*).

κουρνούτους «ζώο με κέρατα» (στη Δυτ. Μακεδονία). Η λ. ως *κορνούτος* ακούγεται σε πολλά σημεία της στεριανής Ελλάδας. Από τη Δεσκάτη Γρεβενών έχουμε την ποιμενική φράση: *κουρούτα λάϊα* «μαύρη προβατίνα με κέρατα». Ανάγεται στο βλάχ. *curnut^u* [kurnútu] «ζώο κερασφόρο» (<λατ. *cornutus*).

λουγούρ'ς «μεγαλόσωμος» (στο Μελισσουργό³ Θεσσαλονίκης). Η λέξη υπάρχει και σε ιδιώματα της Χαλκιδικής. Από το βλάχ. *lungul^u* «ο ψηλός, ο μακρύς» (<λατ. *longus*). Το *lungul^u* (ονοματική φράση μ' επιτασσόμενο το άρθρο *lu*) πέρασε με τη συνεκφορά του άρθρου και με ρωτακισμό στα τοπικά ιδιώματα: **λούγκουρους* > **λουγούρης* > *λουγούρ'ς*. Η ανομοίωση με την τροπή λ > ρ έγινε προφανώς για λόγους ευφωνίας. Όσο για την παρουσία του άρθρου *lu* στα νεοελλ. ιδιώματα βλάχικων δανείων, πβ. *αρματολός* (<*armatul^u* «ο αρματωμένος, ο οπλοφόρος»), επών. *Κούρλας* (<*curlu* «ο κώλος») κτλ.

μάϊ «πιο» (στη Βέροια και Νάουσα). Τη χρήση αυτή, όπως διαπίστωσα στο χώρο της Βέροιας, έκαναν άνθρωποι των λαϊκών τάξεων: *μάϊ χαμπλά⁴* «πιο χαμηλά». Ανάγεται στο βλάχ. *ma(i)* «πιο» (<λατ. *magis*).

μάσα «τραπέζι» (στην Εράτυρα Κοζάνης και αλλού). Η λέξη θα μπορούσε ν' αναχθεί στο βλάχ. *measǎ* [miásð] «τραπέζι» (<λατ. *mensa*), όπου ο τύπος *μάσα* αντί **μεάσα* παραπέμπει στην περίπτωση μονοφθογγισμού (βλ. λ. *κάτσινα* αντί *κοάτσινα*). Ωστόσο, φαίνεται να προέρχεται από το ομόρριζο

3. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000662).

4. Βλ. και Α(ρχείο) Ι(στορικού) Λ(εξικού) χ(ειρόγραφο) σ(ελίδα) ΑΙΛ (χφ. 980, σ. 71) όπου: *μάϊ μαν κάντι* «κάνετε πιο γρήγορα» (στη Σάμο).

ρουμάν. *masă*, που πέρασε τόσο στα βουλγ. όσο και στα τούρκικα⁵. Έτσι, εξηγείται και η ύπαρξή του και σε ιδιώματα της Αν. Ρωμυλίας.

μουκόρια «βλέννες θηλυκού ζώου τον καιρό του οργασμού» (στη Δεσκάτη Γρεβενών και πιθανόν και σε άλλα σημεία της Δυτ. Μακεδονίας). Η λέξη ανάγεται στον πληθ. *mucorī* «βλέννες οργασμού σε θηλυκά ζώα» (<λατ. *mucor* - *mucore(m)* «μούχλιασμα από υγρασία»). Η μεταφορική χρήση από τα λατινικά στα βλάχικα συντελέστηκε εξαιτίας της ομοιότητας ανάμεσα στην υγρασία και τις βλέννες, που δεν είναι παρά ειδικός τύπος υγρασίας, που βγαίνει από το σώμα του ζώου.

μούτος «βουβός» (σε διάφορα σημεία της Μακεδονίας και αλλού). Η λέξη έχει, πολύ πιθανόν, δύο σημεία προέλευσης: στα νησιώτικα ιδιώματα, ανάγεται στο ιταλ. *muto* «βουβός», ενώ σε σημεία της ορεινής ενδοχώρας ανάγεται μάλλον στο βλάχ. *mut^u* «βουβός» (<λατ. *mutus*). Ωστόσο, σε μερικές περιπτώσεις θα μπορούσε να είναι, κληροδοτημένο στα ελληνικά, λεξικό δάνειο από την ελληνορωμαϊκή περίοδο.

μπάλτσους [báltʃus] «κεφάλι κλίτσας, δηλ. το επάνω μέρος όχι η βέργα»⁶ (στο Νησί Ημαθίας). Μεταφορά από το βλάχ. *baltsu* «λωρίδα άσπρου υφάσματος περασμένο στο μέτωπο ηλικιωμένων γυναικών κάτω από το μαύρο τσεμπέρι» (<λατ. *balteus/balteum* «ζώνη για να στερεώνεται η θήκη του σπαθιού»).

Η λ. *baltsu* έχει ειδική έννοια που συνδέεται με το μέτωπο, που μορφολογικά παραπέμπει στο «μέτωπο – κεφάλι» της κλίτσας, απ' όπου και η παραπάνω χρήση.

μπλούδα «φαγούρα από κοπριά γιδιών», «αναφυλαξία» (σε ιδιώματα Κεντρ. και Δυτ. Μακεδονίας)⁷. Ανάγεται στο βλάχ. *blîndă* [blɪ'ndə] «εξανθήματα, κνησμός, φαγούρα που προκαλείται από παραμονή σε χώρο αιγοπροβάτων» (<λατ. *blanda*).

μπούκα «γάμπα», «μάγουλο» (στη Δυτ. Μακεδονία)⁸. Ανάγεται στο βλάχ. *bucă* [búkə] «μάγουλο» και «μπούτι» (<λατ. *bucca* «φουσκωτό μάγου-

5. A. Ciorănescu, *Dictionarul Etimologic al Limbii Române*. Εκδ. SAECULUM, Βουκουρέστι 2002, στο λ. *masă*.

6. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000346).

7. ΑΙΛ (χφ. 955, σ. 32) και ΑΙΛ (χ. 1015, σ. 71).

8. ΑΙΛ (χφ. 1135, σ. 74) και ΑΓΑΕ (αριθμ. 000183). Σημειώνω ότι όλα τα γεωσυνώνυμα ανήκουν στην ίδια έννοια (ερώτηση) του σχετικού ερωτηματολογίου.

λο»). Την εννοιολογική απόχρωση «φουσκωτό μάγουλο» την ακούμε στο ιδίωμα της Δεσκάτης Γρεβενών: *Μη κάν'ς μπούκις* «μη φουσκώνεις τα μάγουλα». Την έννοια «φουσκωτός» ως γνώρισμα του μάγουλου συναντούμε στις μεταφορικές χρήσεις της λέξης για το μπούτι ή τη γάμπα, που χαρακτηρίζονται από διόγκωση.

μπουρτσίδα «μικρή πέτρα, χαλίκι» (στην Εράτυρα της Κοζάνης). Από το βλάχ. *bartsire* «πέτρα, κοτρώνα» (<λατ. *bracile* «ζώνη», «;πέτρα»).

ρέπιτα «απόκρημνα μέρη» (στη Σιάτιστα Κοζάνης)⁹. Η λέξη παραπέμπει στο βλάχ. *(a)repit^u* «κατηφόρα, γκρεμός» (<λατ. *ripidus* «απότομος»). Πβ. και ιταλ. *ripido* «απόκρημνος».

ρόσιους «κόκκινος» (σε ιδιώματα του ν. Κοζάνης)¹⁰. Από το βλάχ. *(a)roshū [(a)róʃu]* «κόκκινος» (<λατ. *roseus* «κοκκινωπός, ροζ»).

σέμνου «σημάδι» (στο Αηδονοχώρι Σερρών)¹¹. Από το βλάχ. *semnu* «σημείο» (<λατ. *signum* «σημείο, σημάδι»).

σαρπούνι «είδος θυμαριού» (στη Δεσκάτη Γρεβενών¹² και πιθανόν και σε άλλα σημεία της Δυτ. Μακεδονίας). Από το βλάχ. *sarpune* «τραγορίγανο» (<λατ. *serpullum* «τραγορίγανο»). Κατά το Λεξικό Σουίδα: «έρφυλλος· είδος άνθους. Παρά το έρπειν ταις ρίζαις. Έστι δε και ευωδέστατον». Είναι το φυτό έρφυλλος ο κηπαίος.

σκανταλήθρα «σπίθα»· με τύπους όπως *σκαντλήθρα*, *σκαντζιλήθρα*, *σκαδαλίδα* κ.τ.ό. (σε διάφορα ιδιώματα της Μακεδονίας, της Δυτ. ιδιαίτερα)¹³. Από το βλάχ. *scîntealje [skɪntiáʎ]* «σπίθα» και το επίθημα *-ήθρα* (<λατ. **scantillia*, ποικιλία του *scintilla* «σπίθα»).

Σκούρτης «Φλεβάρης» (σε ιδιώματα Καστοριάς, Βογατσικού Κοζάνης και Χιμάρας». Ως *σκούρτους* «Κουτσοφλέβαρος» (στο Αηδονοχώρι Σερρών)¹⁴. Από το βλάχ. *scurtu/shcurtu* «κοντός», «Φλεβάρης» (<λατ. *ex-curtus* «σύντομος, βραχύς»).

σουγκάρι «όψιμα γεννημένο αρνί» και μεταφορικά «στερνοπαίδι» (στη

9. ΑΙΛ (χφ. 697, σ. 77).

10. ΑΙΛ (χφ. 1087, σ. 48).

11. ΑΙΛ (χφ. 1198, σ. 101).

12. Σε αδημοσίευτη προσωπική συλλογή βοτανολογικών όρων από τη Δεσκάτη.

13. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000490) και ΑΙΛ (χ. 1078, σ. 110).

14. ΑΙΛ (χ. 1198, σ. 121) και ΑΓΑΕ (σ. 46).

Δυτ. Μακεδονία)¹⁵. Από παρετυμολογία προς το *σφουγγάρι* έχουμε τον τύπο *σφουγάρ* «στερνοπαίδι» (στην Αγία Παρασκευή Θεσ/νίκης). Από το βλάχ. *sugar^u* [sugáru] «αρνί γεννημένο μετά την κανονική περίοδο γέννας», «στερνοπαίδι» (<λατ. *sugo* «βυζαίνω» και το επίθημα *-aru*).

σπούζα «χόβολη». Από το βλάχ. *spuză* [srúzɔ] «θράκα, χόβολη» (< λατ.* *spudia*). Απαντά σε ιδιώματα του ν. Σερρών¹⁶.

στριγκλιάτα «πηγμένο, άκοπο και αστράγγιστο τυρί» (στη Ρητίνη Πιερίας¹⁷ και πιθανό και σε άλλα σημεία της Μακεδονίας). Από το βλάχ. *străgljată* [strɔgljátɔ] «τυρί φρέσκο αστράγγιστο» (<λατ. *extraclagata*).

στριμπάδα «στράβωμα στην κόψη του τσεκουριού» (στη Δεσκάτη¹⁸ Γρεβενών). Από το βλάχ. *strîmbu* [strɪ'mbu] «στραβός» (<λατ. *strambus*, λαϊκός τύπος του *strabus* «στραβός») και το παραγωγικό επίθημα *-άδα*.

τζιντζίβια «ούλα» (σε ιδιώματα του Θεσσαλομακεδονικού χώρου). *ζιντζιά* (στη Δεσκάτη). Από το βλάχ. *dzindzie* [dzindzɪe] «ούλα» (<λατ. *gingiva* «ούλα»). Η διατήρηση του /v/ δείχνει ότι η λέξη πέρασε στα νεοελληνικά ιδιώματα σε εποχή, που στα βλάχικα το σύμφωνο αυτό δεν είχε ακόμα σιγήσει λόγω ασθενούς φωνητικής του άρθρωσης σε ενδοφωνηεντική θέση.

τ̂ουτ̂ούλα «κουκούλα» (στο Μελισσουργό¹⁹ Θεσσαλονίκης). Από το βλάχ. *ciuciulă* [tʃutʃúlɔ] «κορυφή», «κουκούλα» (<λατ. *tutulus* «κορυφή», «ο πύργος, ο τρούλος που οι πλεξούδες σχηματίζουν στο μέτωπο»). Η σημασία «πυργωτός, τρουλωτός» στο ιδίωμα της Δεσκάτης αποδίδεται με το παράγωγο *τ̂ουτ̂ουλωτός* που θυμίζει το λατ. *tutulatus* «κουκουλιάτος, λοφιοφόρος». Ενδιάμεσος τύπος στη φωνητική εξέλιξη από το λατ. *tutulus* στο *ciuciulă* [tʃutʃúlɔ] (t > ć) συνιστά η λ. *τιουτιούλα* «ανθοφόρος βλαστός κρεμμυδιού που στην κορυφή φέρνει το σπόρο» (στη Δεσκάτη) και «χωνί από φλούδα δέντρου για συλλογή καρπών στο δάσος» (στο Καταφύγι²⁰ Πιε-

15. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000706).

16. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000491).

17. ΑΙΑ (χ. 1144, σ. 284).

18. ΑΙΑ (χ. 1124, σ. 63).

19. ΑΓΑΕ (αριθμ. 000230).

20. Α. Μπουσμπούκης, «Ο κορυδαλλός σε νεοελληνικά ιδιώματα», στον τιμητικό τόμο για τον ακαδημαϊκό Α. Τσοπανάκη *Φιλερήμου Αγάπησις*, Ρόδος 1997, σ. 444 και ΑΙΑ (χ. 969, σ. 59).

ρίας). Από τη λ. *τ̂ουτ̂ούλα* / *ciuciulă* έχουμε το παράγωγο *τ̂ουτ̂ουλιάνους*²¹ (<βλάχ. *ciuciulian*^u [tʃutʃuliánu] «κορυδαλλός»), *τ̂ουτ̂ούλιαντρους*. Η λ. *tutulus* της λατινικής προέκυψε από την ελλην. λ. *τύλος* με διπλασιασμό της συλλαβής *τυ-*.

φούρκα «διχαλωτό ξύλο». Από το βλάχ. *furcă* (< λατ. *furca* «διχαλωτό ξύλο»).

Οι λατινογενείς δάνειες λέξεις, που από τα βλάχικα πέρασαν σε ιδιώματα της Μακεδονίας, θα πρέπει να είναι περισσότερες από αυτές που παρουσίασα παραπάνω. Η παράθεσή τους εδώ στηρίχτηκε στο υλικό, που κατά τη θητεία μου στο Κέντρο Σύνταξης του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών υπέπεσε στην αντίληψή μου, χωρίς να κάνω την εξειδικευμένη έρευνα στα πολύτιμα για τη διαλεκτολογία αρχεία του εν λόγω κέντρου.

Η παρουσία των βλάχικων δανείων στο μακεδονικό χώρο σημειώνει άνιση κατανομή, καθώς τη μεγαλύτερη συχνότητα απαντάμε στο δυτικό μέρος. Αυτό ερμηνεύεται από την παρουσία των παλιών βλαχόφωνων εστιών, που αναπτύχθηκαν στις διακλαδώσεις της Εγνατίας οδού και στις δειράδες των ορεινών όγκων της Πίνδου. Όσο για την Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία η παρουσία βλάχικων λέξεων οφείλεται στο διασκορπισμό βλάχικων πληθυσμών από ορεινούς οικισμούς και πόλεις (Μοσχόπολη, Γράμμουστα, Λινοτόπι, Νικολίτσα), που ένα μέρος τους εγκαταστάθηκε εδώ για περισσότερη ασφάλεια απέναντι στις ληστρικές καταδρομές των εξισλαμισμένων Αλβανών. Έτσι, από το Λαγκαδά μέχρι την Αν. Μακεδονία ακούμε να λένε οι ντόπιοι: *Ιμείς είμαστ' εντόπι-ανοι*, όπου το επίθημα *-ανοι* (< βλάχ. *-ani*) έχει την αξία της έννοιας «εθνικός», ενώ στη Βέροια τους εντόπιους ελληνόφωνους της πεδινής Ημαθίας (Ρουμλούκι) οι Βλάχοι αποκαλούν *durianj* (< *ντόπιανοι* < *εντόπιανοι*). Σχολιάζω το επίθημα αυτό, γιατί είναι ενδεικτικό της βλάχ. γλωσσικής επίδρασης, καθώς παρόμοια λεξικογραμματικά στοιχεία προϋποθέτουν για το πέρασμά τους από τη μια στην άλλη γλώσσα μακρά συμβίωση των δύο φορέων και συχνά τη γλωσσική αφομοίωση των πρώτων από τους δεύτερους.

21. Βλ. Α. Μπουσμπούκη, *ό.π.*, σσ. 429-449.

Πρέπει να σημειώσω ότι λέξεις λατινογενείς από τα βλάχικα στα ελληνικά καταγράφονται σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα όλου του ηπειρωτικού χώρου μέχρι και την Πελοπόννησο και τα παρακείμενα νησιά. Σχετική έρευνά μου δημοσιεύεται στα Πρακτικά Συνεδρίου Λατινοφωνίας στην Ελλάδα (Ξάνθη 2004).

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ

ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Εισαγωγικά

Η Δωδεκάνησος αποτελεί στο σύνολό της μια ενδιαφέρουσα διαλεκτική ζώνη, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα ιδιώματά της από τα άλλα του νοτιοελλαδικού νησιωτικού χώρου. Στις μέχρι σήμερα κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων η Πάτμος εντάσσεται σιωπηρά στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα. Στη βιβλιογραφία του πατμιακού ιδιώματος, αντίθετα,¹ τονίζεται η διαφοροποίησή του από τα λοιπά δωδεκανησιακά και η έντονη ομοιότητά του με τα κρητικά ιδιώματα.² Η επα-

1. Δεν υπάρχει μέχρι στιγμής μια μονογραφία σχετικά με το ιδίωμα της Πάτμου, εκτός από μια σύντομη μελέτη του Καραναστάση (1956). Για τη μελέτη των τοπωνυμίων της Πάτμου σημαντική είναι η εργασία του Κρητικού (1955) (1956α) (1963) που δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στο περιοδικό *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον*, αλλά και σε τόμο που περιλαμβάνει αναλυτικό χάρτη (1961). Βιβλιοκρισία στην παραπάνω εργασία του Κρητικού από τον Καλλέρη (1970). Σημαντικές είναι οι συλλογές Πατινιώτικων παραμυθιών από τους Κρητικό (1956β) και Βιρβίλλη (1996). Για τη φωνητική του ιδιώματος ελάχιστα στοιχεία μπορεί κανείς να αντλήσει από τη μελέτη του Παντελίδη (1929) που καλύπτει την ευρύτερη διαλεκτική περιοχή Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου. Περισσότερα στοιχεία περιέχονται στο έργο του Dieterich (1908). Για τις μεσαιωνικές μαρτυρίες από την Πάτμο βλ. Βρανούση (1980) και Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1980) και τον έκτο τόμο του *Acta et diplomata graeca medii aevi* των Miklosich-Müller, που περιέχει σημαντικά για την ιστορία του νησιού έγγραφα, όπως το χρυσόβουλλο με το οποίο ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός δωρίζει την τότε ακατοίκητη Πάτμο στον όσιο Χριστόδουλο, για να ιδρύσει τη Μονή του αγίου Ιωάννη. Τέλος, υπάρχει σημαντική βιβλιογραφία αρχαιολογικού, ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου. Αναφέρουμε μόνο το, εξαντλημένο σήμερα, βιβλίο της Ταρσούλη (1948) για τα Δωδεκάνησα.

2. Καραναστάσης (1956 σ. 209 και 213), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46). Και οι δύο ερευνητές μιλούν για έντονη επίδραση των κρητικών ιδιωμάτων. Ο Καραναστάσης την αποδίδει στην εγκατάσταση Κρητών στην Πάτμο, ενώ ο Κοντοσόπουλος μιλάει ειδικότερα για επίδραση του ιδιώματος της ανατολικής Κρήτης. Η εγκατάσταση Κρητών μετά το 1669 μαρτυρείται ιστορικά· τη μαρτυρούν εξάλλου τα πατμιακά τοπωνύμια *Κρητικά* (συνοικισμός στη Χώρα) και *στον Φασιανού* (συνοικισμός του Κάμπου). Για την έκταση της μετακίνησης κρητικών πληθυσμών στην Πάτμο βλ. σημείωση 4.

φή μεταξύ Πάτμου και Κρήτης μαρτυρείται ιστορικά³, κυρίως στον τομέα της τέχνης των εικόνων από τον 15^ο ως το 17^ο αιώνα· στην Πάτμο σώζεται μεγάλος αριθμός κρητικών εικόνων, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναγκαστικά μετακίνηση του ίδιου του ζωγράφου. Ένα δεύτερο στοιχείο αποτελεί η εγκατάσταση αβέβαιου αριθμού⁴ Κρητών προσφύγων στο νησί μετά το 1669. Όμως σε ό,τι αφορά στις σχέσεις των δύο νησιών στο γλωσσικό τομέα, απαιτείται ενδελεχής έρευνα του αρχαιακού υλικού⁵. Από την άλλη πλευρά, τόσο η Κρήτη ως κέντρο πολιτισμού όσο και η Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου διέθεταν ακτινοβολία που εκτεινόταν σε μια ευρύτερη ζώνη από τη Μικρά Ασία ως τα Ιόνια Νησιά. Ο συσχετισμός των ιδιωμάτων Πάτμου και Κρήτης στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, σε συνδυασμό με τη διαφοροποίηση του πατμιακού ιδιώματος από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου⁶ ως προς τα βασικότερα χαρακτηριστικά τους, κάνει την περίπτωση της Πάτμου εξαιρετικά ενδιαφέρουσα.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία έχει τριπλό στόχο: α. να περιγράψει το πατμιακό ιδίωμα με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατη επιτόπια έρευνα⁷, β. να εντοπίσει τα στοιχεία του ιδιώματος που έχουν υποχωρήσει και αντικατασταθεί από την κοινή και γ. να επανεξετάσει τη θέση του πατμιακού ιδιώματος στην κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

3. Μαλτέζου (2002 σ. 39 και 27 σημ. 9).

4. Μάλλον πρόκειται για μικρό αριθμό, ίσως όχι περισσότερες από 3-4 οικογένειες, με κυριότερη την οικογένεια Μαλανδράκη. Αβέβαιος, εξάλλου, είναι ο αριθμός οικογενειών από την Πόλη, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην Πάτμο μετά την Άλωση. Σημειωτέον ότι μετά την πτώση του Χάνδακα η διασπορά κρητικών πληθυσμών εκτείνεται από την Κάσο ως την Κεφαλλονιά, βλ. Ιακωβίδης (1990 σ. 19).

5. Επίσης, απαιτείται λεπτομερέστερη έρευνα για τις σχέσεις των δύο νησιών στον οικονομικό και καλλιτεχνικό τομέα. Χαρακτηριστικό είναι το αίτημα που διατυπώνει ο Μ. Χατζηδάκης (1977).

6. Τόσο ο Καραναστάσης όσο και ο Κοντοσόπουλος είναι σαφείς ως προς το ότι το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά: «...είναι ανάγκη νά διαστείλωμεν αυτό (ενν. το πατμιακό ιδίωμα) από τὰ λοιπά ιδιώματα τῆς Δωδεκανήσου» Καραναστάσης (1956 σ. 212). «Τό ιδίωμα τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ παρουσιάζει μικρή ὁμοιότητα πρὸς τὰ δωδεκανησιακά ἑλληνικά.» Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

7. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών το 2003 και στη διάρκεια της συλλέχθηκε ιδιωματικό υλικό που βρίσκεται κατατεθειμένο ως χειρόγραφο στο αρχείο χειρογράφων του Κέντρου Έρευνας τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καί ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών. Από το υλικό αυτό προέρχονται όλα τα παραδείγματα από την Πάτμο που δίνονται στις επόμενες ενότητες της παρούσας εργασίας.

Η έρευνα του ιδιώματος βασίστηκε α) στο υλικό των προφορικών συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας, β) σε αδημοσίευτα ιδιωματικά κείμενα και γλωσσάρια που παραχωρήθηκαν ευγενικά από ντόπιους πληροφορητές. Τα χαρακτηριστικά του ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο παραπάνω υλικό αναζητήθηκαν και εντοπίστηκαν και σε κείμενα αυτοβιογραφικού χαρακτήρα⁸, χρονογραφήματα γραμμένα στην κοινή με κάποια ιδιωματικά στοιχεία, καθώς και στο πλούσιο υλικό των πατινιώτικων παραμυθιών που συγκέντρωσε και δημοσίευσε ο Ζ. Βιρβίλλης⁹.

Το υλικό της επιτόπιας έρευνας αντλήθηκε από φορείς του ιδιώματος, άντρες και γυναίκες, που γεννήθηκαν και πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στο νησί. Οι πληροφορητές/-τριες επιλέχθηκαν με τα παρακάτω κριτήρια: 1. Να καλύπτουν διάφορες ηλικίες όσο αυτό είναι δυνατό, δεδομένου ότι το γενικότερο φαινόμενο της υποχώρησης των νεοελληνικών διαλέκτων στενεύει τα περιθώρια επιλογής πληροφορητών πολύ νεαρών ηλικιών. 2. Να προέρχονται από διάφορες περιοχές του νησιού, έτσι ώστε η καταγραφή να καλύπτει γλωσσογεωγραφικά το σύνολο της – μικρής εξάλλου – έκτασης του νησιού. 3. Να προέρχονται από διαφορετικούς παραγωγικούς χώρους και καθένας τους να είναι «ειδικός» σε κάποιον τομέα, π.χ. αλιεία, γεωργικές ασχολίες, οικιακές ασχολίες κ.λπ. Και η ικανοποίηση αυτού του κριτηρίου, όπως και του πρώτου, δεν είναι πλέον ιδιαίτερα εύκολη στις διαλεκτολογικές επιτόπιες έρευνες, καθώς οι βιοτικές ασχολίες συρρικνώνονται παραχωρώντας τη θέση τους στον τουρισμό και σε αστικές μορφές απασχόλησης. Στόχος αυτής της επιλογής ήταν να υπάρχει κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Η μέθοδος¹⁰ που υιοθετήθηκε ήταν η μη δομημένη συνέντευξη και στις δύο εκδοχές της: α) ελεύθερη και β) εστιασμένη ανά πτυχή του βίου (αλιευτικός, αγροτικός, κοινωνικός κ.λπ.). Θεωρούμε ότι η παραπάνω μέθοδος ενδείκνυται ιδιαίτερα για τέτοιου είδους γλωσσικές έρευνες, λόγω του ότι μέσω της

8. Βιρβίλλης Γ. (1988) και (1989), Βιρβίλλης Ζ. (1989), Καμπιώτης (1989) [φιλολογικό ψευδώνυμο του Ζ. Βιρβίλλη], Γρούλλης (1994).

9. Βιρβίλλης Ζ. (1996). Για τη χρησιμότητα των παραμυθιών στην έρευνα της ιδιωματικής γλώσσας: Βογιατζίδης (1923 σ. 143). Από τον γλωσσικό πλούτο των παραμυθιών, εξάλλου, άντλησαν μεταξύ άλλων οι Dieterich (1908) και Dawkins (1916).

10. Για μεθοδολογικά ζητήματα και κριτική της γλωσσογεωγραφικής μεθόδου βλ. Χαλαμπάκης (1997).

αποφυγής ερωτήσεων με προκαθορισμένη σειρά εξασφαλίζεται η αβίαστη και φυσική ροή του λόγου, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό, δεδομένης της αυξανόμενης δυσκολίας εντοπισμού του «αμιγούς» ιδιώματος και της έντονης μείξης με στοιχεία της κοινής, ενώ ταυτόχρονα ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές συνέπειες λόγω του *παράδοξου του ερευνητή*¹¹. Η ελεύθερη μη δομημένη συνέντευξη ενδείκνυται για τον εντοπισμό των ιδιωματικών γλωσσικών φαινομένων σε όλα τα επίπεδα γλώσσας, ενώ πολύ χρήσιμη για τον εντοπισμό του λεξιλογικού πλούτου είναι η εστιασμένη μη δομημένη συνέντευξη¹².

Φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος

Στη συνέχεια καταγράφονται φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο υλικό της επιτόπιας έρευνας. Τα περισσότερα από αυτά δεν αποτελούν αποκλειστικά χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, τα παραθέτουμε, όμως, γιατί θεωρούμε ότι πιθανόν θα φανούν χρήσιμα τόσο στην αποτύπωση της σημερινής κατάστασης του ιδιώματος της Πάτμου, όσο και στην έρευνα της τυπολογίας των νεοελληνικών ιδιωμάτων, δεδομένης της απουσίας γλωσσογεωγραφικού άτλαντα, όπου, πιθανώς, θα αποτυπώνονταν όλες οι διαλεκτικές ομαδοποιήσεις και διαφοροποιήσεις.

Φωνητική

1) Ανάπτυξη προθετικού /a/: *ακίσαρας* (= ελαφρόπετρα, < αρχ. κίσηρις), *ακονυζά*, *αμαρίδα*, *ανυχάτο* (= ποικιλία σταφυλιού), *αξούγι*, *απίτυκας*, *αποπλαμός* (< αρχ. πλόκαμος), *αραγιασμένος*, *αρβέθια* (< μετγν. έρεβίνθιον), *αρωτάς*, *αστοιβή* (αρχ. στοιβή), *ατσόχοι* (< ζόχος, μεσν. ζόχος < αρχ. σόγ-

11. Ο όρος *observer's paradox* αποδίδεται στον Labov και αναφέρεται στις δυσκολίες που προκύπτουν κατά τις κοινωνιογλωσσικές κυρίως έρευνες λόγω της αρνητικής επενέργειας της παρουσίας του ερευνητή (ή και του μαγνητοφώνου ακόμα) στον ιδιωματικό λόγο που αρθρώνουν οι πληροφορητές. «The intrusion of an experimenter from outside the dialect community and the effect of recording equipment on the formality of the conversation setting are perceived as barriers to the elicitation of the 'deepest' form of the dialect in question» Clopper et al. (2000: 410).

12. Σχετικά με τους παραπάνω όρους βλ. Φίλιας (1996 σ. 132-4), όπου αντί του όρου *εντοπισμένη προτιμήσαμε* τον όρο *εστιασμένη*.

χος), *αστεί το* (< *αστέγι* = *στέγη*) αλλά και *στέος το*, *αφουάρος ο* (= *καμινάδα* < *ιταλ. fogara* αλλά και *φου(γ)άρο το*).

2) Αποβολή άτονων αρκτικών φωνηέντων, συχνότερα του /a/, αλλά και του /o/, του /e/ και του /i/.

Παραδείγματα αποβολής του /a/: *'λαργάρω*, *'λληλοπρόνα* (< *άλληλοπρόγωνα*), *'βελάκι*, *'νεσέρνω*, *'νεχαράζω*, *'νιορεύω* (< *άναγορεύω*), *'νοίω*, *'νεσκουβωμένος*, *'πλώνω*, *'πόθανεν*, *'πόκερα*, *'πολύκει*, *'πομέναν*, *'πομωραίνω*, *'ποφάι*, *'ράξανε*, *μην τονε 'κούτε*, *να σας 'φήσω*, *τηνε 'γαπούνε*, *το 'λέθαμε*, *του 'λώνιζα*.

Παραδείγματα αποβολής του /o/: *'ξύαλο* (< *όξύγαλο*), *'μώσε μου* (< *όμωσέ μου*), *νομάτοι* (< *όνομάτοι*).

Παραδείγματα αποβολής του /e/: *'βλοϊδι*, *'δηριούμαι* (< *έντηροῦμαι*), *'ξαγλίζω* (< *έξαντλώ*), *'ξαποδήτες* (= *σατανάδες*), *'ξάργου* (< *έξ'εργου*), *'πιδέξο*, *'πιτήδειος*, *'πιτίμιο*, *'ρίζομαι* (< *έρίζομαι*, *έρίζω*), *'ρίφι*, *'σωφόρι*, *'χινοπόδι*.

Παραδείγματα αποβολής του /i/: *'Καριώτης* (< *Ίκαριώτης*), *'μέρωσε*, *'πολήβι* (< *ύπολήνιον*), *μην 'βοψιάζεσαι*.

3) Κλειστότερη προφορά του /o/ ως /u/. Αλλά και τροπή του /u/ σε /o/. Κλειστότερη προφορά του /e/ ως /i/.

Παραδείγματα προφοράς του /o/ ως /u/: *αγουγιάτης*, *βρούχος* (< *βροχή*), *κουβάσο* (< *ιταλ. compasso*), *λαβουμάνος* (*κοιν. λαβομάνο*), *μουνάρω* (< *ιταλ. montare*), *πούληση*, *πούμα* (*κοιν. πώμα*), *ρουδιά* (*κοιν. ροδιά*), *σουφάς* (< *τουρκ. sofa*), *σκουλέρω* (< *σκόλη*), *σκούλουκας* (< *αρχ. σκώληξ*), *σοφράνου* (< *ιταλ. sonrano*), *σταβέδου* (< *ιταλ. sotto vento*), *συλλουή - συλλουότανε*, *Τραουνήσι* (= *Τραγονήσι*, *τοπων.*), *ψούνια-ψουνίζω*. Και σπανιότερα το αντίθετο, τροπή του /u/ σε /o/: *μόπλευρο* (< *βούπλευρο*), *ρόμι* (= *ρούμι*).

Παραδείγματα προφοράς του /e/ ως /i/: *γιασιμί*, *καθιτή*, *κιλάδισμα*, *κιλαδώ*, *μισοούρανα*, *βιζίνα*, *βιζινάς*, *πιπόνι*, *φλασκοπίπονο*, *ριτσίνα*, *Άι Θιολόε μου*.

4) Τροπή φωνήεντος σε /o/ ή /u/ σε περιβάλλον διχειλικού /m/ ή /p/.¹³ Παραδείγματα: *μουσκάρα*, *σομάρι*, *πορπατώ* (*κοιν. μασκαράς*, *σαμάρι*, *περπατώ*).

5) Διατήρηση αρχαίας προφοράς του *υ* ως /u/: *Κιουράνα* (= *κυρά Ουρανία*, ως *προσηγορικό* = *κυρά*), *κλουβώ* (< *αρχ. κολυμβῶ*), *βρουμουτίζω* (< *προμουτίζω*), *σούρνεται*, *φουσκί* (< *αρχ. φυσκίον*), *χρουσός*.

13. Αναγνωστόπουλος (1926 σ. 156-7).

6) Ανάπτυξη ευφωνικού /e/¹⁴. Παραδείγματα: 'εν -ε ξέρω, μάς-ε λέεις, τον-ε λέανε, τους-ε σύφερνε, τις-ε γρεμάσανε (ενν. τις μπόμπες).

7) Αποβολή αρκτικών /δ/ και /θ/ στις λέξεις *δεν* και *θα*: *δενεκές* 'εν υπήρκε, *πούβετα* 'εν ηπήα (= πουθενά δεν πήγα), 'ε σε ταγιαδώ πια (= δεν σ' αντέχω πια), 'α (= θα) δουλεύετε, λέει, εδώ.

8) Αποβολή μεσοφωνηεντικών συμφώνων: Η αποβολή των τριβόμενων ηχηρών /γ/, /ν/ και /δ/, που αποτελεί βασικό φαινόμενο των ιδιωμάτων του νοτιοανατολικού Αιγαίου (Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου) σύμφωνα με την ομαδοποίηση του Παντελίδη¹⁵, εξακουθεί να είναι φαινόμενο μεγάλης έκτασης ακόμη και σήμερα στο πατμιακό ιδίωμα μόνο όσον αφορά στο /γ/. Άφθονα παραδείγματα αποβολής μεσοφωνηεντικού /γ/: *αδρόννο*, *είδα λοής*, *καλόερος*, *λία*, *λίεψη*, *μαερείό*, *βουάδα*, *περιαλιά*, *ρυζόαλο*, *σκυλοφαωμός*, *Άι Θιολόε μου*, *Τραοβούναρο* (= Τραγοβούναρο, τοπων.), *μουγρολοά*, *να φύουνε*, *να τρυήσωμε*, *συλλοούδαι*, *τύλια* (= τύλιγα). Το φαινόμενο «έχει μεγάλη διάδοση σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα» και απαντά «καί πριν από τήν Κοινή και στην Κοινή»¹⁶.

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα -από τα οποία προέρχονται τα παραδείγματα που ακολουθούν- στο πατμιακό ιδίωμα διατηρούνται τα /ν/ και /δ/¹⁷, μεσοφωνηεντικά και μη, σε λέξεις όπως: *φόος*, *φλέα*, *ίννω*, *ιπλώννω*, *ιχάλι*, *φλέα Ρόδ.*¹⁸ (*φόβος*, *φλέβα*, *δώνω*, *διπλώνω*, *διχάλι*, *φλέβα Πάτμ.*), *ρραωνιάζω*, *πίουλος*, *ουλειά*, *τυλιάι Χάλκ.*¹⁹ (*αρραβωνιάζω*, *'πίβουλος*, *δουλειά*, *τυλιάδι Πάτμ.*), *κόλλυα Νίσουρ.*, *πρόαττα Κάρπ.*, *φοούμαι Μεγίστ. Ρόδ. Σύμ. Τήλ.*, *μηέ Ρόδ. Σύμ.*²⁰ (*κόλλυβα*, *πρόβατα*, *φοβούμαι*, *μηδέ Πάτμ.*), *καράι Χάλκη*, *τα 'ουνιά Κάσ.*, *γάαρος Κάρπ.*, *γαούρι Κως*, *το 'εξιόν Κάρπ.*²¹ (*καράβι*, *τα βουνά*, *γάδαρος*, *γαδούρι*, *το δεξό Πάτμ.*). Το φαινόμενο αξίζει να

14. Βλ. επίσης Τσοπανάκης (1949 σ. 25).

15. Παντελίδης (1929 σ. 31-2).

16. Τσοπανάκης (1948 σ. 30).

17. Για το φαινόμενο γενικά στα δωδεκανησιακά ιδιώματα: βλ. Παντελίδης (1929 σ. 31-32), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 43). Ειδικότερα, για το φαινόμενο στη Ρόδο βλ. Τσοπανάκης (1940), στα καρπαθιακά ιδιώματα βλ. Μηνάς (1970 σ. 50-51), στη Χάλκη βλ. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-7).

18. Τσοπανάκης (1940 σ. 86-89).

19. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-27).

20. Παντελίδης (1929 σ. 31-32).

21. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 155-160).

διερευνηθεί για όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα στο πλούσιο υλικό που διαθέτει το ΙΑΝΕ.

9) Αποβολή τελικού /n/:

α. στη γενική πληθυντικού των ονομάτων. Παραδείγματα: *των αεροπλά-
νω, τω Βαγιώ, τω γελάδω, τω γανογιώ, τω χτημάτω, διακοσίω πενήδα χρονώ
επίπλωση*. Το φαινόμενο παρατηρείται επίσης στην Κρήτη, στο νότιο τμήμα
της Χίου κ.α.

β. στο γ' πληθ. πρόσωπο παρατατικού και αορίστου. Παραδείγματα:
άφηνα (αντί *άφηναν*), *έβγαζα* (αντί *έβγαζαν*), *λουλουδία* (αντί *λουλουδίσαν*),
χτυπήσα (αντί *χτυπήσαν*). Το φαινόμενο αυτό του πατμιακού ιδιώματος είναι
αρκετά συχνό, αλλά όχι καθολικής ισχύος. Αλλού αποβάλλεται και αλλού όχι,
κατά πάσα πιθανότητα λόγω της επιρροής της κοινής και της ανάμειξής της με
το ιδίωμα στον προφορικό λόγο. Παραδείγματα: *Το μαλλί το έπλενα* (= *έπλε-
ναν*) *καλά και το στέγνωνα* (= *στέγνωναν*) *και το έφτιαχναν μακρόστενες
μπάλες που τις έλεγαν τουλούπες. Μιστρό είναι ένα εργαλείο που έπιανα* (= *έ-
πιαναν*) *τη λάσπη που έχτιζαν τα πηλόκτιστα σπίτια*.

γ. στους συνδέσμους *αν και όταν*: *α δε da πω να ξεμπουργάρω είδα να κά-
μω;* (= *αν δεν τα πω να ξαλαφρώσω τι να κάνω;*), *ότα δε βρει φαΐ σερβιρισμέ-
νο και τη μεσάλα στη θέση της*.

11) Απλοπλοΐηση /dz/ > /z/ στις δάνειες από την ιταλική και τουρκική λέ-
ξεις²². Παραδείγματα: *γλεζέδες, ζάκι, ζένη, Λόζα, μαζαδούρα, μαζούνι, μαζου-
ράνα, μαιζέβελος, μελιζάνα, βρουζαλοιφή, νεράζι, τέξερη, φραζόλα* αλλά και
διτυπίες όπως *ζαρμολώ-dζαρμολώ, ζέπη-dζέπη*.

12) Απουράνωση συριστικών, δηλαδή δεν προφέρεται το ημίφωνο /j/ με-
τά τα συριστικά /s/, /z/ καθώς και τα διπλά [ps] και [ks]: *αβασά, εκκλησιά, ξε-
στασά, μελίσα, πεσκέσα, ψησά, Καβουρονήσα, Καραβοστάσα, Κασώτης* (= *κάτοικος Κάσου*), *γρουσουζά, καρπούζα, κλεψές, 'πιδέξο* (= *δοχείο νυκτός*),
ρούζα.

13) Απερρινωμένη προφορά των ηχηρών /b/, /d/, /g/ εντός λέξεως και σε
συνεκφορά: *βρόβαλλε, τω βαιδιώ, στο γόσμο, δε γαλοσουρδίζω, τη βερνέρα*
(*Περνέρα η = γειτονιά της Σκάλας*). Υπάρχουν, όμως, και παραδείγματα
προερρινώσης, π.χ. *φράνγα*.

22. Με το φαινόμενο έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο Μάνεσης (1965) που παραθέτει υλικό και
από την Πάτμο.

14) Μετάθεση του /r/: *αδρέφια, θερνάκι* (< θρινάκι), *καρβουδίζω, καρβουδιώ, καρβουδιστήρι, καρβουμάς, κουρκούδιαλος, μουχούρτα* (< μεσν. μουχρούτιν), *τρουσί, φρύσαλο* (< σύρφαλο).

15) Τροπή του κλειστού /t/ στο διαρκές /θ/ πριν από το ημίφωνο /j/ της κατάληξης -ια: *Βενεθιά, δεκαθιάρης, μάθια, παλάθια, πασμαθιά, σηκωμαθιά, σπίθια, τέθια, φωθιά*. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των περισσότερων κρητικών ιδιωμάτων²³.

16) Τροπή του ηχηρού συριστικού /z/ σε /ndz/: *ντζημιά* (ζημιά), *ντζα* (ζώα). Η προφορά αυτή είχε καθολική ισχύ παλαιότερα, ενώ σήμερα βρίσκεται σε υποχώρηση²⁴. Έτσι τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα το φωνητικό αυτό χαρακτηριστικό διατηρούνταν ζωντανό και μάλιστα ήταν από τα λίγα που έφεραν το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα, κυρίως στο ιδίωμα της Αστυπάλαιας²⁵.

17) Τροπή -σσ- σε /ts/: *κλωτσού* (αντί κλωσσού), *πιτσιίτης* (αντί πισσίτης). Το φαινόμενο απαντά επίσης στην Αστυπάλεια και στην Κάρπαθο, όπου κατά τον Μηνά (2004: 134) έχει ισχύ νόμου και στην Κάσο²⁶.

18) Επίδοση συμφωνικών συμπλεγμάτων του /r/ αντί του /l/: *ασβεροσύνη* (= σβελτοσύνη), *βόρτα, δερφίνι, καρτσάκια, κάρτσα, βερτές, παρτό, σάρταρε, σάρτος, σάρπα* (= σάλπη), *Αγία Όργα*.

Μορφολογία

- 1) Το άρθρο στην αιτιατική πληθυντικού έχει συχνά τύπο *τσι/τς* αντί τους.
- 2) Κατάληξη αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού -οι, όπως η ονομαστική: *σαν τσι Λαζάροι, τς επολέμησε τς Ιταλοί*. Το φαινόμενο παρατηρείται και αλλού, π.χ. στις Κυκλάδες.

23. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 65). Πρβλ. σχετικά: «Τὸ τ ἐν συνιζήσει (τ + ι), ἐνῶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἄ. καὶ Κ. Κρ. τρέπεται εἰς θ ... μόνον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βιάνν. μένει ἄτρεπτον, ὡς καὶ ἐν τῇ Δ. Κρ., ὅπως ἐξ ἰδίας ἀμέσου ἀντιλήψεως καὶ αὐτηκοῖας ἀντελήφθην, οὐχὶ δ' ἐν ὅλῳ τῷ νομῷ Λασηθίου ... » Πάγκαλος (1955 σ. 202).

24. Παντελίδης (1929 σ. 41).

25. Ο Παντελίδης (1929 σ. 41) το εντοπίζει επίσης στην Κάρπαθο, Κω, Λέρο, Ρόδο, Σύμη. Επίσης εντοπίζεται στη Σίφνο και στη Χίο, βλ. Καραναστάσης (1958 σ. 120, σημείωση 7). Σύμφωνα με πληροφορητές της επιτόπιας έρευνας το στοιχείο αυτό ακούγεται και στις μέρες μας στην Πάτμο. Μεταφέρουμε αυτή την πληροφορία χωρίς, όμως, να είμαστε σε θέση να προσθέσουμε τη δική μας αυτήκοη μαρτυρία. Και στο Βιρβίλλης (1996 σ. 30).

26. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

3) Ιδιαίτερα συχνή η επίδοση των υποκοριστικών των ανδρικών και γυναικείων βαπτιστικών ως ουδετέρων σε -ό: *Αγγελινιό, Βδοκιό, Γαρουφαλιό, Δομνιό, Μαρουλιό, Χαριστό, Χρουσό - Γιαννιό, Γιωργό, Μιστοκλιό* (= Θεμιστοκλής) και δύο παραδείγματα σε -ί: *Κανδρι* (< Κάνδρος, επών.), *Κιουράνι* (= κυρά Ουρανία).

4) Εγκλιτικός αντωνυμικός τύπος *τως*²⁷ αντί *τους*: *βράβο τως, φαινόδανε μόνο η μύτη τως, το στόμα τως και τα μάτια τως*. Το φαινόμενο αυτό είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των κρητικών ιδιωμάτων²⁸.

5) Ερωτηματική αντωνυμία *είδα* αντί *τι*.

6) Αύξηση η- αντί ε- στον παρατατικό και αόριστο τόσο σε άτονη όσο και σε τονούμενη θέση. Άφθονα τα παραδείγματα: *ήβαλε, ηβρήκα, ηγέμισα, ηγνωριστήκαμε, ηκάθουδάνε, ήκατσα, ηκουβεδιάζαμε, ηβαίναμε, ηξεσκόλισα, ηπέφταμε, ηπήρα, ηπουλούσε, ηπροτίμησα, ησυνεχίζαμε, ήφραζε, ημάρευε* (= μαγείρευε), *ησαμάρωνε, ηκατάλαβα, ητοιμαζούτανε, ηφόρτωσε, ηξανακατέβηκα, ηξεσπάστηκα, ηγύρισε, ηφύσα κι ηξεφύσα, ητριξανε, ηκουόδανε*.

Η ισχύς του φαινομένου είναι καθολική²⁹ και μαρτυρείται ήδη σε μεσαιωνικό έγγραφο από την Πάτμο³⁰. Στα σύνθετα ρήματα η αύξηση είναι εξωτερική: *ηντερόσπασα, ηπόκαμε* [ρ. αποκάμ(ν)ω], *ησυχίστηκα*. Η αύξηση η-/ή- αντί ε-/έ- παρατηρείται στο ιδίωμα της Ανατ. Κρήτης αποκλειστικά σε τονούμενη θέση³¹.

7) Παρεκτεταμένοι ρηματικοί τύποι των παρελθοντικών χρόνων με την πρόσθεση του ευφωνικού -ε στο τελικό -ν της ρηματικής κατάληξης και πιθανή επακόλουθη ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου, λόγω του νόμου της τρισυλλαβίας που διέπει τα τονικά σχήματα της Ελληνικής: *ηκάθουδάνε, ήμουτάνε*,

27. Σύμφωνα με τον Μηνά (2004 σ. 135) ο τύπος *τως* προέρχεται από συμφυρμό των τύπων *των* και *τους* και απαντά επίσης σε πατμιακό έγγραφο του 1851 [την πληροφορία αντλεί από τον Κρητικό (1956α σ. 144)]. Πιθανόν για πρώτη φορά να μαρτυρείται σε πατμιακό έγγραφο του 1271.

28. Κοντοσόπουλος (1994 σ.37).

29. «Η γενίκευση της αύξησης η [...] είναι φαινόμενο που τοποθετεί το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα ιδιώματα των Κυκλάδων, της Χίου και της Ικαρίας, με την οποία [...] η Πάτμος είχε πάντοτε τακτική επικοινωνία» Μηνάς (2004 σ. 135).

30. Πιθανή πρώτη μαρτυρία σε έγγραφο της Μονής της Πάτμου του 1288.

31. «Στους δύο ανατολικούς νομούς του νησιού ... τα ρήματα στους παρωχημένους χρόνους παίρνουν στα πρόσωπα του ενικού (όταν ο τόνος πέφτει σ' αυτήν), χρονική αύξηση». Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37 και χάρτης 3 σελ. 36).

ήμασάνε, ηφοβούμουτάνε, θλιβούμαστόνε, ονομαζούτανε, τυραννιούμαστόνε. Η ύπαρξη δευτερεύοντος τόνου (με ύπαρξη ή όχι του -νε) μαρτυρείται επίσης στην Άνδρο, Αστυπάλαια, Νάξο, Κύθνο, Μύκονο³².

8) Ιδιωματική κλίση παρατατικού του ρήματος είμαι: ήμουτάνε και ήμουτόνε, ήσουτάνε και ήσουτόνε, ήτονε, ήμασάνε και ήμαστόνε, ήσασάνε και ήσαστόνε, ήτονε.

9) Ιδιωματικοί τύποι παρατατικού. Παραδείγματα: εβόρουν, εβόρεις, εβόρει, μεθιούσαμε, καρβουδιούσαμε, σκούσα, εκούνιου, εκράτουνα, ηπούλου, ηφύλαμε. Ιδιωματικές καταλήξεις μεσοπαθητικού παρατατικού: -ούμουν(α), -ούσουν, -ούταν(ε), -ούμεστε, -ούσαστε, -ούνταν(ε): εσηκωνούμουνα, βιαζούσουν, επαρουσιαζούσουν, ητοιμαζούτανε, κουραζούμεστε, ηκαθούδανε, κλειούδανε, ηστεκούδανε, ονομαζούτανε.

10) Σχηματισμός ενεργητικού μέλλοντα με το θε να αντί του μορίου θα της κοινής: θε να φέρει³³.

11) Ιδιάζοντες ρηματικοί τύποι: έδε, έπε, έρτε, έχανε κοιν. είδε, είπε, ήρθε, είχανε.

12) Σχηματισμός του ενεργητικού αοριστικού θέματος με -ξ- (σπανιότερα -ψ-) αντί -σ-: ηκράτηξε, ηρχίνηξα, ηρώτηξα.

13) Σχηματισμός δυνητικών εκφράσεων χωρίς να για τη δήλωση του μη πραγματικού: αν ήθελε ζήσωμε, ήθελα (γ' πληθ.) μου δώνουν, ήθε βάρωμε³⁴.

14) Επίδοση ρηματικού θέματος σε -έρ- (αντί κοιν. -άρ- ή -ίρ-): βαρδέρω, σερβέρω και σερβίρω, στανιέρω και στανιάρω, τρουβέρω και τρουβάρω, τρατέρω, φουμέρω.

15) Επίδοση ρηματικών τύπων σε -ιώ: καρβουδιώ, τηγανιώ, χτενιώ (κοιν. καρβουδίζω, τηγανίζω, χτενίζω).

16) Το πατμιακό ιδίωμα δεν αποκλίνει ιδιαίτερα από την κοινή ως προς

32. Βλ. σχετικά Καραναστάσης (1958 σ. 110, κυρίως σημείωση 3).

33. Χατζιδάκις (1980 σ. 376). Επίσης J. Psychari, Quel. Travaux 61 κ.εξ. στο λήμμα θα του Ετυμολογικού Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής του Ανδριώτη, Θεσσαλονίκη, 1967. Για μια συνοπτική αναφορά σχετικά με την πορεία της εξέλιξης της εκφοράς του μέλλοντα από το θέλω στο θα βλ. Pappas-Joseph (2000).

34. Ο Μενάρδος (1925) παραδίδει τόσο αυτόν τον τρόπο εκφοράς του δυνητικού σε ορισμένα Κυπριακά ιδιώματα (Κυθρέα, Καρπάσιν, Λεμεσός) όσο και την εκφορά με το ρ. έχω και τον ρηματικό τύπο-επιβίωμα απαρεμφάτου (ορεινά Μεσαριάς, Κερύνειας και Πάφου), την οποία αναφέρει ο Καραναστάσης στην περιγραφή του πατμιακού ιδιώματος. Για την εκφορά του δυνητικού στα κρητικά ιδιώματα βλ. Πάγκαλος (1955 σ. 329).

τα προθήματα και τα επιθήματα. Πιο χαρακτηριστικό είναι το πρόθημα *ανε-* (< ανα-): *ανεβρόδιστος, ανέδοση, ανεκατεύω, ανεκατώνω, ανεκούρκουβα, ανεπαλάδα, ανεσυρτήρι, ανελύω, 'νεκατώνω, 'νεσέρνω, 'νεσηκώνουμαι, 'νεσκουβωμένος, 'νεχαράζω.*

Το προθηματικό στοιχείο *ανε-* επιχωριάζει επίσης σε ένα τμήμα της Κρήτης, που συμπίπτει περίπου με τους δύο ανατολικότερους νομούς της³⁵.

Επίσης, επίδοση στα δεδομένα του πατμιακού ιδιώματος, που συγκεντρώσαμε κατά την επιτόπια έρευνα, παρουσιάζει το επίθημα *-ενος*, που έχει ευρύτερη διάδοση και χρησιμοποιείται αντί των *-ινος* ή *-έινος*³⁶: *ξύλενος, μπρούτζενη, πήλενο, κρέπενα, τσίγενο, ψάθενο* καθώς και *πλέκτενο* αντί *πλεκτός*.

Μεγάλη επίδοση έχουν επίσης τα εξής επιθήματα:

-ιά, με περιληπτική σημασία: *μια ματιά* (=λίγο), *μια ουλιά, μια χεριά, μια χυλιά, σηκωμαθιά* (= όσο μπορεί να σηκώσει κανείς) και σε τοπωνύμια: *Βαμβακιά, Βιτσιλιά* (βιτσίλα= χρυσαετός), *Εψιμιά, Θερμιά, Καππαριά, Κορακιά, Κριθαμιά, Πατελιά, Φωκιά.*

-άς, δηλώνει πλησμονή: *Δαμακάς, κερουλάς* (= δοχείο που χρησιμοποιούν για ν' «ανεσύρουν» το τυρί), *Χοχλακάς.*

-ειό, δηλώνει τον τόπο όπου λαμβάνει χώρα μια δραστηριότητα: *ασβεσταρειό, γυφταρειό, δασκαλειό* (= σχολείο), *μαερειό* (= κουζίνα), *μυλωνειό, πετροκοπειό* (= λατομείο), *πλυσταρειό, τυροκομειό.*

-ούρα: *πλημμαδούρα, προκαδούρα, φαοπιτοούρα, Χοχλακούρα.*

Ουσιαστικών *-λό(γ)ι*, επιθέτων *-λό(γ)ος -η -ο* και ρημάτων *-λο(γ)ώ*. Παραδείγματα: *καρπολόι* (= εργαλείο λιχνίσματος), *ξενόλοος* (= ξενόφερτος), *πασίλοα, αβγολοώ, μουγρολοώ, ξενολοώ, παρτιλοώ* (= παίρνω το μέρος κάποιου), *συκολοώ, dζαρμολοώ* (= ανασκαλεύω).

Σύνταξη

1) Ιδιότυπες συντάξεις ρημάτων όπου πτώση του αντικειμένου είναι η γενική αντί αιτιατικής, π.χ. *του 'κούσανε* (αντί τον ακούσανε), *μη μου 'ριστείς* (< *ἐρίζομαι-ἐρίζω*)³⁷.

35. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37). Για τις μορφές που παίρνει η πρόθεση *ανα-* στα νεοελληνικά ιδιώματα, συμπεριλαμβανομένου του πατμιακού βλ. Κουκουλές (1931 σ. 66).

36. Δηλώνει την ύλη, το υλικό και προέρχεται από μεσαιων. *-έινος* Χατζιδάκις (1907 σ. 117).

37. Βλ. και Τσοπανάκης (1949 σ. 62-3).

2) Πτώση του έμμεσου αντικειμένου είναι η γενική, χαρακτηριστικό των νοτίων ιδιωμάτων. Ωστόσο υπάρχει ένα παράδειγμα έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική αντί γενικής, όπως στα βόρεια ιδιώματα: *τον έπα* (κοιν. του είπα).

3) Παρατηρείται πρόταξη των ασθενών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας, όταν είναι έμμεσα αντικείμενα, όπως στην κοινή, αλλά σε αντίθεση με τα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα, π.χ. *του λέει* (Πατμ.), όπως στην κοινή, ενώ *λέει του* (λοιπή Δωδεκάνησος).

4) Απαντούν οι ακόλουθες, ενδιαφέρουσες σημασιολογικά, εκφράσεις: *είχε ποσό πηγάδια, ηυρίσκαμε ποσό τέθρια, πέσανε βόβες ποσό, άμα ηπονούσανε το κοιλιδάκι τωνε*.

5) Απαντά δήλωση του χρόνου (χρονικού σημείου) με εμπρόθετη αντί απλή αιτιατική ενικού (ή εμπρόθετη αιτιατική πληθυντικού), π.χ. *στο χίλια εξακόσα* (κοιν. το 1600 ή στα 1600).

Λεξιλόγιο

Το λεξιλογικό επίπεδο παρουσιάζει την ακόλουθη διαστρωμάτωση: α. πατμιακό λεξιλόγιο, β. επιδράσεις από την κοινή, γ. αρκετές αρχαίες και μεσαιωνικές επιβιώσεις, π.χ. *ανέδοση* (< αρχ. ανάδοσις, *άτσα* (< μεσν. άντζα), *άψε* (< αρχ. άπτω-προστ., φρ. *κερί φτούμενο*), *(ξε)γιώνω* (< αρχ. *ιόω -ω*), *θερνάκι* (< αρχ. θρϊνάξ υποκορ. -κιον), *σκουλλί* (< μεσν. σκουλλίν < υποκορ. αρχ. σκόλλυς), *σμαρίδα* (< αρχ. σμαρίς), *χάμαι* (< αρχ. χαμαί), *χρίσματα* (< αρχ. χρίω), δ. τέλος, αρκετές δάνειες λέξεις από την τουρκική και την ιταλική ή βενετική, ενώ σπανίζουν τα δάνεια από άλλες βαλκανικές γλώσσες. Οι δάνειες λέξεις κατά πάσα πιθανότητα εισήλθαν στο ιδιωματικό λεξιλόγιο, κυρίως απευθείας από τη γλώσσα προέλευσής τους, και λιγότερο με τη μεσολάβηση της κοινής: *κοδεμίρι* = σίδηρο που τοποθετούσαν πίσω από την πόρτα για προστασία < τουρκ. *koldemiri*, *βλίκος* = φάκελλος < ιταλ. *plico*, *πούλι* < ιταλ. *bollo*, *βατάλικος* = άκομπρος < τουρκ. *battal*, *βατανία* = κουβέρτα < τουρκ. *bataniye*, *βοκάλι* < ιταλ. *boccale*, *δερέκι* < τουρκ. *derece*, *παρασόλι* < ιταλ. *parasole*.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν λέξεις που εμφανίζουν τους ιδιωματικούς μορφοφωνολογικούς χαρακτήρες, αλλά προέρχονται από τη σύγχρονη πραγματικότητα: *εφτάμενο δερφίни* (κοιν. *ιπάμενο δελφίни*).

Διαλεκτικό υλικό από την Πάτμο στο Αρχείο του ΙΑΝΕ

Στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών είναι κατατεθειμένες δύο συλλογές γλωσσικού υλικού από την Πάτμο³⁸. Ενδιαφέροντα συμπεράσματα δίνει η θεώρηση της εικόνας του ιδιώματος στο εύρος των τελευταίων πενήντα χρόνων. Τα φαινόμενα που καταγράφονται στην πρώτη αποστολή και δεν εντοπίστηκαν στη διάρκεια της παρούσας έρευνας είναι κυρίως φωνητικά καθώς και ένα συντακτικό, το οποίο, μάλιστα, ήταν ήδη σε υποχώρηση την εποχή που πραγματοποιούσε την έρευνά του ο Καραναστάσης³⁹. Ένα στοιχείο της φωνητικής του πατμιακού ιδιώματος που αναφέρει ο Καραναστάσης εντοπίστηκε από την επιτόπια έρευνα μόνο ως έμμεση μαρτυρία κι όχι μέσω αυτηκοΐας. Πρόκειται για την τροπή του /z/ σε /dz/ και την ανάπτυξη του /n/ πριν απ' αυτό⁴⁰, φαινόμενο που χαρακτηρίζει ιδιώματα νησιών που βρίσκονται κοντά στην Πάτμο, όπως η Αστυπάλαια, αλλά και μακρύτερα, όπως η Χίος (ειδικότερα το νότιο τμήμα – περιοχή Μαστιχοχωριών).

Τα φαινόμενα που αναφέρει ο Καραναστάσης⁴¹ και δεν εντόπισε η παρούσα έρευνα είναι τα εξής:

Στο φωνητικό επίπεδο: 1) Η ιδιάζουσα προφορά του συμφωνικού συμπλέγματος /kr/ ως /kxɾ/, π.χ. [akxɾja] (= άκρια), [kxɾj'ari] (= κριάρι). 2) Η τροπή του ουρανικού /j/ πριν από /e/ ή /i/ σε /z/, όπως στα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. [zɛra] αντί γένεια, [fa'za] αντί φαγιά. 3) Ο τσιτακισμός του /k/ πριν από /e/ ή /i/, όπως σε μερικά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. παιδάτσι, τσερί⁴². Η μαρτυρία του Καραναστάση

38. Πρόκειται για τις αριθ. 690 του Καραναστάση το 1956 και αριθ. 1319 του Νάκα το 1991. Και οι δύο πραγματοποιήθηκαν από τους τότε συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού ύστερα από εντολή της Ακαδημίας Αθηνών.

39. Καραναστάσης (1956 σ. 216).

40. Ο Καραναστάσης παραθέτει αρκετά μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων, από τα οποία σταχυολογήσαμε μερικά [ακολουθείται ο δικός του τρόπος γραφής]: ντζευγαρίντζω (= ζευγαρίζω), ντζω (= ζω), ντζωντανός, σαπίντζω, σκαλίντζω, φωνάντζω.

41. Καραναστάσης (1956 σ. 213-4).

42. Πρόκειται μάλλον για τη μοναδική μαρτυρία τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα και δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill (2003 σ. 60), ο οποίος κατατάσσει το πατμιακό στα «νοτιοανατολικά ιδιώματα» με ουρανικοποίηση των υπερωϊκών και την ξεχωρίζει από τα «ανατολικά ιδιώματα» Αστυπάλαιας, Ικαρίας, Καλύμνου, Νισύρου, Σύμης, Τήλου και Χίου. Πρβλ. Κοντοσόπουλος (2003 σ. 285).

(1956) περί τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill 2003: 60. 4) Η «απίσχνανση» του /dj/ > /δj/, π.χ. γάδια (αντί γάντια), δόδια (αντί δόντια). 5) Η αφομοίωση τελικού /n/ σε συνεκφορά, που σημειώνει ότι παρατηρείται σπάνια στην Πάτμο, αλλά που δεν εντοπίσαμε κατά την επιτόπια έρευνα.

Στο συντακτικό επίπεδο: Η χρήση του γ' ενικού του παρατατικού του ρ. έχω ακολουθούμενου από ρηματικό τύπο που λήγει σε -ει –πιθανώς επιβίωση του απαρεμφάτου– με ευχετική σημασία, π.χ. είχεν έρτει = ας είχε έρθει/μακάρι να είχε έρθει⁴³.

Κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων και το πατμιακό ιδίωμα

Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζεται η θέση του ιδιώματος της Πάτμου στις σημαντικότερες κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

1. Σύμφωνα με την κλασική κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων σε βόρεια και νότια⁴⁴ η Πάτμος ανήκει στην ομάδα των νότιων ιδιωμάτων⁴⁵. Η περαιτέρω διάκριση των βορείων σε βόρεια και ημιβόρεια⁴⁶ δεν επηρεάζει την κατηγοριοποίηση του πατμιακού ιδιώματος.

2. Η χρησιμοποίηση περισσότερων κριτηρίων (φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών) από τον Τριανταφυλλίδη είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη περισσότερων κατηγοριών νεοελληνικών ιδιωμάτων⁴⁷. Με κριτήρια τη διατήρηση του τελικού /n/ και την επίταξη του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας τα δωδεκανησιακά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Χίου, της Νάξου και της Κύπρου συναποτελούν τα ανατολικά ιδιώματα, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη. Όμως, όπως είδαμε παραπάνω, τα κριτήρια αυτά δεν πληρούνται από τα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος για την ένταξη στην ανατολική πλευρά της ισογλώσσου. Τα Δωδεκάνησα μαζί με τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου νοτιότερα της Σκύρου και της Λήμνου συναποτελούν την

43. Σχετικά με τους δύο τρόπους δήλωσης του δυνητικού στο πατμιακό ιδίωμα, βλ. υποσημ. 34.

44. Χατζιδάκις (1975 σ. 342-4).

45. Για τη διάκριση αυτή χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο του απαθούς φωνηεντισμού (νότια ιδιώματα) σε αντίθεση με τις στενώσεις και αποβολές των κλειστότερων του /a/ φωνηέντων (βόρεια ιδιώματα).

46. Ανδριώτης (1943-44).

47. Τριανταφυλλίδης (1993 σ. 62-68). Βλ. και Τζιτζιλής (2000 σ. 17).

ομάδα με έμμεσο αντικείμενο σε γενική. Τέλος, τα δωδεκανησιακά ιδιώματα χαρακτηρίζονται από διατήρηση της αύξησης η- των ρημάτων, σε αντίθεση με τα περισσότερα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας που δεν διατηρούν ούτε αύξηση ε- και με τα νησιωτικά ιδιώματα της Επτανήσου, της Κρήτης, της Κύπρου που διατηρούν αύξηση ε- αλλά όχι η-. Με βάση το χαρακτηριστικό αυτό της ρηματικής αύξησης, το πατμιακό ιδίωμα εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα.

3. Ο Horrocks⁴⁸, ακολουθώντας τον Newton⁴⁹, κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στην ομάδα που συναπαρτίζουν τα ιδιώματα της Χίου και της Κύπρου.

4. Η διάκριση των νεοελληνικών ιδιωμάτων με βάση τη χρήση του ερωτηματικού *είδα* από τον Κοντοσόπουλο εντάσσει το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων.

5. Από τις ισογλώσσους που αναφέρει ο Browning⁵⁰ οι ακόλουθες δύο έχουν έμμεση σχέση με το θέμα μας: η ισόγλωσσος του λεγόμενου άλογου /γ/⁵¹ που δεν εμφανίζεται στα δωδεκανησιακά ιδιώματα, αλλά που αφορά τα κρητικά ιδιώματα και η ισόγλωσσος της διατήρησης ή μη του έρρινου πριν από στιγμαίο: ο Browning κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στη διατήρηση, ενώ τα κρητικά και κυκλαδικά στην εξαφάνιση του έρρινου στοιχείου. Ως προς το χαρακτηριστικό αυτό η Πάτμος κλίνει στη δεύτερη κατηγορία, με κάποια παραδείγματα διατήρησης. Πάντως στην τωρινή συγχρονία της Ελληνικής γλώσσας, το κριτήριο αυτό τείνει να απωλέσει τη σπουδαιότητά του, καθώς στην κοινή υπάρχει η τάση οι τύποι να εναλλάσσονται⁵². Ακόμη, ο

48. Horrocks (1997 σ. 302).

49. Newton (1972).

50. Οι ισόγλωσσοι στις οποίες βασίζεται για την κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων είναι: 1) ο φωνηεντισμός 2) το άλογο /γ/, η εμφάνιση του οποίου σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηεντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά. 3) η διατήρηση του έρρινου πριν από στιγμαίο, 4) η συνίζηση ή μη της ακολουθίας –ία, 5) η ουρανικοποίηση των /χ/ και /κ/ πριν από /i/ και /e/, 6) η συντακτική θέση του έμμεσου αντικειμένου και 7) η πτώση του άμεσου αντικειμένου.

51. Η εμφάνισή του σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηεντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά.

52. Κριαράς (1995 σ. 6). Κατά τον Πετρούνια (1984 σ. 121) το χαρακτηριστικό αυτό είναι διαφοροποιητικό στοιχείο όχι μόνο γεωγραφικών, αλλά και κοινωνικών διαλέκτων.

Browning αναφέρεται στα δωδεκανησιακά ιδιωματικά χαρακτηριστικά που συνιστούν αρχαϊσμούς: διατήρηση τελικού /n/, αιτιατική πληθυντικού σε -ας, διπλά σύμφωνα, ρηματικές καταλήξεις -ασι/-ουσι. Αν ανατρέξουμε στα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, διαπιστώνουμε ότι τα παραπάνω στοιχεία λείπουν εντελώς. Ως προς το τελικό /n/ βλέπουμε ότι συμπεριφέρεται όπως στα κρητικά ιδιώματα, ενώ ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά παρατηρούμε ότι έχει υιοθετήσει ό,τι ισχύει στην κοινή. Τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ του πατμιακού ιδιώματος και των υπόλοιπων δωδεκανησιακών, που όμως δεν απαντούν και στα κρητικά ιδιώματα, είναι: 1) η πτώση του /γ/ μεταξύ φωνηέντων (ισχυρό φαινόμενο), 2) η προφορά του /z/ ως /ndz/ (επίσης στη Χίο), 3) ο τσιτακισμός του -σσ- (όχι ιδιαίτερα ισχυρό στην Πάτμο). Σε σύγκριση με το ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης παρατηρούμε ότι οι πιο χαρακτηριστικές ομοιότητες αφορούν 1) τη σίγηση του τελικού /n/ (φαινόμενο μεγάλης ισχύος), 2) τον αντωνυμικό τύπο τως (φαινόμενο αρκετά μέτριας ισχύος), 3) η απουράνωση των συριστικών (επίσης στις Κυκλάδες και την Ικαρία). Η αύξηση η- είναι φαινόμενο τόσο των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων όσο και του ιδιώματος της Ανατ. Κρήτης.

6. Τέλος, σύμφωνα με την πρόσφατη ομαδοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων από τον Trudgill με βάση αποκλειστικά φωνητικά χαρακτηριστικά⁵³, η Πάτμος εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα, μαζί με την Κύπρο, Ρόδο, Κάρπαθο, Κάσο, Καστελλόριζο, Κω και Λέρο. Τα κοινά φωνητικά χαρακτηριστικά των ιδιωμάτων αυτών κατά τον Trudgill είναι: η ουράνωση των υπερωϊκών, τα διπλά σύμφωνα και η διατήρηση του τελικού /n/. Όμως, μόνο το πρώτο από τα χαρακτηριστικά αυτά ισχύει για το πατμιακό ιδίωμα και άρα η ένταξή του στη συγκεκριμένη κατηγορία δεν στοιχειοθετείται επαρκώς.

Στη συνέχεια παραθέτουμε τα φαινόμενα που απαντούν στο πατμιακό ιδίωμα εντάσσοντάς το σε σημαντικά ισόγλωσσα των νεοελληνικών ιδιωμάτων, κυρίως του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου:

Φωνητικά:

1) Ως προς τον φωνηεντισμό του εντάσσεται στα νότια ιδιώματα, όπου τα κλειστότερα του /a/ άτονα φωνήεντα δεν υφίστανται στένωση (κώφωση) (τα /e/ και /o/) ή αποβολή (τα /i/ και /u/). Σημειώνουμε ωστόσο την ύπαρξη κωφωτικών, αλλά και αντικωφωτικών φαινομένων.

53. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι: 1) φωνηεντισμός, 2) προφορά υ ως /u/, 3) ουράνωση υπερωϊκών, 4) τσιτακισμός, 5) διπλά σύμφωνα, 6) διατήρηση τελικού /n/. Βλ. Trudgill (2003).

2) Ως προς την πτώση του μεσοφωνηεντικού /γ/, το ιδίωμα ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του Αιγαίου: Χίο, Ικαρία, Κυκλάδες, τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα (εκτός Χάλκης) και την Κύπρο.

3) Ως προς την προφορά των διπλών συμφώνων ως διπλών (σε αντίθεση με την κοινή) και τα υστερογενή διπλά, το ιδίωμα δεν διαφοροποιείται από την κοινή, κάτι που ισχύει για τα ιδιώματα της υπόλοιπης Δωδεκανήσου, Κύπρου, Χίου, Ικαρίας και Κάτω Ιταλίας.

4) Ως προς τη διατήρηση, την ανάπτυξη τελικού /n/ και την αφομοίωσή του προς το αρκτικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, το ιδίωμα της Πάτμου διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, τα οποία συνανήκουν στην ίδια διαλεκτική ζώνη με την Χίο, Ικαρία, Κύπρο, αλλά και τα ιδιώματα της Κάτω Ιταλίας. Ως προς τη σίγηση του τελικού /n/ στη γενική πληθυντικού των ονομάτων, στο γ' πληθυντικό πρόσωπο ρηματικών τύπων και σε άκλιτες λέξεις, η Πάτμος συνδέεται απευθείας με τα κρητικά ιδιώματα.

5) Ως προς το φαινόμενο της απουράνωσης των συριστικών, το ιδίωμα ανήκει σε ισόγλωσσο που, από τα νησιωτικά ιδιώματα του Αιγαίου, περιλαμβάνει τις Κυκλάδες, την Ικαρία, το μεγαλύτερο τμήμα της Κρήτης (εκτός μιας ζώνης που συμπίπτει περίπου με τον δυτικότερο νομό του νησιού)⁵⁴.

Μορφολογικά:

1) Ως προς τους τύπους *τση/τσι* (κοιν. *της/τους, τις*) του άρθρου, που αποτελούν χαρακτηριστικό των κρητικών, των κυκλαδικών ιδιωμάτων και του ιδιώματος των Κυθήρων, παρατηρούμε, ότι μαρτυρούνται και στην Πάτμο, κυρίως από πληροφορητές μεγαλύτερης ηλικίας.

2) Ως προς τον ασθενή αντωνυμικό τύπο *τως* (κοιν. *τους*) Ανατ. Κρήτη, Κυκλάδες, πλην Αμοργού και Θήρας, όπου έχει τη μορφή *τωνε*, όπως στη Δυτ. Κρήτη.

3) Ως προς την αύξηση η- αντί ε- στους παρελθοντικούς χρόνους το ιδίωμα συνανήκει στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τις Κυκλάδες, και στην Ανατολική Κρήτη⁵⁵, στην Ικαρία⁵⁶.

4) Ως προς τον σχηματισμό καταλήξεων γ' πληθυντικού προσώπου *-ούσιν*

54. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36 και 58).

55. Το δυτικό όριο της ισόγλωσσου συμπίπτει με το σύνορο των νομών Ρεθύμνου-Ηρακλείου. Βλ. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36) και Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

56. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 65).

(ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα) και -ασιν (ενεργητικού αορίστου), παρατηρούμε ότι το ιδίωμα της Πάτμου βρίσκεται έξω από την διαλεκτική ζώνη που περιλαμβάνει τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τμήμα της Κρήτης (κυρίως τα Σφακιά⁵⁷), τη Χίο⁵⁸ και την Κύπρο.

5) Ως προς το σχηματισμό ενεστωτικής καταλήξης -εύγω (κοιν. -εύω) το πατμιακό ιδίωμα ακολουθεί την κοινή, σε αντίθεση με Κρήτη, Χίο.

6) Ως προς την επίδοση παρεκτεταμένων ρηματικών τύπων σε -νε με ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου παρατηρούμε ότι το ιδίωμα συνανήκει στη διαλεκτική ομάδα που περιλαμβάνει τις Κυκλάδες, τμήμα της Κρήτης (νομός Ρεθύμνου) και τη Μάνη⁵⁹.

7) Ως προς το ισόγλωσσο της επίδοσης του *eída* (αντί του κοινού *τι*) το πατμιακό ιδίωμα ανήκει στη μεγάλη ομάδα των ιδιωμάτων που περιλαμβάνει κυρίως τα νησιωτικά ιδιώματα: Κυθήρων, Κρήτης (παγκρήτιο φαινόμενο), Χίου, Ικαρίας, Κυκλάδων, λοιπής Δωδεκανήσου, Κύπρου.

8) Τέλος, ως προς το τύπο *ανε-* (αντί του κοινού *ανα-*) η Πάτμος εντάσσεται στην ίδια ζώνη με τις Κυκλάδες, την Ανατολική Κρήτη, τη Χίο, την Ικαρία.

Συντακτικά:

1) Ως προς την εκφορά του έμμεσου αντικειμένου ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει τα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας νοτίως της οροσειράς της Πίνδου και του όρους Όθρυς και τα νησιωτικά ιδιώματα νοτίως της Θάσου, Σαμοθράκης και Λήμνου⁶⁰.

2) Ως προς τη θέση του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας το ιδίωμα της Πάτμου είναι το μόνο από τα δωδεκανησιακά που εντάσσεται στην ομάδα των ιδιωμάτων που προτάσσουν την αντωνυμία, ενώ στα υπόλοιπα έχουμε επίταξη, όπως και στη Χίο, Κυκλάδες, Κύθηρα, Κρήτη και Κύπρο.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι:

α. Το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ιδιώματα της Δωδεκανήσου και μάλιστα ως προς τα χαρακτηριστικά τους εκείνα που τα συνδέουν με τη μορφή της ελληνικής γλώσσας που μιλήθηκε στην περιοχή σε πολύ πρωϊμότερους χρόνους: διατήρηση τελικού /n/, διπλά σύμφωνα, ρη-

57. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

58. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 51).

59. Κατσουλέας (1993 σ. 74).

60. Τριανταφυλλίδης (1963 σ. 200) και Μπέης-Μανωλέσσου (υπό έκδ.).

ματικές καταλήξεις *-ουσι/-ασι*. Το ισχυρότερο κοινό στοιχείο που το συνδέει με τα κλασικά δωδεκανησιακά ιδιώματα είναι η σίγηση του μεσοφωνηεντικού /γ/.

β. Οι ισχυρότερες ομοιότητες με τα ιδιώματα της ανατολικής Κρήτης είναι η συμπεριφορά του τελικού /n/, ενώ χαρακτηριστικά, όπως: 1) η απουσία των συριστικών, 2) οι τύποι *τση* και *τσι* του άρθρου, 3) η τροπή /tʃa/ > /θtʃa/, 4) ο αντωνυμικός τύπος *τως*, 4) η ρηματική αύξηση *η-*, 5) οι παρεκτεταμένοι ρηματικοί τύποι με την προσθήκη *-νε*, 6) το προθηματικό στοιχείο *ανε-* εντάσσουν το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων που δεν περιλαμβάνουν μόνο την Κρήτη.

Συμπέρασμα

Από την εξέταση των χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μια ακριβέστερη κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων δεν θα περιέκλειε την Πάτμο στα σπουδαιότερα μορφοφωνολογικά ισόγλωσσα που συνιστούν τις πιο διακριτές ιδιαιτερότητες των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων. Το πατμιακό ιδίωμα είναι λιγότερο συντηρητικό από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου ως προς τα γραμματικά του χαρακτηριστικά, καθώς δεν έχει κανένα από τα αρχαϊζόντα στοιχεία που αποτελούν ιδιαιτερότητα των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων⁶¹. Συγγενεύει με τα κρητικά και κυκλαδικά ιδιώματα και τα ιδιώματα της Χίου και της Ικαρίας. Εάν η επαφή (contact)⁶² μεταξύ των γλωσσογεωγραφικών ποικιλιών λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα προς τη συντηρητικότητά τους⁶³, τότε τα νεωτεριστικά γλωσσικά φαινόμενα είναι δυνατό να αποδοθούν στην ιδιαίτερη φυσιογνωμία που προσέδωσε στο νησί η ίδρυση της Μονής, με όποιες συνέπειες είχε αυτό στην πολιτιστική, οικονομική, και κοινωνική οργάνωση της ζωής.

Σημαντικό στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της διάρρηξης της συνέχειας στην εξέλιξη του ιδιώματος της Πάτμου, με συνέπεια αυτό να ακολουθήσει διαφορετική πορεία από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, είναι το γεγονός ότι το

61. Για τη συντηρητικότητα των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων βλ. Browning (1986 σ. 175).

62. «Όρος που χρησιμοποιείται στην ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ και αναφέρεται σε μια κατάσταση γεωγραφικής συνέχειας ή στενής κοινωνικής γειτνίασης (και συνεπώς αμοιβαίας επίδρασης) μεταξύ ΓΛΩΣΣΩΝ και ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ. [...]» Crystal (2003 σ. 162-3).

63. Trudgill (2001).

νησί έμεινε ακατοίκητο για αρκετό διάστημα. Σε έγγραφα που σώζονται στη Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου το νησί που δωρήθηκε στον Όσιο Χριστόδουλο με σκοπό να ιδρύσει εκεί μοναστήρι περιγράφεται ως άγονο, ακατοίκητο, ευάλωτο στους πειρατές και στους Τούρκους. Η διαβίωση στο νησί ήταν δύσκολη σε τέτοιο βαθμό, που ο όσιος ομολογεί ότι συνάντησε μεγάλη δυσκολία στο να πείσει τους πρώτους μοναχούς να παραμείνουν⁶⁴. Για πόσο διάστημα ήταν ακατοίκητη η Πάτμος και ποια ήταν η σύνθεση του πληθυσμού της μετά την ίδρυση του μοναστηριού αποτελούν εύλογα ερωτήματα. Το νησί ήταν τόπος εξορίας ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια και η παρακμή του φαίνεται να συνεχίστηκε και στη βυζαντινή εποχή μέχρι την πλήρη ερήμωσή του από τον 7^ο ως τον 9^ο αιώνα, λόγω των πολέμων με τους Άραβες και των συνεχών επιδρομών⁶⁵. Παρόλες τις δυσκολίες το μοναστήρι που ιδρύθηκε εκεί τον 11^ο αιώνα φαίνεται να αποτέλεσε όχι μόνο αφετηρία νέας ζωής, αλλά και νέου ιδιώματος για το νησί⁶⁶. Τα παραπάνω ίσως αποτελούν μια αρκετά ασφαλή ερμηνεία του γιατί διαφέρει το πατμιακό ιδίωμα από τα λοιπά δωδεκανησιακά. Ποια είναι όμως τα στοιχεία που έδωσαν στο πατμιακό ιδίωμα τη φυσιογνωμία που έχει

64. «... (Πάτμος ή κλησις τῶ νησιδίῳ), ὡς ἔρημος μὲν ἀνθρώπων ἢ ἐσχατιά» *Υποτύπωσις οσίου Χριστοδούλου* στο Miklosich-Müller (1890 σ. 56-7). Στη διαθήκη του οσίου του έτους 1093 διαβάζουμε: «διὰ δὲ τὸ εἶναι τὸ τοιοῦτον νησίον, ἢ Πάτμος, ἄοικον, κουρσευόμενον παρὰ τε τῶν Ἀγαρηνῶν, τῶν κουρσαρίων καὶ τῶν Τούρκων καὶ παρὰ πάντων αἰχμαλωτίζεσθαι, δεδιότες οἱ μοναχοί, οὓς εἶχον, ἀπέφυγον ὑπ' ἐμοῦ, μὴ πεισθέντες κατοικῆσαι ἐν τῇ Πάτμῳ, καταλιπόντες με μόνον» (Miklosich-Müller 1890 σ. 88). Παρὰ την ὑπαρξὴ μαρτυρίας ὅτι ἡ Πάτμος ἦταν κατοικημένη κατὰ τὸ ἔτος 1087 καὶ μάλιστα παρείχε ἔντεκα στρατιῶτες στο βυζαντινὸ στράτευμα, εἶναι πιθανὸ ἡ Πάτμος νὰ ἦταν ακατοίκητη τὸ 1088, ἔτος ἰδρύσεως τῆς μονῆς, εἴαν στο ἐνδιάμεσο διάστημα οἱ ολιγάριθμοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ εἶχαν ἐξολοθρευτεῖ ἀπὸ πειρατές. Σχετικὰ με τὴν ἀποψη αὐτὴ βλ. Βρανούση (1966 σ. 112-113).

65. Τὴν εἰκόνα τῆς ἐρήμωσης δίνει ἡ μαρτυρία τοῦ βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ Ἰωάννη Καμενιάτη, ἡ ὁποία τοποθετεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 10^{ου} αἰῶνα. Ἀλλά, ἀκόμη κι ἂν στο νησί παρέμεναν κάτοικοι, αὐτοὶ ἦταν σίγουρα λίγοι καὶ ἀκόμη κι ἂν τὸ ἰδίωμα ποὺ μιλοῦσαν ἦρθε σε ἐπαφὴ με τὰ ἰδιώματα τῶν μεταγενέστερων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, δὲν θὰ ἦταν σε θέση νὰ ἐπηρεάσει σημαντικὰ τὴν γλωσσικὴ ἱστορία τοῦ νησιοῦ στὸς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν.

66. «Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς νήσου ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι μετὰ τὴν πλήρη ἐρήμωσίν τῆς βάσιν τοῦ νέου πληθυσμοῦ τῆς ἀπετέλεσαν οἱ Κωνσταντινουπολίται καὶ Τραπεζούντιοι τεχνῖται, οἱ πρόσφυγες ἐκ Κων/πόλεως καὶ οἱ ἐκ Κρήτης οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ πολυπληθέστεροι[...] καὶ τινες ἐκ τῶν κατοίκων τῶν παρακειμένων νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ὡς καὶ τῆς Ἰκαρίας, τῆς Σάμου [...] περὶ τὰ μέσα καὶ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα.[...] Τὸ ἰδίωμα ἐπομένως τῆς νήσου τὸ ὁποῖον θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὡς ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σημερινὴν μορφήν τοῦ ... θὰ εἶναι ὄχι Δωδεκανησιακόν, ...» Καραναστάσης (1956 σ. 212).

μέχρι σήμερα και πόσο καθοριστικός για το χαρακτήρα του ιδιώματος είναι ο συσχετισμός του με τα κρητικά είναι ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που δεν είναι δυνατό να απαντηθεί επαρκώς με το επιχείρημα της μετακίνησης πληθυσμού από την Κρήτη στην Πάτμο μετά το 1669. Κατά τη γνώμη μας το θέμα πρέπει να συζητηθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που θα εξετάζει κατά πόσο η διάλεκτος που είχε ήδη διαμορφωθεί στην Κρήτη, ανάχθηκε σε γλώσσα γοήτρου και επηρέασε πολιτισμικά τον ευρύτερο αιγαιακό χώρο. Αλλά για έναν εμπειριστατωμένο συσχετισμό διαλέκτων και ιδιωμάτων είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι γλωσσοϊστορικοί δεσμοί τους όσο βαθύτερα στο χρόνο το επιτρέπουν οι πηγές, ώστε να εντοπιστούν ακριβώς οι χρόνοι εμφάνισης και διάδοσης καθενός από τα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά⁶⁷.

Σχετικά με το ζήτημα τη διατήρησης ή υποχώρησης του ιδιώματος, από τη σύγκριση με την προ πεντηκονταετίας γλωσσική αποστολή του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών προκύπτει ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁶⁸ ο ρυθμός υποχώρησης των ιδιωματικών στοιχείων στην Πάτμο είναι σταθερά ανοδικός. Τόσο στο φωνολογικό όσο και στο συντακτικό επίπεδο το ιδιωματικό υλικό της πρόσφατης αποστολής στοιχειοθετεί μια σταδιακή και αναμενόμενη υποχώρηση προς όφελος της κοινής, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα ιδιώματα. Ωστόσο, αν και ποιοτικά οι γραμματικές αλλαγές προς την κατεύθυνση της κοινής δεν είναι μεγάλες, ποσοτικά (δηλαδή ως προς τον αριθμό των ομιλητών και τη συχνότητα χρήσης του ιδιώματος στην προφορική επικοινωνία) η υποχώρηση του ιδιώματος προς όφελος της κοινής είναι εμφανής: λόγω του προχωρημένου βαθμού συρρίκνωσης, αντί της χρήσης συνεχούς ιδιωματικού λόγου στην καθημερινή ομιλία, παρατηρείται αποσπασματική χρήση και χρήση σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις. Από την άλλη πλευρά, η τάση υποχώρησης του ιδιώματος γεννά και την αντί-

67. Για την ανεπάρκεια της απόδοσης της συγγένειας μεταξύ ιδιωμάτων σε μετοικήσεις ως ερμηνείας της διασποράς κάποιων φαινομένων βλ. Καψωμένος (1985 σ. 80-2).

68. Στην πραγματικότητα τα φαινόμενα που εξετάζονται σε τέτοιου είδους διαλεκτολογικές έρευνες δεν απεικονίζουν απολύτως τη συγχρονία κατά την οποία πραγματοποιείται η έρευνα. Βλ. σχετικά τις έννοιες του πραγματικού και του φαινομενικού χρόνου (real time vs apparent time) που αποτελούν βασικά θεωρητικά εργαλεία διαχρονικών ερευνών της γλωσσικής αλλαγής (language change). Σε έρευνες στις οποίες οι πληροφορητές είναι κατανεμημένοι σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες η αξιοποίηση των δεδομένων από τους μεγαλύτερους σε ηλικία πληροφορητές λειτουργεί σαν ένα παράθυρο στο παρελθόν, περιορίζοντας τη «συγχρονικότητα» του δείγματος.

στροφή τάση, την ευαισθητοποίηση⁶⁹, που ίσως να μην αποτελεί παρά de facto παραδοχή, ότι το τοπικό ιδίωμα τελεί υπό εξαφάνιση⁷⁰. Ως κύρια αίτια εντοπίζουμε: α. Τη γενίκευση της εγκύκλιας μόρφωσης που παρέχει η σχολική εκπαίδευση. Είναι δεδομένο ότι η επίσημη μορφή της γλώσσας, ο γραπτός λόγος, αποτελεί ρυθμιστικό πρότυπο που, όχι μόνο καθορίζει τι είναι γραμματικό και τι όχι, αλλά και τι αποτελεί 'ανώτερο' είδος γλώσσας και τι όχι. Έτσι, το σχολείο λειτουργεί υπέρ της επικράτησης της κοινής. Ακόμα και η απλή αναφορά σε γραμματικές δομές, σαν αυτές που περιγράφονται παραπάνω, θα φαινόταν ότι αντίκειται στην ίδια τη βάση της γλωσσικής διδασκαλίας στο σχολείο. β. Την αλλαγή του τρόπου ζωής και των ασχολιών των κατοίκων, που έχει ως αποτέλεσμα να περιπίπτει σε αχρηστία το σχετικό με αυτές λεξιλόγιο.

Η σχέση γεωγραφικής ποικιλίας-κοινής, το πώς ορίζεται η καθεμιά και τα όρια μεταξύ τους, καθώς και οι τρόποι και τα στάδια συρρίκνωσης της πρώτης λόγω της επικράτησης της δεύτερης είναι διαλεκτολογικά ζητήματα που τίθενται επιτακτικά, ιδιαίτερα στις μέρες μας. Σε κάθε περίπτωση, για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο και το ρυθμό απώλειας των ιδιοματικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος, απαιτείται συνεχής επιτόπια έρευνα, εξάντληση των πηγών και επέκταση των καταγραφών ιδιοματικού υλικού σε όσο το δυνατόν περισσότερους ομιλητές⁷¹. Τέλος, μια διεπιστημονική προσέγγιση, όχι μόνο γλωσσολογική και κοινωνιογλωσσολογική, αλλά και ιστορική, στο επίπεδο τουλάχιστον της τοπικής ιστορίας, θα μπορούσε - όπως είδαμε στην περίπτωση της Πάτμου- να συνεισφέρει στη γνώση μας τόσο για τα ιδιώματα και τις διαλέκτους, όσο και για τις γλωσσικές κοινότητες στις οποίες αυτά γεννήθηκαν, εξελίχθηκαν και, πιθανώς, κάποια στιγμή υποχώρησαν, συρρικνώθηκαν και εγκαταλείφθηκαν.

ΜΑΡΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

69. Η τάση αυτή θυμίζει τις διεργασίες επικέντρωσης που έχουν παρατηρηθεί σε διαλέκτους. Παρόλο που πρόκειται για την αντίθετη πορεία από τη σταδιακή απώλεια των διαλεκτικών ιδιοτυπιών, αποτελεί εξίσου προστάδιο του τελικού αφανισμού της διαλέκτου. Βλ. Schilling-Estes - Wolfram (1999).

70. Για τη χρησιμότητα της διδασκαλίας διαλεκτικών/ιδιοματικών στοιχείων στο σχολείο και για μια διαφορετική αντίληψη που μετουσιώνεται σε σχολική πολιτική βλ. Drettas (2000 σ. 38).

71. Για την ανάγκη συστηματικής εξέτασης της συρρίκνωσης και απώλειας του διαλεκτικού λόγου, τις δυσκολίες του εγχειρήματος και τη σύνδεση με τη θεωρία θανάτου των γλωσσών βλ. Μαλικούτη-Drachman (1996).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀναγνωστόπουλος Π., 1926 Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἄγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων, *Ἀθηνᾶ* 38, 139-193.
- Ἀνδριώτης Ν., 1943-44 Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Θράκης, *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ* 10, 131-185.
- Βιρβίλλης Γ., 1988 Οὔτε ψύλλος στον κόρφο του, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 1^ο, αρ. φύλλου 5-6, Ιουλ.-Αύγ., 26-7.
- Βιρβίλλης Γ., 1989 Βουρβουλάκοι με ξένο πασαπόρτι, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 22-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1989 Πατινιώτικη «Εγκυκλοπαίδεια», *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 4-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1996 *Τα Παραμύθια τῆς Πάτμου*, Αθήνα.
- Βογιατζίδης Ἰ., 1923 Ἐκθεσις γλωσσικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Κυκλάδας (1918-1919), *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6, 142-159.
- Βρανούση Ἐ., 1966 *Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι*. Ἀθήνα.
- Βρανούση Ἐ., 1980 *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*. τόμ. Α' Αὐτοκρατορικά, ΕΙΕ, Ἀθήνα.
- Γρύλλης Λ., 1994 *Πάτμος. Ἱστορίες καὶ Θύμισες*, Arcadia, Αθήνα.
- Ιακωβίδης Χ., 1990 *Πάτμος, Ἑλληνικὴ Παραδοσιακὴ Αρχιτεκτονικὴ*, Μέλισσα, Αθήνα.
- Καλλέρης Ἰ., 1970 Βιβλιοκρισία: Παν. Γ. Κρητικοῦ, Πατμιακὰ Τοπωνύμια, *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 5, 168-174.
- Καμπιώτης Ζ., 1989 Πὼς ηπέθανε ο αφέντης του μπάρμπα-Γκίκα, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 18-9, Σεπτ.-Οκτ., 26-8.
- Καραναστάσης Ἀ., 1956 Τὸ ἰδίωμα τῆς Πάτμου, *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 206-217.
- Καραναστάσης Ἀ., 1958 Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπалаίας, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8, 59-140.
- Κατσουλέας Σ., 1993 Ἡ Σῦρος στὴν ἱστορικὴ γλωσσολογία. Τὸ συριανὸ ἰδίωμα, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*, 18, 63-78.
- Καψωμένος Σ., 1985 *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1994 *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, ἀνανεωμένη ἔκδοσις, Ἀθήνα.

- Κοντοσόπουλος Ν., 1997 *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2003 Το γλωσσικό ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας, Αθήνα 6-8 Δεκεμβρίου 2001, Αθήνα, 283-293.
- Κουκουλές Φ., 1931 Ἡ πρόθεσις ἀνά ἐν τῇ νέα ἑλληνικῇ γλώσσῃ, *Ἀθηνᾶ* 43, 60-84.
- Κρητικός Π., 1955 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (I), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 1, 57-110.
- Κρητικός Π., 1956α Πατμιακὰ Τοπωνύμια (II), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 102-157.
- Κρητικός Π., 1956β Πατινιώτικα Παραμύθια, *Λαογραφία* 16, 145-192 και 375-412 <Παραμύθια Α'- Παραμύθια Β'>.
- Κρητικός Π., 1961 *Πατμιακὰ Τοπωνύμια (Γεωγραφία, Ἱστορία, Ἑτυμολογία, Παραδόσεις)*. Ἀθήναι.
- Κρητικός Π., 1963 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (III), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 4, 33-94.
- Κριαράς Ε., 1995 Προβλέψεις του Μ. Τριανταφυλλίδη και σημερινά γλωσσικά φαινόμενα, *Γλώσσα* [Παράρτημα του περιοδικού Νέα Παιδεία] 9, 5-8.
- Μαλικούτη-Drachman Α., 1996 Διαλεκτικός λόγος: μια μορφή ετερότητας που χάνεται, στο «Ισχυρές»-«Ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη.
- Μαλτέζου Χ., 2002 Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, στο Holton D., (επιμ.) *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, μετ. Δεληγιαννάκη Ν., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 21-58.
- Μάνεσης Σ., 1965 Τροπή τῶν συμφώνων τσ και τς εἰς σ και ζ εἰς τὰ νότια ιδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10, 97-178.
- Μενάρδος Σ., 1925 Κυπριακή Γραμματική, *Ἀθηνᾶ* 37, 35-79.
- Μηνάς Κ., 1970 *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα.
- Μηνάς Κ., 2004 *Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*, Τυπωθῆτω Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., 1980 *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*, τόμ. Β' Δημοσίων Λειτουργῶν, Ἀθήναι.
- Πάγκαλος Γ., 1955 *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τόμ. Α' (Εισαγωγή - Γραμματική), ἐν Ἀθήναις.
- Παντελίδης Χ., 1929 *Ἡ φωνητικὴ τῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ἰκαρίας*, Ἀθήναι.
- Πετρούνιας Ε., 1984 *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ και συγκριτικὴ («αντιπαραθετι-*

- κή») ανάλυση, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Ταρσούλη Ά., 1948 *Δωδεκάνησα*, έκδ. Άλφα, τόμ. Β΄, Πάτμος.
- Τζιτζιλής Χ., 2000 Νεοελληνικές Διάλεκτοι και Νεοελληνική Διαλεκτολογία, στο *Η Ελληνική Γλώσσα και οι Διάλεκτοί της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1993 *Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική εισαγωγή*, Άπαντα, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1963 Άπαντα, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη.
- Τσοπανάκης Α., 1983 Κοινή-Ροδιακά ιδιώματα, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 267-329.
- Τσοπανάκης Α., 1949 Τò ιδίωμα τής Χάλκης Δωδεκανήσου, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 465-572.
- Φίλιας Β., (επιμ.) 1996 *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, 2^η έκδ., Gutenberg, Αθήνα.
- Χαραλαμπάκης Χ., 1997 Γλωσσικοί Άτλαντες: Θεωρητικά και Γλωσσικά Προβλήματα στο Γλωσσαλγήματα. Έρευνες για την Ελληνική γλώσσα, Αθήνα, 53-77.
- Χατζηδάκης Μ., 1977 *Εικόνες τής Πάτμου. Ζητήματα Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής*, Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος.
- Χατζιδάκης Γ., 1907 *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τόμ. Β΄, έν Άθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1975 *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Λεξικογραφικόν Δελτίον παράρτημα 3, έν Άθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1980 *Γλωσσολογικαί Έρευναι*, τόμ. Α΄, Λεξικογραφικόν Δελτίον παράρτημα 4, έν Άθήναις.
- Beis S. – Manolessou I. [Μπέης Σ. – Μανωλέσσου Ι.], (υπό έκδ.) The indirect object isogloss, 2nd *International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, Λέσβος 30 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 2004.
- Browning R., 1986 *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*, μετ. Σωτηρόπουλου Δ., εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Clopper C. et al., 2000 *A Multi-Talker Dialect Corpus of Spoken American English: An Initial Report on Development*, Research on Spoken Language Processing, Progress Report No. 24, Indiana University.
- Crystal D., 2003 *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*, μετάφραση Ευδόπουλος Γ., εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Dawkins R., 1916 *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialects of Silli*,

- Cappadocia and Pharasa*, Cambridge.
- Dieterich K., 1908 *Sprache und Volksüberlieferung der Südlichen Sporaden im Vergleich mit denen den übrigen Inseln des Ägäischen Meeres*, A. Hödler, Wien.
- Drettas G., 2000 Η ποντιακή διάλεκτος και η χρησιμότητά της στην παιδαγωγική της σύγχρονης ελληνικής, στο *Η Ελληνική Γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα.
- Horrocks G., 1997 *Greek: A History of the Language and its Speakers*, Longman.
- Miklosich F. - Müller I., 1890 *Acta et diplomata graeca medii aevi*, volumen sextus: Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis.
- Newton B., 1972 *The Generative Interpretation of Dialect: A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappas P. - Joseph B., 2000 The Development of the Greek Future System: Setting the Record Straight. *Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics*, University of Cyprus.
- Schilling-Estes N. - Wolfram W., 1999 Alternative models of dialect death: Dissipation vs concentration, *Language* 75· 3, 486-521.
- Trudgill P., 2001 Greek dialects: linguistic and social typology, στο *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras Oct. 12-14, 2002, Ralli A. – Joseph B. – Janse M. (επιμ.), University of Patras.
- Trudgill P., 2003 Modern Greek dialects. A preliminary classification, *Journal of Greek Linguistics* 4, 45-64.
- Tsopanakis A. [Τσοπανάκης Α.], 1940 *La phonétique des parlers de Rhodes*, Verlag der “Byzantinische-neugriechischen Jahrbücher”, Athen.

Συγκριτικός πίνακας βασικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος

	Χαρακτηριστικά	Πάτμος	Λοιπή Δωδεκάνησος	Κρήτη	Κυκλάδες	Ικαρία	Χίος
1	Νότιος φωνηεντισμός	+	+	+	+	+	+
2	Αποβολή μεσοφωνηεντ. /γ/	+	+		+	+	+
3	Διπλά σύμφωνα		+				
4	Διατήρηση/αφομοίωση τελικού /n/		+				Μασιχοχώρια
5	Σίγηση τελικού /v/	+		+			
6	Απουράνωση συριστικών	+		+	+	+	
7	Τσιτακισμός του /k/		+	+	+		+
8	Τύποι άρθρου τση-τσι	+		+	+		
9	/tʃa/ > /θʃa/	+		+			
10	/ntz/ αντί /z/	+	+				Μασιχοχώρια
11	Τύπος αντωνυμίας τως	+		Ανατ.	+		+
12	Αύξηση η- αντί ε	+	+	Ανατ.	+	+	+
13	-ουσι -ασι		+	Σφακιά			+
14	Ρήματα σε -εύγω		+	+	Αμοργός	+	+
15	Παρεκτετ. ρημ. τύπ. -νε	+		ν. Ρεθύμνου	+		
16	είντα	+	+	+	+	+	+
17	Προθηματικό ανε-	+		+	+		+
18	Έμμεσο αντικείμενο σε γενική	+	+	+	+	+	+
19	Επίταξη ασθενούς τύπου προσ. αντων.		+	+	+	+	+

Το + δηλώνει επίδοση του φαινομένου. Το κενό κελλί δηλώνει απουσία του φαινομένου.

* Ανατ. τμήμα ν. Ρεθύμνου, ν. Ηρακλείου-Λασιθίου.

** Εκτός από το ανατ. τμήμα του ν. Λασιθίου (περιοχή Σητείας).

*** Εκτός από Αμοργό και Θήρα.

**** Κυρίως στα Μασιχοχώρια και λιγότερο στο Βροντάδο.

***** -εύκω ή -εύγω στην Κύπρο.

MARIA K. PAPADOPOULOU

The Dialect of Patmos

SUMMARY

Patmos belongs to the insular group of the Dodecanese and is classified accordingly in typologies of MG dialects. Yet, according to the literature, the dialect of Patmos differs from the dialects of the rest of the islands of the group significantly, while it has close affinities with the dialects of Crete. This paper is based on material from recent fieldwork and its aims are threefold: first, to provide a description of the local dialect of Patmos by listing its main characteristics, second, to examine these characteristics within the framework of Greek dialect classification, and finally, to show the dialect change and standardization in process within the span of the last fifty years, by comparing the outcomes of recent with those of previous empirical work, and, thus, showing which elements have remained stable and which ones have been replaced by standard elements.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

- α (αλλά) 137
 α (αν) 128, 137
 ᾠα (θα) 128, 174
 ᾠα (να) 128, 137, 140
 ᾠας (= ᾠλας) 83
 αβασά 175
 αβγολοώ 179
 ᾠβλεμές 71
 ᾠβλεμέως 71
 ᾠβλεμής 71
 ᾠβλέμονας 70
 *ᾠβλέμμων 70, 71
 ᾠβλέμονας 70, 71
 ᾠβλεμος 71
 ᾠβλέμουνας 70
 ᾠβλέμων 71
 Αβραάμ 24, 27
 αβραμιαίος 14, 27
 ᾠγάβανος 73
 αγαθοβιόλα 130
 Αγαθοβιόλος 132
 ᾠγαύη 73
 ᾠγγέλαμος 72
 Αγγελινιό 177
 αγγέλοι (ον. πληθ.) 64
 Αγγελόπουλος 10
 Αγγλία 16
 αγγόνι 63
 ᾠγγέλαμος 72
 ᾠγελαμαῖος 72
 ᾠγέλαμος 73
 ᾠγελημαῖος 72
 ᾠγέλιπο 73
 ᾠγιάλοπας 73
 ᾠγιάλπα 73
 Αγία Όργα 176
 ᾠγκάβανος / ᾠγάβανος 73, 74
 ᾠγκινάρι 76
 ᾠγκινίδα 77
 ᾠγκινος 76
 ᾠγκούτσακας 74, 75
 ᾠγκυλάρι 76
 ᾠγκύλη 76
 ᾠγκύλι 76
 ᾠγκύλιον 76
 ᾠγκυνάρι 76
 ᾠγκυνίδα 76
 αγλήγουρα 63
 ᾠγογίζω 77
 ᾠγοῖζω 77
 ᾠγος 77
 αγουγιάτης 173
 αγριάδα 153
 ᾠαγριόβρομη 73
 ᾠαγριογέννημα 73
 Αγριππίνα 132, 146
 αγραογούρουνα 64
 αγραοκορομηλιές 64
 αγραοτικιά 64
 αγραόχορτα 64
 αγωῖγ' 64
 Αδάμ 15, 27
 ᾠαδης 16, 28
 -ᾠαδης 141
 αδρέπομαι 63
 αδρέφια 176
 ᾠαδωνις 28
 ᾠαέλαμος 73
 αεροπλάνω (γεν. πληθ.) 175
 αετός 151
 αετοφωλιά 152
 ᾠαζαξ 14
 ᾠαζβάχια 85
 (ᾠα)ζιγανεύ(γ)ω 77
 (ᾠα)ζιγανεύω 77
 (ᾠα)ζιγανιά 77

- ἄζιδα 94
 αηδημητροϊάτικα 133, 135
 αηδόνισμα 157
 αθερίνα 150
 Αθήνα 10
 αθηναϊκός 16
 αἰγίλωψ 73
 Αιγόκερος 155
 Ἄι Θιολόε 173, 174
 ἄϊλαμος 73
 Αἰνστάιν 10
 Αἰόλος 23
 αἴρομαι 65
 αισχύλειος 28
 Αισχύλος 28
 αἰτούλακας 94
 αἴτουλας 94
 ἄκάνος 73
 ἄκανος 73
 ἄκῆς 77
 ακίσαρας 172
 ἀκόλλα 63
 ακονυζά 172
 ακρίτσους 161
 ἀκ'σα 63
 ἄ-κυνίδα 76
 ἄλάκερος 76
 Αλάκλισε 141
 Αλαούτα 141
 ἄλας 83
 ἄλατζάς 98
 αλαφιάζω 157
 Αλεξάνδρου 132
 ἄλεπέκια 83
 ἄλίαμος 73
 ἀλιέθω 63
 ἀλ'επούδες 133
 ἀλιεύρι 63
 ἄλλα 137
 ἀλλατούρκα 141
 ἀλλ'νού 132
 ἀλόγατα 140
 ἀλογόμυγα 152
 ἀλογοουρά 152
 ἀλογότριχα 152
 ἀλτσχάμερ 14
 ἄλυσαντίστικα 78
 ἄλυσαντρίστικα 78
 ἄλυσίδα 78
 ἄλυσιδιαστά 78
 ἄλυσιδίστικα 78
 ἄλώνι 83
 ἀλώ'νι 137
 ἄλωπέκια 83
 ἄλώπηξ 83
 -αμ' (= -αμε) 142
 ἀμαζόνα 15, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 28
 Αμάλθεια 28
 Αμαλία 141
 ἀμάντζαλος 97
 ἀμαρίδα 172
 ἀμασχάλη 63
 ἀμία - ἀμια 130, 146
 ἄμουσα 115
 ἄμπα 78
 ἄμπαδίην 78
 ἄμπερῆνες 79
 ἄμπούρανος 79
 ἀνα 130
 ἀναβάλλω 80
 ἀνάβαλτος 80
 ἀνάβαλτους 80
 ἀνάβαρτος 80
 ἀναβλαντίζω 79, 80
 ἀναβρύζει 141
 ἀναγαβρώνω 81
 Ἄναθρηκα -ῆκες 85
 ἀνάθρηκας 85
 ἀνακαινούν 128
 ἀνάκερος 76
 ἀναμούρδαλος 80, 81
 ἀναμουρδώνω 80, 81
 ἀναμούταλος 80
 ἀναργεύει 138
 ἀνασουσουρόνω 81
 ἀνασουσουρόνω 81

- ἀνατζουλώνω 81
 ἀνατζουτζουλώνω 81
 ανατρέψανε 134
 Ἄνατρίχες 85
 ἀνατσαρώνω 81
 ἀνατσουλώνω 81,82
 ἀνατσουρώνου 81
 ἀνδρας / ἀνδρας 133, 142
 ἀνδρῶν 134
 ανεβαινάμαν 65
 ανεβρόδιστος 179
 ἀνέδοση 179, 180
 ανεκατεύω 179
 ανεκατώνω 179
 ανεκούρκουβα 179
 ανελύω 179
 ἀνεμουρδώνω 80
 ανεπαλάδα 179
 ανεστήθηκε 135
 ανεσυρτήρι 179
 ἀνετσουλώνω 81
 ἀνιντσ'ώνου 81
 ἀνισουτσουρώνου 81
 ἀνθρουπους 63
 ἀνθρώποι 64
 Ἄννας 28
 Ἀνταρκτικός 155
 Ἄντελήνα 109
 ἀντελίνη 109
 ἀντένα 110
 ἀντένι 110
 *ἀντένιον 110
 -ἀντζας 146
 ἀντιλοϊά 64
 ἀντίσκα / ἀδίσκα 78
 ἀντίστοιχος 78
 ἀντιφρίσσω 81
 ἀντροι 65 / ἀδρῶν 128, 137
 ἀντρούνα 64 / ἀδρόννο 174
 ἀνυχάτο 172
 ἀξούγι 172
 ἀπαγορευόνταν 143
 ἀπαγόρευσε 135
 ἀπάκια 83
 ἀπάκιν / ἀπάκι 82
 ἀπάνου 129, 141
 ἀπαρίνη 79
 ἀπάχι 82
 ἄπαχο 82
 ἀπερουνιά 79
 ἀπερουνιές 79
 ἀπίδι 130
 ἀπίτυκας 172
 ἀπόγεμα 140
 ἀποδήματα (τα) 135
 ἀπόδιωνας 107
 ἀποδιῶνας 107
 Ἀπόλλων 15, 28
 ἀπολλώνιος 15, 23, 28
 ἀπολύκουν 64
 ἀπόμελι 117
 ἀπομένοντες 143
 ἀποπλαμός (= πλόκαμος) 172
 ἀπόρακας 79
 ἀπού 137, 140
 ἀπούρανος 79
 ἀπούραντος 79
 ἀπρηνιά 79
 ἀπτό, -οί 140
 ἀπύραιος 79
 ἀπύρηνα 79
 ἀπύρανος 79
 ἀπύρηνος 79
 Ἀραβατζής 141
 ἀραγιασμένος 172
 ἀρανός 138
 ἀραχνοῦφαντος 158
 ἀρβέθια (= ρεβίθια) 172
 ἀρδαλώω 80
 ἀρέζει 130, 141
 ἄρθηκας 85
 Ἀριάδνη 28
 ἀριστοφανικός 28
 ἀρίτσους 161
 ἀρκάτος 161
 Ἀρκτική 155

- Αρκτικός 155
 αρλεκίνος 15, 23, 28
 αρματωλός 163
 ἄρνακας 85
 ἄρον-μάρον 138
 αρραβώνιασάμι 64, 65
 ἄρτηκας 85
 ἄρτυκας 85
 αρχινώ 64
 αρωτάς 172
 ἄς (= ἄλας) 83
 ἄσβάχια 85
 ασβερτοσύνη 176
 ασβεσταρειό 179
 ασπυργιά 137
 αστέι 173
 αστοιβή 172
 ἄτζίδα 94
 ἄτλαντας 8, 17, 23, 28
 ἄτσα 180
 ἄτσια 94
 ἄτσίδα 94, 151
 ατσόχοι 172
 Αυγείας 28
 Αυγούλα 144
 αυτείν' 132, 134
 ἀφαλός 83
 ἀφας (= ἀφαλός) 83
 ἀφ'καμε 64
 ἀφ'καν 64
 ἀφ'κε 64
 αφήκεις 64
 ἀφηνά 175
 αφήξεις 137
 ἀφησάμε 64
 ἀφορισμός 86
 ἀφορόζης 86
 ἀφός (= ἀφαλός) 83
 αφουάρος 173
 (ἀ)φουρλαντίζω 77
 αφροδίσιος 21
 Αφροδίτη 21, 23, 28
 Αχεροποίητος 126
 αχίλλειος 28
 ἄψε 180
 ἄωνι (= αλώνι) 83
 babούρα 132
 βάγγα 87
 βαγγίζειν 87
 Βάγια 144
 Βαγιώ 175
 βάγκα 86
 βάγος 127
 badανά (κάνω -) 131
 Βαϊτσα 144
 βακίρα 141
 βακχικός 28
 Βαλεντίνη 141
 ἄβαλες 128
 βαλουκλής 131
 βαλτίζω 79
 βάλτον 79, 80
 βάλτος 80
 βάμ' (= πάμε) 140
 Βαμβακιά 179
 βάνω 64
 βάροκο 127
 batάλικος 180
 batανία 180
 batεῖς 137
 βαρβαρίτσα 91
 βαρδέρω 178
 Βαρθολομαῖος 28
 βάρκες (τα) 134
 βασελιά 137
 Βασιλειάδης 141
 βαστούσασταν 65
 batεύω 86
 βάτραχος 157
 βάφτιζάμαν 65
 batσεβανικά 136
 βγάνε 64
 βγάνω 64
 βγέζω 135
 βγέστε 64
 Βδοκιό 177

- βέθανε 140
 βεϊνογλου 141
 ἔβελάκι 173
 βελερίνα 127
 βεληγκέκας 28
 βελόνα 133
 Βενεθιά 176
 Βενετό (το) 144
 βενιαμίν 15, 16, 28
 Βενιζελοχώρι 122
 βεράν-τα 127
 Βερζεβούλ 16, 28
 βερζεβούλης 28
 βερζίν 87
 βερτές 176
 βερτζί 87
 βηχήξεις 137
 βιαζούσουν 178
 βιζίνα 173
 βιζινάς 173
 βίντσι 156
 Βιολέτα 144
 βίστη 137
 βιτσιλά 98
 Βιτσιλιά 179
 βλαβερά 137
 βλαβεραί 88
 βλαβερός 88
 βλαδαρός 88
 βλατίζω 79
 βλαντόνερο 79
 βλαντότοπος 79
 βλαρός 88
 βλασερός 87, 88
 βλαστήματα 135
 βλαστημείς 135
 βλατίζω 79
 Βλαχόπουλος 138
 Βλάχος 11
 βλέμμα 72
 βλίκος 180
 ἔβλοϊδι 173
 βόβες 180
 βοβόταν (= φοβόταν) 140
 βοϊδοσχολή 152
 βοκάλι 180
 βορβάρ 135
 βότα 133
 βόλεμου (στο -) 137
 βοναπαρτισμός 15, 28
 βοναπαρτιστής 15
 βονό 132
 βόρτα 176
 βοτανολόοι 133
 βου 137, 140
 βουάδα 174
 βουγιουλέκας 144
 Βούδας 28
 βουδ-έα 88
 βουδισμός 28
 βούζουνας 106
 βουζούνι 106
 βουλγαρικιά 64
 βουῦλες 90
 βουῦλος 90, 91
 βουντέ(α) 88
 βουῦος 91
 Βουργάροι 64
 βούρη 137
 βουρμάρης 141
 βουρμάς 141
 βούρ'σε 137
 βρόβαλλε 175
 βρουζαλοιφή 175
 βρουμουτίζω 173
 βουτσι 106, 108
 βουτσώνω 108
 βουτύρατα 64
 βράϊζ'ς 137
 βρασερός 87
 βραστερός 88
 ἔβρεϊκιός 134
 βρεις (άμα -) 134
 βρήκαμαν 65
 βρισκόμασθαν 143
 Βρούτος 28

- βρούχος 173
 βύζα 106
 Βύρων 28
 βυρωνισμός 28
 γάαρος 174
 γάβανο 73
 γάγγλα 89
 γαγγλίον 89
 γαγήλους 91
 γάγλα 89
 γάδια 182
 γαδούρι 130
 γαϊδουράγκαθο 73, 153
 γαϊδουρόψαρο 153
 γάκλα 89
 γαλέντζια 130, 146
 γαλίδα 94
 γαλλικός 16
 γαλοπούλα 151
 γαμβρός 142
 γαούρι 174
 γαρδαβίτσα 91
 Γαρουφαλιό 177
 Γαρουφαλλιά 141
 γελάδω 175
 γεναικόπαιδα 142
 γενήκαμε 64
 ἔγενό 138
 γερανός 156
 γερατζουνίζω 81
 γεργερές 89
 Γέργερη 89
 γερνάς 142
 Γεώργος 127
 γῆλους 91
 γήρα 140
 γηράματα 130
 γιαβράκι 131
 Γιακόβ 135
 Πιάννης 15, 16, 23, 28
 Πιαννιό 177
 Πιαννιός 144
 Πιαννουλιό (το) 144
 Πιασεμί 144
 γιασιμί 173
 γίγλα 89
 γιέμα 135
 Προβάνογλου 138
 γιορντανές 90
 γιούπας 98
 Πιώργης 138
 Πιωργίτσα 144
 Πιωργό 177
 Γκάϊτατζης 138
 Γαρίπα 132
 γεμετζές 127
 ἔγινάρες 126
 Γιουζέλ-Αναστασία 132
 Γιουνέκες 138, 145
 γκιργκιλιάνος 162
 γκιργκιλιάνους 162
 γκουργκούλι 162
 γλιέντησάμι 65
 γλαρός 88
 γλεζέδες 175
 γλήγορα 130
 Γλυκερία 132
 γνήσγια 127
 γνωρισθήκανε 142
 γνωστεύω 130
 γοάω, -ῶ 77
 γοή 77
 γοῖζομαι 77
 γοῖζω 77
 Γολιάθ 10, 15, 23, 28
 γονεῖς 133, 145
 γομαράγκαθο 73
 γοργόνα 16, 17, 21, 24, 28
 γοργόνι 24
 γοργονιάζω 24
 γοργονίδι 24
 γοργόνικος 24
 γόργονος 24
 γοῦγλος 91
 γοῦφ-φo 90
 γουῖζω 77

- γουλί 90, 91
 γουῖλος 90, 91
 γουνουστοί 137
 γουντέ(α) 88
 Γραϊκ'δες 138
 Γραμματεῖς 28
 γρουσουζά 175
 γρυ 141
 γρυ 139, 140, 141, 145
 γρύλος 154
 γυμνοκέφαλος 98
 γύπας 98
 γυπρίνους 137
 γυρεύς 139
 γύρισάμι 65
 γύρου-γύρου 141
 Γύφτα 132
 γυφταρειό 179
 γύψ ὁ πυρρός 98
 da (άρθρ.) 127
 Δαβίδ 28
 δαλάι λάμα 29
 δαλάκα 131
 δαλακιάρης 131
 Δαμακάς 179
 δαμγάδες 130
 Δαναοί 29
 δάντειος 29
 δαντικός 29
 δασκαλειό 179
 Dedé-Κουράδα 132
 ἔδειξε 128
 δεκά 126, 141
 δεκαθιάρης 176
 δεκές 127
 δελά 126, 130
 δελαδή 126, 130
 δε'αδή 137
 δέμα 133
 den 140
 dyo 140
 δέν' 137
 δένδρα 133
 δένδρα 127
 δεξό 174
 δερβιέ (βάζω -) 131
 δερέκι 180
 Δερέ-κιοῖ 138
 δερλικώνω 130
 δερφίνι 176
 Δεσποινιό (το) 144
 δέσποινοχόρτο 133, 135
 Δεσπούκα 144
 δευτέρι 82
 δεύτερο 82
 dζάκι 64
 dζαρμολοώ 175, 179
 dζέπη 175
 δηλά 126, 130, 140
 δημιουργηθήκανε 133
 δημιουργία 135
 δηριούμαι 173
 διά 127
 Διάβολος 17, 29
 διάκλα 89
 διακλῶμαι 89
 διαλύσουν 127
 Διαμάντω 144
 διαμέρισμα 127
 διατί 128
 δίκαιο 127
 διλικάτος 130, 146
 διμένου 136
 διολί 135
 διονυσιακός 15, 29
 διονυσιαστής 29
 Διόνυσος 15
 Διόσκουροι 16, 20, 21, 22, 29
 διότι 140
 διώ 128
 δ'λειά 63
 do (άρθρ.) 127, 140
 δόδια 182
 doλμέδες 131
 Δόμνα / Δόμνα 132, 146
 Δομνιό 177

- δον Ζουάν 10, 11, 17, 18, 22, 23, 29
 δον Κιχώτης 11, 17, 18, 19, 23, 24, 29
 δονζουανικός 18, 29
 δονζουανισμός 18, 29
 δονκιχωτικός 18, 29
 δονκιχωτισμός 18, 24, 29
 δόν-τι 127
 δόξα 131
 Δορής 138
 δους (άρθρ.) 127, 137
 δρακόντειο 29
 δρακόντειος 29
 Δράκουλας 29
 δύναμη 141
 δώκω 64
 ἔ (= δεν) 128, 140
 εάν 140
 έβαζάμαν 65
 έβγαζα 175
 έβγουν 128
 εβόρει/-εις/-ουν 178
 έβραζάμε 64
 Εβραιγιά 131
 Εβραίος 16
 έβριζα (= έβρισκα) 64
 έχει 133
 εγγλέζικος 16
 εγέννησε 140
 Εγκέλαδος 20, 22, 23, 29
 εγκληματίοι 143
 εγλησία 141
 έγω 127
 έδε 178
 εδεκά 141
 έδνισκ' 137
 έδουσα 136
 έδωκα 64
 έδωκάμι 64, 65
 έδωκαν 64
 έδωνάμι 65
 έθιμα - έτίμα 135
 εθίματα 64
 είδα λοής 174
 ειδωλολάτροι 134
 είλω 90
 είναι να μη 129
 είσθε 128
 Εϊτζές 138
 είχαμ' 140
 είχαμαν 65
 είχαν απομένει 143
 εκάθουνταν 134
 εκάμαν 134
 έκαμνάμαν 65
 εκανάμι 65
 εκατσάμαν 65
 εκεί 133
 εκκλησά 175
 εκκλησσάκ' 64
 εκούνιου 178
 εκράτουνα 178
 εκτισε 142
 Έκτωρ 141
 ελάφι 157
 έλεγε 140
 ελέφατας 140
 ελιέ 133
 Έλλην' (οι) 137, 138
 ελλ'νική 133
 έλυμος 73
 έμποροι 127
 εμβόροι 140
 εμετανόησε 134
 έμνισκα 140
 Έμπροσθελήνα 109
 έμπροστά 109
 εν (= δεν) 137
 ένα 133
 *ενεζές 92
 εν-τερί 141
 ΄εξιόν 174
 επαιρνάμαν 65
 επάνου 129
 επαρουσιαζούσουν 178
 επ'δή 142
 έπε 178

- επειδής 137
 έπηραν 137
 έπιακαν 64
 επίδετα 140
 επικούρειος 29
 επίλοιπα 130
 επιμηθέας 21, 29
 επιμήθεια 29
 επιρετούσαν 143
 επιτρόποι 64
 επωνύματα 64
 έραψάμι 65
 εργαλειό 130
 έργατης / άργατης 106
 έριδα 15, 29
 ερινύες 29
 ερμαφρόδιτος 18, 29
 έρτε 178
 έρυθρόγυπας 98
 ερχόνται 65
 εσηκώνομέστε 64
 εσηκωνούμουνα 178
 έσπερνάμαν 65
 έσσωπος / έσσωπο 135
 έσφαζάμαν 65
 ετίματα 133, 134
 έτρωγάμε 64
 έτρωγάμι 65
 έτρωε 64
 Ευαγιλίστρια 126
 ευανγέλιο 140
 ευγενικιός 134
 Ευδοξία 132
 Ευθαλία 141
 Ευθυμία 132
 εύλιμενος 70
 -εύσαν 140
 Ευταλία 132
 Ευτέρπη 144
 εύχουμαι 128
 έφαγε 133
 έφ'καμι 64
 έφ'καν 64
 Εφιάλτης 15, 20, 21, 29
 έφιβγαν 136
 έφκιανάμαν 65
 έφκιασάμι 65
 Εφτύμης 127
 έφυγάμαν 65
 έφυγε 133
 έφυε 133
 έφυεν 64
 έχαμε 128, 137
 έχανε (= είχανε) 178
 έχες 128
 Εψιμιά 179
 Εωσφόρος 29
 ζάγανος 98
 ζάκα 91
 Ζακαβιάς 132
 ζάκι 175
 ζακόνιν 92
 ζακώνω 91
 ζάμ-παράς 131
 ζαμπονιάρης 92
 ζάν-παράς 131
 ζαρμολοώ 175
 ζβάγος 141
 ζβάχια 85
 Ζεβζέκ-Παδελής 132
 Ζειδέκης 138
 ζενές 92
 ζένι 175
 ζένω 92
 ζέπη 175
 ζέστα (- του) 137
 ζεστασά 175
 ζέω 92
 ζήστε (να -) 140
 Ζιάκας 63
 ζιβγάρ'ζαν 137, 138
 ζιντζιά 166
 ζομπονιάρης 92
 Ζορρό 15, 29
 ζουβάχια 85
 ζουλίζω 81

- ζουλός 81
 ζούρα 93
 ζουρειό 93
 *ζουρεϊόν 93
 ζουριάζω 93
 ζουρίδα 93, 94
 ζυμωνάμαν 65
 ζύμωνάμε 64
 ζωνδανό 141
 ζωρύα 93
 η (= ο, άρθ.) 137
 ηβαίναμε 177
 ήβαλε 177
 ηβρήκα 177
 -ηγα 134
 ηγέμισα 177
 Ηγερία 8, 16, 19, 21, 23, 29
 ηγνωριστήκαμε 177
 ηγύρισε 177
 ηκάθουδάνε 177
 ηκάθούδανε 177
 ηκαθούδανε 178
 ηκατάλαβα 177
 ήκατσα 177
 ηκουβεδιάζαμε 177
 ηκουόδανε 177
 ηκράτηξε 178
 ήλιεγαν 65
 ήλος 91
 ήμαν 65
 ήμανα 65
 ήμανε 65
 ημάρευε 177
 ήμαστά(ν)-ταν 134
 ήμαστάνε 178
 ήμαστόνε 178
 ήμαστουν 65
 ήμ'να 132
 ήμουτάνε 177, 178
 ήμουτόνε 178
 ήνδανε 128
 ηντερόσπασα 177
 ηξανακατέβηκα 177
 ήξερ' 140
 ηξεσκόλισα 177
 ηξεσπάστηκα 177
 ηξεφύσα 177
 ηπέφταμε 177
 ηπήρα 177
 ήπι'ις 137
 ηπόκαμε 177
 ηπονούσανε 180
 ηπούλου 178
 ηπουλούσε 177
 ηπροτίμησα 177
 ηράκλειος 29
 Ηρακλής 24, 29
 ήρθαμαν 65
 ηροστράτειος 15, 29
 Ηρόστρατος 29
 ήρτα 140
 ηρχίνηξα 178
 Ηρώδης 15, 24, 29
 ηρώτηξα 178
 Ησαΐας 29
 ησαμάρωνε 177
 ήσαστάνε 178
 ήσαστόνε 178
 ήσθαν 128
 ήσουτάνε 178
 ήσουτόνε 178
 ηστεκούδονε 178
 ησυνεχίζαμε 177
 ησυχίστηκα 177
 ητοιμαζούτανε 177, 178
 ήτονε 178
 ητρίξανε 177
 ήφαγα 65
 ηφάιστειο 29
 'Ηφαιστος 29
 ήφερα 65
 ήφηρες 65
 ήφερναν 65
 ηφοβούμουτάνε 178
 ηφόρτωσε 177
 ήφραζε 177

- ηφύλαμε 178
 ηφύσα 177
 θάλα (τι - πάρ') 138
 θαλασσόλυκος 151
 θα-ν-έχ' 137
 ἤθελε 128
 θέλιτι 63
 Θέμις 29
 Θερμιά 179
 θερνάκι 176, 180
 Θέσπις 29
 θεσσαλικός 16
 θεωρία 127, 130
 θλιβούμαστώνε 178
 θρέφω 130
 θυμάμ' 140
 θύρα 65
 Θωμάς 16, 28, 29
 Ιαβέρης 19, 20, 23, 29
 Ιάγος 19, 23, 29
 -ιανός 141
 ἴγγλα 90
 ίδγιος 127
 ιδώ 128
 Ἰκαρος 30
 -ικιός 134
 Ιμάμ'δες 138
 ίννω (= δίνω) 174
 Ιουδαίος 30
 Ιούδας 11, 15, 17, 21, 30
 ιπλώννω 174
 ίπποι (ατμού) 155
 ίριδα 30
 ισιάζω 138
 -ίσκα 140
 ισνάφια 47
 ιχάλι 174
 ιψενικός 14, 30
 Ιώβ 30
 ιώβειος 30
 ἴκά (= δικά) 126
 καθνά 140
 κάβα 94
 καβαδούρα 131
 καβουριζώ 178
 καβουράκι 153
 Καβουρονήσα 175
 καβούσι 94
 καγκουρό 155
 καζάδες 46
 Καζάκια (- χωργιά) 138
 καζαμίας 30
 καζάν-dibi 131
 καζανόβας 7, 17, 19, 23, 24, 30
 Καζατζής 138
 καθαρνώ 64
 καθέλωσε 137
 καθιτή 173
 κάθομαν 65
 κάθομάστε 64
 κάθουμαι 128
 και όλας 127
 Κάιν 24, 30
 καίοταν 64
 Καίσαρας 30
 κακομάζαλος 94, 97
 κακομάτζαλος 94, 97
 καλύτερη 63
 καληγιαννού 93, 94
 καλικαντζάρ'δες 134
 καλιμεντεύομαι 97
 καλιμέντο 97
 Καλιοντζής 141
 καλό 133
 καλογυναικάρι 94
 καλόερος 174
 καλομάζαλος 94, 96
 καλομάτζαλος 95
 καλοπεράστε (να -) 140
 γαλοσουρδίζω 175
 Καλυψώ 144
 Καμηλάρης 132
 κάμναν 141
 κάν'dαν 134
 κανγελάκι 127
 κάνα 99

- καναβίτσα 98
 καναβός 98
 καναγιορίδα 66
 κανάσσω 98
 κανάτι 99
 καναχή 98
 καναχίζω 98
 Κανδρί 177
 καννάβι 98
 κάνναβις 98
 κανναβός 98
 κανουῖπα / κανούπα 99
 κανούτα 162
 κάνωπον 99
 κάποιονα 64
 Καπουλοδέτης 110
 Καπλαριά 179
 Καραβατζάκης 144
 Καραβοστάσα 175
 καραγκιοζαρείκος 24
 Καραγκιοζέλης 24
 Καραγκιόζης 15, 19, 30
 καραγκιοζιλεύω 24
 καράι 174
 καράκα 99
 καράκι 99
 καρβουδιούσαμε 178
 καρβουδίζω 176
 καρβουδιστήρι 176
 καρβουδιώ 176
 καρβουμάς 176
 Καριώτης 173
 καρκίνος 155
 καρναβίτσα 91
 κάρο 99
 καρπολοί 179
 καρπούζα 175
 κάρρον 99
 κάρτσα 176
 καρτσάκια 176
 Καρυάτιδα 30
 καρχαρίας 151
 κάσα 99, 100
 κασᾶς / κασάς 100
 κασίδα 99
 κάσος 100
 κάσπαρο / κάρπαρο 112
 κασῆς 100
 κάσσα 100
 Κασσάνδρα 10, 22, 30
 κάσση 100
 Κασώτης 175
 καταή 64
 κατᾶρά 133
 κατεβάτε 64
 κατεβήκαμαν 65
 Κατερινιό (το) 144
 κάτια 130
 κατιμέρια 127
 Κατίνα 21, 30
 κάτου 129
 κατρακύλια 131
 κατρέφτες 140
 Κατσαρή 132
 κατσαρίδα 152, 157
 κάτσε (= κάθε) 133
 κατσί 130, 132
 κατσικάκια 153
 κάτσινα 162, 163
 κατωγιόθυρα 65
 κείρω 101
 κείτομαι 65
 κελύφη 100
 κελύφι / κελύφ-ιν 101
 κελύφιον / κελύφ-ιον 100, 101
 κέλυφος 100, 101
 Κένταυρος 30
 κεραμιδαριά 143
 Κεραμιτζόγλου 142
 Κέρβερος 8, 16, 20, 22, 30
 κερί φτούμενο 180
 Κερκεζοί 138
 κερουλάς 179
 Κεσόγλου 141
 κέτζα 100
 Κεχαγιάς 138

- κεχρί 73
 κήρυκας 135
 κιλάδισμα 173
 κιλαδώ 173
 κιλίφι 101
 κιλύφι 100
 *κινίδα 77
 Κιόρογλου 132
 Κιουράνα 173
 Κιουράνι 177
 Κίρκη 11, 15, 30
 κιρναῖος 113
 κλαίγω 127
 κλειούδανε 178
 κλειστήκάμε 64
 κλεψές 175
 κλίφι 101
 κλουβώ 173
 κλούφι 101
 κλύφι 101
 κλωτσού 176
 κνίδη 77
 κοδεμίρι 180
 κοάτσινα 162
 κόζμους 136
 κοιλιδάκι 180
 κοιμούμαν 65
 κοίνοτης (= κοινότης) 135
 κοιτάσου 65
 κοιτάχτε 64
 κόκα-κόλα 14
 κόκκινο ὄρνιο 98
 κόκκινος γύπας 98
 Κοκκινোসκουφίτσα 17, 19, 20, 22, 30
 κόκορας 86, 157
 κοκορεύομαι 157
 κόλιαντα 39
 κόλλυα 174
 κολόστρο 163
 ῥκόμα (= ακόμα) 139
 κόμβος οχιών 152
 κοναβέω / κοναβῶ 98
 κοναβηδόν 98
 Κοναβός 98
 κόναβος 98
 κονιάδος 141, 146
 Κονιαρίς 135
 ῥκονιστήρι 63
 κονδά 133
 κοντορεβιθάκης 24
 κοντορεβιθάτος 24
 κοντορεβιθιά 24
 Κοντορεβιθούλης 17, 19, 30
 κοντυλένιος 127
 Κοντυλοχώρι 122
 κοπ-άδιον / κοπάδι 102
 Κοπανάς 144
 κοπή 102
 κόπτω 74, 75
 κοράζουσαν 137
 κόρακας 151
 κοράκι 156
 Κορακιά 179
 κορέψεις 137
 κορμπάνι 143
 κορνούτους 163
 κοτζάκιν / κοτζάκ' 75
 Κοτζαμάνης 144
 κότσα 91
 Κοτύλ' 64
 κουασιμόδος 19, 30
 κουβαλούσαμαν 65
 κουβανώ 64
 κουβάρου (ο) 137
 κουβάρους 64
 κουβάσο 173
 κουνούρδισαν 131
 κουνουρδισμένα 131
 κουβαρίδα 153
 κοῦδ-δo 90
 Κουκουβίνος 132
 κουλάστρα 163
 κουμβάκια 140
 κουμάσιον / κουμάσι 101
 κοῦμος 101
 κουρά 101

- κουράδι 101
 κουραζούμεστε 178
 κουρδικέλι 141
 κουρίτσα 64
 κουρκί 138
 κουρκούδιαλος 176
 κουρκουζανεύω 102
 κουρκουζάνης 102
 κουρνούτους 163
 κουρσούμι 90
 Κουσάσας 132
 κουστούκι 102
 κουταλιανός 24, 30
 κουτζάκι 75
 Κουτζούκς 138
 κουτούκ-ι 102
 κουτουράντζας 131
 κουτρούλης 30
 κούτσακας 74
 κουτσάκι / κουτσάκιν 74
 κουτσατζίν 74, 75
 κούτσικας 91
 κουτσός 74
 κουτσουνάρα 106
 Κουτσοφτέρνης 132
 κουφάρδακας 85
 κουφόξυλο 85
 κοχλίας 154
 *κοψάκιον / κοψάκι 74, 75
 ἔκρασιάτης 126
 κρέπενα 179
 κρημνούν 128
 Κριθαμιά 179
 Κρινιώ 144
 κριός 156
 κροίσος 15, 19, 30
 κροκόδειλος 154
 Κρόνος 30
 κρύβ'κε 64
 κρύβουμεστε 64
 κρύφτηκαμε 135
 κρύφτο (το) 135
 Κύκλωπας 15, 16, 18, 22, 24, 30, 132
 κυκλώπειος 18
 κυλῶ / τσουλῶ 114
 *κυνίδα 76
 κυνόδοντας 157
 κυρήχθηκε 142
 Κυρῆγιάκος 127
 Κυρίο (γεν.) 132
 Κωσταδάκης 137, 138
 Κωσταδής 138
 Κωστής 144
 ἴλαργάρω 173
 λαβουμάνος 173
 λαβράκι 153
 λαδρώνας 131
 Λάζαρος 15, 16, 22, 30, 176
 λάκ'σα 132
 λακωνικός 13
 λάμια 20, 22, 24, 30
 λάμνω 65
 Λεβιάθαν 22, 30
 λέμ' 140
 λενινισμός 30
 λεπτά 140
 Λευθήρης 142
 λευκότοπος 143
 λευτέρι 82
 λεύτερο 82
 Λίβανος 14
 λία 174
 λιαμός 63
 λιβρίκι 131
 λιεβέντης 63
 λ'έγανε 133
 λ'εμόν' 137
 λ'ιένε 63
 λιεψη 174
 Λικουρίνος 132
 λίλερη / λίνερη 76
 λιό 135
 ἴλιτριβείο 139, 140
 ἴλλά 139
 Λόζα 175
 λοιβόν 140

- Λολίτα 10, 15
 λοῦλος 90, 91
 λουγκούρης / λουγούρ'ς 163
 λουγρίζω 131
 λούγκουρους 163
 Λούης 15, 31
 λουκούλλειος 13, 31
 Λούκουλλος 31
 Λουλούδης 144
 λουλουδία (= λουλουδίσαν) 175
 λυθρίνι / ρυθρίνι 87
 λύκος 153, 157
 λυπηρό (τοῦχαν -) 138
 μ'δά 140
 μ'δαξύ 126, 140
 μα(ν)τζιζάνιν 104
 μαγάλος 131
 Μαγδαληνή 15, 31
 μα'γειρεύαν 133
 μαγερεύει 126
 μαγκίρι 103
 μαγκλάβιον / μαγκλάβι 103
 μαγκλαβίτες 103
 μαγκούριν 75
 μαγκούτα 85
 μαερειό 174, 179
 μαζαδούρα 175
 μᾶζα 96
 μάζαλη 95, 96
 μάζαλι 95
 μαζαλιάζω 95
 μαζαλίζω 95
 μαζαλίσ 95
 μαζάλισμα 95
 μαζάνα 104
 μάζευάμαν 65
 μαζούνι 175
 μαζουράνα 175
 μαζοχισμός 31
 μάζωνάμε 64
 μάθες 128
 μάθια 176
 μαθουσάλας 8, 11, 20, 21, 31
 μαΐ 163
 μαϊάνδρος 11
 μαϊζέβελος 175
 μαικήνας 7, 8, 16, 18, 19, 31
 μαικηνισμός 18
 μαινάδα 18, 31
 μαϊρεύω 64
 μαΐστορες 61
 Μακαρόνας 144
 μακιαβελισμός 15, 31
 Μαλαματένια 144
 Μαλαματό (το) 144
 μαμούκα 131
 μαμουκωμένη 131
 Μαμωνάς 31
 Μανάσης 130
 μαναστήργια 138
 Μανιάτης 11
 μα(ν)τζιζάνιν 104
 μαντραβίτσα 91
 Μανωλιός 144
 Μανωλός 144
 Μαργιόλος 144
 Μαρία 31
 Μαρίνα 141
 Μαρίτσα 144
 Μαρουλιό (το) 144, 177
 μάσα 163
 μᾶστιξ 103
 μαστόροι 64
 Μαστραδώνης 144
 ματσαλιάζω 95
 ματζάνα 104
 ματζιτζάνα 104
 ματιά 179
 μαυσωλείο 31
 μέγαιρα 7, 11, 13, 19, 20, 23, 31
 μεγάλη Άρκτος 155
 μεγαλοκαρχαρίας 151
 μεγαλωσάμαν 65
 μεθιούσαμε 178
 μείες 130
 μέκρι 140

- μέλι 117
 μελιζάνα 175
 μελίσσα 175
 μελισσοφωλιά 152
 μελιτζάνα 104
 Μενεξέ 141
 μέντορας 7, 21, 22, 31
 μεραζόμασθαν 142, 143
 μεργιά 127
 μερμηγκιά 91
 μερολογούν 141
 μερτζάνα 104
 ἔμερωσε 173
 μεσάλα 175
 μέση σφήκας 152
 μεσιά 89
 μεσσαλίνα 31
 μεσσιανικός 18
 μεσσιανισμός 18
 μεσσίας 8, 18, 31
 Μεταξά 14
 μεταχειρίζαμε 134
 μετροπόντικας 156
 Μεφιστοφελής 15, 29, 31
 μεφιστοφελικός 31
 μηέ 174
 Μηλίτσα 144
 μηναία 130
 μήνες 137
 Μητροπολίτης 14
 μίδι 130
 μιθριδατισμός 31
 μικρή Άρκτος 155
 μισοούρανα 173
 Μιστοκλιό 177
 μ'λάμ' 140
 ἔμοβόροι 126
 μοῖρα 104
 μοιράδιον / μοιράδι 104
 μοιράσι 104
 μοιρασιά 104
 μολοσσός 11
 μολώχ 22, 31
 μόπλευρο 173
 μοργιά 130
 Μορφέας 31
 μοσχουβουλτάδα 138
 Μοσχούλα 144
 μουδάρω 173
 μουγρολοά 174
 μουγρολοώ 179
 μουγάλα 138
 μουκόρια 164
 μουλάρι 153
 μουντέ(α) 88
 μουντός 88
 μουρδάλι 80
 μουρδαρεύγω 80
 μουρδάρεις 80, 81
 μουρδούλης 80, 81
 μουρδώνω 80, 81
 μουρντάρης 80
 μουρτάλι 80
 μουρτσουφλάω 130
 μούσα 11, 16, 17, 22, 31
 μουσίτσα 94
 μουσκάρα 173
 μουσλούκι 131
 μουστέλα 94
 μούτος 164
 μουτρ-άλι 80
 μουχαβέτια 135
 μουχούρτα 176
 μπάλτσους 164
 μπαρδαβίτσα 91
 Μπάρμπι 15
 μπεράτης 113
 μπεσταχτάς 104
 μπιτζουνάρα 106
 μπλούδα 164
 μπλουτσουνιέρα 107
 μποδζαργάτης 105
 μποζαργάτης 106
 μπόλια 105
 μπολίδα 105
 μπόλκα 105

- μπόρηγα 128
 μπόρηγαμ' 134
 μποτζαργάτης 106
 μποτζεργάτης 105
 μπούζ-α 106
 μπουζιάζω 106
 μπούζ(ι)ουνας 106
 μπουζούνι /μπ'ζούνι 107
 μπουζουνιέρα 106
 μπουζουριέρα 106
 μπουζουριερατζής 106
 μπούκα 164
 μπουμπουλές 108
 μπουμπούνες 39
 μπουντσ'νάρ' 106
 μπουριά, τα 108
 μπουρού 108
 μπουρώνω 108
 μπουρτσίδα 165
 μπουτσουνάρα 106,107
 μπουτσουνάρι 106, 107
 μπουτσώνομαι 108
 μπούφος 151
 μπροστέλα / έμπροστέλα 109, 110
 μπροστελίνα 109
 μπρούτζενη 179
 μύδι 154
 μυλωνειό 179
 μυρμηγκιάζω 157
 Μυτιλήνη 14
 'μώσε μου 173
 να τρυήσωμε 174
 να φύουνε 174
 Ναθαναήλ 31
 Ναομίδης 138
 Ναπολέων 7
 Νάρθηκας 85
 Ναρθήκιον 85
 Νάρθηξ / νάρθηξ 85
 ναρκισσεύομαι 18
 ναρκισσιμός 18
 νάρκισσος 8, 17, 18, 21, 31
 'νας 126
 *νεζές 92
 'νεκατώνω 179
 ν'εκροθάφτος 133
 νέμεση 7, 22, 31
 ν'εραΐδα 133, 135
 νεράζι 175
 Νεραντζούλας 132
 ν'ερό 133, 137
 νερώνειος 31
 'νεσέρνω 173, 179
 'νεσηκώνομαι 179
 'νεσκουβωμένος 173, 179
 Νέστορας 21, 31
 νευριάζομαι 131
 'νεχαράζω 173, 179
 'νιορεύω 173
 Νικολός 144
 'νοίω 173
 νομάτοι 173
 Ντάλια 144
 ντένι 110
 Ντερέκιοϊ 138
 ντερεφός 110, 111
 ντζα (= ζώα) 176
 ντζημιά 176
 νύκτα 140
 νύμφη 16, 31
 νυφίτσα 94
 Νώε 22, 31
 νόμος 63
 'ξαγλίζω 173
 'ξαποδήτες 173
 'ξάργου 173
 'ξαρτάται 139
 ξάφνιασε 143
 (ξε)γιώνω 180
 ξεκατσιάζω 81
 ξεμασκαλίδα 103
 ξεμπουργάρω 175
 ξενόλοος 179
 ξενολοώ 179
 ξέρουμ' 140
 ξετσουτσουρώνω 81

- ξεύρω 131
 ξεφτέρι 151
 Ξύαλο 173
 ξύλενος 179
 ξυλοκέρμινη 131
 ου > ο 142
 -όδαν 140
 ὀγκινάριον 76
 ὀγκίνος 76
 -ογλού 141
 οδονδόπωνος 140
 Οδυσσέας 15, 18, 22, 31
 οδύσσεια 18, 31
 Οθέλος 19, 21, 31
 Οιδίποδας 15
 οιδιπόδειος 15
 οκτακόϊσ' 137
 ὄλο 133
 ολύμπιος 31
 ομηρικός 32
 (ὀ)μπροστελίνα 110
 ονομαζούτανε 178
 ὄνος 130
 Ονούφριος 32
 οξά 64
 Ὅπισθελίνα 110
 Ὅπισθελίνη 109
 ορά 137
 ορέγομαι 130
 ορμηνεύω 130
 ὄρνιο 98, 151, 152
 ὄρνιο τὸ κοινὸ 98
 ὄρνιο τὸ κόκκινο 98
 ὄρτυξ / ὄρτυκας 85
 ὄτα 175
 ΟΤΕ 14
 ὅτι (αιτιολ.) 128
 ὅτι 133
 -ούκα 144
 -ουκό 144
 ουλειά (= δουλειά) 174
 ουλιά 179 (= γουλιά)
 οὔλον 90, 91
 ὄουλος 90
 Οὔμουλος 116
 οὔρω 112
 οφτουνού 137
 ὄπ' 126
 πααίνω 64
 παγόνι 157
 πάγω (να -) 143
 πάγω 127, 130
 παιγνίδι 133
 παιδάτσι 181
 παϊτουδής 138
 πακέτα 131
 παλάθια 176
 παλαμιστής 16
 πάλε 130, 141, 143
 παλλάδιο 32
 Παλλάς 32
 πάν'δε 140
 Παναγία 32
 Παναϊώτ'ς 64
 πανδρεφτώ 142
 Πανδώρα 13, 32
 πανηῦρι 64
 Παντελής 15, 32
 παντρέφ'καμαν 65
 παπά (ο) 137
 Παπαδόπουλος 140, 141
 Παπαγιορδάνης 138
 Παπανικολάου 141
 παπάς (= μπαμπάς) 140
 παπι(γι)όν 155
 πάπια 156
 Παπιόν 132
 παπούρα 111
 παπουρές 111
 παρασόλι 131, 180
 παρεμένα (είχαν -) 133
 πάρκινσον 8, 14
 πάρ'τε (εάν -) 140
 παρτεσού 131
 παρτιλοώ 179
 παρτό 176

- ὄπαρχουνε 139
 πασαλίκι 47
 πασίλοα 179
 πασμαθιά 176
 πασπάρα 112
 πάσπαρος 112
 παστραβίτσα 91
 παστρουμάς 64
 Πάσχα 14
 Πασχαλιά 144
 Πατελιά 179
 πατερίτσα 39
 πατσούρα 112
 πατσοῦρος 112
 πατσούρω 112
 *πατσουρῶ 112
 πατώ-πατώ (το) 138
 πε (= πες) 64
 Πεδαρίτσα 132
 πείνασάμαν 65
 πειράχτε 64
 πενδάνευρο 141
 πενθερά 130
 πέρα ὄποδῶ 143
 περασάμαν 65
 πέρασάμε 64
 πέρασάμι 65
 πέρασέτε 64
 περδίκι 158
 ὄπερέτησα 139
 περιαλιά 174
 πέρνα / πέρνη 84
 βερνέρα 175
 Περπατημένη 132
 Περσεφόνη 144
 ὄπέσε 128
 πεσίι 78
 πεσκέσα 175
 πεσταμάλι 131
 πετάεται 140
 πέταλο 90
 πεταλούδα 155
 πετροκοπειό 179
 Πετρόπουλος 141
 πήαινε 64
 πηγαινάμαν 65
 πήγαινάμι 65
 πήγαμαν 65
 Πήγασος 21, 32
 πήλενο 179
 Πηγελόπη 10, 16, 32
 πιάκει 64
 ὄπιδέξο 173, 175
 πιδί 63
 Πικάσο 10
 πίουλος 174
 πιπέρι 131
 πιπόνι 173
 πισελίνα 110
 πισινέλα 110
 ὄπιτήδειος 173
 πιτίμιο 173
 πιτσιίτης 176
 πίτυρο 130
 ὄπιχειρήσεις 139
 πλατέα (η) 65, 143
 πλατέα (το) 134
 Πλάτων 32
 πλατωνικός 32
 πλατωνισμός 15, 32
 πλέκτενος 179
 πλεμουνία 138
 πλερωτικά 78
 πλημμαδούρα 179
 πλυσταρειό 179
 ὄπλώνω 173
 πλώρη / πρῶρη 87
 πόγοι 140
 ποδεών 107
 *ποδεωνάριον 107
 *ποδεώνιον 107
 ποδιούι 107
 πόδιωνας 107
 ποδιώνι 107
 ποδωνάριν 107
 ὄπόθανεν 173

- ποίος 127
 'πόκερα 173
 πόλεμος 133
 πολέμοι 64
 πόλη (το) 134
 'πολήβι 173
 'πολύκει 173
 'πομέναν 173
 'πομωραίνω 173
 πονοκεφαλώ 128
 ποντίκι 156
 ποντικονύφη 94
 Πόντιος Πιλάτος 32
 πορπατώ 173
 πορποδιά 131
 ποσό (= κάμποσος -η -ο) 180
 ποτούρι 141
 ποτσινάρι 106
 'πού (= από) 137, 143
 που (ειδ.) 129
 πούβετα 173
 πουδάρια 63
 *πουδιουνάρι 107
 πουδιούνι 107
 πουδιώννας 107
 πουδουνάρ' 107
 *πουζουνάρι 107
 πούληση 173
 πούλι 180
 -πουλος 141
 πούμα 173
 πουνέρεψε 137
 πουπουλές 108
 πουτσουνάρι 107
 'ποφαί 173
 πόφκιαναν 65
 π'ρά 137
 πρακτικοί 140
 πρήσμα 130
 πριάπειος 32
 πριαπισμός 32
 πρόαττα 174
 προκαδούρα, 179
 προκρούστειος 14, 32
 πρόσφυγ' (οι) 137
 πρόχερα 126
 προχωρέσουν 64
 πρωτογιός 138
 πτωχοί 142
 πτωχοπροδρομισμός 32
 πυγμαλίων 32
 πυθία 13, 32
 πύθιος, -α, -ο 32
 πυρετός αλόγου 152
 'πώς 126
 Ραγκουτσάρια 39
 ραδίκι 153
 'ράξανε 173
 ρεβατεύω 131
 ρεβίθγια 127
 ρεζόπιττα 141
 ρεμάζουν 137
 ρενδές 131
 ρέπιτα 165
 ρέτζα / ρίτζα / ρίζα 112
 ρετζάκα, η 112
 ρέτζακας 112
 ρετζακώ(νω) 112
 ρέτσουλο / ρετσούλι 112
 'ρίζομαι 173
 ριτσίνα 173
 'ρίφι 173
 ρίχνομέστε 64
 ροβινσώνας 32
 Ροδία 132
 ρόμι 173
 ρόσιους 165
 ρούγα 137
 ρουδιά 173
 ρούξανε 141
 ρραωνιάζω 174
 ρύζα 175
 ρυζόαλο 174
 ρωσικός 16
 σαγουστίζω 81
 σαδισμός 32

- σαδιστής 32
σαζάνια 138
Σάιλοκ 32
σαϊνι 151
σακαράκα 99
σακαφιόρα 131
σάλα (το) 134
σαλιαδόρος 113
σαλίγκαρος 154
σαλού (η) 138
σαλτανάτια 138
Σαμαρείτης 32
ῥάν 128
σαντζάκι 47
σάντουιτς 8
ῥαπέρα 63
σαπφικός 14, 32
σαρδάμ 32
σαρδανάπαλος 32
σαρδέλα 150, 153
σαρδόνιος / σαρδόνια 32
σάρπα 176
σαρπούνι 165
σάρταρε 176
σάρτος 176
Σατανάς 29
σάτσι 141
Σάτυρος 32
Σαψάλης 132
σβάθια 86
σβάτια 86
σβάχια 85, 86
σειρήνα 33
σεισοράδα / σεισορά 113
σεισοῦρα 113
σέμνου 165
σερβέρω 178
Σερβετάς 144
σερβίρω 178
Σερσέμ-Παδελής 132
Σεφέρης 10
σηκωμαθιά 176, 179
σημάδγια 127
Σίβυλλα 33
σιβυλλικός 33
σίγλα 90
σίκαλι 73
σιληνός 33
σιμτσιλέ 131
Σιμάβλο 136
Σιμέλα 144
σιμωνία 33
σινιμά (= σινεμά) 126
σισύφειος 33
Σίσυφος 15, 33
σιφωνάρι 73
σκαδαλίδα 165
σκάθαρος 91
σκαλνώ 64
σκανίτης 98
σκανταλήθρα 165
σκαντζιλήθρα 165
σκαντλήθρα 165
σκάρα 98, 127
σκέδγιο 127
σκεπάϊζ'ς 137
σκουλέρω 173
σκουλλί 180
σκούλουκας 173
Σκούρτης 165
ῥκούρτους 165
σκούσα 178
σκροπίζω 64
Σκύλλα 33
σκυλλούδια 153
σκυλοφαωμός 174
σκυλόψαρο 153
σ'κώθηκα 132
σ'κών'dαν 137
Σλατάνος 144
σμαρίδα 180
σόϊ-σορολόπ 141
σολομωνική 33
σολωμιστής 16
σομάρι 173
σουγκάρι 165

- Σουλτάνα 141
 σουλτάν-μερεμέτ 138
 Σουμάχερ 10
 σούρνεται 173
 σουφάς 173
 σοφράνου 173
 σπαρνώ 64
 ὄσπερινός 126
 σπερνάμαν 65
 σπίθια 176
 σπούδαξαν 64
 σπουδάξει 65
 σπούζα 166
 σταβέδου 173
 Σταματία 132
 Σταματουκό (το) 144
 σταναχωρέθηκα 131
 σταναχώριες 131
 στανιάρω 178
 στανιέρω 178
 σ'τάρ' 63
 σταρκαλίζω 141
 Σταχτοπούτα 33
 ὄστειεύεσαι 126
 στεντόρειος 33
 στέος 173
 Στηθιστήρα 109
 στουμπαλέ 108
 στρανγούσε 133
 στριγκλιάτα 166
 στριμπάδα 166
 συγγενήδες 64
 συγ-χρίω 114
 συκολοώ 179
 συλλοοῦδαι 174
 συλλουή 173
 συλλουότανε 173
 συμβουλευτούν 132
 συμβουλέει 133
 συμβουλή 133
 συμμετέσχα 135
 συν'δαιρικά 140
 συνεχίσ'ς 139
 συνήθεια (τα) 140
 συχριντί 114
 *συχριτ-ός 114
 σφηκοφωλιά 152
 σφίγγα 16, 17, 33
 σφουγάρ 166
 σωληνάρι 106
 σωμί 141
 ὄσώρ'γα 140
 ὄσωφόρι 173
 τα (= θα) 137
 ἔτα 133
 ταγή 73, 114
 ταγήν 114
 ταγιαδώ 174
 ταϊνι 114
 ὄτάλαβ'ς (= κατάλαβες;) 140
 ἔτάλασσα 133
 ὄταν 126
 ὄτάν 128
 Τάνταλος 33
 ταν-τελένιος 127
 ὄταξέ (= κοίταξε) 140
 Ταουσάνης 138
 Ταρτούφος 33
 τέξερη 175
 τεζιάχ' 64
 τέθουα 176
 ἔεταν 133
 τελειώσαμεν 65
 Τερέ-κιοῖ 138
 τερεφός 111
 *τερ-εφός 110
 τερέω 110
 τεροκομεία 137
 τέρφος 111
 τες (άρθ.) 127
 τέσσερες 129
 τετάρτι 82
 τέταρτο 82
 τέτοια 133
 τζαμάδες (οι) 135
 τζερεφός 111

- τζεσβές 131
 -τζής 141
 Τζιβιλής 132
 τζιζμέδες 135
 τζιντζίβια 166
 τζισβές 131
 τζομπονιάρης 92
 (τ)ζομπονιάρικος 92
 τζορβατζής 138
 τζούλα / τζούλα 82
 τζουλός 81
 τζουλώνω 81
 Τζουρίτσα 132
 τζουρούμι 71
 τηγανιώ 178
 τηλυκό 137
 'τι 128
 τιμάμαστε 134
 τιουτιούλα 166
 τίποτις 137
 τιτάνας 33
 τιτάνειος 33
 'τό (= αυτό) 138
 'το 133
 Τογιότα 14
 τορκικό / -ά 132, 137
 τότες 137
 τότες 140
 τουλάστον 126, 140
 τουλούκ-βασής 131
 Τούρκος 14, 16
 τούρνα 138
 τούρνες 137
 τουφουλέ 108
 τόφαλος 15, 33
 τράνιψάμι 65
 Τραοβούναρο 174
 Τραουνήσι 173
 τραπέξα 64
 τρατέρω 178
 τραυματίοι 143
 τρεάντα 137
 Τρελλο-μίνα 132
 Τριανταφυλλιά 144
 Τριαντάφυλλος 138
 τρίορχος 151
 Τροπικός 155
 τρουάρω 178
 τρουβέρω 178
 τρουσί 176
 τ'ς (= τους) 137, 176
 τ'ς (= της) 127
 τσαζού 131
 τσαι 133
 τσακουμακίστρα 86
 Τσαλδαλοχώρι 122
 Τσαλίδης 132
 τσαμπί 92
 τσάμπουρα 92
 τσαν (= σαν) 140
 τσαρσί 47
 τσελεμεντές 8, 13, 33
 τσερί 181
 Τσέρνομπιλ 10
 Τσετέδες 140
 τσι (= τους / τις) 134, 137
 τσίγενος 179
 τσιγούνης 127
 τσιβδός 130
 Τσίγκος 144
 τσικολάτα 131
 τσικουρνιούνδανε 135
 Τσιπρού 132
 τσιρεφός 111
 τσιριφλός 111
 Τσιτιβίνης 144
 Τσόμσκυ 10
 τσου (- λέω) 140
 *τσούλα 82
 τσουλῶ 114
 τσουλώνω 81
 τσουράς 114
 τσουρῶ 114
 τσούσκες 131
 τσουτζουκλερί 131
 τδουτδούλα 166,167

- τ̄ουτ̄ουλιάνους 167
 τ̄ουτ̄ουλιάντρους 167
 τ̄ουτ̄ουλωτός 166
 τσουτσουρώνω 81
 τσυγεκριμένα 140
 τσυλαβλέμονας 70
 τσυχωρείτε 140
 τύλια (= τύλιγα) 174
 τυλιάι 174
 τυραννιούμαστόνε 178
 τυροκομειό 179
 τυφλοπόντικας 156
 τυφώνας 33
 τωνε (= τους) 180
 τως 177
 ύδρομελι 117
 υπήρχε 133
 υπήρχ' 140
 ύποζωνάριον 107
 ύστα (= ύστερα) 126
 φάγες 128
 φαητό 64
 φαντομάς 8, 15, 17, 33
 φαοπιτοούρα 179
 Φαράώ 33
 φαρισαίος 33
 φαρισαιϊσμός 33
 φαρμασόνα 131
 φασαρίζομαι 131
 Φάτα Μοργκάννα 33
 φγιαγμένο 127
 ᾠφέραν 128
 φέρομαν 65
 Φέτκογλου 141
 φευγάτε 64
 φιλινάδα 126
 Φίλιππος 33
 Φιλίτσα 144
 Φιλομήλα 144
 φλασκοπίπονο 173
 φλέα 174
 Φλώρος 132
 φοβότανε 128
 φοβούμαν 65
 φοβούμαστάν-ταν 134
 φοίνικας 33
 φόος 174
 φοούμαι 174
 φορτωνάμαν 65
 ᾠφόσον 139
 φου(γ)άρο 173
 φουμέρω 178
 φούρκα 167
 φουσκί 173
 φράηγα 175
 φραζόλα 175
 φρέσικος 127
 Φρίνδος 132
 φρόντιζάμι 64, 65
 φρύσαλο 176
 ᾠφτός 126
 φύλαε 64
 φυλακίσεις 143
 φωθιά 176
 Φωκιά 179
 χαβαλέλης 131
 χάβαρο 154
 χαβούζα 94
 χαβούζι 94
 χαβουλέλης 131
 χαίρομαι 128
 χάμαι 180
 χάν' 63
 χανούμ-doudού 131
 χάνουν (= κάνουν) 133
 Χαράλαμπος 15, 33
 Χαριστό 177
 χαρτ(αετός) 157
 χάρταλο 131
 Χάρυβδη 33
 χασάς 100
 Χάσκαρης 39
 Χατζηπαναγιώτου 141
 Χατζησταυριανός 141
 χελώνα 157
 χεργελές 132

- χεριά 179
χίμαιρα 33
ἄχινοπόδι 173
χίτσια 115
χοή 117
χομμάτι 137
χορδάδες 40
χορευτάδεκο 137
Χορόζογλου 132
χόσ-μιρί 138
χουμάς 117
χούμελη / χουμέλη 115, 116
Χουμέλην 116
χουμέλι 115
χούμελι 117
Χούμουλος / οὔμουλος 116
Χοχλακάς 179
Χοχλακούρα 179
χρίσματα 180
Χριστός 33
Χριστούγεννα 133
Χρυσό 177
χρυσός 173
χρυσάνθημα 126
Χρυστάλλω 137
χτενιώ 178
χτημάτω 175
χτυπήσα 175
χτυπούκαν 64
χυλιά 179
χωρίζουμέστε 64
χωροφυλάκους 64
ψάθενος 179
ψαράκι 150
ψαροκόκκαλο 153
ψείρα, -ες 152, 156, 157
ψῆες 63
ψήνουδαν 137
ψησά 175
ψούνια 173
ψουνίζω 173
ψύλλος 156
Ωνάσης 10, 15
ῶνι 83
ωτομοπίλ 131

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΡΑΣΕΩΝ

- Αβραάμ και Ισαάκ τα αγαθά 15, 27
αγκαλιά του Μορφέα 31
αλογάκι της Παναγιάς 153
αναστήθηκε σαν τον Λάζαρο 30
ανθ' ημών Γουλιμής 28
άπιστος Θωμάς 28, 29
από τον Άννα στον Καϊάφα 28
άρμα Θέσπιδος 29
βάζω το λύκο στο μαντρί 158
βάζω ψύλλους στ' αφτιά 158
βρήκε ο Φίλιππος το Ναθαναήλ 33
Γραμματείς και Φαρισαίοι 28
Δαβίδ και Γολιάθ 28
δαμόκλειος σπάθη 14, 29
δέκα πληγές του Φαραώ 33
έγινα λούης 15, 31
εξορία του Αδάμ 27
εφτάμενο δερφίνι 180
θα πνιγούμε σαν τα ποντίκια 158
ιψενικό τρίγωνο 30
καδμεία νίκη 30
Καίσαρος Καίσαρι 30
και συ τέκνον Βρούτε 28
καλός Σαμαρείτης 32
κάνω τον Ζορρό 29
κατακλυσμός του Νώε 31
κέρας της Αμάλθειας 28
κλάφ'τα Χαράλαμπε 33
κόπρος του Αυγεία 15, 28
κούπες μούπες 130
κουτί της Πανδώρας 13, 32
κουτρούλη ο γάμος 30
κροκοδείλια δάκρυα 152
λεπτός σαν μπακαλιάρος 158
λουκούλλειο γεύμα, 31
μαρτύριο του Ταντάλου 33
μαύρος σαν κόρακας 158
μήλον της Έριδος 15, 29
μήλο του Αδάμ 27
μνήμη ελέφαντα 152
να πιάσω τον ταύρο από τα κέρατα 158
νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου 28
οιδιπόδειο σύμπλεγμα 31
ο μίτος της Αριάδνης 14, 15, 28
ούτε γάτα ούτε ζημιά 159
πάθη του Ιώβ 30
παλεύει σαν λιοντάρι 158
περιπλανώμενος Ιουδαίος 30
περπατάει σαν πέρδικα 158
περπατάει σαν τη χελώνα 158
πλούτη του Μαμωνά 31
πύρρειος (νίκη) 14, 32
σαν τη μύγα μέσ' στο γάλα 158
σαπφικός έρωτας 32
σκυλί του τουφεκιού 157
Σκύλλα και Χάρυβδη 33
σολομώντεια λύση 33
τα ίδια Παντελάκη μου, τα ίδια Παντελή μου 15, 32
το γέλιο της αρκούδας 159
φιλί του Ιούδα 15, 30
φοβού τους Δαναούς και δώρα φέρωντας 29
φουσκώνω σαν το παγόνι 158
χορεύω τον χορό του Ησαΐα 29

ΠΙΝΑΚΑΣ ΞΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

'akûb 74	bélier 156
abante 79	beş tahta 104
ablûmen 72	beyza 86
accoglienza 97	bisognera 106
accoglimento 97	blanda 164
acriciû 161	blato 80
acriculus 161	blîndă 164
acrus 161	boca 105
aforoz 86	bocı / boci 105
aigle (de papier) 157	bocırgat 105
Alakilisse 141	bocırgat 105
Antarctique 155	bojougat 106
antela 110	bolgia 105
antelina 110	bolka 105
Antella/Antela 109	boru 108
-anza 131	bouzine 107
arcat ^u 161	bozzare 109
arcatus 161	bracile 165
(a)repit ^u 165	bu(i)sine 107
arêtes de poisson 153	bucă 164
ariciû 162	bucca 164
armatul ^u 163	bucina 108
(a)roshû 165	burma 141
arrec 112	buse 151, 152
Arctique 155	büžen 108
babylino 14	buzzunara 106
baco 84	cafard 152, 157
badana 131	calmante 97
bâdindžân 104	canard 156
bâdingân 104	canarder 157
baıda 86	kanaviçe 98
bakir 141	cancer 155
bakko 84	cănut ^u , -ă 162
balıklı 131	canutus 162
balteum 164	Capricorne 155
balteus 164	carrus 99
baltsu 164	casso 100
bartsire 165	cavatura 131

- cavo 94
 cavus, -a, -um 94
 çelik 103
 çelmek 103
 ceres 89
 cerf volant 157
 cezve 131
 chevaux (vapeur) 155
 chevrons 153
 chien de mer 153
 chiendent 153
 chouette 158
 chien de fusil 157
 çikolata 131
 cinganar 78
 cingula 90
 cingulum 90
 cingulus 90
 ciuciulă 166,167
 ciuciulian^u 167
 clava 103
 clavus 104
 coatsină 163
 coccinelle 157
 coccinus 163
 cochon de Saint Antoine 153
 çocuk 131
 cognado 141
 coq 157
 curator 101, 102
 loup 157
 corbeau 151, 156
 cornutus / curnut^u 163
 crabe 155
 crapaud 157
 criquet 154
 crocodile 154
 culastra 163
 dalak 131
 deňek 110
 dents de lion 153
 deri 111
 Don Juàn 23
 dönme 131
 dudu 132
 dzindzie 166
 école de veaux 152
 élephantique 158
 enez 92
 eneze 92
 entari 141
 épervier 151
 épervier à pieds courts 151
 épine d'âne 153
 ericius 162
 escargot 154
 excurtus 165
 extraclagata 166
 fièvre de cheval 152
 fourmiller 157
 furca / furcă 167
 galafa 101
 gardîdan 90
 gargala 162
 geven 74
 gend 88
 gerdan 90
 gerdane 90
 gerdiden 90
 gevan 74
 ghiglia 89
 gılaf / gılâf 101
 gingiva 166
 gîrgîljan^u 162
 göçek 75, 76
 gojağ 75
 götürü 131
 Grande Ourse 155
 gros escargot 154
 gros poissons 151
 groseille à maquereaux 152
 grue 156
 gueules de loup 153
 guindeau 156
 gurgulio / gurguljü 162
 habz 94

- hanım 132
 hauz / havuz 94
 χ̂m̂la 116
 χ̂m̂la 116
 hergele 132
 hiçi 115
 hmel 115
 horos / horoz 86
 χ̂umlâ 116
 Humulus 116
 ibrik 131
 incinganar 78
 irş 104
 Käfer 157
 kana 99
 kanat 99
 kanaviça 98
 kangal 89
 kangourou (sac) 155
 katmer 127
 kayş 100
 kazan dipi 131
 kesit 103
 kesmek 103
 kesti 103
 kevan 74
 kıl 82
 kılıf 101
 koçak 75
 koma 101
 korkagan 102
 korku 102
 korkucan 102
 korkuzan 102
 kudurmak 131
 küme 101
 kümes 101
 kuratulu 101
 kurátulu 102
 kurşun 90
 kütük 102
 l' aigle 151
 la petite Française 151
 la petite friture 150
 -ları 131
 larmes de crocodile 152
 limaçon 154
 longus 163
 loup 153
 lungul^u 163
 magis 163
 ma(i) 163
 man(u)clavium 104
 manâzil 97
 manâzilu'l qamar 97
 mangır 103
 manus 104
 manzaltu 97
 masă 164
 Maus 156
 mazale 97
 mazalo 96
 mazaltu 97
 mazzal 94
 mazzâl 97
 mazzâlot 97
 mazzârot 97
 measă 163
 melanzana 104
 mémoire d' éléphant 152
 mensa 163
 mercan 104
 mezzana 104
 miras 104
 mîrâş 104
 mouche de cheval 152
 moule 154
 mouse 156
 mucor 164
 mucorî 164
 mufle de veau 153
 mulet 153
 murd 81
 murdar 81
 musluk 131
 muto / mut^u 164

- mutus 164
 nid d' abeille 152
 nid d' aigle 152
 nœud 155
 nœud de vipères 152
 Océan Arctique 155
 pacca 84
 paçur 112
 pampinus 108
 pansaru 112
 pattes de mouches 157
 pèlerine 127
 perdrix 158
 perna 84
 peş-tahta 105
 peşin 78
 peştamal 131
 petasio 84
 petaso 84
 petit cheval de la Vierge 153
 petit crabe 153
 Petite Ourse 155
 pîş 105
 pîş tahta 105
 poil de cheval 152
 poisson âne 153
 posola 110
 postilena 110
 potur 141
 pou 152, 156
 poype 111
 prestika 109
 puce 156
 qaş 100
 queue de cheval 152
 rapace 151
 rat de métro 156
 reç 112
 rende 131
 requin 151
 requin de la finance 151
 ribattere 131
 ripidus 165
 roseus 165
 roussette 153
 saç 141
 saldatore 113
 salire 113
 saliscendi 113
 salitóre 113
 saltarelo 113
 şardine 153
 sarpune 165
 *scantillia 165
 scéndere 113
 scintilla / scîntealje 165
 scurtu 165
 se pavaner 157
 semnu 165
 serpullum 165
 shcurtu 165
 signum 165
 silsile 131
 Simavlo 136
 şoh gîr 114
 soy şorolop 141
 *spudia 166
 spuză 166
 strabus 166
 străgljată 166
 strambus 166
 strîmbu 166
 sugar^u 166
 sugo 166
 şûh gîr 114
 ta 'yin 114
 ta'yin 114
 tahta 105
 taille de guêpe 152
 taupe (la) 156
 tayin 114
 terbiye 131
 tortue 157
 Tropique 155
 tşamba 92
 tuluk-başı 131

tutulatus 166
tutulus 166, 167
uçurum 71
ustura 115
usura 93
vagare 86
vanga 86, 87
vâtigana 104
vâtimgana 104
vergine 87
verzin 87
verzino 87

yordam 90
zabun 92
zakonü 92
zampa 92
zampara 131
zayk 92
zebun 92
zık 92
ziyan 77
zorra 94
zorro 94

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Αγγελική Ευθυμίου & Γραμματική Κάρλα: Οι περιπέτειες ενός Κανόβα στα λεξικά της νεοελληνικής: Ο λεξικογραφικός χειρισμός των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία . .</i>	5-34
<i>Χρυσούλα Καραντζή - Ανδρειωμένου: Γλωσσογεωγραφικά του νομού Καστοριάς</i>	35-68
<i>Κώστας Καραποτόσογλου: Έτυμολογικά τής δυτικής κρητικής διαλέκτου</i>	69-118
<i>Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου: Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας (αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής)</i>	119-148
<i>Emmanuelle Moser - Karagiannis: Animale forme? Quelques réflexions sur l' utilisation des noms d' animaux en grec et en français</i>	149-160
<i>Αντώνης Δ. Μπουσμπούκης: Βλάχικα λατινογενή δάνεια σε νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας</i>	161-168
<i>Μαρία Κ. Παπαδοπούλου: Το ιδίωμα της Πάτμου</i>	169-196
<i>Πίνακας ελληνικών λέξεων</i>	197-221
<i>Πίνακας φράσεων</i>	223
<i>Πίνακας ξένων λέξεων</i>	224-228

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - Ι.Λ.Ν.Ε.

Α'. – ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ:

Τόμος Α' : α - άμωρωζοσύνη, 1933, σσ. 561.

» Β' : άν - άπώρυγα, 1939, σσ. 647.

» Γ' : άρα - βλέπω, 1942, σσ. 558.

» Δ' : Μέρος α' : βλεφαρίδα - γάργαρος, 1953, σσ. 238.

» β' : γαρδαλώνω - γεροδάσκαλος, 1980, σσ. 239-370.

» Ε' : Μέρος α' : γεροδέματος - γλωσσωτός, 1984, σσ. 405.

» β' : γναθάδα - δαχτυλωτός, 1989, σσ. 431.

Β'. – ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ:

Τόμος Α'	(1939)	»	ΙΔ'	(1982)
» Β'	(1940)	»	ΙΕ'	(1983)
» Γ'	(1941)	»	ΙΣΤ'	(1984)
» Δ'	(1942-1948)	»	ΙΖ'	(1991)
» Ε'	(1950)	»	ΙΗ'	(1993)
» ΣΤ'	(1953-1954)	»	ΙΘ'	(1995)
» Ζ'	(1955)	»	Κ'	(1996)
» Η'	(1958)	»	ΚΑ'	(1998)
» Θ'	(1963)	»	ΚΒ'	(1999)
» Ι'	(1964-1965)	»	ΚΓ'	(2001)
» ΙΑ'	(1966-1969)	»	ΚΔ'	(2003)
» ΙΒ'	(1970-1972)	»	ΚΕ'	(2005)
» ΙΓ'	(1978)			

Γ'. – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ:

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *Γραμματική τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου* (Λεξικογραφικόν Δελτίον, Παράρτημα 1), Ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 506.

G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*. Φωτοτυπική ἀνατύπωσις τῆς Α' ἐκδόσεως, Λειψία 1892 (Λεξικογραφικόν Δελτίον, Παράρτημα 3). Ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. ιστ' + 464.

- Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τ. Β'. (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2), Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 815.
- Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, *Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941). Βίος καὶ Ἔργον*. (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2Α). Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 143.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΜΜΑΝ. ΠΑΓΚΑΛΟΥ, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης*, Β' ἔκδοση (ἐπιμέλεια Ἐλευθερίας Γιακουμάκη). Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Β' Α-Γ (1994) σσ. 499, Γ' Δ-Λ (1997) σσ. 511, Δ' Μ-Ρ (1999) σσ. 646, τόμ. Ε' Σ-Ω (2003) σσ. 656.
- ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΥΚΑΛΑ, *Περὶ τῆς εὐφωνίας τῆς κρητικῆς διαλέκτου*. Ἐπιμέλεια Ἐλευθερίας Γιακουμάκη (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 5) Ἀθήνα 2000, σσ. 173.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΝΑ, *Ἡ γλῶσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν εγγράφων της Κάτω Ἰταλίας και της Σικελίας* (Επανέκδοση ἀπὸ το Κέντρον Ἐρεύνης των Νεοελληνικῶν Διαλέκτων και Ἰδιωμάτων - Ι.Λ.Ν.Ε.), Ἀθήνα 2003, σσ. 406.
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑ τόμ. Β' Πρακτικὰ δεύτερου πανελλήνιου συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας: Ρόδος 1995. (Ἐκδοση Ι.Λ.Ν.Ε. καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου, Παιδαγωγικὰ τμήματα). Ἀθήνα 1998, σσ. 379, τόμ. Γ' Πρακτικὰ τρίτου διεθνοῦς συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας: Κάλυμνος 1998. (Ἐπιμέλεια Σταύρου Κατσουλέα), Ἀθήνα 2000, σσ. 412 καὶ τόμ. Δ' Πρακτικὰ τέταρτου διεθνοῦς συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας: Ἀθήνα 2001. (Ἐπιμέλεια Σταύρου Κατσουλέα), Ἀθήνα 2003, σσ. 545.

PUBLICATIONS
DU CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECQUES
MODERNES - DICTIONNAIRE HISTORIQUE

A. – DICTIONNAIRE HISTORIQUE DU GREC MODERNE ET DES DIALECTES:

- Tome I : α - ἀμωρωζοσύνη, 1933, pp. 561.
 » II : ἄν - ἀπώρυγα, 1939, pp. 647.
 » III : ἄρα - βλέπω, 1942, pp. 558.
 » IV : Partie a: βλεφαρίδα - γάργαρος, 1953, pp. 238.
 » b: γαρδαλώνω - γεροδάσκαλος, 1980, pp. 239-370.
 » V : Partie a: γεροδέματος - γλωσσωτός, 1984, pp. 405.
 » b: γναθάδα - δαχτυλωτός, 1989, pp. 431.

B. – BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE:

Tome I	(1939)	Tome XIV	(1982)
» II	(1940)	» XV	(1983)
» III	(1941)	» XVI	(1984)
» IV	(1942-1948)	» XVII	(1991)
» V	(1950)	» XVIII	(1993)
» VI	(1953-1954)	» XIX	(1995)
» VII	(1955)	» XX	(1996)
» VIII	(1958)	» XXI	(1998)
» IX	(1963)	» XXII	(1999)
» X	(1964-1965)	» XXIII	(2001)
» XI	(1966-1969)	» XXIV	(2003)
» XII	(1970-1972)	» XXV	(2005)
» XIII	(1978)		

C.– ANNEXES DU BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE:

DÉMOSTHÈNE H. OECONOMIDES, *Grammaire du dialecte grec du Pont*. (Bulletin Lexicographique, Annexe no. 1), Athènes 1958, pp. 506.

G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*, 2e éd. (Bulletin Lexicographique, Annexe no. 3), Athènes 1975, pp. XVI + 464.

G. N. HATZIDAKIS, *Recherches Linguistiques*, t. II (Bulletin Lexicographique, Annexe no. 2), Athènes 1977, pp. 815.

D.V. VAYACACOS, *G. N. Hadjidakis (1848-1941). Sa vie et son oeuvre*. (Bulletin Lexicographique, Annexe no. 2A), Athènes 1977, pp. 143.

- GEORGES EMMAN. PANGALOS, *À propos de l'idiome (linguistique) de Crète*, 2ème édition (par le Centre de Rédaction du Dictionnaire Historique du Grec Moderne de l'Académie d'Athènes). Athènes, Tomes Β' Α-Γ (1994) pp. 499, Γ' Δ-Λ (1997) pp. 511, Δ' Μ-Ρ (1999) pp. 646 et Ε' Σ-Ω (2003) pp. 656.
- MIHAIL ΚΑΦΚΑΛΑΣ, *À propos de l'euphonie du dialecte crétois*, édité par Eleftheria Giakoumaki (Bulletin Lexicographique, Annexe 5), Athènes 2000, pp. 173.
- KONSTANTINOS MINAS, *La langue des actes grecs médiévaux publiés de l'Italie du Sud et de la Sicile*. Réédition par le Centre de Recherches des dialectes grecques modernes-Dictionnaire Historique, Athènes 2003, pp. 406.
- DIALECTOLOGIE GRECQUE MODERNE, tome Β'. Actes du deuxième Congrès pan-hellénique de Dialectologie Grecque moderne: Rhodes 1995 (Édition réalisée par Le Dictionnaire Historique du Grec Moderne et par l'Université de la mer Egée, Départements de Pédagogie). Athènes 1998, pp. 379, tome Γ', Actes du troisième Congrès international de Dialectologie Grecque Moderne: Kalymnos 1998, édité par Stavros Katsouléas, Athènes 2000, pp. 412 et tome Δ', Actes du quatrième Congrès international de Dialectologie Grecque Moderne: Athènes 2001, édité par Stavros Katsouléas, Athènes 2003, pp. 545.

ΕΦΟΡΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μιχαήλ Σακελλαρίου

ΕΠΟΠΤΗΣ: Νικόλαος Κονομής

ΜΕΛΗ: Χρυσάνθος Χρήστου, Κωνσταντίνος Γρόλλιος, Παναγιώτης Βοκοτόπουλος.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ: Ελευθερία Γιακουμάκη, Ερευνήτρια Α' βαθμίδας

ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ (μόνιμοι)

Σταύρος Κατσουλέας, Ερευνητής Α' βαθμίδας

Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου, Ερευνήτρια Α' βαθμίδας

Άγγελος Αφρουδάκης, Ερευνητής Α' βαθμίδας

Γεώργιος Τσουκνίδας, Ερευνητής Γ' βαθμίδας

Νικόλαος Μουτζούρης, Ερευνητής Γ' βαθμίδας

Αικατερίνη Τζαμάλη, Ερευνήτρια Α' βαθμίδας

Χρυσούλα Καραντζή-Ανδρειωμένου, Ερευνήτρια Γ' βαθμίδας

Γραμματική Κάρλα, Ερευνήτρια Δ' βαθμίδας

Ευγενία Μαγουλά, Ερευνήτρια Δ' βαθμίδας

Σταμάτης Μπέης, Ερευνητής Δ' βαθμίδας

ΓΡΑΦΕΙΣ: Αθανάσιος Κοτσιράς, Δημήτριος Γκαραλιάκος, φιλόλογος

ΑΠΟΣΠΑΣΜΕΝΟΙ ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: Χρίστος Δάλκος, Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, Αξιόπη Μουρελάτου

Προσωπικό με σύμβαση έργου (1999-2003)

Με χρηματοδότηση των Προγραμμάτων ΑΜΗΤΟΣ και ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων - Ι.Λ.Ν.Ε. οι εξής:

Βασιλική Αφεντουλίδου, Χειρίστρια Η/Υ-Φιλολόγος, Μαρία Βραχιονίδου, Χειρίστρια Η/Υ-Φιλολόγος, Νικόλαος Μυζάλας, Χειριστής Η/Υ-πτυχιούχος Νομικής, Ελένη Παπαδοπούλου, Χειρίστρια Η/Υ-Φιλολόγος, Ζωή Παπακωστοπούλου, Χειρίστρια Η/Υ-Τεχνική Υποστήριξη, Μαρία Παππά, Χειρίστρια Η/Υ-Γραμματειακή Υποστήριξη, Κωνσταντίνα Σασσάνη, Χειρίστρια Η/Υ, Βασιλική Τσακάλη, Χειρίστρια Η/Υ-Φιλολόγος, Ελένη Χριστίδου, Χειρίστρια Η/Υ-Φιλολόγος.

Ο 25ος τόμος του *Λεξικογραφικού Δελτίου*
τυπώθηκε τον Ιούνιο του 2005
σε 600 αντίτυπα
στο τυπογραφείο Γραφικές Τέχνες
«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΠΙΝΙΑ»
ΑΝΤΩΝΗΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ ΚΑΙ ΣΙΑ Ο.Ε.
Λεοντίου 9, Αθήνα
με δαπάνη της Ακαδημίας Αθηνών
για το Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων
και Ιδιωμάτων - Ι.Λ.Ν.Ε.

